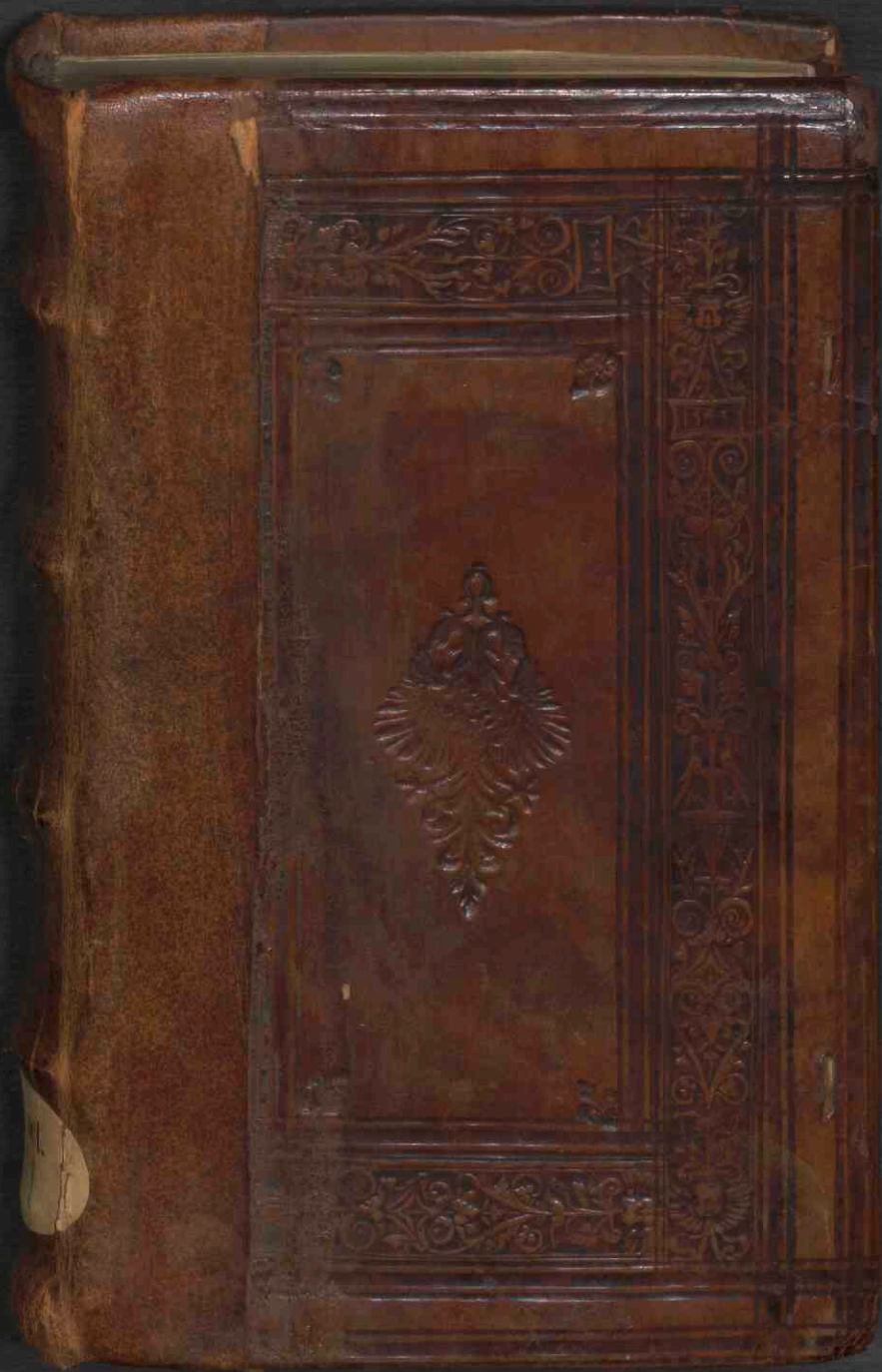

Institutionum iuris civilis libri quatuor

<https://hdl.handle.net/1874/433407>

**Dit boek hoort bij de Collectie Van Buchell
Huybert van Buchell (1513-1599)**

Meer informatie over de collectie is beschikbaar op:

<http://repertorium.library.uu.nl/node/2732>

Wegens onderzoek aan deze collectie is bij deze boeken ook de volledige buitenkant gescand. De hierna volgende scans zijn in volgorde waarop ze getoond worden:

- de rug van het boek
  - de kopsnede
  - de frontsnede
  - de staartsnede
  - het achterplat

**This book is part of the Van Buchell Collection
Huybert van Buchell (1513-1599)**

More information on this collection is available at:

<http://repertorium.library.uu.nl/node/2732>

Due to research concerning this collection the outside of these books has been scanned in full. The following scans are, in order of appearance:

- the spine
- the head edge
- the fore edge
- the bottom edge
- the back board

L. oct.

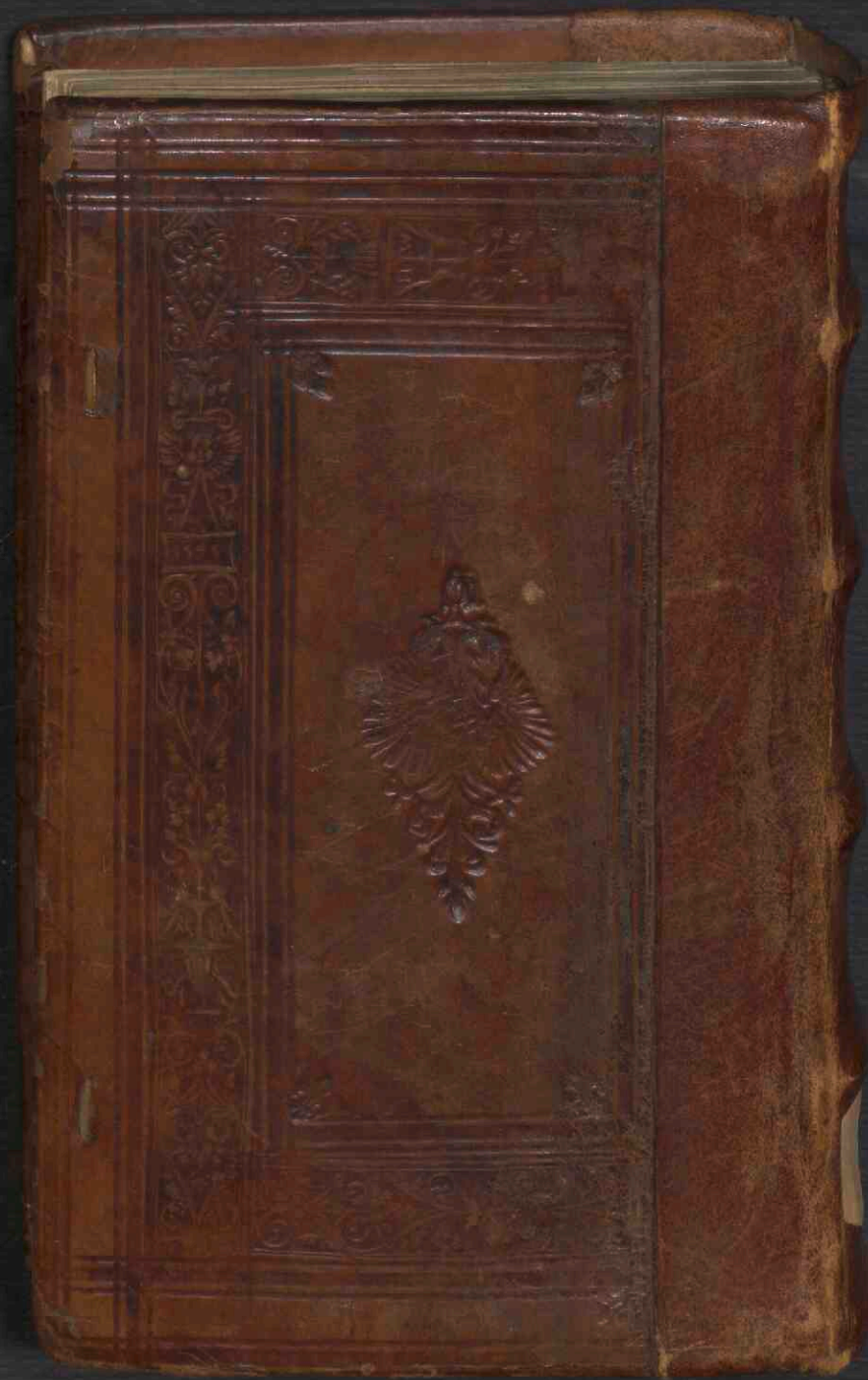
251

72

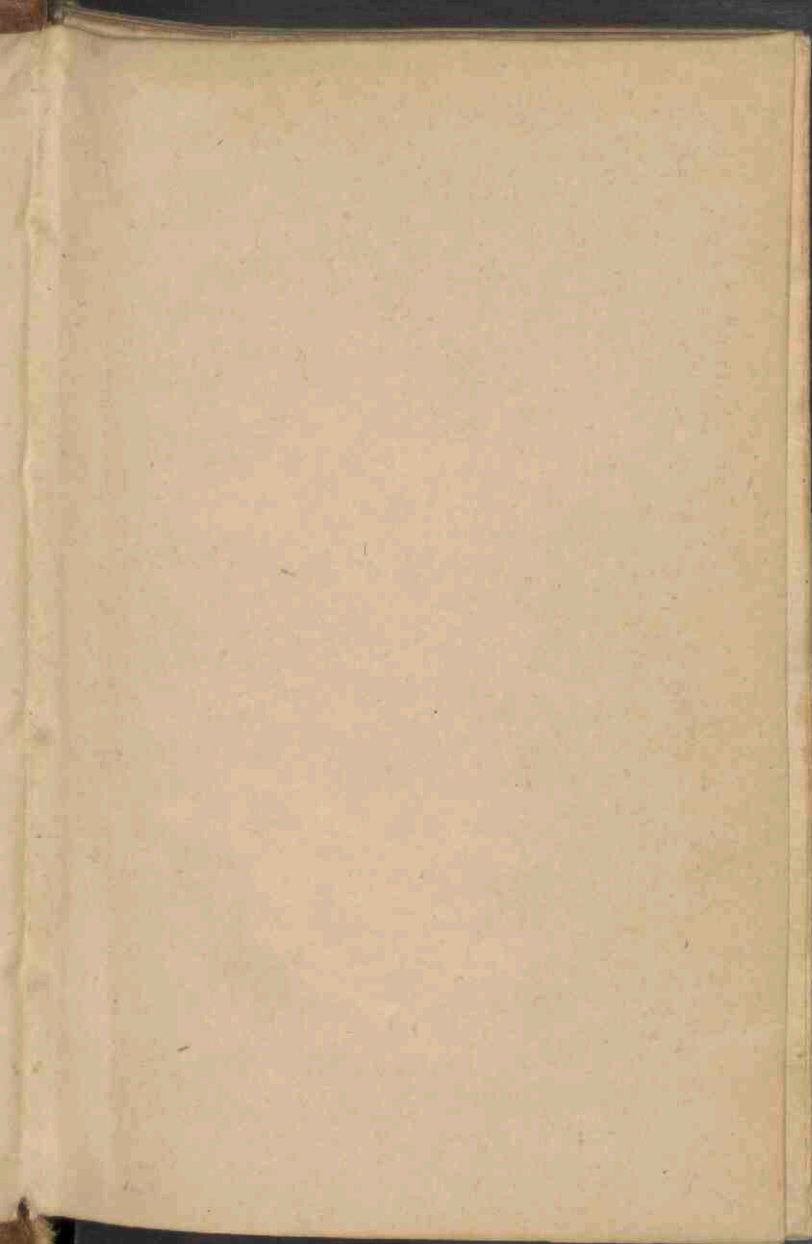
3

L. oct.
251

un
r
re
nd
m
to
E
o
qu
ro
uo
on
re
u
S
m
u
m
u
m
u
u
p
u
o
m
p
u
u
u
p
S
d
p
l

una
in
ben
ndo
mb
zod
en
am
cul
ton
uoo
ony
we
uy
dy
ny
ud
ma
lay
tu
uo
ni
pa
sp
eol
ey
ey
en
uo
ku
ege
do
di
una
la

ritatue
portore
mag fac
ritatue
mag
ritatue
aut. p.

quamp juq d a b
imp ony raxd b su
rid iuu apuace b
quoua r i s r t
modae seray o uny
ari n r r u u u i c d
uadi uid uny
r u o r u u i i u u r l
t q u d o i p u r u u
g u u u d a r o p r o r u d
q u a s r u r u u u u u u
a r i c u o u u a n u u a l e
a n q u i m a n q u a s a d
m b s u m p u r o r

any
at l t
l d s
g u o u e r t
4 d v
m d

datur. id est. per sequi

.....

ali in
uiscerum
occidit
na ca
depo. s
na sic
uis pu
deheto
ut vn.

via oculi huius quomodo uisus est
et tunc in oculis ego fornicat ne
deheto et tunc in oculis cadat. In
deheto et tunc in oculis puer
et tunc in oculis puer. **Amantur**
qui emendat ut qui corrumpit uterq
uerberat quem potest et miseretur.
et tunc in oculis puer et tunc in oculis puer.

dm. solo io dz uideri suare miam turgore
qz siml excoat ea co aliq. si qz si op' siml i ca
dz co misericors in dispensando si n' s' co dz ee n
i iudicando ul' dir qz uideri serip' habro miam
o hoem. i sim p' mutacoem pene saltem p' opac
i ut. s. e. v. s' ex b' suat miam ut cu' facit uelle

in p
nec
non
nec
ut
sicut
mox
de

unari
ali
- tu
- r
- v
- qu

257

№ 124. v

N 64. B.

Jacobus Verheyden L 8 251

INSTITVTI-
ONVM IVRIS CIVILIS
LIBRI QVATVOR.

Olim à Theophilo Antecessore, in Græ-
cum è Latino huberius diffusiusq; transla-
ti, & nunc nuper in gratiam eorum, qui-
bus operam Græcis literis dare non ad-
modum vacat aut libet, è Græco in
Latinum per D. Iac. Curtium
Brugensem Iurisconsultum
conuersi, ac iam ite-
rum excusi.

Ex domo Buegelin

I. Ioan. II.
Iustitiam qui facit, ex Deo natus est;

ANTVERPIAE
In scuto Burgundiæ apud Ioannem
Steelfium. Anno M.
D. XXXIX.

THE
SOCIETY OF
MERCHANTS

OF
LONDON
AND
THE
MERCHANTS
OF
THE
CITY
OF
LONDON

AND
THE
MERCHANTS
OF
THE
CITY
OF
LONDON

AND
THE
MERCHANTS
OF
THE
CITY
OF
LONDON

AMPLISS.

CLARISS. Q. VIRO D. IAC. AB
Haleuinio, Eq. Au. Domino de Malde
ghem, Wkercke, Lembeke, &c.
Iac. Curtius S.

Vum impellentibus huc amicis
V. C. editionem horum libro-
rum adornarem, quiduis potius
in animo habebam, quam vt cui
quam eos dicarem: propterea,
quod nihil in iis meum viderem
præter verba, hoc est rem adeo
leuem ac nihil, vt inde natum sit ptoverbi-
um de
tis qui composita in fraudem oratione falsa pro-
veris obtrudunt, q̄ verba dare dicantur. Et ecce
repente frequens accurrit ex latere turba cauillan-
tium hominem esse me putidum, rusticumq̄, ac
planè indignū qui literas norim: q̄ tenebras quæ-
ram, famamq̄ detrectem, ac lucem spectare non
ausim. Quod quantumuis falsò dicatur, Nam quo
modo is qui in vulgus aliquid edit, sperare possit
vt lateat? autoritas tamen ipsorum velut de gra-
du sententiæ, quam institueram tenere, me deiecit.
Quid enim facerem? quum præsertim ex eo nume-
ro esset Damnius tuus: qui quia ipsius iussu hanc
omnem rem primum subissem, hoc quoq̄ sibi pu-
taret deberi, ne quid iniussu suo de editione consti-
tueretur. Ac mihi videtur satis acerbe ac rigide ius
suum, si quod habebat, in me & mea exercuisse:
quando ne ita quidem ad præsens hominem potui
differre, q̄ alia mihi in incudè esse dicerem, quæ

EPISTOLA

longe iustius mea possem vocare. Venit igitur ad
 te Theophilus noster V. C. venit, sed incultus &
 incomposito habitu, dubitansq; ac hærens, quid
 primum quidve vltimum dicat: quippe ex medio
 itinere, ad alium quam ad quem emissus erat, abre-
 ptus. Amico & honesta valde, & parū, vt aiebat,
 grauiā efflagitanti morem gerere me putabam: si-
 mul & illud futurum sperās, vt prima eorum, qui
 Iuri operam darent studia, vtcunq; pro virili mea
 iuuarem. Itaq; & eo tempore, quo festa ac lata (vt
 cum Vopisco loquar) fieri disciq; solēt omnia, rem
 aggressus, per intermissionum dilationumq; mor-
 ras, dissimili vt necesse erat, & inæquali textura
 tandem absolui. Verum, vt aliquando tibi inscri-
 beretur, nihil omnium minus tunc agebam. Nec
 vero querendum est, quare nō in manus resumpto
 libro, mutarim correxerimq;, quæ mutata aut cor-
 recta magis placere posse crederem: Quoniam, vt
 omittam integrum id mihi non fuisse, multo ma-
 xima parte iam excusa: quū omnis emendatio etiā
 in facili ac iucunda materia, ingratum quiddam &
 amarum habet, tum vero hic tantum in vertendo
 molestiarum exhaustum mihi fuerat, vt & ipsum
 emendationis nomē, velut earum memoriam refu-
 gerem. Etenim si plæriscq; in rebus, iis maxime in
 quibus mercedē nō spectamus, ipsa muneris quod
 tractamus dignitas, diligentiam nostram cum pri-
 mis intendere et exacuere consueuit. Quid tandem
 in omnibus his libris est, quod adeo mihi id, quicquid
 quid est laboris quod ego hic subiij, commendare
 debuerit? Est quidem ea Iuris Ciuilis excellentia,
 vt neq; eorum qui ad minima quæq; & infima se
 demittunt, non honesta functio, & laudanda sit
 opera:

DEDICATORIA.

opera: Sed longe alia est vertendi, & alia scribendi ratio. Qui scribit, solutus ac liber nulliq; addictus, seipsum, hoc est, naturam suam sequitur: quæ tempore mutata sunt, transit: quæ in præsens omitti possunt, differt: modo capita rerum percurrit, aliàs in altum penitus descendit: nunc stilum cohibet, interdum latius excurrit. Omnia prorsus varie. Deniq; quod vel maxime animos nostros accendit, solidam laudem, si ad eam aspirat, sperare potest. At illi alteri, intra ingenium eius quem vertit, standum est: ac multa etiam præter animi sui rationem dicenda. Siue quid frigidius collectum, siue audacius translatum, seu durius aut inflatius dictum est, mutare non licet. Quod si qua deinde laus sequitur, maior & melior pars eius, ei qui transfertur decipi debet. Atque hæc eo minora sunt, quo maior ac grauior est author, quem vertis, vbi scilicet & figuris iuuet certare, & selectis verbis vti liceat. Nec enim omnia vt è Græcis conuersa sint, elaborandum est, sicut M. Cicero docet: satis est, si vel eiusdem generis sint. At vero hic noster, adeo non habet quod contentione illam admittat, vt etiam videri possit operam dedisse, ne haberet. Sic & in verbis negligens est, & longus in exemplis, & in docendo remissus. Non quod ea commode casteque transferri non possint, (Quis enim id dicat?) sed quod animus eius qui transfert, non satis iis se oblectet, parumq; tali opere pascatur. Quid tædij mihi concoquendum fuerit, quantumq; nauseq; inter vertendum obortum sit, ostendo: non Theophrasti studium vel operam damno: Quando is aliter ac scripsit, scribere nec potuit ferè, nec in his literis debuit: siue naturam rerum quæ traduntur spe-

EPISTOLA

etes, siue personam eorū quibus scribuntur. Quoniam & Iuris Ciuilis ea ratio est, vt quemadmodum res in medio postas, atq; in communi hominum vsu versantes amplectitur: ita & sermone ē media hominum vita desumpto, contentum, nullas dicendi figuras, nulla verborum lumina, nullos tractandi colores magnopere desiderare videatur. Et omnibus in artibus, id cum primis animaduertendum ac cauendum est iis, qui rudibus earum institutionesq; componunt, vt nec summam ingenij laudem ex eo labore captent, nec tantam quam parua contemnant, quæ viam ad maiora faciunt, & sine quibus maiora non consistunt. Quid ergo, inquires V. C. mihi inscribis? Nihil ne habet, quod quenuquam capere possit? Imò enim verò complura. Quæ quanuis (vt dixi) non admodum grata sint nomen aliquod ex translatione quaerenti, tamē eum, qui magis rem ipsam q̄ alia quædam expendat, vehementer delectare debeant. Etenim (ne singula quæq; tam anxie confectet) q̄ tibi probatum iri credimas eum docendi modum, quem Theophilus obseruat, tam facilem, tam expositū, tam familiarem? Primum quum nomen aliquod Iuris Ciuilis vel principaliter in disceptationem venit, vel obiter in re tractanda incidit, nec satis apertam habet significationem: mirum q̄ breui, q̄ plana, q̄ commoda definitione id explicet. Quin etiam in plerisq; eò descendit, vt quare in definiendo quicq; adiectum sit, exequi nō grauetur. Quod si quando non verba, sed res ipsæ vt sæpe fit, obscuritate aliqua laborant, eas *ὡς ἐν τῷ ἕκκωτος*, id est, exemplis quibusdam pro tempore confectis, tam apte, tamque aperte declarat, vt quanuis teneras disceptationum

DEDICATORIA

tium aures, quanuis rudes adulescentum animos facile subire possint. Deinde ubi per medias Iuris regulas esse eundum videt, antequam ad ea veniat quæ propria sunt eius disputationis, προδιδωπicas quibusdam (sic enim ab eo vocantur) discantis animum præparat atque instruit: ne quum illuc venerit, aut ille velut in tenebris oberrans ad multa offendar, nihil videat, aut ipse seriem rerum, si tunc desumum docere velit, soluere ac scindere cogatur. Postremò, quoniam hoc nonnunquam euenit, vt iis, quæ author quem exponis dixit: vel aliqua nõ male possis addere, vel tale aliquid sit cõsequens, quod omitti vix debeat: habet & Theophilus nonnullos id genus excessus. Incredibile tamen q̄ sese reprimat, quàm modum teneat: in ea re præsertim, quæ neque si semper sequaris modum aut finem habeat, & hodie sanè ad nimium venerit. Ne dicam interim, quàm ubiq̄ timeat, necui impudentior videri possit: Sic enim ferè veniam præfatur, Τούτο δὲ ἰσῶδι μὴ ἴσῶδι, aut ἰσῶδι μὴ ἰσῶδι, videlicet ὀφειδίας. Ab hac docendi ratione, qua melior nulla est, pudet dicere q̄ longe recedat qui his tẽporibus vulgo Institutiones Iuris prælegunt. Nam perinde, quasi non primam & infirmam ætatem instituunt, sed omni genere huius studij perfectis summam (quod aiunt) manum imponant, difficillimas quasq̄ et maxime arduas quæstiones iam inde à Pylh vel Azonis seculo in doctorum disputationibus versatas, subincudem reuocant: ac diffuse iis quæ in vtranque partem à multis multa dicta sunt relatis, & quibusdam etiam ab ipsis ne nihil suum videatur asferre, additis: ita rem omnem inuoluunt, vt neque ipsi se (mitto nunc adulescentes) explicare omnino, aut

EPISTOLA

exitum vllum inuenire possint. Miratur hæc h̄, qui
 nuper ad hæc studia admoti sunt: tam exundans le-
 ges ac iura citandi flumen, tam paratam argumen-
 torum copiam, tam variam opinionum expositio-
 nem. Sed cum tempore hoc omni, quod prælectio-
 ni constitutum erat, in eum modū extracto ac con-
 sumpto, domum abeunt: si quem ipsorum roges,
 quid secum è scholis afferat, quod vel in vsum alii
 quem transferri, vel viam munire ad maiora pos-
 sit: nihil habeat, opinor, quod commode & ad ro-
 gatum dicat. Habere tamen pro more doctores
 nostri videntur, vt priusquam ad rerum ipsarū in-
 terpretationem accedant, quædā de tituli significa-
 tione præmittant: ac breuiter & paucis constituat
 quomodo id de quo agitur, intelligendum sit. Fac-
 ciant id sanè nonnunquam, (Cur enim vera dissim-
 mulem?) sed plerumq; tam obscura sunt omnia,
 tam dubia, tam coarctata, vt prima studia magis oner-
 rent q̄ iuuent, & discentem incertiolem, q̄ ante fu-
 erit, dimittant. Fingunt etiā casus aliquos, (Sic
 enim hodie vocant, quæ Græci *διμυρα*, & veteres,
 species dicunt,) sed q̄ ineptos, quamq; absurdos
 in his præsertim libris, vbi hoc decebat esse conue-
 nientiores, quo rudes animos magis exempla in-
 trant q̄ regulæ. Equidem non opinor quenquam
 tam tristem esse aut seuerum, qui in iis legendis ris-
 sum tenere possit. Euidentialia vero (Nam & ea
 sic dicuntur) quæ simile quiddam *ταῖς προδιωγίαις* ha-
 bent, vt putantur: quàm indigna sint eo nomine,
 res ipsa vel me tacente clamat. Quod si ad partes
 & h̄ mihi vocandi sunt, qui neq; delectu vlllo habi-
 to, neq; veniam vllam (quod minimum est) præfa-
 ti, omnia vndeuis in prælectionibus suis *ἰσθδωα*
ciscunt

DEDICATORIA.

ciscunt, veluti parum interfit, quo quicquid loco dicatur: Vides iam dudum quantam hic scribendi materiam habeam, quam latus se mihi campus ostendat. Quid enim minus ferendum est, quam quod isti vnius verbi arrepta occasione, tractatum ex iis aliquem quos maximos fuisse videtur habet Ius Civile, alieno loco, non suo tempore, totum a Capite accersunt, ac tanquam Peliam quendam recoquunt? Ita fit, ut dum contra quam Iustinianus factum voluit, infirmas bonorum adolescentum aures, multitudine ac varietate rerum obruunt, aut spes illorum infringatur, & desertores huius studij fiant: aut serius & magno cum labore ad ea veniant, ad quae maturius per faciles quasdam methodos sine labore perducere possent. Huc adde, Ius Civile in tam tenuem & obscuram artem contrusum non esse, ex qua tamquam est pistrino educendum dissipandumque ac dispergendum sit: quin est contrario, doctissimum quendam & sapientissimum id iam diu optare, uti existat tandem aliquis, qui ita Ius omne in artis formam redigat, ut & quae dispersa non protinus ad manum sunt, in vnum colligat: & quae diuisa iacent, iis quae affinem tractatum habent, subiungat: & quae confusa magnos tumultus cient, multos errores gignunt, per genera sua disponat: ac aliquando certa sit apud omnes perque gentes, & omnibus in scholis, Iuris Civilis ratio. Quod Aelius noster Martianus, non tantum fieri posse, sed etiam debere scribit. Quid porro memorare, nihil egrius cauere posse, quam, ne quantum operae ac temporis iis datur, quae obiter, & (ut dixi) *εξωδιν* oblata vel ascita sunt: ei omne pereat & decedat, cuius potior ac prior in tractando esse ratio debebat. Magna sunt haec, &

A 5   grauia

EPISTOLA

grauia : maius ac grauius illud, q̄ etiam exemplo non tantum peccato nocēt. Pronior semper in deteriora mortalium natura est : faciliusq; præceptorum vitia, vt parentum liberi, q̄ virtutes, reddunt & exprimunt discipuli. Vix mensem vnum aut alterum in scholis versati sunt : iam Digesta cogitant, iam Codicem poscunt. Pudet è numero Iustinianistarum esse. Ardet animus cum Baldo, cum Bartholo, pedem conferre. Expertus dico: Eadem enim me imperitiæ mala quæ cæteros, tam stultis cogitationibus fatigarunt. Inde, vbi de Iure publice respondendi potestas facta est, ne id quidē nos sequitur, vt regulas rationesque Iuris, ad causam de qua consulti sumus, accommodare possimus: sed magna temporis iactura, per immensa Consiliorum, Repetitionū, Lecturarumq; volumina raspimur, decisionem (sic enim loquimur) Doctoris alicuius quærentes. Haud aliter, atque is qui viam quam non probe didicit, ingressus est, ad singula penè tritiua, heret animo, & in proximas villas deflectit, vt discat, quæ eundum sit. Quod tamen sic nolim accipi, vt eos probare videar, qui ex vna & altera iuris regula, de tota re, quæ magnum & varium forsan tractatum habet, confidenter impudentesq; respondent: sed vt me vicem meam & aliorum dolere intelligas, qui graui valetudinis iactura, nec æstimandis quoq; sumptibus, Iuri ciuili operam damus, si, qui ad doctoris nomen aspirant sine cortice (vt aiunt) interdum nare non poterūt, sed toti semper ex veterum scriptis pendebrūt. Vnde ergo hoc flagitium, vnde hoc dedecus fluxit? Nimirum ex eo, quod omnis iam docendi ac discendi ordo inuersus, & ratio peruersa est: nec quisquam

DEDICATORIA

quam omnium seu magistri personam sumit, siue ad discendum venit, circa minora illa tantisper hæere potest, dum solida in sequentes annos fundamenta iaciuntur. Nec vident miseri quanto minore negotio, in cacumen euadat, qui obliquū & circa montis latera pendentem cliuū sequitur, q̄ qui per abruptas & asperas cotes rectā in altum contendit. His ego cogitationibus, & me inter relegēdi describendiq; tædia refocillari plurimum sensi, & te inter legendum, si quando tātillum tibi esset a maximis quæ curæ tuæ incumbunt rebus otij, ac quieturum mihi persuasi. Quin etiam (vide quō progrediar) de euentu translationis tam magnifice non dubitavi sentire, vt in spem venirem: nostros homines, quum accepissent, quemadmodum Græci, qui viuo etiam num Iustiniāno, iura tractarunt, in docendo Iure sese gesserint: rationem institutorum adulescentum in melius commutatos. Porro in vertendo (Nam & eius rei reddenda est ratio) eum morem seruari, vt orationis elegantiam, verborumq; lenocinia non sanè captarē, sed verbum verbo, quoad fieri posset, summa fide redderem. Quod eo pertinet, ne quis aut sermonis dictionisq; negligentiam mihi potius, q̄ ei quem transtuli ascribat, aut timide se translationi meæ, tanq̄ ad exercēdum ingenium magis quā vt res intelligeretur scriptæ, committat. Quanq̄ ò nemo se committat, sed omnes potius Græcis literis operam dent, & in pristinum decus redeat Iurisprudentia. Nec rursus tamen ita me huic superstitioni alligauit, quin aliquando cum Græca significantius quid efferrent (vt propria quedā cuiq; linguæ sunt, quæ in aliam translata, indolem illam amittant)

non

EPIST. DEDICATORIA.

non vererem longiore verborum circūductu, tam
appositā vnius verbi significationem vtcunq; ex-
primere. Sed ea omnia (scio) tu boni consules: apud
quem omnis quidem semper excusatio facilis est,
sed illa hoc tempore facillima erit, quod nec animi
caussa, nec operis amore, sed eius rogatu, cui nihil
negare possem, tam grauem arduamq; prouinciā,
tam temere forsan susceperim. Apud ceteros quo-
que eo nomine paratiorem mihi veniam fore con-
fido, quod non admodum spectem aut postu-
lem, vt inter ingenij mei monumenta,
si tale quid vnquam curabo, transla-
tio hæc ponatur. Vale,
septimo Idus
Septēb.

AD LECTOREM.

Ignorare nolumus te Lector Optime, multa in
 Græcis temporum vitio, aut scriptorū incuria,
 corruptiora esse q̄ Latina Curtij translatio osten-
 dat. Sicuti in omnibus serè rebus natura fert, vt in
 initio minus perfectæ prodeant. Ne quem tamen id
 falleret, Asterisci notulam * iis locis omnibus dis-
 ligenter Curtius in margine ascripsit. Porro et id
 quod suo omissum loco est, hic referatur. Hæc
 enim Folio. 119. adnotationi ad versic. Item cum
 foemina, in finem adiungi debent. Quid tamen si
 speciem illam hic dicas repeti, quando nepotes in
 auia hæreditate, cum iis qui agnationis iure præ-
 ferri volunt, certamen omne & solum sustinent?
 Est quidem id magnum loquacitatis vitium: Ver-
 um quid agas in rebus tam perplexis? Et hoc si
 probamus, *ἢ Δίωρ* significationem, quæ in Græ-
 co est, de magnis maioribusque patruis vel
 auunculis, & amitis vel materteris,
 intelligere debemus.
 Vale.

IMP. IVSTI-

NIANI AVG. CONSTITVTIO

Qua Institutiones confirmantur,
approbanturq̃.

Imperatoriae Majestati proprium est, non solum armis decorari, sed etiam legibus armari, vt vtrunq̃ tempus & belli & pacis recte gubernetur: Ac Princeps Romanus victoriam reportet, non tantum suis congressu hostibus nomē sibi comparans, sed etiam per legales adiuuentiones calumniatorum iniquitates expellens. Atq̃ tam iure constituendo venerabilem se præbeat, q̃ de vicis hostibus magnifice triumphet. Horum vtracq̃ viam, cum summis vigiliis, maximaq̃ rerum futurarum prouidentia, Deo annuente Imperator hic noster confecit. Et bellicos quidem sudores eius Barbaræ gentes sub iugum missæ testantur, re ipsa fortiorem potentioremq̃ expertæ: & tam Africa, quàm aliæ innumeræ prouinciæ post multas annorum circumuolutiones, victoriis eius à cœlesti numine præstitis, iterum Romanæ ditioni & imperio ipsius additæ clamant. Porro & oēs populi, iure quod aut ipse primus edidit, aut ex veteribus collegit reguntur sicut & ius ipsum. Ac Principum quidem constitutiones, quæ olim confusæ iacebant & inter se pugnabant, in luculentissimam erexit consonantiam. Quum enim tres essent Codes, Gregorianus, Hermogenianus & Theodosianus: Adhæc & multæ extarent aliæ constitutiões, quæ post Theodosianum Codicem fuerant emissæ

IMP. IVST. AVG. CONST:

emissa: Ac magna etiam esset contrarietas atq; discordia inter eas quæ in præfata volumina erant relectæ: Optimus hic noster & maximus Princeps, relectis iis quæ aut inutiles erant, aut eadem repetebant, aut cum aliis, quarum iure utimur, pugnabant: Codicem iussit conscribi, quem de suæ Serenitatis nomine vocavit. Sed & his non contentus, ad imensa veteris prudentiæ volumina curam suam extendit, & opus quod omnem spem vincebat, veluti per medium profundum incedens, Deo favente, absolvit: Et optimas quasq; & maxime probatas receptasq; veterum sententias, vno libro conclusit. Atq; id quum peractum esset, Treboniano gloriosissimo magistro & ex Quæstoribus sacri Palatii, necnon Theophilo, Dorotheoq; viris Illustribus & Antecessoribus, Quorum omnium solertiam & legum scientiam, ac in Principum iussis fidem, ex multis argumentis cum cognitam perspectamq; haberet Imperator Sanctissimus, convocatis specialiter mandavit, ut sua ipsius autoritate, suoque suaseret, Institutiones sue *ἱστορίας* Juris componerent: quod adulescentibus liceret, prima Juris incunabula exordiaq; non ab antiquis fabulis discere, (Nam qui ea legunt, quæ olim obtinebant, et nunc ab usu resecta sunt, similes videntur iis, qui in fabulas incidere) sed ab Imperatorio splendore ea recognoscere, Ac tam aures ipsorum quam etiam animi, nihil inutile, nihilq; perperam positum: sed quod in ipsa rerum obtinet experientia addicerent. Et ita quod superioribus temporibus, vix post trium annorum tempora Iuri operam dantibus contingebat, ut tanto tempore exacto, Principum constitutiones legerent: Id nunc in ipsis rerum (ut ita dixerim) initiis consequetur: tanto digni habitum honore, tantamq;

IMP. IVST. AVG. CONST.

assequuti felicitatem, vt & Iuris exordium & studij
 diu finē à voce Imperatoria adipiscerētur. Nam &
 præsens volumen ab Imperatoria voce componi
 tur, quod veluti procœmium est, atq; incunabula le
 galis disciplinæ cōtinet: Et perfecta veteris Iuris
 interpretatione, necesse est eum, qui in iure nauat
 operam, legendis Principum constitutionibus ac
 cingi. Posteaquā igitur cōpositi sunt libri Dige
 storū siue Pandectarum, in quibus omne ius an
 tiquum collectum est quos gloriosiss. Trebonia
 nus & ceteri Illustres facundissimiq; viri compo
 suerunt: In quatuor hos libellos, dictorum Dige
 storum institutiones Sereniss. Imperator noster
 partiri iussit: vt totius legalis disciplinæ prima es
 sent elementa. In quibus, breuibus ac paucis expo
 sitū est, & quod apud maiores obtinebat, & quod
 deinde defuetudine obumbratum, Imperatoria cu
 ra illuminatum est. Has autē institutiones ex om
 nibus veterum institutionibus, præcipueq; ex cō
 mentariis Gaij, tum institutionū, tum Codicum,
 in quibus de rebus quotidianis disputat, aliisque
 multis voluminibus collectas: præfati tres pruden
 tissimi viri maximo Imperatori obtulerunt. Por
 rô cū Serenitas eius eas legisset, cognouit opus
 esse, vt suum plenissimumq; robur per constitui
 onem eis accommodaret. Adhortatur igitur per
 præsentem constitutionem clementiss. Imperator
 noster eos, ad quos eam rescripsit: vt summa ope,
 & alacri studio præsentis leges excipiant: Et iis
 legendis ita se prudentes ostendant, vti spes eos
 pulcherrima foueat alacq; fore vt toto legali ope
 re perfecto, diuersæ Reipub. partes ipsis regendæ
 credantur.

INSTITVTI=

ONVM IVRIS CIVILIS A THEO

philo antecessore in Græcam linguam

translatarum, Liber primus,

Iac. Curtio Iuris Conf.

interprete,

DE IUSTITIA ET IVRE, TIT. I.

ANTE omnia definitionem Iustitiæ scire oportet. Est igitur Iustitia, constans & perpetua voluntas, ius vnicuique suum tribuens. Deinde dicemus quomodo definiatur & Iuris prudentia. Iuris prudentia autem est, diuinarum atque humanarum rerum notitia, iustique & iniusti scientia.

His igitur generaliter præcognitis, incipientibus nunc nobis exponere leges ac iura populi Romani, ita maxime videntur ea commode tradi posse: si primo facili ac simplici via, post deinde exactissima diligentissimamque interpretationem singula exequamur. Alio qui si statim in ipsis initiis procerissimisque rudibus etiamnum & infirmis adolescentum aut res multitudine ac varietate rerum onerauerimus: duorum alterum, aut desertores huius studij efficiemus, aut cum magno labore, sæpe etiam cum diffidentia, quæ plerumque iuuenes auertit, serius ad ea perducemus, ad quæ leuiori via deducti, sine labore & bona cum spe maturius perducere possent.

Iuris autem præcepta tria sunt hæc. Honestè vivere: Alterum non lædere: & ius cuique suum tribuere. Porro studij huius duæ sunt positiones sue

B species

LIB. I. INSTIT.

species, Publicum & priuatum. Et publicum quidem ius dicitur, quod ad statum rei Romanæ spectat. Priuatum verò, quod ad singulorum vtilitatem pertinet. Dicendum est autem de Iure priuato, quod ex tribus constat partibus. Collectum est enim, aut ex naturalibus, aut ex gentium, aut ex ciuilibus præceptis.

DE IVRE NATVRALI GENTIVM ET CIVILI.

Tit. II.

IVS naturale est, quod ad omnia animalia quæ in terra, in aqua, vel in aëre sunt, extenditur. Nec enim vsq; ad solos homines natura vim suam conangustauit: sed etiam, ea quæ in aëre sunt, disposuit & iis quæ in terra viuunt, ordinē dedit. Ac ne illa quidē quæ in mari nascuntur, prouidentia suæ expertia esse passa est. Exemplum autē Iuris Naturalis est, maris atq; scēminæ coniunctio, (quod nos matrimonium appellamus) & in liberis educandis studium. Videmus enim non homines modo, sed cætera quoq; animalia, iis qui legē hanc obseruāt, ascribi. Quoniam natura quū singula quæque animalia videret morte consumi, per matrimonium, & ex eo sequentem liberorum procreationem: ac rursus eorum quæ procreata sunt caritatem, educationemque & successionem, quandam veluti immortalitatem iis commenta est.

¶ Diximus suprà, Iura aut naturalia esse, aut gentium aut ciuilia. Quum igitur dictum sit de Iuris naturalis definitione, & exemplis eius, necesse est, vt & de Iure gentium dicamus. Quoniā quicumq; Rempubicam constituit, & eam legibus ornare vult: Has duas in legibus ferendis vias sequitur. Aut enim Ius gentium (quod etiam per abusum Naturale vocamus) aut Ius Ciuile constituit: & aut Ius scriptum aut Ius non scriptum.

Quid

DE IV. NA. GEN. ET CI.

2

Quid est Ius gentium? Ius gentium est, quod ad omnes homines aut eos saltem qui ratione volunt vivere extenditur. Exempla autem eius sunt. Cædes vetari. Adulterium puniri. Furem pecunia mulctari, quoniam & in pecunia nos læsit. Ut debitor memorem se ostendat beneficij et gratum aduersus eum qui in rebus angustijs necessitati ipsius succurrit. Ut seruus domini iussis, quæ lex nõ prohibet, dicto sit audiens. Ut contractus celebrentur, vænditiones, emptiones, locationes, conductiones, deposita, Societates, Mutui donationes, Ut donationes fiant, vt testamenta conscribantur. Quid est Ius Ciuile? quod locale, & *χρηστικόν* appellatur: Id est, ex vsu necessitateque rerum latum: locoque circumscribitur, & supplementis iis, quibus cuique loco opus est, destinatur, ea que quæ locum illum male habent, tollit. Veluti, Ciuitas Atheniensium aduectitio frumento utebatur, quum sterilem terram haberent, nec vlla alia res magis eos premebat ac grauabat, quam annonæ caritas. Huic malo qui finem quæreret, quid aliud lege lata constituisset, quam hoc? Ut negociatores omnes frumentarij, Immunitatem vectigalium haberent. Id enim quum fama per omnes gentes diffudisset, multi erant in Atticam abnauigaturi, duo hæc studentes, vt & propter frumentum inopiam statim & sine moræ tadio vänderent, & nullum insuper huius negociationis nomine vectigal penderent. Quum autem multi illuc abnauigassent, dubium non est, quin magna aduecta fuerit frumenti copia. Ius igitur hoc, solis vtile erat Atheniensibus. Apud Alexandrinos verò & alios, qui frumento abundant, non solum superuacaneum sed etiam ridiculum sit, tale aliquid constituere. Alterum exemplum Iuris Ciuilis

LIB. I. INSTIT.

præbet nobis Ciuitas Lacedæmoniorum: Quæ ex iure quod Lycurgus ipsis cōposuerat, peregrinos expellebat: quam inde *ξενοδοσία* vocant, ne immittis peregrinis mores Ciuium Lacedæmoniorum in deterius mutarentur corrumpere turq;. Ius hoc apud Lacedæmonios magna in veneratione est. At Athenienses pœnè irrident, qui ad eò absunt ab expellendis peregrinis, vt etiam magno apud eos in honore sit ara Misericordiæ, & tam officiose eos qui ad se veniunt excipiant, vt præ nimia humanitate pro iis. sæpe & bella gerere non sint veriti. Omnes igitur populi aut scripto iure vtuntur, aut non scripto: Et aliàs proprio, id est, Ciuili, aliàs cōmuni, id est, iure gentium. Quæcunque enim iura sibi quæque Ciuitas constituit, & intra eam consistunt: Ea Ius ciuile dicuntur. Quæ verò naturalis & humana ratio inter omnes homines inuenit, hæc apud omnes gentes obseruantur, & Ius gentiū appellantur. Et populus igitur Romanus partim Iure Ciuili, partim Iure gentium vtitur. Quæ singillatim, & qualem naturam habeant, suis locis exponemus.

¶ Sed ius quidem Ciuile, ex vnaquaq; ciuitate, in qua obtinet, appellationem sumit, Veluti Atheniensium aut Lacedæmoniorum. Nam si quis leges Solonis, qui Atheniensibus leges conscripsit, aut Draconis, qui Lacedæmoniis, Ius ciuile Atheniensium vel Lacedæmoniorum appellare velit: non omnino peccauerit, aut à veritate aberrauerit. Sic militèr & Ius quo Ciuitas Romana vtitur Ius Quiritum dicitur, hoc est, quo Quirites vtuntur. Romani enim à Quirino, id est, Romulo, qui se ex Marte natum gloriabatur, Quirites appellantur. Quum verò quis indiffinite Ius Ciuile dicit, non addito cuiusnam Ciuitatis, Romanum significat.

Quem

Quemadmodum quum Poetam dicimus, nec proprium nomen addimus, apud Græcos, subintelligitur Homerus: apud Latinos, Vergilius.

¶ Ius autem gentium omni humano generi commune est. Nam vsu exigente & humanis necessitatibus efflagitantibus gens humana permulta ex sese inuenit atq; constituit. Et bella enim coorta sunt, & ea captiuitates sequitur, & introductæ seruitutes, quæ res maxime iuri naturali cõtraria est:

Quoniam natura ab initio liberos homines omnes creauit. Ex hoc Iure gentium omnes ferè contractus inuenti sunt, vt emptio, vænditio, locatio, cõductio: societas, depositum, mutuum, & alii complures contractus.

¶ Quum igitur de prima Iuris diuisione dictum sit, Aliud enim esse naturale, aliud gentium & aliud Ciuile. & vnumquodq; eorũ definitione & exemplis explicatũ sit: Transeamus ad secundã Iuris diuisionẽ. Ius igitur aliud scriptũ est, & aliud nõ scriptum. Et scriptum quidem ius est, vt Leges, Plæbiscita, Senatusconsulta, Principũ constitutiones, magistratum edicta, prudentum responsa.

¶ Aueo ex te discere, quot sint qui iura apud Romanos constituent: & quinam hi sint, & quomodo ea quæ singuli quisq; eorum constituerunt vocentur. Sex sunt qui apud Romanos iura cõstituant, Populus, Plæbs, Senatus, Princeps, Magistratus, & Prudentes vrbs Romæ. Et quid est Populus? communis fortunæ concilium, in vnum & eundem cum plæbe numerum relato Senatu. Ius autẽ quod à populo constituitur, dicitur Lex, quoniam scriptum ius erat, quod à populo constituebatur. Porro cõmune est omni scripto iuri nomẽ, Lex: quum ex ea & ceteræ quinque Iuris constituentur rationes profisciscantur. Quoniam verò oim,

qui iura constituunt, prima potestas apud Populum erat, necesse erat, ut & ius quod ab eo constitueretur, communi nomine quod omnes iuris scripti species habent, coonestaretur. Hunc autem in modum id constituebatur. Senatorio magistratu, veluti Consule interrogante, an hoc constituendum esset, annuebat populus.

¶ **P**læbs est, reliqua omnis multitudo excepto Senatu. Quod autem ab ea constituebatur, dicitur Plæbiscitum, quasi quod Plæbs sciuit ac ratū esse iussit. Nam plæbeio magistratu ut est Tribunus plæbis (quē Greci *Δίμαρχον* vocant) interrogante, plæbs constituebat ius. Plæbs autem à Populo eo differt, quo species à genere. Nam appellatione populi, oēs ciues significantur, connumeratis etiā patritiis & Senatoribus. At plæbis nomine, sine patritiis et Senatoribus, cæteri ciues veniunt.

¶ **T**ertio loco apud Romanos ius cōstituit Senatus. Senatus est, cōcilium è selectis viris constans, quo nulli plæbeio aditus est. Ius autē, quod ab eo cōstituitur proprio nomine dicitur Senatusconsultum. Sed dicat hic mihi aliquis. Quomodo quum Populus facile conuenire posset, et legem condere, ius omne suum in tam varias seculi sciditq; appellationes? Et causa eius rei est hæc. Quum vrbs Roma hominum numero abundaret, discordia ut ferè fieri consuevit, et seditio inter plæbem et Senatū coorta est, Senatu forte primas omnium rerum ad se trahente. Eiusce rei nomine secessio facta est, et vtriq; per se agebant, et per se Remp. gerebant. Sed quoniā, ut in Repub. non poterant viuere quin negocia contraherent, et contractus inirent, ad tollendas controuersias, et iudicandas lites quæ inde exoriebantur: Iura quædam à Senatu constituebantur. Idem et seorsum fiebat à Plæbe.

Te. Non igitur iniuria, quæ ab iis constituta erant, diuersam appellationem sumpsere. Et quidem quod à Senatu constituebatur, Lex dici non poterat, quum Plæbis consensus non interuenisset: vnde necesse erat, vt ab iis qui id constituerant, nomen caperet, et diceretur Senatusconsultum.

Nimirum à Senatu, et à consulendo. Consulere porro est, prouidere et curam gerere. Quoniam ergo Senatus constituendo Iure lites subinde incidentes ad curam suam reuocabat, merito vocatum est id Senatusconsultum. Sed et quum apud Plæbeios litium materia non deesset: Ius ab iis constituebatur: quod nec ipsum Lex dici poterat, propterea quod de sententia Patrum factum non esset. Vocatum est igitur Plæbiscitum.

Quoniam tamen inimicitias eorum immortales esse non decebat, Hortensius quidam vir patriæ amans, consuluit eis, vt posita mutua malevolentia, ad concordiam reuerterentur, enarrans mala quæ ex discordiis seditionibusque consequi solent: et tandem persuasos, in mutuam gratiam reduxit. Quum igitur in vnum conuenissent, postulare coepit Plæbs: vt ea, quæ ipsa sciuisset, et Senatum tenerent. Petebat autem et Senatus, vt Senatusconsulta et aduersus Plæbem valerent.

Quumque his vtrique aduersarentur, et Senatus dedignaretur Plæbiscita recipere, et Plæbs ira ac dolore incensa, Senatusconsultis parere nollet: futurum erat, vt veteres inimicitie renouarentur, donec idem Hortensius, compressa eorum dissensione, persuasit, vt alteri alterorum iura acciperent, et iis obtemperarent. Et ita quidem, quod vtrique sine alteris constituerant, Lex dici non potuit, quum nec initio de consensu ambarum partium constitutum esset. Sed quum ius quod Plæbs constituerat,

Id est, Plæbiscitum) eundem exitum haberet, & eundem sortiretur effectum, vt scilicet omnes teneret (id enim dico) ac legis vigorem haberet: Ac deinde successu temporis, Populus Romanus in magnam multitudinem excresceret, ita vt difficile esset, populum in vnum locum iuris constituendi causa conuenire, æquissimum visum est, vt vice totius populi, solus Senatus iura conderet.

¶ Tres diximus qui iura constituerent, Populum, Plæbem, & Senatum. Quomodo igitur dictum sit, quomodo singuli eorum definiantur, quomodoque ius quod ab iis constituitur, vocetur, dicamus nunc & de eo, qui Quartus ius constituit. Quartus apud Romanos iura constituit Princeps. Et quid est Princeps? Princeps est, qui potestatem imperandi à Populo accepit. Ius autem quod ab eo conditur, generali nomine constitutio vocatur, hoc est, *δικαίωμα*, aut *δικαίωμα*. Porro in tria diuiditur: In epistulam, In edictum, et In decretum. Et quid est epistula? Rescriptum Principis ad relationem magistratus alicuius, de re quapiam dubia emissum. Veluti, Euénit vt in Prouincia aliqua, Mortuo quopiam quum neque parentum vllus extaret, neque liberorum, duo de hereditate contenderent frater & patruus defuncti. horum enim vterque solus ad hereditatem volebat admitti: Ille vt frater, hic vt patruus. Quum lex nulla esset, qua cõtrouersa hæc dirimeretur, Præses Prouinciæ ea de re quid fieri placeret ad Principem retulit. Princeps quum rem allatam legisset, rescripsit: Fratrem defuncti debere præferri. Per decretum quoque Princeps ius constituit. Et quid est decretum? Est sententia Principis inter duas partes, de quarum ipse causa cognoscit & iudicat pronuntiata. Vt in eadem specie. Duo aliqui magistratus contentionebus de defuncti cuiusdam hereditate

tate agebant, frater inquam & patruus defuncti, Nempe vter eorum potius ad hæreditatem deberet vocari Princeps causa cognita & vtroque audito, pronuntiavit: fratrem præferri. Et ea lex est Principis. Dicitur autem Decretum à decernendo, quod dispicere significat: Quoniam is ubi cum animo suo de tota re dispexit, id quod iustum sibi videtur, pronuntiat. Æque autem & decretum dicitur sententia magistratus. Sed in hoc differunt: Quod Principis Decretum, & eam ipsam & aliam similem causam quocumque tempore exortam dirimat: Magistratus autem decretum, eam tantum de qua agitur, ac interdum ne eam quidem, si intercesserit appellatio. *Eam tantum de qua agitur) Nota contravulgarem non strorum errorem qui ex sententiarum præiudiciis argumenta captant.*

Per edictum quoque ius constituit Princeps. Et quod est edictum? Quicquid ex sua natura motus Princeps statuit ad honestatem & utilitatem subditorum. Dicitur autem edictum ab edicendo, quod prædicere significat, & obviam ire rebus, quæ si contingant damno aut dolori sint subditis futuræ. Nam sæpe Principes, quum de vita ac moribus suorum cogitationem instituerent, deprehenderunt aliqua quæ admodum iniqua & prava essent. Quale hoc fuerit: Quidam quum cætum aureos mutuo daret, octonos aureos sibi quotannis dari usuræ nomine stipulatus est. Id quum Princeps apud se valde iniustum esse videret, commotus aduersus eos, qui tam graviter peccarent, cõstitutione emissã cauit, ut incentum aureos mutuo datos seni tantum (verbi gratia) quotannis usuræ nomine darentur. Porro in confesum venit, ea quæ à Principe constituuntur, legis vim habere. Sed dixerit hic mihi aliquis: Quare quum in Senatuscõsultis faciendis frequens sit Senatus, ea tamen plæbem non tenerent. Et rursum, quum immensus sit Plæbis numerus, aduersus tamen Senatum Plæbiscita non valerent, nisi

Hortensius aliquis ita cum eis egisset, ut eo iure
 quod alteri constituerent, utrosque teneri vellent.
 Et tamen nemo Principis constitutionibus, quæ
 ab eo vno homine emittuntur, parere detrectat.
 Sed dicimus eum, qui rationem eiusce rei cognos-
 scere velit, in memoria habere definitionem Prin-
 cipis debere. Est enim Princeps, qui potestatem
 imperitandi à populo accepit. Porro autem popu-
 li appellatio, et Senatum et Plæbem in se continet.
 Atque ita, neque Plæbs constitutionibus eius parere
 renuebat, neque Senatus eas aspernabatur. Alii
 quæ enim ipsi secum et cum suffragiis suis pug-
 nassent: Quum populus eum designarit, per legem
 Regiam, quæ de imperio eius lata est, et omnem
 Principi in populum potestatem concessit. Quæ
 igitur constituuntur à Principe, communi nomi-
 ne constitutiones vocantur. Atque harum quædam
 sunt personales, neque in exemplum trahuntur: quia
 non hoc Princeps voluerit. Nam si cui Princeps
 ob egregia in Rempub. merita aliquid concesserit,
 veluti immunitatem à tributis aut vectigalibus:
 Ac deinde alius quispiam non peius aut etiam lon-
 ge melius de Repub. mereatur, is ex illa lege consue-
 tum sibi immunitatem vindicare non poterit.
 Propterea, quod illa Lex intra certam personam
 consistat. Sed et si cui aut grauiorem quam pro deli-
 cto vel quam lege cautum est, poenam irrogauerit,
 aut sine exemplo poenæ gratiam fecerit, Id ad
 consequentiam non pertinet. Itaque nec si quis pos-
 tea in idem delictum inciderit, aut similem gratiã
 consequetur, aut grauius quàm par est in eum animad-
 uertetur. Quoniam intra personas eorum, quibus
 subuentum est, vel auctum supplicium, ea sistuntur.
 Personales igitur constitutiones personas eorum
 de quibus emissæ sunt, non excedunt. Quæ autem
 gener

generales sunt: et ad omnes personas viam sibi faciunt, et omnibus in rebus obtinent.

¶ Quatuor diximus, qui iura constituerent, Populum, Plæbem, Senatū, et Principem. Quinto loco apud Romanos Iura constituunt, Magistratus populi Romani: Qui et ipsi sella consulari utebantur. Multi autem hi, et varij sunt, et communi nomine Magistratus populi Romani vocantur. Porro constituebant hi Iura, non per epistolā, nec per decretum, sed per edicta tantum. Et quæ nā ratio est, vt Princeps et per decretū et per edictum Iura constituat: magistratus autē tantum per edictum: Et inde huius rei causa fluxit. Veteres quū Rempub. Romanā constituerent, et eam bonis legibus institui vellent, id summo opere laborauerunt, ne quid in constituendo Iure admitteretur, quod merito reprehendi posset. Id autem maxime videntur esse consequuti, quū Principum decreta et edicta, legis vigorem habere voluerunt: magistratuum verò non item. Satis enim sciebant: Magistratum multis hæere ac relinqui posse suspicionibus, vtrum amicitia aliquid tribuens, aut donis corruptus, aut odio incensus ita pronuntiasset. Quæ in principem non cadunt. Neq; enim auro is inescatur, qui non tantū fortunarū nostrarū, sed etiam corporū ipsorū dominus est. Neq; ob amicitia Iura cōuellit: Quoniam princeps ei, quem diligit, aliter prodesse potest, vnde et certiorē gratia, et veriorē gloriā sibi circumdet. Neq; etiam odio cuiusquam aliquid facit. Nec enim odit suorū quenquam princeps: Aut si quis inuentus fuerit, is protinus inter mortuos cōnumerabitur. Porro ideo tantū p edictū iura cōstituere magistratibus permissum est, q edicta res ipsas præcedant. Id est q anteq̄ negocia et causa existant, proponi soleant: atq; ita omnis

finiste

LIB. I. INSTIT.

A precedē
do)rectius
dixisset ab
eo quod
est præire
prætorē di
ci, quasi
præitorē.

sinisterior suspicio cesset. Præcipua autē iuris con
stituendi potestas Prætori urbano data est, & Præ
tori peregrino & Ædilibus Curulibus. Ac Præto
ris urbani appellatio inde fluxit: Quoniam prætor
à precedendo, quod anteire & imperare significat,
dictus est. Urbanus autē, quia Vrbs κατ' ἔξοχην, id
est, per excellentiam Roma dicitur. Atq; is iis qui
Romæ agebant, ius dicebat. At alter Prætor Pere
grinus dicebatur. Prætor quidem ab eo quod est
precedere. Peregrinus vero, quod inter peregrinos
& aduenas ius redderet. Nam quum magna homi
num turba Romam conflueret, nec omnibus Præ
tor urbanus operam dare posset: creatus est Præ
tor Peregrinus, qui peregrinis ius diceret. Porro
Ædiles Curules & ipsi constituiebant Iura: Qui ex
eo nomen hoc sumpserunt, q̄ ædium sacrarum curā
gerent, Ædiles ab ædibus dicti, & Curules à cur
ra. Id enim inter cætera ad sollicitudinem ipsorum
pertinebat, ne quis ante quadragesimum fortē an
num ad sacerdotium admitteretur. Aut, quod vel
magis est, q̄ forum curarent, ita vocati sunt. Nam
& qui Latine Ædiles dicuntur, à Græcis ἀγορανομοί
vocantur. Aut quod omnium maximè ad verum
accedit, ex illo. Nam quo tempore plæbs secesserat
à Senatu, quēadmodum inter Patres Consul ius
reddebat, & controuersias dirimebat: Ita & in plæ
be creatus est quidam, quem si adirent qui ope alia
qua egerēt, & ita ab adeundo dictus est ædilis, qua
si adilis, Nam euphoniæ & vocationis gratia in
terposita est litera e. Et ita facti sunt Ædiles. Curu
les autē ideo dicuntur, q̄ sella consulari vterentur.
Horum edicta & in prouinciis obtinebant. Ius au
tem quod si constituiebant, ius honorarium appe
labatur: quoniam in honorem magistratum &
authorum eius, id valebat, & in vsum recipiebatur.

eur. *Ædiles* igitur de capitulis & caussis quibusdā ius constituiebant: & edictum eorum factum est portio ac cohæret edicto amborum *Prætorū Vr bani & Peregrini*.

¶ Sexto loco Ius constituunt prudentes. Prudentes dico, quibus iura condere *populus aut Senatus aut Princeps* concessit. Ius autem quod ab iis constituitur, generali nomine vocatur, *Responsa Prudentum*: quoniam per consultationem & responsionem Iura condebant. Porro responsum diuiditur in sententiam & opinionem. Et quid est sententiæ? Est perfecta & indubia responsio. Veluti, hoc facere licet: hoc facere non licet. *Opinio* vero est, suspensa & timida, ac cum dubitatione elata responsio.

Vt existimo hoc fieri licere: existimo hoc fieri non licere. Concessum autem erat his, vt publicè Iura constituerent, siue interpretarentur: qui & *Iuriscōsulti* appellati sunt: quod de iure interrogarentur. Nam consulere, interrogare est. Quorū sententiæ & opiniones eam authoritatem obtinent, vt liberum non sit *Iudici*, a responso eorū recedere: quem admodum & *Principis* cuiusdam constitutione cauetur. In his igitur Ius omne scriptum consistit: in iis scilicet, quæ vel a populo constituta sunt, vel a *Plæbe*, vel a *Senatu*, vel a *Principe*, vel a magistratibus *P. R.* vel ex responso prudentum.

¶ Ius autem non scriptum est, quod longa consuetudo consensu vtentium approbavit, & ad similitudinem Iuris scripti redegit.

¶ Haud igitur ridendus fuerit, qui dicat in duas species Ius *Ciuile* distributum esse, in Ius scriptū, & in Ius non scriptum. Summa autem eorum origo ex institutis duarum *Ciuitatum Athenarū* scilicet & *Lacedæmonis* videtur fluxisse. In his enim *Ciuitatibus* ita agi solitum erat, vt *Lacedæmonij*

iura sua magis memoriae mandarēt, Atheniēses ea maxime feruarēt custodirētq̄, quæ in literas essent relata. ¶ Sed iura quidem gentiū veluti diuina quadam providentiā apud oēs peræquē gentes seruantur, vnde et firma semper atq̄ incōmutabilia permanēt. Quæ vero ex iure Ciuili descendunt, i. quæ ipsa sibi quæq̄ Ciuitas cōstituit, sæpe mutari solent: vel tacito populi cōsensu, vel alia lata lege.

DE IVRE PERSONARVM   TIT. III

QUum dixerimus quid sit Iustitia, et generalem iuris diuisionem exequuti simus, didicimusq̄ quot olim iura constituerint, ac quomodo ea, quæ à quoque constituebantur, vocata sint: et quemadmodum aliud sit ius scriptū, et aliud sit ius non scriptum: pergamus ad aliud, ac discamus circa quot ius omne Romanorum versetur. Circa tria igitur versatur: circa personas, circa res, circa actiones. Et quidem circa personas, quū dicimus, hic Senatorius est, aut plæbeius. Circa res, quum quærimus Testamentum ab aliquo factum valeatne, an inutile sit, Circa actiones, quum in dubium venit, Sitne huic actio, an nō sit. Atq̄ in primis de personis differendum est, deinde de rebus, et postea de actionibus. Hic enim ordo verissimus et rectissimus est. Quoniā vbi homines sunt, ibi et res contrahi iniriq̄ in confesso est: Atq̄ quum res existunt, tunc et de actionibus necesse est quærere.

Dicendū est igitur de personis, nā et minutū quiddam sit ac inutile, Iura noscere: si personæ, quarum gratia ius constitutum est à nobis ignorentur.

¶ Summa itaq̄ personarum diuisio est hæc, q̄ minimum aliq̄ sint liberi, aliq̄ serui. Et libertas quidem (ex qua et liberi vocantur) sic definiēda est. Libertas est naturalis facultas qua cuiq̄ facere quæ velit concessum est, nisi quatenus aut ius aut vis prohibet.

bet. Vis quidem, veluti quū me agere aliquid volentem quod iure vetitū non est, fortior quispiam et plus habens virium prohibet. Ius autem veluti quum pœnarum minis cohibeor, ne quicquid animo collibitum est, faciam. Nam seruo ne omnia pro animo suo agat, et timor Domini obstat.

¶ Seruitus autem est constitutio iurisdictionū qua quis dominio alieno contra naturam subicitur.

Quoniam natura omnes liberos produxit: bellorū autem machinamenta, seruitutem inuenerunt. Nā iure belli id contingit, vt victores eorum, quos vicerint, domini fiant. Serui autem ex eo appellati sunt, q̄ Imperatores captiuos quos vādere volebant, seruabant, nec occidi sinebant. A seruando igitur serui dicti sunt, qui etiam vocantur mancipia, q̄ ab hostibus manu capiuntur.

¶ Porro serui aut nascuntur, aut fiunt. Nascuntur qui ex ancillis nostris, nobis gignuntur. Fiunt, aut iure gentiū, id est, ex captiuitate: Aut iure ciuili, veluti quū homo liber maior viginti annis, ad participandum pretium se vānundari passus est. Egi enim fortasse cum aliquo, vt me, verbi gratia viginti aureis vānderet, et sibi pro lucro quinq; haberet, et quindecim mihi redderet. Hic talis, eo iure quod Romanorum proprium est, libertatem amittit, cui tantam ignominie notam inussit, simul et seipsum ea indignum ostendens, et liberum arbitrium quod per eam habebat, vili accepto argento, prodens.

¶ Et seruorum quidem conditio nullam recipit diuisionem, Neq; enim de quoquam eorum dicere possis, minus seruus aut magis seruus. Scindi igitur in species seruitus non potest. In liberis vero multas inuenimus differentias, Aut enim ingenui sunt aut libertini,

LIB. I. INSTIT.

De Ingenuis.

Titu. III.

Diximus liberos in duo diuidi, in ingenuos, & libertinos. Et ingenuus est, qui simul ac natus est, liber est, nondum seruitutis iugum expertus, siue ex duobus ingenuis matrimonio editus est, siue ex duobus libertinis, siue vna persona ingenua sit, & altera libertina. Sed & si quis ex matre nascatur libera, sed patre seruo: nihilo minus ingenuus erit: Quemadmodum & is, qui ex matre libera, & incerto patre, hoc est, ex meretricio concubitu natus est. Neque enim pueri ingenuitatem offendit, ex meretricio coitu conceptum esse. Sufficit autem liberam esse matrem, eo tempore quo nascitur: quis eo tempore quo conceptus est, serua fuerit. Et ex contrario, si libera concepit, & ancilla facta peperit, vt quia vxandi se passa est, & ex pretio accepit, liberum est quod nascitur. Quoniam ei qui in utero est, calamitas matris non nocet. Porro quum dictum sit sufficere infanti ad libertatem, quod mater in pariendo libera fuerit: & quando conceptio in libertate contigit, ac partus in seruitute, liberum esse qui nascitur: Vide quid ex hoc quaesitum sit. Ancilla quaedam quum praegnans esset, manumissa est: paulo post ancilla facta est. Posteaque ancilla facta esset, peperit. Videamus, seruum an liberum pepererit. Et dicimus liberum esse, quod natum est. Sufficit enim ei, qui in utero est, matrem ipsius vel medio tempore liberam esse. Quod & verum est.

¶ Is qui ingenuus natus est, si status sui ignarus seruiert, & deinde manumissus fuerit, Ingenuitas eius per manumissionem non laedetur. Nam id ita scriptissime Principum constitutionibus cautum est, Libertatem ex abundantiam & superuacuo datam, nullum ingenuitati praedictum parere. Et quomodo contingat, vt ingenuus aliquis manumittatur, ex

plo

plō aliquo velut ex facto ostendamus. In ministerio meo liberam habebam mulierem. Ea peperit: Et anniculum (verbi gratia) relinquens puerū decessit: Non multo post euenit, vt & ego morerer. Hæres meus quum in hæreditate mea infantem hunc reperisset, seruum esse putauit: Sed & is quū adoleuisset, conditionem suam ignorabat. Verum Ius cui nota est veritas: ex hæredis & ipsius pueri errore, ingenuitatem eius non mutauit. Et si hæres beneficium manumissionis in eum conferre uoluerit, libertas frustra & superuacuo, vt dictum est, data, propter fictam seruitutem: veram ingenuitatem non corrumpet.

DE LIBERTINIS.

TIT. V.

Diximus qui sint Ingenui: Dicamus & de Libertinis. Libertinus est, qui ex iusta seruitute manumissus est. Verum adde, & legitima. Libertinus igitur est, qui ex iusta & legitima seruitute manumissus est. Additum est autem definitioni Iusta, vt eum eximerem, qui suæ conditionis ignarus seruiit. Adiectum quoque est, legitima: propterea, quæ natura seruos nesciat, sed ex bellis inuenta sit seruitus. Porro liberatio horum, Latine dicitur Manumissio. Et quid est manumissio? Est datio libertatis. Etenim quandiu quis in seruitute est, manui potestatisque nostræ subicitur, Et manumissus, ab ea potestate liberatur. Manumissio autem hæc à Iure gentium originem assumpsit, cū iure naturali oēs homines liberi nascerentur. Nec enim nota erat manumissio, quum seruitus esset incognita. Sed postquam Iugentium seruitutem introduxit, consequenter & beneficio manumissionis opus esse visum est. Et quum natura nobis vnum nomen hominis dedisset, Omnes enim homines appellamur, Iure gentium tria esse hoim genera cœperunt. Sunt enim

liberi, & qui iis opponuntur serui. Est & tertium genus Libertinorum. i. eorum qui serui esse desierunt.

¶ Diximus homines alios esse seruos, alios liberos. Et seruitutem quidem indiuiduam esse, libertatem vero in duas species diuidi: In ingenuos & libertinos. Ingenuitas quoque indiuidua est, neque magis aut minus in se recipit. Videamus & de Libertinitate.

Quae & ipsa hodie indiuidua est, quamuis olim tres eius fuerint species, ut infra dicemus. Definimus iam ante, quis esset libertinus. Porro manumissio multis modis procedit. Aut enim ex sacris constitutionibus in sacrosanctis ecclesiis manumittere possumus: Aut apud magistratum, quod dicitur Vindicta: (cuius appellationis causam infra discemus): Aut inter amicos (sic enim id vocatur): Aut per epistolam: Aut in testamento: Aut per aliam quamlibet ultimam voluntatem. Sed & aliis multis modis libertas dari potest: Qui tamen ex veteribus, tum ex Imperatoris nostri constitutionibus introducti sunt.

¶ Libertas autem seruis omni tempore recte dari potest, etiam in die festo. Nec solum, cum magistratus in Praetorio consistit, sed etiam cum is procedit, possumus eum adire, et ita manumittere, veluti cum Praetor in vrbe Roma, vel Proconsul, aut Praeses in Prouinciis in balneum aut theatrum abeunt, aut forte ad aedes publicas, vel quum quauis alia de causa in publico comparent.

¶ Libertinorum autem tripartitio diuisa erat conditio. Nam qui manumittebantur: alias maiorem & iustissimam libertatem consequerentur, & fiebant Ciues Romani. Alias minorē, & efficiebantur Latini Iuniani, ex lege Iunia Norbana, quae conditionem eorum prima reperit. Deditios vero inuenit lex Aelia Sentia. Ait enim: Si quae tempore seruitutis inciderit in aliquod ex iis vitis aut affectis, quae eadem lege expressa sunt, veluti si ob

delictū, notis in fronte et stigmatis cōpunctus, vel in publicos carceres cōiectus: aut propter delictū aliquod verberibus affectus, id delictum confessus sit: Ac deinde gratia cū domino inita, manumissus ab eo fuerit: Libertinū Dedititiū hunc fieri. Dedititios autē eos noiauit ad exēplum peregrinorum. Nā quondā Peregrinorū aliqui cū Romanis vectigal penderēt: Sublatis aduersus Romanos animis, arma in eos sumpserē. Quos collata acie & dato cōgressu Romani vicerūt. Etenim quū impetū fortitudinēq; eorū, Peregrini sustinere nō possent, abiectis armis, sese dediderunt. At Romani, cum iis humane agētes: Vitā quidē iis cōcesserē, sed huius appellationis ignominia affectis, vt q̄a se dedidissent, dedititiū vocarētur. Et hi quoq; igitur Libertini, ex lege Ælia Sentia dedititiū vocati sunt: vt quorū turpitudine cōmunis erat, eorum & nomē cōmune esset. Sed dedititiū quidē iam ex multis tēporibus in desuetudinē abierāt. Latinorū vero nomen nō admodū frequens erat in vsu. Vnde & Imperator oīa augere cupiens, & in meliorē statum reducere: duabus constitutionibus veterū errores correxit, sublata dedititiōrū & Latinorū conditione: Et Iure libertinorū ad pristinā formā reuocato, libertinitatem oēm vnius generis fecit. Quando & a primis Imperij Romani incunabulis, vna atque simplex fuit Libertinorū conditio, id est, vt Libertus eandem libertatē haberet, quā habebat manumissus, & vterq; ciuis esset Romanus, tantumq; in illo differrent, q̄ libertinus esset is qui manumitteretur, quāuis is qui manumitteret, esset ingenuus. Et Dedititios quidem Imperatoris nostri sanctissimi constitutio sustulit, quam ad suggestionem Treboniani excellentissimi Quæstoris rescripsit, & inter decisiones per quas veterum altercationes

compressit, in vulgus emisit. Latinos autem Iuniorum
 anos & omnem quæ circa eos erat obseruantiam,
 eodem gloriosiss. Quæstore suggerente, per aliam
 constitutionem à Rep. fugauit, quæ & ipsa inter Im-
 peratorias sanctiones resplendet. Vt omnes iam li-
 bertini Ciues sint Romani: nullo habito discrimi-
 ne in ætate manumissi, aut in dominio manumisso-
 ris, aut in modo manumittendi, sicut antea obserua-
 batur. Quid autem id sit, dicere necesse est. Tu hæc ha-
 beto in modum præuigæ cuiusdam inspectionis. Est
 apud Romanos legitima ætas, est & naturalis ætas
 Est legitimum dominium, est & naturale dominium.
 Est legitimus modus manumissionis, est & natu-
 ralis modus manumissionis. Et naturalis quidem
 ætas est, quæ minor est triginta annis. Legitima ve-
 ro, quæ maior est anno trigesimo. Non quæ ætatem ma-
 iorem triginta annis, natura non agnoscat: quoniam
 omnis ætas naturalis est, Sed quæ specialiter lex æta-
 tis quæ annos triginta excedit, meminerit, ideo dixi
 hanc ætatem esse legitimam. Est etiam (vt dixi)
 naturale dominium, est & legitimum dominium. Et
 naturale dominium dicitur in bonis: & Dominus
 bonorum dominus. Legitimum vero dicitur, Iure
 Quiritium, id est, Romanorum: Romani enim Quiri-
 tes à Romulo, à quo originem ducunt, vocantur. &
 dominus dicitur, Iure Quiritium dominus. Quod si
 quis vtrunquæ dominium habeat, is pleno iure domi-
 nus dicitur: vt ambo dominia habens, naturale &
 legitimum. Est & legitimus modus manumissionis
 & naturalis modus manumissionis. Et legitimus
 modus, tribus modis procedit: vindicta, censu, te-
 stamento. Et vindicta erat, apud magistratum facta
 manumissio. Dicta est autem vindicta, quæ vindicare
 tur mancipium in naturalem libertatem. Aut à Vindictio
 quodam, qui quum seruus esset, erupturam aduersus

Romanos cōiurationē, indicio suo patefecit: publi-
 ceq; à Romanis manumissus est, & in honorem
 eius, quicūq; apud magistratum manumittuntur,
 vindicta manumitti dicebantur. Quæ autē censu fi-
 ebat manumissio, ea hunc in modum procedebat.
 Censu significat tabulam aut chartam, in qua Ro-
 mani facultates suas conscribebāt, vt belli tēpore,
 pro modo patrimonij sui vnusquisq; conferret. In
 hoc igitur censu cum iussu domini seruus se liberū
 scribebat, liberabatur à seruitute. Testamento ve-
 rò, quum quis seruum suum in testamēto liberum
 esse iussisset. Naturales quoq; modi manumissio-
 nis erant tres: Inter amicos, per mensam, & per epi-
 stolam. Et quidē inter amicos, quum præsētib;us
 amicis quempiā manumittebant. Per mensam ve-
 rò, quum libertatis dandę gratiā seruum conuiuio
 adhibebant. Per epistolā, quādo aliis in locis agen-
 ti missis literis permittebant, vt liber viueret. His
 ita inspectis, videto nunc rem qua de agimus.

Quum in manumittendo seruo tria legitima con-
 currebant: vt & ipse maior esset annis triginta, &
 dominus eius legitimus esset dominus, hoc est ex
 Iure Quiritum: & seruus vindicta, censuue aut te-
 stamento manumitteretur, nec vitium vllum subes-
 set, omnino is qui manumittebatur, Ciuis Romā-
 nus fiebat. Quòd si quum vitium nullum subes-
 set, tria non concurrebant legitima, quoniam aut ser-
 uus minor erat triginta annis: aut dominus tantū
 bonorum erat dominus, nec etiā legitimus do-
 minium habebat: Aut manumissio procedebat
 per mensam, aut per epistolam, aut inter amicos:
 Aut duo interdum desiderabantur legitima, aut
 etiā omnia tria: Is qui ita manumittebatur, La-
 tinus Iunianus fiebat. Porrò quū vitium suberat,
 omnino is qui manumittebatur, fiebat dedititius.

Et hæc quidē olim. Hodie vero, quū (vt dictū est) vna sit species Libertinitatis, ij qui manumittuntur, omnino fiunt ciues Romani: nec quicquā curiosus de dominio, modo ve manumittendi, aut de ætate tractamus.

QUIBUS EX CAUSSIS MANU
mittere non licet. TIT. VI.

Superiora nos docere possunt, quot modis manumissio procedat. Nūc necesse est, vt discamus quæa modo dum nō cuius domino liceat manumittere. Nā is qui in fraudem creditorū manumittit, nihil agit. Quia lex Ælia Sentia libertatē impedit. Odio enim ius habet illos, qui in fraudem eorū facultates suas minuunt, qui in tempore necessitatis, quum egerent, pecuniam ipsis suppeditaerint.

¶ Eadem tamē lex quæ hoc cauit, quibusdā manumittendi potestatem facit: quibus per hoc facultates ipsorum minuatur: hoc est is qui nō soluendo sunt, quos Græci ἀπόρη vocāt. Is autē non soluendo est: q̄ plus debet, quā in bonis habeat. Is igitur qui non soluendo est, valde sit infracto ægroq; et curis confecto animo necesse est, quum apud sese tacitus cogitat, nō tam ea, quæ multa & graua viuos fatigant & vexant, vtpote quæ interdum vitari quibusdam modis aut minui possint: q̄ ignominiam infamiamq; quā a morte cineribus atq; ossibus suis videt inultum iri. Nemo enim, qui modo mentē aliquā habet, hæreditatē admittet, ex qua adiēs nullum emolumentū sperare possit, sed quæ multorū iniurias, damnacq; & in Ius tractions secū afferat. Nemine igitur hæreditatē suscipiente, reliquū erit, vt bona ipsius a creditoribus vendantur, & per hoc memoria eius laceretur ac minuatur. Neq; enī dicēt creditores se hæredis illius bona vendere, sed huius defuncti. Permittit igitur lex Ælia Sentia ei qui

qui nō soluendo est, vt si seruos habet, vnū eorum cū libertate hæredem instituat: q post mortē ipsius hæres ei fiet ex necessitate, nēpē solus et necessarius solus, quoniā vnū & eum solum ei qui nō soluendo est, hæredē licet instituere. Nā vsq; ad vnū lex cōstitutionē suā vitiāt & corrumpit. Necessarius, quoniā & inuitus hæres fit. Fiebat autē hic hæres, quū nemo alius ex testamēto hæres esset, aut quia alius hæres nō erat scriptus, aut qa q scriptus erat, hæres esse volebat. Magna est ergo huiusce legis prouidentia, qua prospectum est, vt ij q nō soluendo sunt, quū eorū hæreditatē oēs auersarentur, vel seruū suū hæredē haberent: q creditoribus satisfacere, debitq; dissoluere possit. Aut hoc eo nō faciente, creditores res hæreditarias vāderent, nō defuncti, sed hæredis nomine. Et ita manes defuncti ab omni cōtumelia vindicarentur. Atq; vterq; tū defunctus scilicet, tū libertus, beneficio afficeretur. Nam & q nō soluendo obiit quīs in serui pretio, facultates suas imminuerit, tamen ignominia euasit. Et seruus quīs ignominia subiiciatur, mercedem tamen ignominia habet libertatem.

¶ Sed etsi seruus hæres sine libertate institutus sit, nihilominus liber fit. Sic enim id generaliter cōstitutione Imperatoris nostri cautū est: Siue non soluendo, siue locuples decesserit dñs. Atq; in hoc noua quadā humanitatis ratione vsus est: vt p solā institutionē ipsam, seruus manumissus esse intelligat. Cū veri simile nō sit, dñm nolle eum liberum esse, quē sibi hæredem esse voluit: sed eo manente in seruitute, neminem ipsius hæreditatem amplecti.

¶ Quomodo quis in fraudē creditorū manumittere videatur, quærere necesse est. Et quidā dicebās eum in fraudē creditorum manumittere, qui plus deberet, q̄ in bonis haberet. Alij eum, cui deductio

ere alieno, nihil reliquum foret, nimirum cuius præsens patrimonium creditoribus posset sufficere, sed datis libertatibus futurum esset, ut creditores lædantur, quia hoc modo desinat soluendo esse. Verum præualuit, ut non solum inspiciamus, an non soluendo sit is qui manumittit, sed etiam an ut creditores defraudet, det libertatem. Tunc enim datio libertatis impeditur, quum & consilium interuenierit, & euentus acciderit. Itaque si ea utraq; concurrant, seruus non fit liber. Sin vnum desit, libertatem adipiscitur. Vtrunq; autem, hoc est consilium & euentum inuenies in hac specie. Quidam trecentorum aureum patrimonium habebat. Hic trecentos aureos debebat. Et ad defraudandos creditores suos, voluit seruos qui centum aureis valebant, manumittere.

Atque ita patrimonium eius ducentorum aureum fiebat. Hic utrunq; est, & consilium & euentus. Nam & malo consilio rem aggressus est, & euentus creditoribus damno est. Deficit autem euentus hunc in modum. Qui mille aureos in bonis habebat: Trecentos tantum habere se putabat: & quadringentos debebat. Seruos suos, qui centum aureorum erant, in fraudem creditorum manumisit. Res hæc pessimo consilio inita est: nempe in necem damnunq; creditorum. Euentus tamen eis damno non est. Nam & deducta seruorum qui manumissi sunt æstimatione, abunde superest in bonis, quo nomina creditorum dissolui possint. Consilium deest, ut in hac specie. Aliquis mille aureos in bonis habebat: & debebat quadringentos. Eo procul a patria profecto, contigit, ut fortunæ ipsius luculentum damnum acciperent, ædibus fortè incendio absumptis, aut ruina oppressis, ita ut iam ad trecentos aureos reciderint. Is quum nondum damna sua rescisisset, seruos quosdam pretij centum aureorum, quorum ni-

mix erga se benevolentie gratiam volebat referre: manumisit. In hac specie, nihil affectu animoq; fraudandi factum est: sed euentus creditores lædit. Quoniam quod in patrimonio superest, dimittendis creditoribus non sufficit. Vides enim quemadmodum amplum se putarit habere patrimonio, & quod æri alieno dissoluendo posset sufficere. Ac si delissimos & optime de se meritos seruos manumiserit: & in omnibus percq; omnia ostenderit, nihil agi malo consilio. Euentus autē damnosus est, quia non vt putabat, in patrimonio eius verè plus erat, quàm in ære alieno. Interdum enim aliter existimamus de facultatibus nostris, q̄ rei veritas se habet. Tunc igitur (vt rem in pauca conferam) impediuntur libertates, quū et fraudis inij consilium, vt seruos manumitterem: & creditoribus nocet damnosq; est, id quod egi.

¶ Satis ex iis quæ proximè dicta sunt patet, Libertates in fraudem Creditorum datas impediri per legem Æliam Sentiam: Veluti quæ tam improbã tamq; alteri damnosam manumittentis cogitationem oderit. Eadem lex, irritas esse vult libertates, quæ a minore viginti annis præstantur: nulloq; id odio, sed fauore potius manumittētium. Nouerat enim eos, qui eam ætatē agunt, facile circumueniri, seruulorumq; blandimētis & adulationibus capi, & ita facultates suas leuibus ex causis diminueri. Id ergo quū sciret, Infidiis quæ illinc intendi et parari poterant, constitutionē suam opposuit. Non tamen id ita prohibet: Vt non libertates eorū, qui apud magistratū iusta causa manumissionis in consilio approbata, manumissi fuerint, ratas habeat. Sed dicamus prius quid sit consilium, deinde iustas manumissionis causas enumerabimus. Consiliū est, confessus certorum virorum statis anni diebus

eorum. Habebatur autem hoc consilium, non
 Romæ tantum, sed etiã in prouinciis. Coibant au-
 tem viri illi, tempore cõuentus. Et quid est cõuen-
 tus? Est certum statumq; tempus litium dirimen-
 darum gratia inuentum. Nam Romani, quum eos-
 tum ferè annum bellis gerendis occuparentur, atq;
 in tempus, hyems eos et hyberne tempestates sub-
 pellibus agere prohiberët: quoniã vt in communi
 vita, sine litibus controuersisq; esse non poterant:
 omissis armis, Iudiciis vacabãt, & multos eam in-
 rem constituebant Iudices, vt ambiguas ipsorum
 causas dirimerent: qui recuperatores vocabantur,
 quia per eos vnusquisq; debitum suũ recipiebat.
 Tempus autem illud à conueniẽdo cõuentus di-
 ctum est: Conueniebant enim & iudices & litiga-
 tores. Extremo autẽ conuentus die habebatur con-
 siliũ, in prouinciis hunc in modum. Procedebat
 enim Proconsul aut Præses, & in tribunali suo cõ-
 scribebat, vnaq; iuxta ipsum viginti viri, q diceban-
 tur Peregrini Recuperatores, quia per eos manci-
 pium naturalem libertatem recipiebat: (Scis enim
 natura liberos oēs hoies productos esse) & apud
 eos à manumittentibus allegabantur iustæ causæ
 manumissionis. Habebatur & Romæ consiliũ die
 aliquo Conuentus, Prætor pro tribunali sedẽte,
 & assistentibus ei quinq; Senatoribus & quinq;
 equitibus Romanis. Erat autẽ dignitas Equestris
 minor ordine Senatorio, sed tamẽ veluti semina-
 riũ eius. Quũ dictum sit de cõsilio, dicamus & de
 iustis causis. Iusta causa est, Quũ minor viginti
 annis, patrẽ aut matrẽ vult manumittere: quos na-
 tura filio parẽtes dedit, sed dñi voluntas seruos fe-
 cit. Et quomodo id accidit, vt is q ex seruis natus
 est, liber sit ac Ciuis Romanus, Parentes autẽ in fi-
 lij dominio sint? Finge oēs tres in vnus esse domi-
nio,

nio. Et filium à dño minorē viginti annis hæredē institui: & hoc modo illum cū cæteris rebus & parentū suorū dominū fieri. Deinde quum filius parentes suos è quibus ipse genitus esset, seruitutis iniuria ac calamitate affectos videre nollet, manumisit eos apud consiliū. Est & iusta causa, si quis dicat, filius meus naturalis, aut filia mea naturalis est. Finge enī quempīā amore ancillæ suæ captū fuisse & liberos ex illa habere. Quod natum est, haud dubie seruū est, vt ex seruo vêtre procedens. Rursus & illa iusta causa est, si quis dicat, Frater meus naturalis, aut soror mea naturalis est. Nā quū pater meus ex ancilla sua stupro cognita liberos haberet quos nō manumiserat, illorū eo mortuo ego dñs iure sum factus. Sed eos ego ob naturalem cognationem manumisi. Iusta & illa causa est, si quis dicat, Pædagogus meus est, aut nutrix, aut educator aut alumnus vel alumna, aut collactaneus. Idemq; est si procuratoris habendi gratia, seruū manumittere velim, vt liber factus sine vllō impedimento negocia mea administret. Vel ancillam matrimonij causa, hoc est, vt eā in vxorē ducā. Nam quoniam inter liberū & seruā matrimoniū nō consistit, ideo eā manumittere volui. Is autē qui matrimonij causa manumittit, intra sex menses vxorē eā debet ducere nisi iusta causa impediērit: Veluti, quia manumissor Senator factus est: Nā Senator libertinā vxorem ducere nō potest. Sed et is q procuratoris habendi gratia manumittitur, maior esse debet septēdecim annis. Quum autē semel in consilio causa dicta est, siue vera sit siue falsa, manumissione sequuta, non retractatur. Nam quum ea dicitur, contradicere licet, & manumissioni moram facere. Quæ postquā sequuta est, nō credetur ei, qui iustam illam causam fictam esse contendet.

Quo

¶ Quoniam verò diximus, Minorem viginti annis manumittere non posse, nisi iustam in consilio causam dixerit; absurdum quiddam hinc oritur. Contingit enī, vt qui maior sit quatuordecim annis, legata maximi pretij dare, testamentumq; facere, & hæredes instituere possit, & quocunq; modo velit de hæreditate sua disponere. Seruulum tamen vnū, qui decē aureis valeat, manumittere nō possit, Ridiculum igitur hoc ius est, quod maiora concedit, & minora adimit. Quod profecto ferendum non videtur, vt oīa bona sua quis in alterum transferre possit, vnum seruulum libertate donare nō possit. Vnde et Imperator noster sanctiss. tanta iuris iniquitate cōmotus: constituit, Vt quæadmodum de cæteris oībus rebus suis adolescentes in testamentis secundum voluntatē suam disponunt: Ita etiam quanuis minores viginti annis seruos suos testamento possent manumittere. Porro quoniā inestimabilis res est apud Romanos libertas, et propter hoc lex Ælia Sentia ante vigesimū annum libertatē dare prohibuit: Ideo ipse mediam quandam viam ingressus, non aliter minori viginti annis, seruo suo libertatē dare testamēto permisit, q̄ si decimumseptimū annum impleuerit, et decimum octauum attigerit. Etenim quum veteres maiori septemdecim annis pro aliis postulare permittant. Quare nō dicamus iudicij sui stabilitatē et in manumittendis seruis ei prodesse? Qui enim adeo sapit, vt alios patrocinio suo iuuare possit, is haud dubie et sibi recte consulat. Itaq; minor viginti annis inter viuos nō manumittet. In testamēto autē post annū decimumseptimum, recte id faciet. Nam quū sex anni sint ab anno decimo quarto, vsq; ad annū vigesimum cōpletum: Imperator noster in tribus primis annis vsq; ad annum decimūseptimū prohibito

hibitionē legis *Æliæ Sentia* seruauit, post annum
verò decimumseptimū, manumittere concessit.

DE LEGE *FURIA CANINA*. TIT. VII.

LEx quidem *Ælia Sentia* minori viginti annis
domino seruum suum manumittere non per-
misi. Erat autē & alia lex, quæ de manumissioni-
bus tractabat, *Furia Canina*: quæ certum tantū ser-
uorum numerum in testamēto volebat manumit-
ti. Hanc verò legē Imperator noster optimus, vt li-
bertates impediētem, & inuidia plenam per con-
stitutionē suam sustulit. Inhumanum esse iudicans,
Viuos potestati habere vel oēs seruos suos manu-
mittēdi, nisi quū aliqua causa impedit, veluti quū
minor viginti annis manumittere prohibetur, aut
quum in fraudem creditorum data libertates re-
uocantur, Morientibus verò nō permitti, vt citra
impedimentum seruos suos manumitterent.

DE IIS QUI SVI VEL ALIENI

ius sunt. TIT. VIII.

AD exitum nobis perducta est prima personarum
diuisio, in qua dictum est, Hominū alios
esse liberos & alios seruos. Ac rursus Seruitutem
indiuiduum quiddam esse, & Libertatem in duas
species scindi. Liberorum enim alios esse ingenu-
os, & alios Libertinos, Atque iterum Ingenuita-
tem esse indiuiduum: Libertinitatem vero olim in
tres species diuisam fuisse. Nam libertinorū alios
fuisse Ciues Romanos, quosdam Latinos Iunia-
nos, & aliquos dedititios. Addidimus etiam dedi-
tiorum & Latinorum condiciones diuersis con-
stitutionibus sublatas esse. Vt iam libertinitatis
vna tantum sit species quemadmodum & Ingenu-
itatis. Dicamus nunc & de secunda personarum di-
uisione. Hominum enim alij sunt in potestate, alij
sunt suę potestatis, hoc est, alij sunt sui iuris, alij sunt
iuris

iuris alieni. Dicamus igitur prius de personis quæ alieno iuri subiectæ sunt: Nā ex iis & eas cognoscemus, quæ sui iuris sunt. Quicūq; enim inter has nō sunt, apertū est, inter eas esse quæ sui iuris sunt. Subiectum autē esse alieno iuri, Græce ὑπερφυσικός, Latine dicitur potestas. Hanc porro habemus aut in seruos nostros, aut in liberos nostros.

¶ Ac prius inspiciamus de iis qui in potestate dominorū sunt. Est autē potestas ἡ ἀρχὴ τῆς βίας, Summa licētia vel autoritas. Potestas verò hæc in seruos, Iurigentium est. Nec enim tantum apud Romanos, sed etiam apud alias gentes, ea in vsu habet. Adeoq; iuri nostro subiecti sunt serui, vt vitæ necisq; in eos sit potestas, hoc est, vt eos trucidare impunē liceat. Atq; vt quodcūq; per seruum acquiritur, id ad dominum eius pertineat. Sed hodie, nulli omnium qui sub Imperio Romano sunt, sine causa legibus cognita, seruum suum occidere permittitur. Ac ne supra modum quidem scelerare in eum licet. Constitutione enim Antonini Cæsaris, is qui seruum suum sine iusta causa occiderit non minus puniri iubetur q̄ is qui alienum seruum occidit. Est autem iusta causa, si dominus seruum suum cum vxore ipsius rem habentem comprehenderit, aut quum domino manus iniicere vellet, dominus eum ferro occupatum interemerit: His enim ex causis cædes ad poenā non vocatur. Nec verò occidi tantum seruos idem Princeps vetuit, sed etiam maiorem dominorum asperitatem aliqua quadam constitutione coercuit, quæ ex huiusmodi occasione initium sumpsit. Julius quidam Sabinus, sæuus admodum & immitis erat in seruos suos. Qui quū tam immoderatā eius acerbitatein ferre nō possent, relicto domino, alij in ædes sacras alij ad statuas principū confugerunt. Quumq; Aulus Mar

us Martianus Præses Prouinciæ illac præteriret,
 auxilium eius inuocauerunt. Is quum eos interro-
 gasset, simul & conditionē ipsorum cognouit, &
 causam cur se adirēt didicit. Sed quū nullam legē
 haberet, qua species talis dirimeretur: Rem totam
 vt erat, ad Principem retulit, quid de ea fieri place-
 ret consulens. At Princeps ad ea cōmotus rescrip-
 sit, Seruis de domino querentibus facile credendū
 nō esse. Natura enim seruus domini hostis est. Sed
 Iudicem causam vtriusq; cognoscere, & apud sese
 de tota re statuere debere. Vt si intolerabilis domi-
 norū scuitia videretur, cogantur domini eos, qui-
 bus tam duri & acerbi incumbunt, bonis condi-
 tionibus vādere, & dominis pretium illorū red-
 datur. Ideo autē dixit bonis conditionibus, ne do-
 minus seruo infensor, graues vāditioni condi-
 ones apponeret, paciscēs scilicet vt aut semper ha-
 beretur in vinculis, aut nunq̄ manumitteretur, aut
 habitaret in regionibus quæ tam graui & immiti
 celo sunt, vt nemo id nisi qui diu assueuerit, ferre
 possit. Et ita potestas fieret vādenti domino, etiā
 a vāditione crudelitātē suam in seruum effunden-
 di. Rectissime autem & illud Princeps adiecit, vt
 vāderetur seruis, ac pretium domino daretur:
 quo scilicet & seruus per vāditionem ab impos-
 senti & acerbo domino liberaretur, & dominus
 circa seruum damnū non sentiret per pretiū quod
 ei redditur. Nec est quod indignetur dominus, nō
 licere sibi, vt suis seruis imperet: Quoniam subdi-
 tos suos Princeps & inuitos beneficio afficit.
 Porrō illud facile futurum erat, vt serui desperata
 liberatione, aut manus ac vim sibi afferrent, aut fu-
 ga arrepta, pretium sui domino auferrent. Vtriusq;
 igitur prouidit, & dominis & seruis. Nam & hoc
 expedit Reipublicæ, ne quis sua re male vtatur.

Sunt

Sunt autem rescripti ad Ælium Martianum missi verba hæc. Dominorū quidem potestatem in seruos suos illibatam esse oportet, id est, Ius vn̄q̄ aliquod domini minui nō debet. Sed tamē id dominis vtilē est, vt auxilium feratur seruis, qui malē a dominis habentur, aut ex immodica ira, aut per famem vel aliam intolerabilem iniuriam. Vnde nec seruis qui iusta petunt, id negandum est. Cognosce igitur de querela eorum, qui ex familia Iulij Sabini ad statuas confugerunt. Et si, re tota perquisita, durius, eos a Sabino q̄ par erat tractatos: aut ad turpissimam quēdam obeunda adactos esse compereris, distrahi iube. Idq̄ ita, vt nunq̄ in venditoris potestatem reuertantur. Quōd si dictus Sabinus in fraudē huiusce cōstitutionis aliquid agere tentauerit, palam quidem & prima fronte seruos v̄nundans, sed clā & per occultum paciscens vt sibi reddantur: Seuerissime aduersus eum qui tantum facinus admiserit, fraudemq̄ constitutioni suæ fecerit, princeps eam rem exequuturus est.

DE PATRIA POTESTATE   TIT. IX.

I Amante diximus in potestate nos habere seruos nostros & liberos nostros. Quum igitur de eo dictum sit, quemadmodum serui in potestate nostra sint. Reliquum est, vt dicamus: quemadmodum in potestate nostra sint liberi nostri. In potestate nostra sunt liberi nostri, quos ex iustis nuptiis suscepimus. Porro quod Græci vno verbo lo dicunt γάμος, pro eo Latinus sermo duo habet nuptias & matrimonium. Et quid est matrimonium siue nuptiæ? Viri & mulieris cōiunctio, indiuiduam vitę consuetudinē promittens siue præbens.

¶ Ius autē potestatis quam in liberos nostros habemus, proprium est ciuium Romanorū. Nemo enim alius talem potestatem in liberos suos habet,

bet, qualem habent ciues Romani. Nam potestas quam in seruos habemus, Iurifgentiū est. Qui igitur ex me & vxore mea nascitur, in potestate mea est. Similiter & is, qui ex eo qui in potestate mea est, & vxore eius nascitur, id est, nepos meus, et neptis mea, æquē in potestate mea sunt. Idem & in pronepotibus proneptibusq̄, abnepotibus abneptibusq̄, & deinceps dicendum est. Qui verò ex filia mea nascuntur, in potestatem aui materni, id est in meam scilicet non cadunt, sed in potestate patris sui sunt.

DE NVPTIIS.

TIT. X.

Iustas autem nuptias inter se contrahunt ciues Romani, qui secundum ea quæ de nuptiis, legibus cauentur, coeunt. Necesse est autem, vt masculi puberes sint, sceminae viri potentes, hoc est, vt illi maiores sint annis quatuordecim, hæc annos duo decim excedat. Atq̄ hæc dicimus, siue filii familiæ siue patres familiæ sint n̄ qui nuptias contrahunt. In filiis tamen familiæ aliud quiddam exigimus. Nempe parentū consensum, in quorum potestate sunt n̄, qui matrimonio coniunguntur. Id enim fieri & ciuile & naturalis postulat ratio. Ciuile quidem propter ius quod Romanorum propriū est, nempe patriam potestatem. Naturalis verò, quoniam æquum est, vt qui ad illam vsq̄ ætatem eos educauerunt (parentes scilicet) hoc honoris habeant, id est, vt matrimonio consentiant. Oportet autem patris iussum præcedere, hoc est, oportet à patre rem comprobari. Vnde illud in dubitationē deuēnit, Quum pater in furore esset, filius aut filia ad contrahendas nuptias sollicitabantur. Neq̄ enī calamitas patris furiosi, liberos à potestate eius liberat. Quoniam neq̄ sana ac sobria parentis mens potestatem patriam aduersus liberos inducit, vt

*Persona :**Consensum*

D

confe

consequenter dicere possimus, quum pater sapere desit vnâ & patriâ potestâtē extingui, sed potius liberos ex iustis nuptiis natos esse, eam constituit.

Nuptias igitur liberi volebant cōtahere, sed quū filii familias essent, opus erat patris consensu, At is q̄ in furore est, nullum potest habere consensum.

Quærimus ergo an possint. Et quidē si dicimus cōsensum esse, quum specialiter pater dixerit sibi id quod agitur placere, hunc à furente consensum præstari morbus non patitur. Sin autē consensum esse admittimus, q̄ quū pater rē quæ gesta est videret, nō cōtradixierit: Propius est, vt citra impedimētū nuptiæ procedant. Attamen ne hoc quidem verū est. Nam is qui in furore est, tacendo nō consentit.

Quoniā is demū tacendo consentit, qui quum rem sentiat quæ agitur, si illa parum ipsi placeat, contradicere potest. At is q̄ furore tenetur, tacet quidem, sed vt malis oppressus, non vt placide quiescens.

Quoniam igitur multæ magnæq̄ hisce de rebus inter Iuriconsultos erant dubitationes, edita est Imperatoris nostri constitutio, quæ totam controuersam dissoluit, ac filio cuius pater in furore est permittit, vt legitimam sibi vxorem adiungat, nō expectato patris consensu, quemadmodum & filia permillum est (Nam in filia, tanta nō erat quæstio) iis tamen seruandis, quæ præfata constitutione comprehensa sunt.

¶ Porro quoniā diximus, Iustas esse nuptias, quū Ciuis Romanus maior annis quatuordecim vxorē ducit ciuē Romanā maiorē annis duodecim: an si quis matrē suā, sororēve aut filiam in vxorē acciperit, licitum est hoc matrimonium? Et dicimus nequaquam. Quoniam à quibusdam nuptiis abstinendum est. Et vt rem omnem melius intelligas, hæc habeto in modum cuiusdam præuicæ inspectiōnis

Persona:

Cognatio non
gnalis

onis. Cognatio nomen est generale, diuiditur autē
in tria. In parentes, In liberos, & in propinquos q
ex transuerso veniunt. Et parentes quidem sunt, q
nos genuerunt. Veluti pater, mater, auus, auia, &
qui supra hos sunt. Liberi verò, qui ex nobis giga
nuntur; Veluti filius, filia, nepos, neptis, & qui in
fra hos sunt. Ex transuerso propinqui sunt, q neq;
nos genuerunt, neq; à nobis gignuntur, sed stirpē
suam & radicem nobiscum habent cōmunem: ve
luti, Frater, Soror, Patruus vel auunculus, Amita
vel matertera, Consobrinus, consobrina, & qui ex
his descendunt. Cognatio autem quæ ex latere sive
ue ex transuerso est, in duo diuisa est. In agnatos &
cognatos. Et agnati quidem sunt, qui per masculu
los nobis coniunguntur, vt frater consanguineus
& soror consanguinea; & fratris liberi, & nepos
neptisve ex fratris filio: & patruus, & patruu libe
ri: & ex filio, patruu nepos neptisve: & amita. Atq;
(vt totam rem vno verbo absoluam) tamdiu per
ordinem procedit agnatio, quandiu nulla interue
nit persona fœminina, quæ causam det cognatio
ni. Cognati vero sunt, qui per fœminas nos con
tingunt. Vt frater vterinus non etiam consanguis
neus & liberi eius. Aut soror vterina, aut etiam so
roris consanguineæ liberi: Nam & hi cognati
sunt, Quoniam sororis persona agnationem inci
dit. Porro agnati & legitimi dicuntur, id est, Iure
Ciuisi inuenti, & cognati, id est, natura cogniti.
Cognatos verò sola nouit natura, quia non item
legitimi sunt. Quos enim Ius Ciuile nouit, hos
nouit & natura, Quos verò natura nouit, hos non
omnino nouit & Ius Ciuile. Hæc autem cog
natio bifariam constituitur, Aut natura, aut Iure
Ciuisi siue adoptione. Natura, quum ex iustis
nuptiis liberi nascuntur. Adoptione, quum

LIB. I. INSTIT.

quis filium habens, alium in adoptionem accipit. Is enim qui ita adoptatur, filij mei naturalis & fratris sui adoptiui agnatus est, est autē & cognatus. Quos enim adoptio ei agnatos facit, hos facit & cognatos. Quoniā actus hic legitimus, hoc est, adoptio, facile agnationi quæ & ipsa legitima est, coniungitur. Legitima enim legitimis facile cohæret. Porro agnatio adoptioni coniuncta secū trahit et naturā, id est, cognationē: & quos adoptiuius agnatos vocat, hos nominat & cognatos. Quos verò cognatos vocaret, si natura mihi esset filius: hos, quum adoptiuius est, neq; agnatos neq; cognatos vocabit. Cognatio enim quæ natura contingit, pro nulla habetur in adoptione. His tibi sic inspectis, vide deinceps rem de qua agimus. Diximus supra non semper iustas esse nuptias, quum Cuius Romanus cui Romanæ iungitur, propterea q̄ a quibusdam nuptiis abstinendum sit. Et quidem inter parentes & liberos in infinitum prohibita sunt nuptiæ: Neq; enim potest quispiam matrem suam vel auiam, aut filiam vel neptem in uxorem accipere, siue naturales sint siue adoptiua, etiam si maxime per emancipationem soluta sit adoptio. Quoniam & pristinum patris vel aui nomen pudori esse oportet.

¶ Sed & inter personas quæ ex transuerso, gradu cognationis iunguntur, est prohibitio aliqua, verum non perpetua. Ecce enim inter fratrem & sororem nuptiæ non consistunt, siue ab eodem patre eademq; matre nati fuerint, siue ab eodē patre tantum vel ab eadem matre tantū. Sed & si qua mihi per adoptionem soror esse cœperit, quandiu consistat adoptio, matrimonium impeditur: quū verò ea dissoluta fuerit, quia aut ego emancipatus aut illa emancipata sit, citra impedimentum procedent nuptiæ

nuptiæ. Nam quum adoptio quæ legitima res est, per emancipationem quod & ipsum iuris Ciuilis nomen est, dissoluta sit: nullo cognationis genere ea mihi videtur cõiungi. Nam antè, quū in vnius esse potestate, & agnatā eam vocabam & cognatam: Verū adoptione per emancipationē dissoluta, agnatā eam amplius non vocabo. Quoniam adoptio quæ Iuris ciuilis est: ciuilem cognationē, id est, agnationē secum amplius non trahit. Sublata autem agnatione, dissoluta est & cognatio. Nā quum agnatā eam vocare non possim, consequenter nec cognatam potero. Quapropter si quis generum suum adoptare velit, debet antè filiam suam emancipare. Et si quis quū filium habeat, nurū suā velit adoptare, antè debet emancipare filium. Id enim nisi fecerit, per adoptionē generi vel nurus soluetur matrimonium. Quoniam futurum est, vt fratres sint. Porro inter fratres neque si adoptiui sint, consistunt nuptiæ.

¶ Fratris mei aut sororis meæ filiam vxorē ducere fas non est. Imò ne neptē quidem eorū: quanuis mihi quarto gradu sit. Quo tamē ex gradu vxorem possim ducere, veluti patruī vel auunculi, amitæq; vel materteræ filiam. Id enim pro vniuersali regula tenendū est: Cuius personæ filiam vxorē ducere non possim, eius nec neptē ducere me posse.

¶ Quòd si pater meus naturalis virginē aliquā adoptauerit, atq; ex ea nata sit filia, vxorē hāc possim ducere. Nam hęc mihi per foemininū sexū cognata est. Porro iam dictum est: Cognationē quæ natura contingit, pro nulla haberi in adoptione.

¶ Duorum fratrū vel sororum aut fratris & sororis liberi, recte inter se nuptias contrahunt.

¶ Amitam meā (est autē amita patris mei soror) vxorē ducere non possim, quanuis adoptiua sit:

neq; etiã materteram (est autem matertera matris soror) quoniã matrum locum obtinent. Quã ratione, neq; magnam amitam, neq; magnam mãterteram ducere potero: quoniam vicem auiarum sustinent. Est autem magna amita auis mei soror, quam pater meus amitam, & ego magnã amitam appello. Matertera magna auis meæ soror, quam mater mea materterã vocat, & ego magnã materteram. Dicitur est de amita, eam in vxorem accipi non posse, neq; si adoptiua sit. Quod tamen in matertera non equè placuit. Et quomodo contingit vt amitam adoptiuam vel amitam magnã adoptiuam habeam? Verbi gratia, Auus meus paternus quum patrẽ meum filium haberet, puellam aliquã in adoptionem accepit. Et pater meus hanc adoptiuam sororem vocabat, egoque adoptiuam voco amitam. Magna autem amita adoptiua quomodo procedit? Finge à pro tuo meo paterno, quum auum meum filium haberet, puellam aliquã in adoptionem acceptam esse: quam auus meus sororem adoptiuam vocabat, & pater meus amitam adoptiuam, at ego magnam voco amitã adoptiuam. Ideo autem in amita adoptionis mentio semper fit, in matertera verò, non item: quia quum per virilem sexum illa mihi coniungeretur, dubiũ non erat, quin esset mihi agnata. Atq; ideo erat & cognata. Quoniam qui agnatus est, is omnino & cognatus est. In matertera autem, per adoptionem nuptiæ non impediabantur. Quoniam quum matertera me per foeminae personam contingat, cognata tantum mihi est: & ex adoptione, nullo iure cognationis mihi iungitur, propter regulam quã dicimus, Cognationem, quæ natura contingit, in adoptione pro nulla haberi. Quando igitur cum hac nuptiæ non prohibentur, ideo in fingenda exempli

empli specie, materteram adoptiuam non posui. Et quomodo accidit, vt quis materteram adoptiuam habeat? Veluti, si auus meus maternus quum matrem meam haberet filiam, puellam quampiam in adoptionem accepit, quam mater mea sororem adoptiuam vocabat, & ego voco materteram adoptiuam.

¶ Diximus iam de nuptiis propter cognationem prohibitis. Sunt & alia quae non per cognationis iura, sed per affinitatis venerationem parum procedant. Est autem Affinitas, necessitudo quaedam personarum, quae citra cognationem nobis ex nuptiis coniunguntur. Veluti, Priuignam nurum meam vxorem non possum ducere, quoniam loco filiarum habentur. Et nurus quidem est, filij mei vxor. Priuigna vero, vxoris meae filia. Porro in his addenda est dictio Quondam, & dicendum est, In vxorem accipere non possum priuignam quondam meam, aut quae nurus quondam mea fuerit. Nam addita dictione Quondam, ostendimus personas eas non extare, quae affinitati causam dederunt. Atqui ne sic quidem iis possum matrimonio coniungi, sublatis personis per quas contracta est affinitas, sed affinitatis veneratione ab huiusmodi coniunctionibus abstinendum est. Nam quum dico, Quae quondam nurus mea fuit, ostendo maritum illius, filium meum: defunctum esse. Item quum dico, Quae quondam priuigna mea fuit, ostendo matrem illius, vxorem meam, mortuam esse. Etenim si haec adhuc priuigna mea est, & illa adhuc nurus: maior est ratio, quae prohibet ne eam vxorem ducam, Quoniam futurum est, vt aut vnus vir duas habeat vxores, aut vna mulier duobus maritis nupta sit. Si enim nurum meam duxero, & filium meum & me illa habebit maritos.

Sin vero priuignam meam, continget, vt & vxor mea mihi sit nupta, & filia quoque eius priuigna mea. Porro capitalis in eos poena constituta est, q̄ binas nuptias contrahunt. Nemo igitur maiore prohibitione omiffa, (de capitali poena sentio) de minore disputat: & in honorem affinitatis coniunctionem dicit prohibitam esse.

¶ Vxorē non possum ducere, quæ quondam aut focrus mea aut nouerca fuerit. Quoniā matrū loco habentur. Et focrus quidem est, vxoris meæ mater. Nouerca verò, patris mei vxor, ex qua ego natus non sum. Addidi autē & hic dictiunculam illam Quondam, vt ostendam personas quæ causam affinitati dederunt, nō extare, quia aut vxor mea, aut

Qui vulgo dicunt) pater meus defunctus sit. Nam si adhuc supersint, fiet vt geminentur nuptiæ. Etenim si focrum meū vxorē duxero, futurum est, vt duas habeam vxores focrum & filiam eius. Sin nouercam, duorū illa vt vxor sit continget, patris scilicet mei, & mea ipsius. Porro ex iis quæ diximus, nosti capitalem esse binarum nuptiarum poenam.

¶ Patrimus, quum filium ex Titia haberet, Patrius pater alterius matrem quæ filiam ex Titio habebat, vxorem duxit. Aut ex contrario, Ille filiam, hæc filium habebat. in vxorē Horū liberi (qui vulgo dicuntur ἀμιλοπρόγονοι, quasi duxerit. Si dicas inuicē priuignos) recte inter se nuptias contrahunt, licet frater aut soror iis natus fuerit ex matre in vita trimonio, posteaq̄ ipsi nati essent, contracto.

¶ Vxor mea diuortio à me digressa, alij viro denu- foci dicitur. Ex eo filiam concepit. Queritur, An filiā hanc tur, quorū ex ea natam vxorē possim ducere? Et quidem certum est, hanc priuignam nō esse. Quoniā priuignam aliter est, quæ ante meas nata est nuptias. Attamen honestas exigit, vt ab huiuscemodi coniunctione abstineam. Nam & filij mei sponsa, nō sequutis nuptiis

nurus mihi non est facta : Neq; patris mei sponsa, nuptiis rescissis nouerca mihi facta est : Et tamen quauis nihil eorum quæ ante dicta sunt obster, quo minus eas vxores ducam, rectius nos & iure facturos tradit Iulianus, si ad has & tales nuptias non accesserimus.

¶ Cognatio quoq; quæ in seruitute contracta est, an impedimento sit nuptiis, tractari potest. Veluti cum sorore sua aliquis manumissus est : Quæritur, an permissum sit eos matrimonio cõiungi. Et quidem quantum ad Iuris subtilitatem attinet, nulla inter eos videtur esse cognatio. Verius tamen est, vt Ius sanguinis coniunctionem impediatur.

¶ Sunt & aliæ personæ, quas diuersas ob causas vxores non possum ducere. Sed eas in libris pandectarum siue digestorum ex multis veteribus collectas, inseri Imperator noster sanctissimus voluit.

¶ Quod si quis aduersus ea quæ dicta sunt, vxorẽ duxerit, neq; cognationẽ quæ inter Parentes & liberos est veritus: neq; personas quæ ex latere vetitæ sunt, obseruãs: neq; memor prohibitionis, quæ ex affinitate procedit: aut etiam cognationem quæ in seruitute contracta est, contemnens. Nec mariti ipse, nec illa vxoris habebit nomen: Quin imo nec matrimoniũ erit, quod gestũ fuerit, nec dos, quod illatum. Quoniam tamẽ ne hæc quidem improborum cupiditates coercere possunt, grauior in eos poena Iure constituitur : Cautum est enim, ne qui ex huiuscemodi coniunctionibus nascuntur, in patris potestate sint. (Quoniam quos sola nouit natura, eos ius ignorat vt non secundum præcepta sua genitos (sed quantum ad patriam potestatem attinet, tales sunt, quales ij qui ex meretricio coitu & vulgo nascuntur. Nam neq; ij patres habere intelliguntur, ob numerum eorum, qui cum matribus

LIB. I. INSTIT.

illorum consuetudinem habent: Sed receptum est, ut Sputij vocentur: vel à Græca voce *σπορὰ δὴ μ*, quæ si *σπορὰ δὴ μ*, id est, sparsim & vulgo ac passim concessi: vel à Latinis notis S. P. quasi sine patre filij. Quibus consequens, ut tali cōiunctione soluta nec dotis petitio procedat. Nec tamē eas tantū pœnas quas retulimus patiuntur ij qui illicitas nuptias contrahunt, sed etiam alias quasdam, quas ex Principum constitutionibus latius potes discere.

¶ Inuenias etiam, quando is qui simul ac natus est in potestate patris non est, tamen postea in potestate patris sit. Et quis hic tandem est? Consuetudinem cum muliercula aliqua habebam, cuius matrimonio mihi legibus interdictum non fuerat, habebam autē cum ea consuetudinem, non ut cum vxore, sed ut cum meretrice forsan vel ut cum concubina. Ex ea mihi sunt nati liberi. In potestate mea ij non sunt: quia matrimoniū non præcesserit. Sed naturalis est filius, Si hunc ego postea Curia offeram: Potestati meæ subiectus fiet. Idemq; si cū muliere aliqua non ut cum vxore, rem habui: quā ne vxorem ducerem, nulla lex vetabat, sed voluntas tantum mea deerat, Natus est ex ea mihi filius. Is in potestate mea non est. Si postea (quemadmodū Imperatoris nostri Religiosissimi constitutione cauetur) dotalia cum ea fuerint instrumenta confecta, non solum qui ante nati fuerint, sed etiā ij quos postea nasci continget, potestati meæ subiicientur: secundum ea, quæ præfata Imperatoris nostri constitutione comprehensa sunt.

DE ADOPTIONIBVS.   TIT. XI

EX iis quæ dicta sunt nouimus, in potestate nostra esse liberos, qui ex iustis nuptiis nobis nascuntur. Verum sciendum est, & adoptiuos libe

ros in potestate nostra esse. Et quid est adoptio?

Actus legitimus naturam imitans ad eorum, qui liberos non habent, solatium inuentus. Nam forte quispiam quum liberos non habere, quia vel vxorem nō duxisset, vel sterile matrimonium esset expertus, vel liberos quos habuerat amisset: leuare volens aut naturæ malignitatem, aut infœlicitatē fortunę, aliquem in adoptionem accepit. Hoc autē ideo dictum est, non quod ij tantum adoptent, qui liberos non habent: Nam et ij qui habent, citra impedimentum adoptant, vt & supra diximus in illa specie, vbi diximus, eum qui generum aut nurū adoptare vellet, prius filium aut filiam emancipare debere: Ita igitur ea in specie nisi nuptiæ prohibuissent, nihil fuisset, quo adoptio impediretur. Sed ideo adoptionem dixi ad eorum, qui liberos non habent, solatium inuentam esse, vt id quod plerunq; fit ostenderem.

¶ Porro quæ Latinè dicitur adoptio: eam Græci ἰσθ.δοιασιν vocant. Est autem adoptionis nomen generale, & in duas species diuiditur. In arrogationē, & in eam quæ in generis sui nomine stat & proprie dicitur adoptio. Fit igitur duobus modis: aut ex Principis rescripto, Aut per iussum magistratus. Per principis rescriptum eos easve in adoptionem accipimus, qui quæve sui iuris sunt, & hæc species adoptionis, arrogatio vocatur. Imperio magistratus eos easve adoptare possumus, qui quæve in aliena potestate sunt: siue primum gradum ad parentes naturales obtineant, qualis est filius filia: siue inferiorem, qualis est nepos neptis. Et hæc proprie adoptio dicitur. Nam adoptionis nomen & generale & speciale est.

¶ Atq; olim quidem quæuis adoptare licebat, qui
in ali

Actus legitimus)
Hæc definitiōe tradidit & Placētino cū Ioanne licet ab Actursio repō hēdatur.

In aliena erat potestate, et potestas patris naturalis transibat in adoptiuum. Sed hodie edita est Imperatoris nostri constitutio, qua cauetur: ne quum quis filium suum adoptat, potestas patris naturalis dissoluatur, aut ad patrem adoptiuum transeat: neve ille in potestate eius sit, quanuis eadem constitutione iura ab intestato successionis ei in bonis eius qui ipsum adoptauerit, tributa sint. Quod si pater naturalis non extraneo cuiquam sed socero suo hunc in adoptionem dederit: qui illi erat auus maternus.

Aut si quis quum posteaquam emancipatus esset (quod saepe contingit) liberos suscepisset: filium sibi post emancipationem natum, patri suo, auoque illius pater non dederit in adoptionem: In his casibus, quum in vnam & eandem personam & naturalia, i. quae ex genitura comparantur, & adoptionis iura concurrant: dubium non est, quin filius in potestate patris adoptiui transeat: & iure civili & natura illi coniunctus atque in familia & potestate sit aui.

¶ Multae igitur sunt differentiae inter arrogationem & adoptionem, atque haec quidem prima. Arrogatio fit apud Principem. Adoptio apud magistratus. Secunda differentia. Arrogatio in patribus facta. Adoptio in filiis facta. Locum habet. Est & tertia differentia. Pater factus, impubes olim in adoptionem accipi non poterat: Ad extremum tamen id permissum est, sed quaedam in eo obseruanda sunt. Quum igitur per rescriptum Principis pater familias impubes arrogatur: Querendum est, an honesta sit causa, quae arrogationem conseruat, i. an non ob turpem amorem, is qui pater futurus est, arrogationem velit fieri. Item an id vtile sit pupillo, an vero non expediat. Nam forte arrogator inops est, aut interdum sumptuosus, & pupillus admodum diues. Et si quid horum conserptum fuerit, non procedet arrogatio.

Ad

Ad hæc & illud necesse est, vt arrogator personæ publicæ, i. tabellioni caueat, si intra pubertatem pupillus decesserit, quem arrogauerit, restitutum se bona illis qui si adoptio facta non esset, ad successionem eius venturi erant. Sed neq; aliter pupillum hunc arrogator emancipare potest, nisi iusta causa approbata dignus visus fuerit emancipatione.

Quid enim, si aut patri adoptiuo insidias fecerit, aut aliud quid egerit, propter quod merito ex adoptiuo patris potestate abiici debeat? Sic tamen vt bona, quæ patri adoptiuo per ipsum acquisita fuerint ei reddantur. Sed & si decedens pater adoptiuus eum exhæredauerit, aut viuus sine causa emancipauerit: quartam partem bonorum suorum ei relinquere iubetur, exceptis videlicet bonis quæ ad patrem adoptiuum transfudit & quorum commodum post arrogationem ei acquisiuit. Hæc autem omnia in filio adoptato cessant. Primum quia filius, nihil habere intelligatur. Secundo quia pater omnibus hisce de rebus perquirere possit, et ita eum in adoptionem dare.

¶ Tres diximus differentias. Dicamus etiã quid commune sit inter arrogationem & adoptionem. Nam ferè, quæ in quibusdam differunt, quædam etiã cõmunia habent. Atq; in primis id vtriusq; commune est. Eum qui in adoptionem accipit, maiorẽ esse eo qui adoptatur oportet: Quum ad similitudinem & imitationẽ naturæ introducta sit adoptio. Porro natura, Pater filio semper senior est. Nam illud pro monstro sit, & à natura alienum dicere, Filium patre seniorẽ esse. Atq; hæc tam in filiis, quàm patribus, procedunt. Porro necesse est, vt pater octo decim annis præcedat: hæc eni ætas plena pubertas dicitur: quando et in iis quæ tardius pubescunt, habitus corporis tunc omnino concurrat.

Secus

¶ Secundo & aliud inter hæc commune est. Nam in locum nepotis aut neptis, vel pronepotis aut proneptis, & deinceps adoptare possum, etiam si filium non habeam.

¶ Quod autem dicturus sum non tam communioris, quam differentia proprium est, quæ tertia est. Nam in patribus facta non procedit. In locum enim nepotis alienum filium adoptare possum: & rursus alienum nepotem in locum filij. Quoniam necesse mihi non est, ordinem gradumque qui apud patrem naturalem est seruire.

¶ Quarto commune istis est, quod si quis in locum nepotis aliquem adoptet, velut ex eo natum quem aut naturalem habet aut adoptivum filium: opus sit omnino & filij consensu. Nam cum mortuo illo, qui adoptavit, is qui adoptatus est, in potestate eius recidat, ex quo natus esse per adoptionem fingitur: Ideo eum qui in medio est, consentire oportet, ne ei invito suus hæres agnoscatur. Ex contrario tamen, si quis quem filium haberet, & ex eo nepotem, nepotem alteri det in adoptionem: filij consensu non est opus.

¶ Est & quinto quod inter arrogationem & adoptionem commune sit. Quemcumque enim in adoptionem accepi siue per arrogationem siue per adoptionem: siue apud Principem, siue apud Prætores aut Præsides vel proconsules: quum is extraneus non esset: hunc ego & alteri in adoptionem dare possum. Ut enim in multis aliis ita & in hoc similitudo est inter arrogationem & adoptionem.

¶ Sed & Eunuchi quod sexto inter arrogationem & adoptionem commune sit, nobis præbent. Tu vero hæc habeto in modum prævisæ cuiusdam inspectionis. Eunuchus nomen generale est, & in tres species dividitur. Quoniam Eunuchorum, alij sunt Spadones, quidam castrati, aliqui Thlibæ, Et Spadones

dones quidem sunt, qui propter vitium aliquod aut frigiditatē membrorū genitalium liberis operam dare non possunt, sed eo sublato liberos suscipere possunt. Thlibiæ vero sunt, quibus à nutrice vel forsitan matre, extriti sunt testiculi. Castrati autem sunt, quibus excisa sunt membra virilia. His ita inspectis, videto nunc rem quā agimus: Quasi tum est an Eunuchus adoptare possit: Et dicimus Thlibiam, aut castratum adoptare non posse: neque Patrem familias apud Principem, neque filiumfam, apud Prætorem aut alios. Nam quibus natura negavit liberos posse gignere, his neque Ius Civile, quod naturæ vestigia sequitur, concessit. Quum ne sperare quidem possint, vt liberis vnquā dent operam. At spado, quoniam is sperare potest, vt vitio quo tenetur cessante, liberos possit gignere, recitè in adoptionem accipiet tam filiumfam, quam patremfam. Sed spado qui filiumfam, adoptauerit, in potestate eum non est habiturus. Quoniā omnino futurum est, vt extraneus sit. Nam quomodo Spado paternus aut maternus auus esse poterit? Nisi si quis dixerit, Non eum tantum spadonē esse, qui initio liberos corporis vitio gignere non potuit, sed tamē sperabat. Verum etiā illum, qui quū ante liberos gignere potuerit, postea in tale vitium collapsus est, vt liberis operam dare non possit.

¶ Est & quod septimo inter hæc commune sit, id quod à sceminis procedit. Nam neque per arrogationem neque per adoptionem sceminæ quenquam adoptare possunt: quoniam per adoptionem in liberos patria potestas queritur. At mulier ne naturales quidem liberos in potestate habet. & Ius Civile naturam quantum potest sequitur. Haud iniuria igitur neminem adoptabit scemina, nisi si ex indulgentia Principis in solamen amissorum liberū aliquem

aliquem velit in adoptionem accipere. Itaq; mulier quæ liberos non habet, ne ex Rescripto quidem Principis aliquem adoptat.

¶ Præter differentias iam ante dictas, est & hæc. Si quem arrogauero, qui & alium in potestate habeat: filius eum suus sequitur: et ipse mihi erit loco filij: hic verò, loco nepotis. Sin autē quēpiam filiū fa. ex quo & filius sit: adoptauero, ipse in potestatem meā solus transibit: & filium suum apud auum naturalem relinquet. Et ratio quidem huiusce rei in promptu est, quoniā quum in potestate esset, aliū in potestate habere non potuit. Quod autē is qui filium in potestate habet, in arrogationē acceptus, vnā secum & filium suū trahat, vel ex eo apparet: Quod Augustus Cæsar, non ante Tyberium qui deinde ei in Imperio successit, in adoptionē accepit, q̄ is Germanicum adoptasset. Quum enim vellet Tiberium loco filij habere, & Germanicū loco nepotis: atq; id vna adoptione fieri cuperet: Curauit vt prius Germanicus à Tiberio adoptaretur, & ita ipse deinde adoptauit Tiberium.

¶ Quidam seruum suum adoptauit. Quæritur an valeat adoptio, aut quid inde sequatur? Et scribunt veteres responsum esse à Catohe: Adoptionē quidem nō valere. Nam ea in liberis personis locū habet. Sed tamē adoptione, quanuis vt adoptio nullam vim habeat: liberū fieri seruū hunc. Qui enim seruum adoptare voluit, dubium non est, quin tacite eum manumittere festinauerit. Hic igitur, id quod expressit, non confecit: quod verò in animo nō habuit, id peregit. Hæc ratio & Imperatorē nostrum mouit, vt constitueret, quū quis in iudicio & actis interuenientibus de seruo suo dixerit, filius meus est: ex huiusmodi verbis, seruū quidem ius filij nō habere, sed tamen seruum esse desinere.

Quibus

patriæ potestatis soluitur.

Tit. XII.

EX iis quæ supra dicta sunt, didicimus qui iuri nostro subiecti sint, nempe serui & liberi nostri, tum naturales tum adoptiui. Exequuti sumus etiam in quibus arrogatio & adoptio differant, atque in quibus conueniant. Nam sex inter eas sunt differentia, & septem iis sunt communia. Nunc videamus, quemadmodum potestas nostra soluitur. Quod enim quibusdam modis contractum est, hoc etiam quibusdam modis dissolui potest. Et potestas quidem quam in seruos habemus, per manumissionem soluitur. Quot autem modis manumissio contingat, iam antea a nobis diffuse dictum est. Nam domini mors, non seruitutis liberationem sed dominij mutationem promittit. Potestas vero quam in liberos nostros habemus multis soluitur modis. Atque in primis mors parentis, liberos sui iuris efficit. Sciendum est autem Parentes dici omnes qui supra nos sunt, Liberos vero omnes qui infra nos sunt. Quod igitur dictum est, morte parentis liberos sui Iuris fieri, distinctionem quandam recipit. Nam si pater obiit, dubium ea res non habet, quin filius et filia sui Iuris fiant. Sed quum auus decessit, non omnino nepotes & neptes sui iuris fiunt. Tempus enim mortis aui spectandum est. Et siquidem interueniat media persona, hoc est filius in potestate: & nepotes eo tempore in potestate aui sint, quomodo is moritur, Auo mortuo nepotes sui Iuris non erunt, quoniam in potestatem patris sui recident. Sin autem is, qui in medio est, aut ante patrem iam decessit, aut de potestate eius exiit, tunc nepotes quum in potestatem eius cadere non possint, post obitum aui, sui Iuris fient.

¶ Liberat autem liberos a patria potestate & parentis

E rentis

rentis deportatio. Nam si quis alicuius maleficiꝝ ac-
cusatus, & conuictus, huiusmodi acceperit senten-
tiam à Præsìde vel Præfècto et aliis: Volo te depor-
tari in insulam illam, simul atq; sententia dicta fue-
rit, Lex ei & Ciuitatem & bona adimit: & Ciuita-
te Romana exutus fit peregrinus. Atq; ita per de-
portationem perinde atq; per mortem eius, liber-
tas in potestate esse desinit. Neq; enim possunt liberi
qui Ciues Romani sunt, in peregrini potestate
esse: quum soli Ciues Romani liberos in potestate
habeant. Sed & si filius deportatus fuerit, in potes-
tate parentis esse desinit. Quum enim sit Peregrin-
us, in potestate Ciuis Romani esse non potest. Si
tamen ex indulgentia Principis reuocatus & Ci-
uitati redditus fuerit, omnia illi in pristinũ statum
restituuntur. Quòd si non deportatus sit, sed tantũ
relegatus parens: Dixit enim Præfèctus, Præses, aut
Proconsul: Relego te in illam insulam, lex ei Ciui-
tatem non adimit. Quapropter in suo habitu ma-
nent omnia, & ipse liberos in potestate retinet. Et
ex contrario, si qui liberũm relegati fuerint de pa-
tría potestate non exeunt.

¶ Quidam criminis interrogatus est quasi ab eo
commissi. Deinde conuicto crimine, ita à Præsìde
vel Præfècto pronuntiatum est. In metallum ego
te mitto, Aut: Bestiis ego te subiicio. Hic cõfestim
seruus pœnæ efficitur, non solum amissa ciuitate,
sed etiam Libertate. Et hunc quoq; in modum li-
beri ipsius sui Iuris fiunt.

¶ Filius sa. armate militiæ nomẽ dedit, aut Senator
vel etiã Consul factus est, nihilo minus in potestati-
te patris remanet. Neq; enim militiæ aut consula-
tus dignitas de potestate parentũ liberos liberant.
Quòd si patricius filius sa. factus est, tunc ex consu-
tione Imperatoris nostri, simul atque codicillos
patri

patriciatus accepit, de patria potestate liberatur. Quis enim ferat, Patrem per emancipationem nexus patriæ potestatis posse soluere, Imperatoriam vero celsitudinem, eum quem sibi patrem delegit, ab aliena potestate eximere non valere?

¶ Contigit, vt pater meus in hostiũ potestatem veniret, & seruus illorũ nempe factus est. Quæritur, an ego filius eius, mei iuris sim, an vero in potestate ipsius? Et quidẽ ego me patrem factum esse non possum dicere: propter spẽ postliminiũ. Est autẽ postliminium ius quoddam, quod iis qui ab hostibus redeunt, pristinã oẽm conditionẽ restituit. Cur autẽ dictum sit postliminium infra dicemus. Iccirco reuersus parens etiã liberos in potestatem suam recipit. Quoniã postliminium eum fingit, semper in Ciuitate mansisse, nec ab ea vnq̃ exiisse. Neq; rursum medio tẽpore dicere me possum esse filium factum. Nam quomodo ego q̃ ciuis sum Romanus in potestate eius ero, q̃ hostiũ seruus est? Necessè est igitur, vt interim ius patriæ potestatis in suspenso sit. Et siquidem reuersus fuerit pater, in potestate eius ero. Sin illic mortuus fuerit, mei iuris siã. Sed quẽ admodũ in confessum venit, illo apud hostes mortuo, me mei iuris fieri, Ita quærendum est, ex quo tempore de potestate eius exisse videar: Ex cõne, q̃ ab hostibus captus est, an verò ex eo quo apud hostes decessit. Interest enim inter vtrumque, & quidem plurimum. Finge enim quempiam binos habere liberos, & duo aureũ millia in bonis. Quorum alter diligens fuerit, & acceptis de bonis paternis, mille aureis, ex negotiationibus suo labore alios mille aureos lucrifecerit: Alter quum fociors ac negligẽs esset, nihil omnino lucratus fuerit. Post tẽpus aliquod nuntio allatum est, Patrem eorum apud hostes extinctum esse. Cõparauerant

igitur se, vt paternam hæreditatem diuiderent. Et negligens quidem ille hic dicebat: Nunc demũ se se quum verè pater mortuus esset, sui Iuris factos esse. Quicquid ergo tu diligens quæstus fecisti, id patris est. Et necesse est tria aureũ millia in diuisionem venire, hoc est, vt vterq; millenos quingentos accipiat. At alter ille diligens contra aiebat: Ex eo tempore, quo captus esset pater, sui Iuris se fuisse. Videtur enim is, qui non rediit, illo tempore extinctus esse. Vt igitur pater familias, quæcunque lucratus sum: ea mihi non alij, acquisiui. Et hæc sententiam magis sequimur. Sed & si filius meus neque postve ab hostibus captus fuerit, æque dicimus ius patriæ potestatis in eum, in suspenso esse. Neque enim me dico, eum in potestate non habere, propter ius postliminij: Quippe qui redire possit. Porro quomodo is qui semel de potestate mea exiit, iterum ei, nulla re interueniente subiicietur? Quoniam postliminium non solum mihi reddit potestatem quam ego in alios habebam: sed etiam eam quam alij in me habebant, mihi conseruat. Neque rursus saluam mihi esse dico potestatem in filium meum. Quomodo enim eum qui hostium seruus est, in potestate habere possim? In suspenso igitur erit Ius patriæ potestatis. Dicitur est autem postliminium à limine & post. Vnde eum qui ab hostibus captus est, & in fines Romanos postea peruenit, rectè dicimus postliminio reuersum esse. Nam sicut limina in domo quendam finem faciunt, sic et Imperij Romani finem veteres esse limen voluerunt. Atq; hinc & limes dicitur est, quasi finis quidam & terminus. Ab eo igitur postliminium vocatum est, quia eodem limine reuertitur, quo & amissus erat is qui ab hostibus captus fuerat. Nec vero is tantum qui vel ab hostibus fugit, vel ab eis dimissus

dimissus est, ius postliminiij habet, sed etiam is, qui victis hostibus a nobis receptus est.

¶ Patria quoq; potestas per emancipationem soluitur. Et quid est emancipatio? Actus tres emancipationes, & tres manumissiones vel vnā emancipationem & vnā manumissionē complectens. In hunc autem olim fiebat modum emancipatio: Quinque aderant testes & libripens, statēram & nummū æreum ferens, & medius aliquis. Deinde medius ille iis præsentibus filium de patre emebat dabatq; quasi in similitudinem pretij, vnum illum nummuni, & ita filius in potestatem mediij illius transibat, loco serui futurus: & eū medius ille vindicta manumittebat. Sed is tacita quadam ratione in patris potestatem recurrebat. Iam secundūm igitur eū pater vendebat, idq; eundē in modū: et emptor eū rursus vindicta manumittebat. Atq; iterū tamen tacito iure in patris potestatem reuertebatur. Tertium ergo vendebat eum pater, et ita soluebatur patria potestas. Vindictaq; manumittebatur, & ita sui iuris fiebat. Tres igitur emancipationes & tres manumissiones patriam potestatem solvunt. Emancipatio autem dicitur venditio in eum modum qui dictus est facta. Filium sui iuris efficiunt tres emancipationes & tres manumissiones. Ideo autē vendebatur filius, vt in seruitutē redigi videretur, et ita cōmode ei libertas daretur. Nam liber manumitti non poterat. Filia tamē & nepos, neptisve & reliquæ personæ per vnā emancipationem & vnā manumissionem sui iuris fiebant. Agebantur autē hæc & sine Principis rescripto: Sed hæc quidem olim, Nam hodie edita est Imperatoris nostri sanctissimi constitutio, qua hæc oīa in melius reformata sunt: Vt veteri figura, & imaginariis venditionibus explosis: parentibus liceat

competentes Iudices vel magistratus adire, & filios, aut filias, vel nepotes aut neptes, & cæteras deinceps personas à potestate sua liberare, simpliciter dicendo: hunc ego emancipo, & à manu mea dimitto. Et post huiusmodi emancipationem, si contingat eum eamve, qui quæve emancipatus emancipatusve fuerit, sine liberis factò testamento decedere: Eadem iura ex edicto Prætoris in bonis ipsius manumissorii parenti præstantur, quæ & patrono dantur in bonis liberti, qui testamento cõdito sine liberis decessit. Ad hæc si impuberes sint ij q emancipati sunt, parens qui eos emancipavit, tutor eorum erit. Quoniam libertatis dationem, & tutelæ onus sequitur.

¶ Quidam filium habebat, & ex eo nepotem vel neptem in potestate. Filium hic emancipare potest, & nepotes in potestate retinere. Aut ex contrario nepotes emancipare, & in potestate retinere filium. Sed & si pronepotem habeat aut proneptem, idem dicimus, licere ei, vt pronepotem emancipet, & filium ac nepotes retineat. Aut etiam è diuerso, vt filium & nepotes emancipet, & retineat pronepotem. Aut etiam vt omnes emancipet.

¶ Est & alius modus quo patria potestas soluitur. Nam si ego eum, quem in potestate habeo, patris aut materno auo in adoptionem dederò: soluitur quidem potestas, quam ego in eum habebam, sed in auum transfertur. Fit autem id hunc in modum, actis interuenientibus apud competentem Iudicem, Nam cum pater adire debet, & si præsentem auo, qui adoptaturus est, & eo, qui in adoptionem datur consentiente, nec contradicente, sententiam suam declarauerit, dicendo: Hunc ego in adoptionem do, tunc iura patriæ potestatis in auum transferuntur. In hac enim specie, diximus adoptionem

vim suam explicare, & eum qui adoptatur, potestati adoptantis subiici.

¶ Quidam filium in potestate habebat, cui vxor grauida erat. Filium aut emancipauit, aut auo in adoptionem dedit. Natus deinde nepos est. Quæritur vtrius in potestate sit is qui natus est: Aui, an patris? Et dicimus eum in potestate aui esse. Quoniã in iustis nuptiis tẽpus conceptionis spectatur. Porro quũ conciperetur, Filius ex quo hic genitus est, in potestate erat: merito igitur in Aui naturalis potestate erit. Quod si post emancipationẽ vel adoptionem conceptus & natus fuerit: omnino Patris sui, aut Aui adoptiui subiicietur potestati.

¶ Id autem regulariter scire debemus, Filium, qui in potestate mea est, siue naturalis, siue adoptiuus sit, nullo modo me cogere posse, vt sese vel inuitus emancipem.

DE TUTELIS. TIT. XIII.

Diximus hominum quosdam seruos esse, alios liberos. Et rursus Liberorum alios Ingenuos esse, quosdam Libertinos. Diximus & secundam diuisionem. Aliquos esse sui Iuris, & aliquos alienæ potestati subditos. Quum igitur de potestate, tum de ea quam in seruos nostros habemus, tum de ea quæ in liberos nostros, vel ex iustis nuptiis vel ex adoptione nobis competit disseruerimus, dictumq; sit etiam quemadmodum ex soluantur. Transeamus ad aliam diuisionem. Ex iis personis quæ in potestate non sunt, quædam in tutela sunt, alie in curatione, quædam nec tutorem nec curatorem habent. Sed quoniam multi sunt qui neutro iure tenentur: Dicamus de iis, qui vel in tutela, vel in curatione sunt. Qui enim inter hos non sunt, nempe haud dubium est, quin inter illos sint. Et prius videamus de iis qui sub tutoribus

agunt. Dum illud ante oīa sciamus, In tutela esse, rem esse ab iis qui alieno iuri subditi sunt, alienam: sed eorum propriam esse, qui sui Iuris sunt.

¶ Atq; in primis definiamus quid sit Tutela. Tutela est (vt Seruius definit) Ius quoddam, ac potestas in liberum caput data, & ad tuendum eum inuenta, qui per ætatis imbecillitatem se defendere non potest, Iure Ciuili permilla.

¶ Tutores igitur sunt, qui dictam vim & potestatem habent: ad quorum sollicitudinē pertinet, curam pupilli gerere, & rem eius seruare. Ex eo autē quod ab iis agendum est, appellationem sumpserunt. Latine enim vocantur Tutores, q̄ quasi tutores quidam sint, & rē pupilli indemnem seruent ac ipsum vbiq; defendant. Quēadmodum & ædilitui sacerdotes dicuntur, qui ædes tuentur.

¶ Dicamus primo loco, Qui quibus tutores relinquant, Tutores igitur parentes liberis, quos in potestate habent, testamento relinquunt. Atqui iam paulō ante diximus, Tutorem habere, rem esse alienam ab iis qui in potestate essent. Sed sciendum est, Liberis quidem qui in potestate sunt tutores relinqui: sed in tempus quod post mortem patris futurum est, quū sui iuris erunt. Nam & tunc deum ea quæ testamento cauentur, valebunt. Liberis igitur impuberibus patres quos in potestate habent, tutores testamento relinquunt tam masculis q̄ foeminis. Nepotibus autē & neptibus ita deum relinqui possunt, si post mortem aui, in potestatem patris sui recasuri non sint. Itaq; si quis filium in potestate habeat & ex eo nepotē, ac nepoti testamento tutorē relinquat: Sic distinguendum est, vt si quidem eo tempore quo testator moritur, in potestate eius medius ille fuerit, Nepotes tutorem illum testamentarium habere non possint.

Quum

Quum enim mortuo auctore in patris sui potestate recidant, nulla est ratio, cur tutores habeant. Quoniã iam dictum est, Tutorem habere, rem esse alienã ab eis, qui in potestate essent. Sin autem eo tempore quo auctore moritur, media illa persona sui iuris fuerit, tunc quia nepos per auctoris mortem sui iuris fiat, valet tutoris datio in eum qui sui iuris est facta.

¶ Et liberis quidem qui in rerum natura sunt, dari tutores posse, iam dubium non est. An igitur & posthumis: Posthumi autem sunt, qui post mortem nostram nascuntur. Et sanẽ id ita dicimus, Quoniã multis in casibus pro iam natis habentur. Porro tunc recte posthumis tutores damus, quum si nobis viuis nati fuissent, futurum erat, ut in potestate nostra fierent, nec quisquam ante eos ordine prior esset, quos suos hæredes vocamus.

¶ Sed & si emancipato filio pater testamento tutorem dederit: datio quidem tutoris, si Iuris civilis ordinẽ ac regulã spectes: non procedit quoniã dictum est, Solis iis quos in potestate habemus, testamentarios tutores à nobis dari posse. Sed Prætor, aut Præses vel Proconsul mortui voluntatem adimplet, & tutoris dationem confirmat, idque etiam sine inquisitione: hoc est, non inquirens, an locuples sit, aut an possit rem pupilli gerere: quum ad plenissimam omnium earum rerum fidem probationemque, defuncti testimonium ei sufficiat.

QUI TESTAMENTO DARI POSSINT

tutores, vel non. Tit. XIII.

Quum dictum sit, qui tutores relinquãt, intelligamus & qui relinqui possint. Testamento igitur tutores damus, non patresfamilias tantum, sed etiam filiosfamilias. Sed & seruum nostrum testamento cum libertate, recte tutorem damus. Quod si filio meo seruum meum tutorem dederõ, libertate

E 5 ei non

LIB. I. INSTIT.

ei non adscripta, sed sine libertate (quod dicitur) eum tutorem dedero, Fauore pupillorum placuit, directam ei libertatem tacite competere, & per hoc eum recte tutorem esse. Ideo autem dixi directam libertatem, ut simul atque testator decessit, ipse seruitute liberatus, tutelam suscipiat. Nam si fideicommissaria sit, necesse est, ut a pupillo manumittatur. Quid autem id sit, paulo clarius apertiusque dicendum est. Tu vero hæc habeto in modum præuix cuiusdam inspectionis. In testamentis varia & diuersa verba sunt. Sunt enim quedam, quibus heredem scribimus. Sunt & alia per quæ legata damus: & alia per quæ tutores damus, & alia per quæ relinquimus libertatem, & alia per quæ vel fideicommissum vel fideicommissariam libertatem relinquimus. Heredem scribimus dicendo: Illum heredem esse iubeo. Et ea vocatur hæredis institutio. Legatum damus hunc in modum: Huic lego decem solidos, & vocatur legati datio. Tutorem damus sic: Illum filio meo tutorem do. Et vocatur tutoris datio. Libertatem relinquimus ita: Ille seruus meus liber esto, & vocatur libertatis datio. Sed omnia verba hæc directa dicuntur. Porro igitur & aliis verbis pecunias relinquimus, hunc in modum: Rogo te hæres, ut des illi decem solidos, & vocatur fideicommissum. Libertatem vero sic relinquimus: Rogo te hæres, ut seruum illum meum manumittas: & hæc vocatur fideicommissariæ libertatis datio. Verba autem, ex quibus fideicommissum constat, dicuntur precaria: quasi dicas Græcè παρακλητική, Libertatem igitur directam relinquimus per dictiunculam Esto: & precariam, per verbum Rogo. Estque hæc inter has duas libertates differentia. Quod directa, simul atque is qui hæres scriptus est, hæreditatem adiit, siue suscepit, aut admisit, ipsa vim suam explicet, &

seruum

seruum seruitute liberet. Precaria verò, opus habet
 at factò hæredis, .i. vt seruum apud magistratũ vel
 alio quouis modo ex iis quos supra retulimus, ma
 numittat. His ita tibi inspectis, videto nunc rem
 quã tractamus. Diximus, Quum seruum meũ sine
 libertate filio meo tutorem dedi, tacitè directam li
 bertatẽ ei deferri. Atq; ideo directam, ne factò hæ
 redis opus sit, sed vt ex testamento ei libertas cõpe
 tat. Si enim fideicõmissaria fuisset, & pupillus fuisset
 heres scriptus: Seruum sibi tutorẽ datum, is ma
 numittere non potuisset. Quoniam minor viginti
 annis (vt scis) per legẽ Æliam Sentiam seruum suũ
 manumittere nõ potest, nisi ex iusta causa in Con
 silio approbata. Sed dixerit hicaliquis: Iustam &
 hæc causam esse. Verũ, primo hæc supra in iustarum
 causarũ numerum a nobis relata non est. De
 inde vt specialiter fuerit relata, tamen in manumit
 tendo opus est consensu & autoritate tutoris.

Quomodo is igitur, qui nondum tutorẽ agit, sed
 adhuc in seruorum numero est, consensum potest
 præstare? Quod si testator seruum suum liberũ pu
 tabat esse, & vt liberum tutorem dedit: non æquẽ
 dicimus ei libertatẽ tacitè competere. Quoniam in
 proxima specie, ex defuncti voluntate illam ei de
 dimus: in hoc autem casu, nulla huiuscemodi defun
 cti voluntas inueniri potest. Quomodo enim?
 quum is cum liberum esse putauerit.

¶ Seruus alienus purè inutiliter testamento datur
 tutor. Sic tamen dari videtur posse. Ille illius ser
 uus, quum liber erit, tutor esto, id est, quum manu
 missus fuerit. Seruum tamen nostrum sub hac con
 ditione inutiliter tutorẽ damus. Seruus ille meus
 quum liber erit, tutor esto. Et ratio quidẽ in prom
 ptu est. Quod enim in potestate nostra habemus,
 id in casum conferre non debemus.

Si fu

LIB. I. INSTIT.

¶ Si furiosum aut minorem vigintiquinque annis, tutores testamento dederim: tutores fient, quum ille compos mentis, aut hic maior vigintiquinque annis fuerit factus.

¶ Ad certum tempus, vel ex certo tempore, recte damus tutores. Ad certum tempus. Veluti, Ille usque ad duos annos tutor esto. Ex certo tempore. Veluti, Post duos annos, quum mortuus ero, hic tutor esto. Dare tutorem & sub conditione possumus. Si natus ex Asia venerit, ille tutor esto. Potest & ante hæredis institutionem tutor relinqui. Veluti si dicamus: Ille filio meo tutor esto. At ille hæres mihi esto. Certæ tamen rei aut certæ causæ tutorem dare non possumus. Veluti, Ille tutor esto in hoc fundo, aut in hac lite. Personæ enim tutor, non causæ vel rei dari consuevit.

¶ Si quis filiabus suis tutorem vel filiis dederit, & posthumæ vel posthumo videtur dedisse. Quoniam filij vel filix appellatione, & posthumus ac posthuma continentur. An igitur & nepotes filiorum appellatione veniunt, ut scilicet tutores qui filiis dati sunt, & ipsis dati intelligantur, ac filiorum appellatione significantur & nepotes? Et ita sanè id dicimus. Si modo non filiis sed liberis dixerit. Nam si dixerit filiis meis tutorem do, non continentur nepotes. Aliter enim filij & aliter nepotes appellantur. Quod si dixerit: Posthumis tutorem do, tunc quicumque natus fuerit, siue filius sit, siue nepos: sub eo tutore qui datus est, erit.

DE LEGITIMA AGNATORVM
tutela. Tit. XV.

Diximus, Parentes liberis suis, quos in potestate haberent, testamentarium dare tutorem posse. Quid igitur, si nullus sit tutor testamentarius? Aut enim pater intestatus obiit, aut quum testamentum faceret

ceret, tutorem dare oblitus est: Aut is q̄ datus erat, viuo testatore decessit: In cuius tutela erunt hi? Et lex duod. tab. in hoc casu tutores dat eis agnatos.

¶ Et quinquam sunt agnati? Habeto hæc in modum cuiusdam præuixæ inspectionis. Cognatio nomen est generale, & in tria diuiditur: In parentes, In liberos, & in propinquos ex latere. Et parentes quidē sunt, qui nos genuere: Pater, mater: Auus, auia: Proauus, proauia: & qui supra hos sunt. Liberi sunt, q̄ ex nobis nascuntur: Filius, filia: nepos, neptis: Pronepos, proneptis: & qui infra hos sunt. Ex latere autem veniunt, qui neq̄ nos genuere, neque à nobis gignuntur, sed eandem stirpem, & radicem nobiscum communē habent. Veluti Frater, soror, Patruus vel auunculus, Amita vel matertera, consobrinus, consobrina, & qui ex iis nascuntur. Porro cognatio hæc quæ ex latere venit, in duas species diuisa est: In agnatos & in cognatos. Et agnati quidem sunt, qui per virilem sexum nobis coniunguntur. Veluti frater eodē patre genitus, & liberi eius: Item soror eodem patre genita: tum patruus, ac liberi eius, deinde & amita. Cognati vero sunt, qui per foeminam nos cōtingunt. Vt soror eadem matre tantum genita, ac liberi eius. Item matertera ac liberi eius, tum & amitæ liberi. Agnati autem & legitimi dicuntur, à lege scilicet, quasi Græcè dicas *νομίμους*. Dicuntur vero & cognati, quasi dicas naturales. Quoniam quos Ius ciuile nouit, hos nouit & natura. Cognati vero tantum habent cognitionem naturalem. Quos enim natura nouit, hos non protinus nouit & Ius ciuile. His tibi inspectis, videdeto nunc rem de qua agimus. Quum igitur nulla est persona testamentaria, sub cuius tutela sint liberi, necesse est, vt legitimi siue agnati tutelam suscipiant, qui per virilis sexus personas nobis coniunguntur.

cti sunt, Agnati autē dicuntur hi, veluti frater eodē patre natus, & filius eius neposq; ex eo. Qui verō per fœminas non cōtingunt, agnati nō sunt, sed naturalī ratione cognati. Sic igitur materteræ meæ filius, agnatus mihi non est, sed cognatus: sed & ego ei cognatus sum. Quoniā qui nascuntur, patris nō matris familiam sequuntur. Atqui amita agnata est, q; tamen ex ea nascitur cognatus est. Quæ ergo huiusce rei ratio? Quia interueniēs fœminæ persona, nempe amitæ, agnationē interscidit. Id enim in vniuersum sciendum est, Qua quisq; me cognatione contingit, eam & me, cum illo habere.

* ¶ Quod autē diximus, Agnatos ad tutelam vocari, non hanc habet significationē, si oīno non fecerit testamentū is, q; tutores dare poterat: sed si quantū ad tutelæ causam pertinet, decesserit intestatus. Quod et tūc cōtingit, quū is q; datus est tutor, ante eum q; dederat, defunctus est: aut quum testator in testando oblitus est filio dare tutorem.

¶ Sed ius quidē agnationis plæruncq; quauis capitū diminutione perimitur. Quoniā agnatio Iuris ciuilis nomen est. Cognationis autē iura non oī capitū diminutione mutātur. Et hæc quidē in agnatione ratio est: Quia ciuilis ratio (.i. capitū diminutio) ciuilia quidē Iura (.i. agnationis) corrūpere potest, Naturalia vero (.i. cognationis) non vtiq;.

DE CAPITIS DIMINVTIONE.

Tit. XVI.

Diximus capitū diminutione iura agnationis plærūq; corrūpi. Constituamus qd sit capitū diminutio. Capitū diminutio est, prioris status cōmutatio. Aut ita: Est affectio ex accidentia iuris ciuilis contingēs, statum eius q; eam patitur, aut mutans aut minuens. Tres autē sunt capitū diminutiones. Aut enim maxīma est, aut minor, quā aliq
me

mediani vocant, aut minima. Tres igitur sunt capitae diminutiones, maxima, media, minima.

¶ Maxima autē capitae diminutio est, quū q̄s & libertatē simul & ciuitatē amittit. Quod in iis cōtingit, q̄ per atrocitatē sententiā in eos lata, serui p̄nā efficiūtur. Veluti quū bestiis aut igni tradendi sunt. Vel in libertis, q̄ ingratiitudinis in patronum admissae condēnantur. Et in iis, q̄ se ad pretiū participandum vānundari passi sunt. Horū enim vnusquisq̄ in maximam capitae diminutionem collapsus, vñā cum ciuitate & libertatem amittit.

¶ Media capitae diminutio est, quū ciuitas quidē amittitur, sed libertas manet integra. Quod ei contingit, cui aqua & igni interdictū fuerit: vel ei q̄ in insulā deportatus est. Vterq̄ enim, quū liber maneat, Ciuitatē Romanā exiit. Et in hoc quidē aequales sunt. Sed in illo differunt, q̄ deportatus, certo loco cōcludatur, hoc est, insula illa. Is vero, cui aqua & igni interdictum est, omni loco arceatur.

¶ Minima capitae diminutio est, quum & ciuitas & libertas retinetur ac salua permanet: sed p̄sens hominis status mutatur. Quod in iis accidit, qui quum sui iuris essent, seipfos in adoptionem dederunt, & alieno iuri subiecti sunt facti: Aut cōtra, Is qui alieno iuri subiectus erat, sui Iuris factus est. In his enim, tantum ius alienae potestatis, aut ius suae potestatis commutatum est.

¶ An seruus igitur, quum manumittitur, capitae diminutionem patitur? Et dicimus, Nequaquam quoniam neq̄ antē, caput vllum habuit, sed nunc demum a manumissione caput habere, & Iure ciuili cognosci coepit.

¶ Quibus autem Princeps dignitatem adimit, capite minui non videntur. Itaq̄ neq̄ is qui Senatus morus est, capite minutus dicitur.

LIB. I. INSTIT.

¶ Per capitis ergo diminutionem plerumque ius agnationis perimitur. (Cur autem addatur dictio Plerumque, mox discemus.) Cognationis vero ius plerumque non perimitur. Ideo autem dixi Plerumque, quod minima capitis diminutio interueniens, in suo habitu statuque Cognationem conseruet: Maxima vero capitis diminutio intercurrentes ius quoque cognationis corrumpat. Nam si quis redactus in seruitutem fuerit, cognatus iis non manet quibus cognatus erat. Sed neque is, qui semel liber, postea seruus factus est; post manumissionem pristinas cognationes, quas antequam in seruitute redigere retur, habebat, recipit. Sed & si quis in mediam capitis diminutionem inciderit, veluti deportatio: & hunc in modum soluitur cognatio.

¶ Intellexisti igitur, quomodo pupillo tutor quaeritur, nec ullus est testamento relictus, locum agnatis fieri ad tutelam. Quod si plures sint agnati, non ad omnes simul tutela pertinet, sed ad eos tantum qui proximiores gradu sunt. Veluti, Est agnatus frater, est et patruus. Magis est, ut frater ad tutelam vocetur. Si tamen plures eiusdem gradus sint, veluti multi fratres, aut plures patruus, omnes pariter vocantur.

DE LEGITIMA PATRONORVM
tutela. Tit. XVII.

Libertus aut liberta tutore indigebant ob minorem aetatem: Quis eorum tutelam suscipiet? Testamentarius? Nequaquam. Hos enim dat is, qui impuberes in potestate habet. Qui autem ex seruitute manumissi sunt, in potestate nullius videntur esse. Quoniam nec parentes habere intelliguntur. Legitimi igitur? Et quomodo is qui parentes non habet, propinquos ex latere habere potest? Quomodo hi ex illis intelligantur. Quid ergo est? Lex duodecim Tab. patronos & eorum liberos, ad tutelam horum vocat

vocat. Quoniam (vt et iam supra diximus) datio-
nem libertatis, onus tutelæ sequitur. Vocatur autē
& hæc legitima tutela, quoniam ex lege duod. tab.
inuenta est. Sed dicat hic aliquis. Atqui quum ver-
ba legis duod. tab. legerem, nullam huiusce tutelæ
mentionem inueni. Verum huic dicemus: Quāuis
non nominatim & expressis verbis in ea lege de
hac tutela differatur, tamen per interpretationē ex
mēte legis id posse colligi. Sic enim in parte aliqua
suarum constitutionum ait. Si quis sine liberis, &
intestatō decesserit, ad hæreditatem huius agnati
vocantor. Et rursus in alia parte ait: Si quis tutore
indiget, huius tutelam agnati suscipiunto. Agna-
tos igitur, quibus emolumentum hereditatis detu-
lit, & onere tutelæ grauaui. Et hæc in Ingenuis.

Quum autem ad Libertinos venisset, ita loquuta
est. Si libertus aut liberta sine liberis & intestatō
decesserint, ad hæreditatem horum patroni, aut eo-
rum liberi veniant. De tutela vero, nihil oīno dix-
it. Quum igitur patronos ad libertorum hæredita-
tes vocasset: Necessario veteres tota legis mente
perspecta, ad similitudinem agnatorum dixēre, &
patronos eodem modo ad onus tutelæ vocari.

Quoniā plerunq; vbi successionis emolumentum
est, ibi & onus tutelæ esse oportet. Ideo autē dixi
plerunq;: Quia si a scemina impubes manumitta-
tur, & impubes libertus decedat, ipsa quidem ad
hæreditatem eius vocatur: sed tutelæ eius (dum vi-
uit) onere non premitur. Quoniā tutorem esse: vi-
tile officium est, & alienum a sceminis.

DE LEGITIMA PARENTVM

tutela. Tit. XVIII.

Filium meum, filiamve, aut nepotē vel neptem,
quum adhuc impuberes essent, emancipauī.

Quis horū tutelam suscipiet, quoniā omnino tu-

F tore

tote indigent: Testamentarium non possis dicere: Nam is testamento dat tutorē, qui impuberem in potestate habet, Agnatū igitur: Sed per emancipationē Ius agnationis corruptum est. Quis ergo ad tutelam vocatur? Quemadmodum & supra diximus, Pater & auus, qui eos manumiserint: exemplo patronorum, & tutores eorum erunt. Atq; ita & ipsi legitimi tutores dicuntur.

DE FIDUCIARIA TUTELA.

TIT. XIX.

PRæter iam dictas tutelas, est & alia quæ vocatur fiduciaria. Nam si filium meum, aut filiā vel nepotē aut neptem, vel pronepotē aut proneptē, quum impuberes essent, emancipauero: ego legitimus eorum tutor fio, quemadmodum supra proximo titulo dictum est. Quoniam manumissor liberi capitatis, exemplo eius qui ex vera seruitute manumisit: ad tutelam eius vocatur. Si ergo contingat, vt ego liberos masculos relinquens decedam, hi fiduciarij tutores erunt impuberis, cuius ego per emancipationem factus sum tutor legitimus. Euenit autem, vt non solum frater fratri fiat tutor fiduciarius: sed etiam patruus nepoti ex fratre, & pater filio. Et frater quidem fratri hunc in modum. Duo os habebam filios, alterum vigintiquinque annorum aut etiam maioris ætatis, alterum impuberem. Quum impuberē emancipassem, ego ei legitimus tutor eram. Me defuncto, frater perfectæ ætatis, tutor ei erit fiduciarius. Patruus vero nepoti, quomodo filium habebam maiorem vigintiquinque annis: & nepotem neptēve ex filio iam ante mortuo. Emancipavi hunc nepotē: dubium non est, quin ego ei stam tutor legitimus. Post mortem igitur meam, patruus vt fiduciarius tutelam suscipiet. Pater autē filio, hunc in modum: Filium habebam maiorem vigintiquinque annis, & impuberem nepo

nepotem ex eo. Nepotem emancipavi. Ego quidē
 vt legitimus ad tutelam vocor: sed à morte mea,
 pater vt fiduciarius vocabitur. Verū dicat hic mi-
 hi aliquis: Quare quum patronorū liberi, legitimi
 tutores dicantur: eorum parentum liberi, qui im-
 puberes emanciparunt, appellationē mutāt: Nam
 parentes legitimi tutores dicuntur, eorum liberi,
 fiduciarij? Sed hæc eius rei ratio est. Nam si ego vi-
 uens filium meum sui iuris non fecissem, omnino
 post obitum meum sui iuris fieret, nec in potestātē
 fratris sui aut patruī caderet. Ideo nec eandem tute-
 lam habebit filius emancipatoris, sed vocabitur fi-
 duciarius. Libertus autem, si manumissus non fu-
 isset, sed seruus mansisset, vtique seruus liberorum
 defuncti futurus erat. Porro tunc præfati omnes
 ad dictas tutelam vocantur, quum maiores fuerint
 viginti quinque annis. Id enim generaliter Impē-
 ratoris nostri constitutio in omnibus tutelis &
 curationibus obseruari præcepit. Absurdum nanq̄
 existimauit. Eum, qui alterius cura indigeret, alio-
 rum bona administrare.

DE ATTILIANO TUTORE, ET EO QUI EX

lege Iulia et Titia dabatur. Tit. xx.

Pupillus aut pupilla opus habebant tutore:
 Non erat testamentarius, ne agnatus quidem.
 Cessabat & tutela, ad quā patroni vocantur. Neq̄
 pater extabat, qui ad exemplum patroni tutelam
 susciperet. Fiduciaria quoq̄ tutela, locum non ha-
 bebatur. Quis ad tutelam vocandus est? Et dicimus,
 Romæ à Prætoře vrbano cum maiore parte Tri-
 bunorum plæbis, (hi autem omnes decem erant)
 id est, cum sex aut septem, inquisitione habita,
 tutorem idoneum dari, Idque ita subente lege At-
 tilia. Vnde & Tutor, qui sic dicatur, ab authore
 dicitur Attilianus. Sed angustissimis finibus eius

LIB. I. INSTIT.

legis constitutio continetur. Neque enim extra Romam procedit. Sed in prouinciis ad exemplum eius duæ sunt lætæ leges, Iulia & Titia, quibus iubetur ut iis quibus tutor quaeritur, iudicio Praesidis prouinciæ tutor detur: qui & ex illis appellationem sumpsit, ut Iulio Titianus vocetur.

¶ Porro non ei tantum, qui tutorem non habet, Attilianus tutor aut Iulio Titianus datur: sed etiã quum is qui tutor esse debuit, ex aliqua causa impedimentum habet, ne tutelam suscipiat. Quid enim si quis hærede instituto filio, tutorem ei sub conditione dederit: Si naus ex Asia uenerit: aut ex die, ueluti post biennium ab obitu suo? Quandiu aut conditio aut dies pendet, Attilianus aut Iulio Titianus tutor datur. Sed & si purè datus est tutor, et is qui hæres scriptus est, deliberat de adeunda hæreditate: Finge enim extraneum hæredem esse institutum, & filium esse ex hæredatum, tutorẽque ei purè relictum, & interim deliberare secum hæredem scriptum. Et hac in specie datur Attilianus tutor, aut Iulio Titianus. Quòd si contingat, ut aut conditio existat, aut dies ueniat, aut hæres adeat: Tunc is qui testamento datus est tutor, ad tutelam accedet, & hi quiescent, ac tutores esse desinent.

¶ Sed & si is qui tutor est, in hostium potestatem uenerit: Rursus, in urbe quidẽ Roma ex lege Attilia, in prouinciis uero datur ex Iulia et Titia tutor: qui & ipse tutor esse desinet, quum is qui captus erat ab hostibus, hostes effugerit: Nam reuersus, tutelam iure postliminiũ recipit.

¶ Et hæc quidem olim sic habebant. Postea sublata est Attilianorum tutorum et eorum, qui ex lege Iulia & Titia dabantur, datio: Nam & Consules primò utriusque sexus pupillis, tutores secundum iurisdictionem suam dare cœperunt: hoc est, inquit
rentes

rentes, an hi tutores erant dandi, locupletes essent: an honestam frugicq̃ vitam ducerent, an denicq̃ alie nis bonis administrandis sufficerent. Post Consul es autem, & Prætores ex constitutionibus eandẽ rem ad curam suam reuocauerunt. Nam prædictæ leges Attilia & Titia nihil neq̃ de cautione à tuto ribus exigenda, rem pupilli saluam fore cauebant: neq̃ de compellendis tutoribus ad tutelę admini strationem, tractabant.

¶ Hoc igitur iure vtimur, vt in vrbe quidem Ro ma, Aut Præfectus vrbis, Aut Prætor secundum Iurisdictionem suam tutores det. (Ideo autẽ dixi secundum Iurisdictionem suã, quia sint aliqui qui bus Præfectus, non autem Prætor, decernere tu tores possit.) In prouinciis vero Præsides Prouin ciarum, aut magistratus iussu Præsidium, dum mo do non amplæ ac magnæ sint impuberum facultates, tutores creent.

¶ Verũm Imperator noster per constitutionem suam, huiuscemodi difficultates hominũ rescans, disposuit: vt nõ expectato Præsidium iussu, si facul tates pupilli vel adulti vsq̃ ad quingentos aureos valeant: Defensores ciuitatum vnã cum eiusdem ciuitatis religiosissimo Episcopo, vocatis & aliis publicis personis, id est, magistratibus, vel Alexan driæ, Iuridico: tutores aut curatores creent: Legiti ma cautione secundum ea, quæ eadẽ constitutione expressa sunt, præstanda: idq̃ corũ periculo, qui il lam accipiunt, si cõtingat, vt ii qui eam cautionem præstiterunt, locupletes non sint. Porro, vt in tute la sint impuberes, naturali iuri congruit. Quoniam iustum est, vt is qui perfecte etatis non est, alterius cura regatur. Quum vero puberes facti fuerint pu pilli, tutelæ iudicio cum tutoribus ad reddendam rationem agent.

LIB. I. INSTIT.

De autoritate Tutorum,

Tit. XXI.

Quoniam didicimus, Tutorē administrans pupilli bonis constitui: sciendum est, eū in omnibus, quæ à pupillo geruntur, authorē esse debere: & si quid sine autoritate illius factum fuerit, nihil factum esse videri. Sunt tamen in quibus non admodum tutoris autoritate opus sit. Veluti, stipulatus est à me pupillus, decem aureos mihi dare spondes? Ad hoc vt valeat stipulatio, superuacua est tutoris autoritas. Quod si pupillus ipse stipulanti promittat, ad constituendam stipulationem consensus tutoris necessarius est. Placuit enim, pupillum meliorem conditionem suam facere & facultates suas augere sine tutoris autoritate posse: peiorem verò facere conditionē, aut minuerē facultates non posse, nisi in re agenda interueniat tutoris autoritas. Vnde in iis casibus, in quibus vltro citroque actiones inter contrahentes nascuntur vt in locatione, mandato, vel deposito (Nam is qui deposuit, directam habet depositi actionem: Qui vero aliquid in re depositam impendit, contrariam) Nisi interuenierit tutoris autoritas, is quidem qui cum pupillis contrahit, obligabitur, sed ipsi inuicem, contrahenti non obligabuntur.

¶ Sed neque hereditatem adire, neque honorum possessionem petere, neque fideicommissariam hereditatem suscipere aliter possunt, quam tutore auctore, quamuis admodum lucrosus sit fideicommissum, nec vllum in se damnum habeat.

¶ Præsens autem tutor, auctor fieri debet, si id quod agitur, pupillo conducere existimat. Sin autem post tempus adsit, aut absens per epistolam id significet non vtiliter auctorem se facit. Veluti, contraxi ego cum pupillo, necesse erat, vt ipso in contractu tutor

tor præsens diceret, se authorem fieri: Si ergo quū eo tempore domi in vrbe ageret, post diem forstā vnum venerit ad me, & dixerit se authorem fieri: Aut etiam quum peregre esset, per literas significauerit se authorem fieri: Authoritas hæc (vt dictum est) nihil proderit.

¶ Iudicium quoq; suscipere cū tutoris autoritate debet pupillus. Vnde illud quæstū est, Quū ego tutelam pupilli gererē, litē cum eo habebā, reus actor. Pupillus sine autoritate mea iudiciū ingredi non poterat, & ego author in rem meā vetabar esse. Porro nec lis morā patiebatur. Hac in specie olim a Prætoꝛe tutor dabatur, q̄ dicebatur Prætoꝛius, q̄ a Prætoꝛe daretur. Verū sublata veterū solennitate, sublatus est & tutor Prætoꝛius: Hodie igitur in locū eius, datur curator: quo cōstituto peragitur iudiciū, Eoq; ad finē perducto, curator esse desinit. Et hoc in casu, eodē tempore & sub tutela est pupillus & in curatione. Nam aliis quidē in rebus, ego ei tutor sum. In sola verò lite, quam aduersus me habet, in curatione dati curatoris est.

Q VIBVS MODIS TUTELA FINITVR

Tit. XXII.

Quum dictum sit, quēadmodum tutela constituitur, dicamus quomodo ea & soluitur. Quod enim aliquo modo cōstitutum est, hoc & aliquo modo soluitur. Soluitur tutela per pubertatem tum masculi, tum foeminae. Pubertatem autem veteres, nō solum ex annis, hoc est, ex eo q̄ quis decimum quartū annū egressus esset, aestimabant, sed etiā ex habitu corporis. Itaq; siue quis eo habitu corporis fuisset ante decimum quartum annum, siue maior fuisset quatuordecim annis, Nec habitus adfuisset, inter puberes non numerabatur, sed tunc demum cum vtraque concurrebant.

LIB. I. INSTIT.

Verum hodie religiosissimus Imperator noster, ita dignum id esse castitate suorum temporum iudicans, voluit id quod veteres in foeminis seruabāt; Nam solum in iis spectabant tēpus, an scilicet maiores essent anno duodecimo, Quippe qui habitū curiosius quærere existimarent indecorum esse. Putauit ergo Imperator noster, & in maribus impudicum esse corporis habitudinē inspicere: atq; ideo quod in foeminis veteres seruabant, id & in maribus valere voluit. Ea; de re, & constitutio nem edidit: In qua statuit, vt pubertas in maribus post completum annum decimumquartum inciperet. Et quæ de foeminis erant prodita, in suo statu reliquit, vt ab anno duodecimo impleto, puberes esse intelligerentur.

¶ Præter modum iam dictum, soluitur & tutela si impuberes aut in captiuitatē venerint, aut in arrogationē sese dederint, vel si etiam deportati fuerint (quos Græci dicunt *περιωρισμένους*) Nā aliquando ij qui proximi sunt pubertati, tale aliqd admittunt, ob quod in pœnā hanc incidant. Aut adeo ingrati sunt aduersus patronos suos, vt in seruitutem redigantur. Aut nonnunq; etiā in hostium manus veniunt. Tutelam igitur soluit ac perimit, & minima, & mediā, & maxima capitis diminutio.

¶ Sed & si quis impuberi tutor testamento datus fuerit ad certam conditionem, veluti Tutor esto, donēc nauis ex Asia venerit: post conditionis euentum, soluitur tutela.

¶ Tutoris quoque morte, vel eius qui in tutelā est, tutela finiri solet.

¶ Sed & si maximā Capitis diminutionem tutor passus fuerit, per quam libertatē amisit: aut mediā per quā ciuitatē exiit, omnis finitur tutela. Minima autē capitis diminutione tutoris, veluti si seipsum

sum in adoptionem dederit, sola legitima tutela perit. Cæteræ vero hoc est testamentariæ, & quæ à magistratibus dantur, in statu suo permanēt. Nam capitis diminutio pupilli, etiam si sit minima, omnes tutelas tollit. Quoniam alieno iuri subiicitur pupillus: Porro Tutorem habere, aliena res est ab iis, qui aliena in potestate sunt.

¶ Datus est aliquis testamento tutor vsq; ad duos annos. Biennio finito, tutelam ponit.

¶ Desinit autem & tutor esse is, qui vt suspectus à tutela remouetur. Quoniam fortè male administrabat res pupilli. Sed & is qui iusta ex causa se excusat, (Quænam vero sint iustæ causæ infra discemus) tutor haud dubiè esse desinit.

DE CVRATORIBVS.   TIT. XXIII.

Diximus eorum, qui sui Iuris essent, Alios in tutela esse, alios in curatione, Plerosq; neutro iure teneri. Quum igitur de Tutoribus dictum sit, & quot sint tutelæ. Sunt autem hæc, Testamentaria, Agnatorum siue legitima, Patronorum sub qua continetur & tutela parentum manumittentium. Fiduciaria, & Attiliana, siue quæ ex Lege Iulia & Titia venit, in cuius locum aliam Imperator noster adinuenit. Quumq; etiam dictum sit, quot modis ea finiatur: Nunc dicamus & de curatione. Masculi ergo, adhæc & fœminæ, quum puberes facti sunt, curatores accipiunt, donec vigesimum quintum annum egressi fuerint. Quævis enim puberes sint, adhuc tamen eius ætatis sunt, vt sua negocia tueri non possint. Dantur autem curatores ab iisdem magistratibus, à quibus & tutores. Sed curator testamento vtiliter non datur, verum datus, decreto Prætoris vel Præsidis confirmatur. Item adulescens inuitus curatorem non accipit, nisi in litem. Nam curator & ad certam causam dari potest, vt supra diximus

LIB. I. INSTIT.

ximus. Multæ itaq; sunt inter Tutores & Curatores differentia. Nā Tutor solis Impuberibus datur: Curator saepe pueribus, interdum verò & imputeribus. Tutor rectè datur testamēto, sed Curator inutiliter. Inuitus nemo curatorē accipit, In tutela sunt et nolentes. Tutor ad certam causam dari nō potest, Curator maximè potest.

¶ Præter adultos, & furiosi in curatione sunt: nec non & prodigi: etiã si maiores sint viginti quinque annis. Sunt autē in agnatorū curatione, quæ admodum lege duod. tab. cautū est. Ac Romæ quidem Præfectus vrbis, aut Prætor: in prouinciis vero Præsides, furiosis & prodigis ex inquisitione dant curatores: quā aut nullus extat agnatus, aut is qui extat, inutilis est administrationi. Porro in curatione sunt & mēte capti, & surdi ac muti, & qui perpetuo morbo laborant, propterea q̄ ipsi rerum suarum curam gerere nō possint.

¶ Interdū autē & pupilli curatores accipiūt, Veluti si legitimus tutor nō sit idoneus. Nā ideo ei nō alius tutor, sed curator datur, Quia regula est, qua dicimus: Tutorē habenti, tutorē dari nō posse. Sed & si tutor testamentarius, vel quē Prætor aut Præses dederit, in idoneus est ad administrationē, dum tamen malignè ac fraudulenter in rebus pupilli nō versetur, curator ei adiungi solet. In locum quoq; eorum, qui se ad tempus à tutela excusant, curatores dari consueuerunt: de quo & infra latius.

¶ Si Tutor aduersa valetudine laboret, aut alia qua necessitate impediatur, quo minus pupilli negotia gerat: Veluti si suis litibus distectus sit. Et pupillus aut absit, aut infans sit (quem Græci *ἄσπις* dicunt), Potest Tutor suo periculo Actorem constituere apud Prætorem aut Præsidem Prouinciæ. Qui ideo actor vocatur, quia per acta constituitur.

Quod

Quodd si pupillus adsit, et loqui possit, is ab eo cum tutoris auctoritate, constitui potest.

DE SATISDA TIONE TVTORVM VEL
curatorum. Tit. XXIII.

Q Vandoquidem de Curatoribus diximus, quomodo aut constituantur, aut esse desinant: & q̄ alij vsq; ad vigesimum quintum annū in curatione sint: alij verò qui certo morbi ac vitij genere tenentur, donec eius mali liberationē consequuti fuerint. Nunc generalem aliquem sermōnem instituamus, qui ad omnes quicunq; res aliorum administrant, sese extendat. Omnis igitur tutor, omnisq; curator, cautionē præstare datis fidei iussoribus debet, per quā repromittat, saluas & integras res eorum, qui in tutela ipsius vel curatione sunt, fore. Hæc enim maxima Prætoris cura est. Ex tutoribus tamen excipe testamentarium. Quoniam hic onere satisfidandi non grauat. Fidum enim ac diligentē eum futurum in administrando, ipso testatoris testimonio satis probatum est. Non dissimiliter, & tutores curatoresq; ex inquisitione dati, satisfidare non coguntur. Idoneos namq; eos esse, vel ipsa magistratum inquisitio argumento est. Quoniam hæc & talia inquiri solent, An vir sit bonæ frugi, An locuples: An vitæ pignora habeat, id est, liberos. Nam qui liberos habet, nouit quemadmodum erga pupillos affectus esse debeat, quibus in locum patris datus est: Denique an terram diligat, in qua natus est, hoc est patriam.

¶ Interdum tamen & hi debent satisfidare. Nam si duo vel plures testamento aut ex inquisitione dati fuerint tutores aut curatores: Atq; vnus eorū quo magis pupillo vel adulto de indemnitate cautum sit, satisfidationem offerat: Is contutori vel concutori præfertur, & soli administratio creditur.

Quo

LIB. I. INSTIT.

Quoniam certior est adulescenti satisfactio, quā defuncti testimonium, qui falli potuit, sicut & magistratus. Quapropter ei soli credetur administratio. Postest tamen & alter hac in re contradicere, & satisfactionem offerendo, administrationem in se transferre. Itaque si multi sint tutores testamentarii vel curatores, non potest vnus aliquis exurgere, ac dicere contutori vel concuratori. Satisfactio, & tibi omnem habe administrationem. Verum si quis id velit agere, vt contutor aut concurator suus satisfactionem præstet: prior ipse satis offerat, vt deinde per æmulationem, atque ea re commotus alter, ad satisfaciendum veniat. Quoniam quum satisfactionem offero, electionem do contutori, satisne velit à me accipere, & administratione mihi cedere, an potius ipse satisfactio mihi, & administrationem sibi habere. Quod si nemo eorum, qui testamento aut ex inquisitione dati sunt, satis offerat: Tunc siquidem defunctus certæ alicui personæ administrationem commisit, is solus gerere debet. Sin autem de nemine id testator expressit, is gerere debet, quem maior pars contutorum elegerit. Nam id ita & edicto Prætoris cauetur. Quod si tutores inter se de eligendo eo qui gerere debet, dissentiunt, & alij hunc, alij illum eligunt: Nam fieri potest, vt tam amplæ non sint pupilli facultates, quin vnus sufficiat administrationi. Tunc Prætor eligat, quem velit, & ei administrationem committat. Idemque dicimus & in pluribus ex inquisitione datis, Nam & in iis, à maiore parte eligi debet, qui rem pupilli gerere possit.

¶ Porro autem pupillus, quum pubes factus fuerit, vel adultus quum ad perfectam & iustam ætatem venerit, non solum tutores aut curatores ex rerum suarum administratione obligatos habebit, sed etiam eos, qui satisfactionem ab illis acceperint. Habetque aduer

aduersus eos actionem in factum, pro indemnitate sua: quæ dicitur subsidiaria, quæ vltimum auxilium præbeat. Quum enim neque à tutoribus vel curatoribus neque à fideiussoribus eorum res pupilli indemnitas seruari potest, Tunc si qui satisfactionem ab iis acceperunt, actione in factum tenentur: quæ ex ea re vocata est subsidiaria. Datur autem ea quum aut omnino non curarunt satisfidandum, si qui curare id solent: aut quum curarunt quidem, sed non idonee passi sunt cauere: & non locupletes fideiussores acceperunt. Sed & in hæredes hæc datur, quemadmodum & Responsis prudentum & Principum rescriptis cauetur. Quibus & illud exprimitur, ut si tutores vel curatores satisfidare ob administrationem suam nolint, captis pignoribus ad id cogantur, hoc est, iussu magistratus ex bonis eorum aliquid capiatur, quod loco pignoris sit.

¶ Porro neque Præfectus Urbis, neque Prætor, neque Præses prouinciæ actione subsidiaria tenebuntur: sed si tantum quod huiusmodi satisfactiones accipere solent, ut magistratus, & defensores Ciuitatum.

DE EXCVSATIONIBVS TUTORVM VEL
curatorum. Tit. XXV.

Neq; vero id tantum, quod modo diximus, inter Tutores & Curatores commune est, ut satisfidare cogantur, sed etiam illud, quod quum ad tutelam vel curationem vocantur, excusatione uti possint. Nam quum lex non nesciret, graues admodum & molestas esse earum curas ac sollicitudines, excusationes quasdam variis ex causis comenta est, quarum vna qui usus fuisset, onus tutelæ aut curationis euaderet. Præterque autem propter liberos excusare nos possumus, siue in potestate sint, siue emancipati. Si enim tres liberos Romæ superstites quis habeat, vel in Italia quatuor, vel quinque in prouinciis,

ciis, is rectè à tutela & curatione excusare se exemplo cæterorū munerū potest. Nam et tutelas ac curationes in numero publicorū munerū esse, in confesum venit. Verum adoptiui liberi ad excusationem nō profunt, sed naturales (vt dictum est) etiā si alteri in adoptione in dati sint. Nepotes ex filio proderunt, persona quæ in medio est, defuncta. In patris enim locum succedunt: sed nepotes ex filia, excusationē non præstant. Liberi quoq; (vt dixi) ij tantū profunt, q̄ in viuis sunt: defuncti vero, nō. Si tamen bello amissi sunt, quæsitū est, an profint. Et placuit, Eos duntaxat excusationem præstare, qui in acie, ipsoq; in conflictu ceciderint. Nā quando ij pro Repub. perierunt, per rerum gestarū gloriam semper viuere intelliguntur.

¶ Imperator quoq; Marcus in constitutionibus semeltribus rescripsit, Eum qui res fiscales aut publicas administraret, quādiu in ea administratione est, excusationē à tutela & curatione habere. Et ratio quidem in promptu est. Quoniā necesse est, vt aut dum rebus pupilli vel adulti operā damus, fiscus in multis lædatur, aut dum fiscum in demnē seruare volumus, iura adolescentium minuantur.

¶ Sed & ij qui Reip. causa absunt, à tutela & curatione excusantur: non tantū futura, verum etiā ab ea, quæ nunc eis incumbit. Atqui quū quis semel administrationē aggressus est, excusatio non solet admitti. Verum is qui semel administrationem aggressus est, si medio tempore Reip. causa peregrè profiscatur, vtitur quidem excusatione, sed tantis per sine periculo ab administratione potest abstinere, dum Reip. causa abest. Itaq; & in locum eius curator datur. Reuersus autē ex profectioe, quam Reip. causa susceperat, statim & tutelæ oneri subiicitur: Ac ne anni quidē habet excusationem siue
vaca

vacatione: sicut & Papinianus lib. V, Resp. scribit. Nam anni spaciū tunc datur reuersis ex profectio-
ne, quā Reip. causa susceperant, ad excufationem;
quū quis ad nouā tutelam vel curationē vocatur.
Itaq; si quū Tutor sim Reip. causa aliquod proficif-
car, Tutor quidem esse desino, sed reuersum statim
neceffe erit administrationē aggredi. Quod si quū
tutor non essem, Reip. causa peregrè profectus fu-
ero, Ac deinde reuersus ad tutelam aliquam vel cu-
rationem vocer, veluti in primo mense, q̄ reuersus
sum, aut sexto, aut decimo, aut duodecimo. Aut de-
niq; (vt rem vno verbo absolua) antequā annus
expletus sit: excufatione vti poterō.

¶ Sed & qui potestatem aliquam gerunt, excu-
fatione vtuntur, vt voluit Marci Principis rescri-
ptum. Sed susceptam tutelam potestas superueni-
ens non soluit.

¶ Iudiciū cum pupillo vel adolescente habebam:
Id excufationē non præstat: nisi forte de oibus no-
stris bonis, aut de hæreditate controuersia sit.

¶ Tres tutelæ vel curationes, quas ego non stu-
dio & per affectationem accepi, vacationē à quar-
ta tutela vel curatione præstant, quandiu ex tres
tutelæ vel curationes consistunt. Ideo autem dixi,
quas non studio & per affectationem accepi, quia
si fortè huius aut illius tutelam vel curationem af-
fectauerim suscipere, q̄ forsitan oneris non multū
haberet: ea numerum trium tutelarū non explebit.
Sed & illud sciendum est, nō ex personis, sed ex pa-
trimoniis, tres tutelæ æstimari. Nam si quis tres
aut plures liberos decedens relinquat, egoq; eorū
tutor vel curator fiam: vna erit tutela, quoniam &
vnum patrimonium est.

¶ Sed & paupertas excufationē præbere solet. Id
enī et diui fratres Antoninus, & Verus, et Marcus
dein

deinde solus, rescripserunt. Inuenias ergo, vbi & paupertas proſit.

¶ Si quis quum ad tutelam vocatur, inidoneum se & imparum oneri iniuncto doceat, aut morbum aliquem excuset, vel aduersam valetudinem, propter quam nec suas res gerere possit, admitti debet ita se à tutela vel curatione excusans.

¶ Is qui literas nescit, iustam habet excusationem vt D. Pius rescripsit: quãuis & imperiti literarum, interdum alienis negociis gerendis sufficiant.

¶ Siquis inimicum suum liberis testamento dederit tutorem, excusationem hoc nomine is habebit. Quemadmodum ex diuerso, non excusabitur, qui se tutelam patri pupillorum quum adhuc viueret, administraturum promisit.

¶ Nemo ex eo solo excusationem habet, quod dicat se patri pupillorum ignotum fuisse: Id enim rescripto diuorum fratrum continetur.

¶ Inimicitia, quas cum patre pupillorum vel adultorum exercui, si capitales fuerint, nec reconciliatio interuenerit, à tutela vel curatione me liberat. Sin autem capitales non fuerint, excusationem non præstant.

¶ Si quis mihi status controuersiam fecerit, liberorum eius tutelam non cogar suscipere.

¶ Qui maior est annis septuaginta, à tutela & curatione excusationem habet. At minor viginti quinque annis, olim quidem ad tutelam vocatus, excusatione utebatur, dicens se minorem esse viginti quinque annis: Verum Imperator hunc non excusationem, sed prohibitionem habere voluit. Vnde si quis minor viginti quinque annis ad tutelam vel curationem vocetur, ne excusationem quidem indiget, vt eadem constitutione expressum est: Sic itaque neque impubes, neque etiam pubes minor viginti quinque annis, ad legitimam tutelam vocabuntur. Id enim

ab omni Iure Ciuili alienum est, vt qui in rerū suarum administratione, alieno indigēt auxilio, quicq; ab alijs regi debent, hi ad aliorum tutelam vel curationem vocentur.

¶ Quemadmodum autem minor vigintiquinque annis nec volens ad tutelam vel curationem admittitur, Ita neque miles.

¶ Grammatici, Rhetores, & Medici qui Romæ sunt, aut qui in patria sua has arteis exercent, dum sint intra numerum à constitutione, quæ hac de re loquitur, datum, vacationem à tutela & curatione habent. Est enim constitutio Antonini, quæ quot medici, grammatici, aut rhetores in quacq; ciuitate esse debeant, declarat.

¶ Qui multas habet excusationes, si cum quibusdam ex iis vteretur, probare non potuit: potest intra tempora excusationis, & cæteris vti.

¶ Is qui ad tutelam vel curationem vocatur, & onus illud studet effugere, excusatione vti, & non appellare debet. Tunc enim appellatio necessaria est, quum is qui excusatione vti voluit, obtinere non potuit. Porro qui excusatione vti vult, intra quinquaginta dies, qui cōtinuo currunt, & vtilis non sunt, ea vti debet. Nam ex quo die tutorem se datum esse cognorit, incipiunt currere. Excusatione autem hunc in modum vti debet, siue testamentarij sint, siue legitimi, siue patroni, siue fiduciarij, siue à magistratibus dati tutores, siue etiam curatores specialiter dati, siue per leges vocati, siue in Ciuitate sint, vbi dati sunt, siue intra centesimum miliarium ab eo loco, siue vltra centesimum miliarium agant: dinumeratione facta vicenorum millium, quæ in singulos dies præbentur, & quæ conficere debet is, qui ad tutelam vel curationem vocatus est, vt in locum, vbi datus est tutor, veniat ad vten-

LIB. I. INSTIT.

dum excusatione sua. Sic tamen, ut postquam uenerit in ciuitatem in qua se velit excusare, reliqui sint ei triginta dies. Quod & Scæuola sic dicebat cõputari debere, ut non minus quã quinquaginta dies tutor unquam ad proponendam excusationem haberet, sed & plus interdum. Veluti, quum certior factus est, aberat. CC. millibus, habet quidem in iter X. dies: sed post aduentum suum habet. XL. dies. Aberat. CCC. in iter quidem habet. XV. dies: & post aduentum habebit reliquos XXXV. dies. Sin abfuit. CCCC. millibus, in rationem itineris habet xx. dies (Vicies enim. xx. faciunt. CCCC.) & quum aduenerit, habet dies. XXX. Quod si abfuit. CCCC. millibus, dies habet. xxv. itineris nomine: & xxx. post aduentum suum. Sin uero M. millibus erat dissitus, quinquaginta dies habet, quos in iter impedit, nihilominus & exactus quinquaginta diebus, habebit & xxx. dies integros. Et hunc in modum interdum plus habet quã dies quinquaginta, sed nunquam minus, sicut dicta exempla singillatim ostendunt.

¶ Datus est aliquis tutor. Is ad omnes pupilli res datus videtur esse. Nec dicendum est, In aliis eum esse tutorem, Et in aliis non esse.

¶ Tutor sui pupilli, Is pubes euasit. Notatus sum curator eius, Inuitus curationẽ subire non cogor. Itaque & si pater me tutorem filio suo impuberi testamento dederit, addens se, me eundem ei curatorem dare: Curator eius fieri nõ cogor. Id enim D. Severus & Antoninus rescripserunt.

¶ Vxori suę datus est aliquis Curator. Excusatione uti potest, quum administrationi sese iam immiscuerit

¶ Aliquis quum Tutor nominatus esset, falsis usus allegationibus, excusationem meruit: Non liberat id eum ab onere tutelę, sed si qua in re læsus fuerit

pupillus, quòd ipse res illius non gesserit, damnum hoc præstare cogetur.

DE SUSPECTIS TUTORIBVS VEL CV
ratoribus. Tit. XXVI.

Quoniam de Excusationibus dictum est, dicamus quomodo Tutores & Curatores, suspecti crimine postulentur. Crimē autē hoc ex lege duod. tab. descendit. Sed videamus apud quos crimen hoc intētetur, & q̄ vt suspecti remoueātur, & qui suspectos facere possint. Suspecti igitur sūt, In vrbe quidē Roma, apud Prætorē, In prouinciis autē, apud Præsidem, Prove Consulē, aut legatū qui Proconsulis personam sustinet.

¶ Dictum est, qui cognoscāt, dicamus & de suspectis. Et sciendū est, Tutores oēs siue testamentarij sint, siue alterius generis, suspectos fieri posse. Vnde & legitimus, vt suspectus remouetur. Sed & si patronus sit, idem dicemus: hoc tamen sciendū est, famæ patroni parcendū esse, licet vt suspectus remotus fuerit. Nam suspecti iudiciū, famosum est.

¶ Nunc consequēs est, vt dicamus q̄ suspectos facere possint. Et sciendum est, Publicā esse hanc accusationē: hoc est, cuiuis homini licere, vt eam moueat. Plus dico, & fœminas admitti. Sic enim id rescripto diuorū Seueri & Antonini permissum est. Sed ex solæ admitti debent, quæ pietatis necessitudine ductæ ad hoc procedunt: veluti mater, nutrix, auia. Ne soror quidē prohibenda est. Sed & si quæ alia mulier fuerit, quam Prætor pietatis studio eò venire viderit, ac nō impudentia elatam nec sexus verecundiã egredientē, sed misericordia adductam non posse æquo animo iniuriam pupillorum ferre, admittet & eam ad accusationem.

¶ Impuberes, tutores suos vt suspectos remouere non possunt. Sed adulti, curatores suos accusare

LIB. I. INSTIT.

possunt: de cōsilio tamē necessariorū suorū, veluti cognatorū & q per affinitatē iis coniunguntur. Et ita id Seuerus & Antoninus rescripserunt.

¶ Suspectus autē est, & q non ex fide tutelā gerit, licet soluendo sit. Sic enim id ait Iulianus. Tutor etiā anteq̄ tutelā gerere incipiat, vt suspectus remoueri potest: quēadmodū Iulianus respondit, cuius responsum & cōstitutione quadā approbatū est.

¶ Qui vt suspectus remotus est, si ob dolum remotus est, infamis est: Sin ob culpam, non æquē,

¶ Quādiu quis vt suspectus postulatur, donec iudicium finem accipiat, ad administrationem accedere non debet. Est enim id ei interdictum, vt Papiniano videtur. Sed si cognitio suspecti, suscepta fuerit, ac medio tempore tutor aut curator decedat, extinguitur tale iudicium. Nam qui iam mortuus est, quomodo remoueri possit?

¶ Si tutor non comparet aut copiam sui non facit, vt alimenta pupillo à Magistratu decernantur: Cautū est Seueri & Antonini constitutione, vt in possessionem honorum eius pupillus mittatur, et bonis tutoris curator detur, qui ea quæ tempore deteriora sunt futura distrahat, veluti iumenta, vestes, & quæcunq; talia sunt: Ergo vt suspectus remoueri poterit, qui non præstat alimenta pupillo.

¶ Sed si quis copiam sui faciat, & neget propter inopiam alimenta pupillo decerni posse, & cōpertum fuerit, id falsum esse: Ad præfectum Urbis puniendus remittendus est. Quemadmodum & is, q data pecunia redemit, vt tutor fieret.

¶ Libertus quoq; si malē tutelam filiorū vel nepotum patroni sui gessisse probetur, Ad præfectū vrbis in corpore puniendus remitti debet.

¶ Ad extremum & illud sciendum est, eos q per fraudes in tutela vel curatione versantur, etiā si fa-

tisdationem illam offerant, quę dicitur rem pupilli saluam fore, nihilo minus remouendos esse à tutela. Quia satisfactio maleuolum tutoris propositum non mutat: sed diutius in rebus pupilli grassandi facultatem præbet.

¶ Suspectum enim & eum putamus, qui tam perditis, afflictisq; & peruersis est moribus: vt vel ex his ostendi possit, suspectum eum esse: Enimvero Tutor aut Curator, quanuis pauper sit, dum & fides sit, & diligens, eo nomine quasi suspectus remouendus non est.

INSTITVTI-

ONVM IVRIS CIVILIS A THE

ophilo antecessore in Græcam linguam

translatarum, Liber secundus.

Iac. Curtio Iuris Conf.

interprete.

DE RERVM DIVISIONE.

TIT. I.

VPERiore libro, enarratis iis, qui iura constituerent, factocq; à legum diuisione initio, diximus, ius Ciuile Romanorum circa hæc tria versari, Personas Res, Actiones. Ac de personis ad plenum tradita doctrina, diximus: Quosdã liberos esse, quosdam seruos: Et Liberos quosdam Ingenuos, quosdam Libertinos. Alteramq; fecimus diuisionē, quod hominum quidam essent alieni Iuris:

LIB. II. INSTIT.

quidā sui. Et quinā alieni iuris essent, ac quot modis id dissolueretur. Iterūq; quodd eorū qui sui iuris essent: quidā sub tutoribus agerēt, quidam curatores haberēt. Sed & hoc intellectum est, quēadmodum Tutores cōstituerentur, & absoluerentur, vel excusarentur aut suspecti postularentur.

¶ Nunc ad secundum ordine veniamus tractatū: & de rerum diuisione dicamus. Est autem diuisio compendiarīa infinitæ materiæ compræhensio.

Porro summa rerum diuisio est hæc, Quodd quædā in dominio seu patrimonio nostro sint, quædam extra dominium seu patrimonium nostrum habeantur. Namq; alia, iure naturali siue gentium, communia sunt omnium, Alia, publica, alia, vniuersitatis, alia, nullius, pleraque, in singulorum dominio: quæ variis ex causis cuique acquiruntur, sicut ex iis, quæ sequuntur, apparebit.

¶ Naturali ergo Iure, communia omnium hominum hæc sunt: Aër, aqua profluens, & mare, & per hoc littora maris. Nemo igitur ad littora maris accedere prohibebitur: veluti prodeambulandi, aut nauis adaptandæ gratia. Sic tamen, vt à vilis siue domiciliis, monumentisq; ibi positis, & ab ædificiis abstineat, nec iis negocium faciat. Hæc enim omnium communia, aut iuris gentium non sunt, sicut & mare est.

¶ Flumina autem omnia, & portus, publica sunt, hoc est populi Romani. Quapropter & ius piscandi, omnibus commune est, in fluminibus & portibus. Quoniam vero dixi, Littora vt mare, iuris gentium esse, definiendum est, quid sit littus. Littus est quatenus hybernus fluctus maximus excurrit. Vnde & in æstate, vsque ad eum locum littus definimus.

¶ Riparū quoq; vsus, publicus est, vt volunt iura
gen

gentiū, sicut & ipsius fluminis vsus, publicus est. Itaq; verbi gratia, & nauigiū ad ripas appellere, et funes de arboribus ibi natis religare, & nauis onera in his locis reponere, liberū cuiq; est: sicuti nec per flumen ipsum nauigare, quisquam prohibetur: Vtus igitur riparum, vt dictum est, publicus, aut Iuris gentium est: sed proprietates ipsarum, eorum est, quorum prædiis adiunctæ sunt, vel adhærent. Quia de causa, & arbores in iis ripis natæ, eorum sunt, quorum & proprietates riparum. Subiecto enim solo, cedit superficies.

¶ Littorū quoq; vsus publicus est, vt et ipsius maris: et ob id data est facultas volētibus, casas ibi sibi cōponere, in quas se recipere possint, vt & retia siccare, & ex mari deducere. Sed proprietates eorum propriū non capit dominū eiusdem enim iuris est & mare, & quæ subiacet mari terra vel arena.

¶ Vniuersitatis sunt, non singulorū, veluti quæ in ciuitatibus sunt theatra, stadia, publica balnea, porticus, & si qua alia sunt communia ciuitatum.

¶ Nullius autē sunt res sacræ, religiosæ, & sanctæ, quod enī diuini Iuris est, id nullius in dominio est.

¶ Sacræ res sunt, quæ ritè & per Pontifices Deo consecratæ sunt, veluti Ecclesiæ, sacella martyrum oratoriæq; & dona, quæ ritè ad ministerium Dei destinata sunt: quod genus fuerint & pretiosa illa cimelia. Hæc autem Imperatoris nostri constitutio alienari, & obligari prohibuit, excepta causa redemptionis captiuorū. Nam si quem à Barbaris capi contingat, nec pecuniā habeat sanctissima eius ciuitatis Ecclesia: Datur ciuitatis episcopo vel œconomō, facultas ea distrahendi, aut acceptis nūmis in causam pignoris dandi: Vnde scilicet captiui redimantur. Quod si quis auctoritate propria, quasi sacrum sibi locum constituerit, Nemo

eum sacrum dixerit: Semel enim dictum est, qualiter res sacrae fieri consueuerint, sed dicimus locum hunc prophanum esse, siue priuatum. Sed & si contigerit, ut aedes sacrae terrae motu subsiderent, aut vetustate collaberentur, nihilominus locus in quo fuerit, sacer est, nec vllius in bonis, ut Papinianus ait, quoniam enim sacer factus est, nullo modo sacer esse definit.

¶ Ex iis quae nullius sunt, sunt & religiosa. Porro religiosum propria sibi vnusquisque voluntate constituit, dum mortuum infert in locum suum. Quod si locus communis fuerit, ac purus, necdum religiosus factus, inuito socio ac nolente, mortuum illuc inferre, & reliquias ibi condere non licet. Sin vero commune fuerit monumentum, & inuitis sociis reliquias ibi condere licet. At si loci alicuius, alius habeat vsumfructum. Est autem vsumfructus, ius quoddam certis modis constitutum, sed in intellectu consistens, quod efficit ut in aliena proprietate ego re vtar & fruam. Si igitur eiusdem loci, alius vsumfructum habeat, alius proprietatem, Proprietarius reliquias ibi condendo, nisi consentiente vsumfructuario, locum religiosum non facit. Etenim, quum iam religiosus factus, in nullius bonis esse possit, ac vsumfructum in alterius proprietate consistere, vsumfructus definitio doceat, Merito necessarius est vsumfructuarij consensus, neque quicquam eorum firmum erit, quae in damnum vsumfructuarij a proprietario aguntur. In alienum quoque locum consentiente domino inferre licet, & locus religiosus efficitur. Sed & si quis incio vel inuito domino intulerit, & id ille quum rescisset, ratum haberit, fiet & ita locus religiosus.

¶ Sanctae quoque res, ut muri portaeque, quodam modo diuini iuris sunt, nec in vllius dominiū cadunt. Ideo autem muros sanctos diximus, quia capitalis aduersus

versus eos poena constituta sit, qui aliquid in muros ausi fuerint, ut si quis inde lapides tollat, aut aliquid muro damnum inferat. Vnde & legum eas partes, quibus poenae conscriptae sunt aduersus eos, quae contra leges fecerint, sanctiones vocamus. Dicuntur autem & inde sancti, quod sancire firmare significet. Quando igitur muri firme nos tuentur & firmis munitionibus tutos faciunt, ideo sancti appellantur. Possumus autem & ex fabulis veterum, aliam huius appellationis causam asserere. Quondam enim deos perhibent inter homines versatos esse, qui & eos a malis undique immunes conseruarent. Procedente deinde tempore, factum esse, ut pertaesi hominum, eos deseruerint. Igitur homines deorum auxilio destituti, ad imitationem similitudinemque custodire, quam ab illis habuerant, moenia excogitarunt: quando id ergo sanctum est, quod magno in pretio est, ideo muros portasque, ut in locum eorum quae utique magni habenda erant, inuenta: sancta dixerunt.

¶ Dicamus deinceps & de rebus, quae sub dominium singulorum rediguntur. Haec autem multis modis patrimonij nostri fiunt. Quarundam enim dominij efficiuntur iure naturali, quod sicut dictum est Ius gentium appellatur. Quarundam vero, exacta strictaque & civili ratione: quod ius proprie Romanum est. Commodius autem est, a vetustiori Iure initium docendi facere. Porro in confessum venit, antiquius esse ius naturale, quod una cum genere humano, in lucem natura produxit. Civilia vero Iura tunc inueniri coeperunt, quum & ciuitates condita & magistratus creati, & leges coeperunt scribi.

¶ Feræ igitur bestiae, & volucres, adhuc et pisces: hoc est, quaecumque animalia in terra & in mari, et in caelo nascuntur, simul atque ab aliquo capta fuerint,

LIB. II. INSTIT.

Iure gentiū statim in dominio illius esse incipiunt. Quod enim antē nullius erat, id naturali ratione occupantis fit. Nec interest feras bestias & volucres in suo fundo quis capiat, an in alieno: venandi aut aucupandi gratia illuc ingressus. Recte tamen a domino fundi prohibetur, si illud is præuiderit. Potest enim prohibere, ne in fundum suum ingrediat. Si quid autē eorum quæ dicta sunt, animalium ceperit quis, tātisper ipsius est, dum custodia eius continetur. Simul atq; vero custodiam eius euaserit, & in naturalem libertatem se receperit, in illius qui antē ceperat, dominio esse desinit, ac rursus occupantis fit. Naturalem autem libertatem recipere animal intelligitur, quum conspectum nostrum effugerit, aut ita sit in conspectu, ut difficilis sit eius persequitio. Quid enim si in summum quempiam & accessu difficilem locum confugit?

¶ Illud quæsitū est. Ceruus aut aper, ita a me vulneratus est, ut facile capi possit: Quidam dicunt, cōfessum tale animal, meum fieri. Aliis placet, meum quidem fieri, quod ego letali vulnere affixi, sed eo usque donec persequor animal. Quod si id perfer qui celsam, meū esse desinit, & occupantis fit. Fuit & tertia sententia dicentiū, Non aliter me, qui vulnerauerim, dominum eius fieri, quā si illud ceperim. Atq; hanc tertiam sententiam magis probat Imperator noster, huiusmodi addens rationem. Ait enim, multa interim accidere posse, quæ me dictum animal capere non sinant. Nam fortē occurrens fera aliqua longius me progredi vetuit, aut eripuit quod vulneraueram. Vel denique in persequendo, in aspera & inculta loca incidens, inuelligare bestiam non potui.

¶ Apium natura fera est. Itaq; profecto, neq; apes quæ in arbore tua confederint, tuæ sunt, antequam
aluco,

alueo, quam Græci & κνφίθηρυ vocant, includas: quemadmodum neque volucres, quæ nidum in arbore tua fecerint, antè quàm capiantur, tuæ sunt.

Vnde si quis præueniat, & eas in alueo suo recondat, dominus earū fiet. Fauos quoq; si quos fortè effecerint, volenti licet auferre, quamuis in fundo meo effecti sint. Quòd si priusquam fauos alter cōtingat, ego id præuidens, prohibui ne fundum meum ingrederetur (Id enim iure possum facere) nemo obstabit, quo minus fauos ipse capiam. Examen quoq; apium, quod alueis tuis relictis auolauerit, tantisper tuum esse intelligitur, dum in conspectu tuo est, nec difficilis est eius persequutio.

Quòd si oculos tuos effugerit, occupantis fit.

¶ Pauronum & columbarū natura fera est. Nec vero dixerit quis, familiare illis esse, vt auolent & rursum redeant: Nam & apes idem faciunt, et tamē extra controuersiam est, feram earum esse naturam.

Sed & ceruos aliqui ita habent mansuetos, vt & dominos relinquunt, & in syluas abeant, ac rursus redeant. Nihilo tamen minus, fera eorū natura est.

In his autē animalibus, quæ ex consuetudine redire solent, quū abierint, quod genus sunt apes, colūbæ, pauroes, cerui: certissima nobis tradita est talis regula. Tantisper enim ea nostra esse dicimus, dum animū habent ad nos redeundi. Quòd si animum hunc habere desinant, & nostra esse desinunt, occupantisq; sunt. Quoniam autem animum in brutis intelligere non possumus, ex reuertendi consuetudine is accipiendus est. Finge enim ceruam meam me relicto solere in syluas abire, ac eodem postero die aut etiā tertio reuerti, neq; vnquam vltra tres dies extra ædes meas emanasse. Si ergo ea intra tertium diem, intra quem reuerti solita est, ab aliquo excepta sit; habebo ego, vt circa propria

LIB. II. INSTIT.

prietatem illius læsus, in rem aduersus eum actiōnem. Quòd si quarto die quis eam ceperit, nullam aduersus eum actiōnem mouebo. Manifestum est enim, ex eo q̄ reuertendi consuetudinē non obseruauerit, dominium meum aspernatam esse.

¶ Domesticarum gallinarum & anserum non est fera natura. Quod vel ex eo intelligere est, q̄ aliæ sint gallinæ, quas feras dicamus, Græcè vocantur ἀγροίονες, & alij item anseres, quos feros dicamus, Græcè ἀγροχινάρια. Vnde si anseres tui, aut gallinæ, aliquo modo turbati auolauerint, aut etiã conspectum tuum effugerint, tui nihilominus sunt, quocumq̄ in loco inueniantur. Et qui lucrandi causâ, aut animo interuertendi ea animalia retinet, furari videtur, & furti in eum datur actiō.

¶ Naturalis est & eorum acquisitio, quæ ex hostibus capiuntur: Nam hoc, iure gentium cōparatum est, vt quæcumq̄ ex hostibus ceperimus, statim nostra fiant: adeò vt liberi homines capti, in seruitutē nostram redigantur. Si tamen hæc à potestate nostra euaserint (nempe mancipia,) & ad suos redire contingat, pristinum recipiunt statum.

¶ Pretiosi lapilli, gemmæq̄, & cætera quæ in litore maris reperiri solent, naturali ratione statim eius fiunt, qui reperit.

¶ Ea quoque quæ ex animalibus dominio meo subiectis nascuntur, mea sunt, sicut & illa, ex quibus nascuntur.

¶ Iuris gentium est & acquisitio per alluuiōnem. Alluuiōnem Græci πρόσκλυσις aut πρόσχωσις vocât, quasi Latine dicas, adundationem vel adaggerationem. Quicquid enim per alluuiōnē flumen agro nostro adiicit, iure gentium meum fit. Est autem alluuiōnis definitiō, Incrementum latens: Porro id per alluuiōnem videtur adiici, quod ita paulatim
adiicit

adiicitur, vt intelligere nemo possit, quantū quoq; tēpore proprietati nostræ adiciatur. Finge enim duo esse prædia, tuum, itē & meum, mediūq; flumen fluere. Si flumen paulatim & sine intellectu aliquid terræ meæ adiciat, hoc per alluionē meū fit. Sin vero, vi & impetu fluminis, pars aliqua fundo tuo detracta, & prædio meo applicata sit, Dubium ea res non habet, quin quod adiectum est, tuū maneat: Neq; enim id sine intellectu factum est.

Quòd si pars, quæ fundo tuo detracta est, arbores habet: & prædio meo adiecta, longiori tempore ei adhæsit, & arbores quas ferebat, ita radices egerūt, vt in meum veniant: ex eo tempore meæ fient, ex quo terra mea solūm ali cōpère, vt quæ scilicet radices habeant in terra mea.

¶ Insula in medio maris nata est, quod rarius contingit: Occupantis fit insula. Quum enim nullius antè fuerit, nunc alicuius esse incipit. Quòd si in flumine nascatur, vt frequenter accidit, & in medio fluminis consistat: communis erit eorum, qui ex vtraq; parte fluminis, ad ripā possessiones habent, pro modo mensuræq; latitudinis hinc & inde stantium fundorum, quæ latitudo ripæ proxima sit. Veluti verbi gratia, Extenditur insula hæc in pedes centum. Et qui ex dextera parte insulæ prædiū possidet, latitudinē habet prope ripam pedum itidem centum, sed alter tantum septuaginta. Is ergo qui in parte dextera est, dominus fiet insulæ, ad pedes vsq; centū in latum. Is verò, qui in sinistra est, ad pedes vsq; septuaginta in latum. Sin verò vni ripæ proximior est insula, & longius ab altera, eorum est tantum qui ex ea parte quæ proximior est, prope ripam prædia possident. Quòd si flumen, quod fundum meū præterlabitur, per partes diuisum, & in duo scissum, in fundum meū excur-

LIB. II. INSTIT.

rerit, factoque ibi circulo seu anfractu, deinde ad extremum, in sese rediens, vnum rursus fiat, Ita ut locus, qui in medio est, formam insulae habeat, a flumine in duo scisso, per circulum quendam et anfractum circumdatus: Id quod ita circumdatum est, meum permanet, quia & ante meum fuerit.

¶ Sin autem naturali alueo, id est, ventre illo, aut cubili, in vniuersum relicto, per aliam partem fluere flumen coeperit: Prior quidem alueus, eorum erit, qui prope ripam eius, praedia possident, pro modo scilicet latitudinis vtriusque eorum, qui vtrinque praedia habent, praedij: Quae tamen latitudo ripae sit proxima. Novus autem alueus, eius esse iuris incipit, cuius erat & flumen, hoc est, publici. Quod si post tempus aliquod, ad priorē redierit alueus, rursus & hic iam relicto alueus, eorum esse incipit, qui prope ripam eius praedia possident. Aliud quiddam est, si crescente flumine totus ager meus inundatus fuerit: Neque enim hic dicemus, totum agrum fieri publicum, aut dominium eius mutari, quoniam nihilo minus meus permanet. Vnde futurum est, ut si ab his locis, quos inundatione sua texerat, recedat, agrum meum recepturus sim, nullo eorum facto domino, qui in vicino habent praedia: sicut novus alueus, publicus iam factus, recessu fluminis eorum fit, qui praedia in propinquo habent.

¶ Ex aliena materia, speciem quis fecit. In quaestione cadit, Vter speciei futurus sit dominus Iure naturali. Is ne, qui materiam in specie verterit, an vero is, qui materiae dominus fuerit. Quod genus est, si quis ex alienis medicamentis, emplastrum aut collyrium composuerit, aut ex alienis vuis, vel olivis, vel spicis, vinum vel oleum, vel frumentum fecerit: aut ex alieno auro argenteo vel aere, vas aliquod fecerit: aut ex alieno vino & melle, melle
sua

sum: aut ex aliena lana, vestimentum: aut ex alienis tabulis, nauem. Et magnæ fuerunt hac de re inter Sabinianos & Proculianos contentiones. Nam Proculiani, dicebant eum, qui speciem fecisset, dominum eius quod fecisset, fieri. Contra Sabiniani, dominum materiae, & speciei volebant esse dominum. Extitit & tertia sententia, medium quiddam tenens, aliàs Sabinianis, aliàs Proculianis assentientium, quam & religiosissimus noster Dominus elegit. Ea est, vt si species, quæ confecta est, in priorem, ex qua confecta est, materiam resolui possit, is speciei sit Dominus, qui & materiae. Sin vero ad pristinam materiam reduci non possit, eius sit species, qui eam fecerit. Quod videre est, in exemplis relatis. Vas quod ex massa aris, argenti, vel auri feris, conflatum potest pristinam aris, argenti vel auri formam induere. At vinum, oleum aut frumentum, in vuas, oliuas, aut spicas reuerti non potest. Imò ne mulsum quidem, in vinum & mel resolui potest.

¶ Et hæc quidem de his dicta sunt, in quibus tota materia aliena fuit. Quod si ex mea & tua materia speciem aliquam fecerim, veluti, ex meo vino & tuo melle, mulsum: aut ex meis & tuis medicamentis, emplastrum: aut ex mea & tua lana, vestimentum. Dubium non est hoc casu, Eum esse dominum qui fecerit. Non enim operam tantum suam in eam speciem impendit, sed etiam partem materiae præbuit.

¶ Sed si quis alienam purpuram vestimento suo intexuerit, quis adiecta purpura pretiosior sit vestimento cui adiecta est, tamen accessionis vice accipienda est. Et qui dominus fuit purpure, aduersus eum qui surripuerit, & hæc commiserit, furti actionem & furti conditionem habebit, siue ipse qui surripuit

puit, vestimentum fecerit: siue alius furrupuerit, & alius surreptam vesti adiunxerit. Nam actione in rem agere purpuræ dominus non potest. Videtur enim purpura quodam modo extincta esse, nec p se se esse iam, sed vna esse cum veste. Omnino tamē furti condictio intētabitur. Etenim quāuis ea quæ extincta sunt aut interuersa, actione in rem vindicari non possint, aduersus tamen fures, & quosuis possessores, licet ij fures nō sint, cōdictione furtiua agere poterimus. Sed ita, si is fuerit fur, q vestē cui purpura adiuncta est, possidet, & furti actio & condictio furtiua locū habent. Sin vero alius à fure, sola condictione tenetur: actione furti, nequaquā.

¶ Materiæ duorum quorundam, ex voluntate dominorū confusæ sunt, totū id corpus quod ex confusione confectum est, vtriusq; erit cōmune. Veluti, Duo aliqui vinū suum confuderunt, aut massæ argenti vel auri conflauerunt. Sed & si diuersæ sint materiæ, et diuersarū materialium confusiones propriam speciē constituent, vt ex vino & melle mulsum, aut ex auro & argento electrū: dicimus duorum commune esse, quod confectum fuerit. Atq; hæc quidem, quum id ex voluntate dominorum factum est. Quòd si fortuito & præter sententiam dominorum, confusæ sint materiæ, siue eiusdem generis, siue diuersi sint, non idem erit.

¶ Si Titij frumentum tuo mistum, & vnus aceruus factus fuerit, siquidem ex voluntate vestra, cōmunis erit aceruus. Quoniam singula corpora, hoc est, singula grana, de consensu vestro communicata sunt. Quòd si casu facta fuerit mixtio, aut Titius præter voluntatem tuam id miscuerit, aceruus nō erit communis. Quoniā singula grana, in substantia sua manserunt, nec mutata sunt per commistionem, Quapropter communis non erit aceruus et

si in specie. Quemadmodum, neq; grex ouium cōmunis fiet, si pecora Titij, tuis pecoribus immista fuerint. Quòd si contingat vt tu acruum frumenti, aut Titius possideat, aduersus possessorem alteri in rem actio competit. Porro Iudicis officio continetur, vt æstimet, quale cuiusque fuerit frumentum, & secundum qualitatem & mensuram possessorem auctori condemnet.

¶ Si quis in suo solo, ex aliena materia domum construat, ipse eius quod cōstructum est, dominus fit. Solo enim cedit quicquid inædificatum fuerit. Illud tamen apertum est, dominum materiæ, non in perpetuū excidisse dominio eius: sed tantisper dum consistit ædificium, neque vindicare eam potest, neque ad exhibendum, vt sibi reddatur agere, propter legem duod. tab. qua cautum est, ne quis alienum tignum ædibus suis iniunctum, eximere cogatur, Sed vt duplum eius pretiū refundat, proposita in personam actione, quæ de tigno iniuncto dicitur. Est autem huic actioni locus, non tunc solum, quum quis lignum meum in suum ædificiū coniecit, sed etiam si lapidem, pessulum, aut columnam. Nam tigni appellatione quæuis materia significatur, ex qua ædificia fieri possunt. Hæc autem ideo lege duod. tab. constituta sunt, ne in rem agatur aut ad exhibendum, ob lignū ædificio meo adiunctum, vti ne si condemnatus à Iudice fuero in id quod petitur, dissoluere cogar ædificium, præteritu sententiæ ac iudicato satisfaciendi. Ac bene eam in re lex duodecim tabularum ædificiis consuluit. Quòd si aliqua ex causa eueniat, vt ædificiū collabatur, dominus materiæ si nondum per actionem de tigno iniuncto, duplū consequutus est, poterit audacter & in rem & ad exhibendum agere.

¶ Suprà iam diximus de eo, qui suo in solo ex alie

LIB. II. INSTIT.

na materia ædificium construxit. Nunc speciem ex contrario fingamus. Si in tuo solo ex mea materia domum extruxi, Tu soli dominus, & ædificij eris dominus, per regulam dictantē: Superficiem subiecto solo cedere. Vnde & in perpetuum dominū materiæ amisi. Sciens enim prudensq; in alieno solo ædificauit. Itaque profectò, etiam si contingat vt ædificium diruatur, ad materiam vindicandam, in rem actionem non habebò.

¶ Illud omnino extra controuersam est, Si me ædificatorem contingat esse in possessione domus: & soli Dominus, vsus regula dictante, Superficiem subiecto solo cedere mecum velit in rem agere: siquidem bonæ fidei possessor fuerim, quia meum esse solum putarim: consequuturum me, non tantum pretium materiæ, sed etiam mercedes fabricorum: actorique facere id nolenti, doli exceptione, præscripturum, Nisi bona fide ædificauit. Sin vero mala fide possederim, quia non ignorauerim locum esse alienum, nullam habebò exceptionem. Sed cogar locum restituere, vnâ cum iis quæ inædificata sunt. Quoniam illud mihi obici potest, quòd temere in eo, quod alienum esse sciebam, ædificauerim.

¶ Si Titius alienam arborem in suo fundo plantauerit, Titij erit arbor. Sin vero is Titius arborem suam in fundo Mæuij plantauerit, Mæuij tantum erit arbor: Si modo vtraque in specie, quod plantatum est, radices egerit. Nam arbor antequam radices egerit, & subiectam terram apprehenderit, prioris domini manet. Sed simul atque radices egerit dicta planta, conuertitur dominium eius, ad soli in quo sita est dominum. Qua ex re talis orta est quæstio: Vicinus fundi mei, ad finem agri sui, arborem habebat, prope terrulas meas: euēnit vt
pau

paulatim huius arboris radices sub terra latius ferrent, ac in fundum meum subirent, terramque meam apprehenderent, et inde alerentur. Relata quaestione, placuit meam arborē fieri: Neque enim patitur naturalis ratio, ut alterius sit arbor, quam eius in cuius fundum radices egerit. Vnde si in cōfiniis duorum fundorum nascatur arbor, cuius radices vtrunque in fundum porrigantur, communis hæc arbor fiet.

¶ Porro, quæadmodum plantæ quæ in terra aluntur crescuntque, eius sunt, qui & subiectæ terræ dominus est, eadem ratione & quæ feruntur, ut frumentum, hordeum, quæque alia iis similia, solo cedunt. Sed & quemadmodum bonæ fidei ædificator in alieno solo, actione in rem petitus, indemnem se conseruat per exceptionem doli, ita per eandem doli exceptionem tutus erit, qui sua impensa fundum alienum conseruit, dum bona fide id fecerit.

¶ Chartas meas aut membranas aliquis abstruxit, & aliqua in iis scripsit, libellumque composuit: & hic ad similitudinem soli, superficies subiecto cedit: etiam si maximè, aureæ sint, quæ inscriptæ sunt, literæ: etenim dominus ego libelli fio. Neque interest, carmen sit, an historia, aut oratio rhetorica, quod inscriptum est. Vnde futurum est, ut si in rem agens aduersus eum qui libellum fecit, refundere impendia scripturæ paratus non sim, doli exceptione submouear, dum bonæ fidei possessor fuerit, qui scripsit.

¶ Aliquis aliena accepta tabula, pinxit in ea, imaginemque effinxit. Quæstum est, vtrius hæc imago sit? Et existimant quidam, Pictorem tabulæ dominum fieri, & tabulam picturæ cedere. Alij contrâ, eum qui tabulæ fuerit dominus, & picturæ dominum fieri dicunt, qualiscunque tandem ea

LIB. II. INSTIT.

fit pictura. Imperatori vero nostro prior sententia magis placuit: & eum, qui pinxerit, imaginis dominum vult fieri. Ridiculum enim putabat esse, Picturam Apellis (fuit is pictor apud Græcos præstantissimus) aut Parrhasii (magnum hic apud Romanos nomen habuit) vilissimæ tabulæ cedere.

Vnde si tabulæ dominus in possessione imaginis sit, Pictor qui actione in rem proposita, pretium tabulæ non vult reddere, doli exceptione submouebitur. Quod si is qui depinxit, imaginem possideat, tunc dominus tabulæ, directam quidem in rem actionem habere non potest: Nam per impositionem picturæ, dominio tabulæ excidit. Sed datur ei utilis in rem, qua se in agendo ut quasi dominum experiri dicat. Sed & si utilis in rem agens, sumptus in pingendo factos, ei qui bona fide pinxit, nolit restituere, doli exceptione expellitur. Procedit autem hic tractatus, quum de dominio imaginis quaeretur.

Nam illud in confesum venit, siue is qui pinxit, siue alius quispiam, tabulam furto abstulerit, furti actionem aduersus furem dari domino. Quum dominum esse te putarem, alienum de te fundum emi, aut dono accepi, vel ex alia iusta causa, bona fide tamen, veluti ex permutatione. Ratio naturalis dominum esse me vult perceptorum fructuum, propter culturam curamque, quam in iis adhibui.

Quapropter, si postea superueniens fundi dominus, fundum per in rem actionem vindicet, nullam aduersum me habebit actionem de fructibus illinc perceptis, & a me consumptis. Quod si sciens alienum fundum possedi, fructus non lucrabor, sed vnâ cum fructibus restituere fundum cogor, etiam si forte consumpti sint.

¶ Eiusdem fundi ego proprietatem habeo, tu vsum fructum. Non aliter tu usufructuarius fructuum domini

dominus fies, quàm si eos à terra perceperis. Quae propter si maturis iam fructibus, & terræ adhuc adhærentibus, mori te contingat, non capiet eos hæres tuus, sed proprietario acquiruntur. Eadem ferè & de colono dicuntur. Hoc est, de eo qui mercede conducit. Nam si tibi fundum mercede locauerim, non antè fructuum qui inde percipiuntur dominus fies, quàm eos à terra separaueris. Quod autem dictum est, ferè, paelcon est, & explendæ orationis gratia additum.

¶ Quoniam vero non nihil de usufructu fundi disserui, scire debes, In pecudum usufructu esse foetum ipsarum, vt & lac, pilos & lanam. Quocirca & agni, hœdi, vitulicq; & equuli, simul atque editi sunt, usufructuarij sunt. Ancillarum autem partus non sunt in fructu. Vnde si tibi ego ancillæ meæ usufructum concedam, Tu quidem pro fructu ministerium eius habebis, & manus operam; quod verò natum ex ea fuerit, proprietario acquireretur.

Aburdum enim visum est, hominem connumerari inter fructus, quum hominũ causa, fructus omnes rerum natura comparauerit.

¶ Quod si quis gregis habeat usufructum, in locum demortuorum capitum, ex foetu usufructuaris summittere, & numerum implere debet. Sic enim id Iuliano videtur. Verbi gratia, Concessi tibi usufructum gregis centum ouium, euenitq; vt triginta oues morerentur, & quinquaginta nascerentur: Triginta ex his, prioribus debes addere, vt datum tibi numerum conserues, & ita reliquas viginti tuas facies. Sin vero vineæ tibi, aut etiam fundi usufructum concessi, in locum demortuarum, vel senio confectarũ vitium, & in locum laborantium vel deiectarum arborum, alias substituere debes. Oportet enim te rectè, & vt virum inter-

grum decet, fundum colere, cuius tibi vsusfructus concessus est, & ita versari, vt optimus paterfamilias versaretur.

¶ Quidam thesaurum in fundo suo reperit. Diuus Hadrianus naturale ius sequutus, repertori thesaurum concessit. Idemq; statuit, Si quis in sacro aut religioso loco, fortuito casu repperit. Quod si quis in alieno fundo nõ data ad hoc opera, sed fortuito thesaurũ repperit, dimidium eius, domino soli concessit Hadrianus. Per consequens igitur, Si quis in Cæsaris loco thesaurum repperit, dimidium thesauri Cæsari præstabit, dimidium sibi repertor retinebit. Sed & si quis publico in loco, aut fiscali repperit, eodem modo repertor dimidium lucrabitur, & dimidium fiscus aut Ciuitas accipiet.

¶ Est & naturalis acquirēdi modus p̄ traditionē. Et quid est traditio? Est de manu in manũ translatio, naturalem quendam minimeq; multæ solennitatis actum, & qui facile absolui possit, continens. Neq; enim aliud tam naturæ conuenit, q̄ domini voluntatē in alterum rem suam transferentis, ratã haberi. Vt autem traditione dominium transferatur, hæc necesse est vti concurrant. Nam & eũ qui tradit dominum esse oportet: & animo volentis dominium transferre, traditionem facere: & corporale esse id quod traditur. Corporale ideo dico, q̄ incorporalia, quum tactum fugiant, traditionē non recipiant. Ideo quoq; dixi tradentem esse dominum debere, propterea, quod is qui dominus non est, dominium quod non habet, transferre nõ possit. Sed & hoc adiectum est, animo volentis eum dominum facere, qui accipit: vt commodatum & depositum exciperem, Nam his in rebus & corporale est, quod traditur: & qui tradit, dominus est; sed tradit, paulo post futurum sperans
vt re

vt recipiat. Nec referre opinor, quale sit id quod à domino traditur, siue prædium Italicum, siue possessiones stipendiariæ, aut tributariæ. Vocamus autem stipendiarias & tributarias possessiones, quæ in provinciis sunt, Principis iussu à populo occupatæ. Appellationis vero huius inde fluxit occasio. Quidam apud veteres Imperator, quum toto orbe subactò, virtus eius in magna populi admiratione esset, Prouincias omnes diuisit. Et quasdam sibi retinuit, alias populo reliquit. Quas Populus acceperat, eæ stipendiariæ inde appellatæ sunt, quòd Stipes *ἑσπέρας* siue collationem significet, & particulatim argenti aliarumq; rerum factam collectionem. Quum igitur minutula quædam Prouinciales ex iis, quæ apud ipsos nascebantur, collectione facta, mitterent Populo, vt ea in vsus suos & voluptates impenderet: factum est, vt Prouinciæ stipendiariæ dicerentur, & deinde consequenter, Domus quoq; & prædia stipendiaria. Imperatoris vero prouinciæ dictæ sunt Tributariæ, Quoniam tributum est graue illud vectigal, quod Princeps prouincialibus suis indicebat, eo nomine, quod magnos alêdis exercitibus sumptus faceret. Qui autem ex largitione Populi vel Principis Stipendiaria, vel Tributaria habebant prædia, domini illorum non erant: Verum dominium aut apud Populum erat aut apud Principem, sed vsufructum eorum habebant, plenissimâq; possessionem, Ita vt & transferre possent & ad hæredes transmitterent. Nam Italicorum fundorum domuumque domini, dominium habebant. Et hæc quidem olim. Hodie vero Imperatoris nostri constitutio, nullam esse vult differentiam Italicorum, & Stipendiariorum vel Tributariorum. Sed si is qui dominus est, rem suam tradat mihi,

LIB. II. INSTIT.

sive ex donatione, sive in dotem, aut ex alia quavis causa, velut ex permutatione; dominium in me sine dubio transfert.

¶ Sed & si quis tradat id quod vendidit, non aliter transit dominium in emptorem, quam si emptor venditori pretium rei soluerit, vel aliter de pretio satis fecerit. Quid ita? Nempe pro se Titium dedit quempiam, qui pretium soluere repromiserit, aut etiam pignus pro pretio praestitit. Est autem hoc & lege duod. tab. cautum. Nihilominus inuenias & iurisperitorum esse, quoniam & naturalis iustitia ei adheret, quum apud omnes gentes aequè obseruetur. In aliis igitur causis, is qui tradit, dominium transfert: In emptione, non aliter, quam si pretium accepit, aut satis eo nomine factum est. Sed et si venditor, neque pretium accepit, neque loco emptoris, expressiore, aut pignora, sed fide emptoris contentus est, satis sibi pollicens fore, ut pretium accipiat: Dicendum & hic est, dominium statim ad emptorem transire. Facta autem traditione, nihil interest, is ne, qui dominus est, tradiderit: an voluntate eius, alius. Hac ratione, si cui liberam potestatem fecero, rem meam ut volet, administrandi, & is ex iis negociis rem vendiderit, tradideritque: in accipientem transfert dominium. Nam voluntate domini id facere videtur.

¶ Inuenire est, & species quasdam seu casus, in quibus & sine traditione, nuda tantum voluntas dominio transferendo sufficiat. Veluti commodavi tibi librum meum. Locavi tibi fundum meum. Deposui apud te mensorium meum. Si postea haec tibi vendam, aut donem, simul una cum donatione aut emptione, dominum te eorum facio, idque traditione non accedente. Nam quum ante apud te naturalis dictarum rerum fuerit possessio detentatione, ob hoc solum, quod rem meam tuam esse velim

lim, statim dominium eius tibi acquiritur, perinde atq; si ex causa donationis, vāditionis ve, specialis traditio intercessisset.

¶ Varias in horreo merces reposui. Tu mēcū egisti, vt eas tibi vānderem. Contractu celebrato, Soluisti pretium. Si ego clauēs tibi horrei, quum ab eo haud longē abessem, tradiderim, statim sis mercium dominus.

¶ Interdum voluntate mea transfero dominium, & in personam incognitam, de qua rogatus siue ante traditionem siue post traditionem, dicere omnino non possim, quānam ea quæq; sit. Id autem contingit in Prætoribus & Consulibus, qui pro more, vel in processibus vel in spectaculis, iacere quædam solent in vulgus: & dominus sit statim, qui acceperit, quauis, is qui iacit, ignoret, quid eorum quisq; sit accepturus. Vnde & illud liquet, si rem meā asperner, & ex possessione mea vel detentatione abiiciam, statim eam occupantis fieri. Id veteres dixerunt, Pro derelicto. Pro derelicto autem id habetur, quod dominus ea mente eoque animo abiicit, vt id patrimonij sui esse nolit. Itaq; profecto statim dominus esse desinit.

¶ Aliud est in iis rebus quas coorta inter nauigandum tempestate, vt onus nauis leuius reddatur, in mare nauigantes eiciunt, Hæc enim quauis abiecta, abiicientium manent. Palam est enim, eas non hac mente eici, q̄ illi eas sui patrimonij esse amplius nolint, sed magis, q̄ cupiant vnā cum nauī, discrimen maris effugere. Quapropter, si quis eas res fluctibus expulsas, aut in mari natantes excipiat animo lucrandi aut interuertendi, furtum committit, Consimiles his & illæ res sunt. Veluti exempli causa, In locum quempiam proficisci volebam: Habebas tu carrucam, qua ego iter celeriter confi-

LIB. II. INSTIT.

cere poteram. Rogavi te, vt liceret ascēdere, & res meas imponere, quò maturius, vbi esse volebam, venirem. Id tu mihi promisisti, siue pretio, siue etiā gratis. Res meas carrucæ imposui. In itinere, & currente carruca, euenit vt aliquid rerum mearum me ignorante de carruca decideret: non fiet hoc reperiens, sed mihi dominium seruatur. Datur enim mihi actio eo nomine in rem, ad exhibendū, Furtiꝫ: & condictio furtiua, ea autem est actio quædam, vindicationi similis, & euctio aduersus fures.

DE REBUS CORPORALIBVS ET IN
corporalibus. Tit. II.

Dictum est supra, de rerum diuisione, Quasdam enim esse naturales siue Iurisdictionum, Quasdam publicas, Quasdam vniuersitatis. Quasdam nobiles. Plerasq; singulorum. Dicitur etiam multis modis fieri, vt dominium rerum acquiramus. Et naturales modos enarrauimus hos, Venationē, Hostium spolia, Repertos in maris littore lapillos aut gemmas. Quæ ex animalibus nostris nascuntur, & alluionem: & Insulam siue in mari, quod rarius est, siue in flumine, quod frequens enatam. Ad hæc & proximum esse, alueo quem flumē reliquerit & ita speciem ex aliena materia cōficere, vt confecta, ad pristinam materiam reduci nequeat: & ex sua & aliena materia aliquid efficere: & alienā puram suo vestimento intexere: & duorum materiarum vel eiusdem vel diuersi generis, ex voluntate dominorum aut fortuito misceri: aut plurium dominorum frumenta, voluntate ipsorum in vnum aceruum confundi, Non item si vno tantū volente aut casu id accidat: & regulam dictantem, Subiecto cedere superficiem, vt in non vna specie visum est, Cuiusmodi est, quum ex aliena materia in solo meo

meo ædificatum est, aut ex materia mea in alieno solo domum erexi: aut alienam arborem in suo quis agro plantauit, aut arborem suam in aliena terra, ita vt radices ageret. Quod obtinuit et in serendo frumento: & in literis, quæ chartis aut membranis meis inscribuntur. Contrarium esse in imagine. Illic enim aliena tabula, picturæ cedit. Est & inter naturales acquisitiones, ab eo q̄ dominus nō sit, bona fide fundū accepisse. Hæc enim bonæ fidei possessio, sufficit vt quis fructuum consumptorum dominus fiat. Præterea & thesauri inuentio, aut totum aut partem inuentori tribuit. Per traditionem quoq̄ secundū quod constitutum est, naturalis acquisitio est. Sed hæc quidem nobis omnia de corporalibus dicta sint. Porro quoniam rerū aliæ corporales sunt, aliæ incorporales. Est autē corporalis, quæ & nomine cognoscitur, & sub tactū oculosq̄ recidit: veluti fundus, domus, vestis, seruus. Incorporalis vero quæ sola mēte intelligitur, neq̄ sub tactum, neq̄ sub oculos recidit. Tractatu habito de Corporalibus, dicamus & de incorporalib⁹. Incorporale est autē, quod in Iure consistit: vt hæreditas. Et quid est hæreditas? Est ius quoddā certis modis constitutū, sed intellectu cōprehensum, quod alieni patrimonij vniuersalem dominū me efficit. Deinde & vsusfructus. Est autē vsusfruct⁹, ius quoddam certis modis constitutum, quod efficit vt in proprietate alterius, ego re vtar & fruam. Ad hæc & obligationes quocunq̄ modo contrahuntur. Multi enim sunt cōtrahendæ obligationis modi, vt in sequentibus docebimur. Et quid est obligatio? Est iuris vinculum, quo quis quidq̄ facere cogitur, quod facere debet. Neq̄ verò dixerit quispiam, Quod in hæreditate & res corporales inueniuntur; Nā habet hæreditas & seruos, & fundos, et ædis

& ædificia, & libros. Sed & vsusfructus habet in se fructus, qui ex fundo percipiuntur, qui utique corporales sunt. Ad hæc, quod ex obligatione nobis debetur, plerumque corporale est: veluti fundus, seruus, pecunia. Dixi plerumque, quoniam ut ex iis quæ sequuntur discemus, sæpe & incorporale est, quod ex obligatione petimus. Ne quis ergo dixerit, Hæreditatem, vsusfructum, & obligationem, corporalia esse, quia res quæ in illa cadunt, corporales ut dictum est, sint. Nam ius ipsum, quod mihi potestatem facit, in vniuersum, alienum patrimonium accipiendi, aut ex alieno fundo fructus colligendi, aut quod mihi debetur, exigendi, spectandum est: quod utique incorporale est, quamuis circa corporalia versetur. Inter Incorporalia, sunt & seruitutes (quæ vocantur) urbanorum & rusticorum prædiorum. Et quid est seruitus urbanæ prædiij? Est ius quoddam certis modis constitutum, sed intellectu compræhensum, quod efficit, ut vicinus urbanus, vicini onera sustineat. Seruitus rustici prædiij est, ius quoddam certis modis constitutum, sed intellectu compræhensum, quod efficit, ut vicinus rusticus, vicini onera sustineat. Ad hæc est & vsus. Et quid est vsus? vsus ab utendo dictus est. Et est ius quoddam certis modis constitutum, sed intellectu compræhensum, quod efficit, ut in aliena proprietate, ego re utar, sed utar tantum. Præterea & habitatio. Et quid est habitatio? Est ius quoddam certis modis constitutum, sed intellectu compræhensum, quod efficit, ut liberè in aliena domo habitem, ab vsu & vsusfructu separatum.

DE SERUITVTIBVS.

TIT. III.

Dicamus primo de seruitute rustici prædiij. Et definitionem quidem nosti. Necessarium igitur

tur species dicere. Seruitus rustici prædij est, Iter, actus, via, aquæductus. Et quid est iter? Verbi gratia. Habebam ego fundum, habebas & tu fundum in propinquo: quum in meū ire vellem, opus erat mihi magno circuitu. Rogavi te, vt mihi iter concederes, hoc est, vt mihi per tuum fundum ire liceret. Nam hæc via compendio ducebat in fundum meum. Tu mihi iter concessisti, vt transire possim, sed neq; cum iumento, neq; cum vehiculo, Actus ab agendo iumento dicitur. Verbi gratia, Quum rogabo te, vt mihi per fundum tuum transire liceat, cum iumento vel vehiculo. Qui igitur iter habet, actum non habet, Nam cum iumento aut vehiculo transire non potest. Qui vero actum habet, habet & iter. Potest enim & solus & cum iumento transire. Via est ius eundi & habendi iumenta. Via igitur eadem habet, quæ & actus. Sed in cæteris est differentia, sicut in Digestis docebimur. Aquæductus est, Ius ducendi aquam per alienum fundum. Verbi gratia. Habebas fundum aquis abundantem, habebam & ego fundum in vicino aquis indigentem. Rogavi te, vt mihi liceret, ex fonte, qui in tuo oritur, aquam in fundum meum ducere. Id tu mihi concessisti. Hæc seruitus dicitur aquæductus.

¶ Nunc dicamus seruitutes vrbanoꝝ prædiorum. Seruitutes vrbanoꝝ prædiorum sunt, quæ ædificiis inhærent. Vnde & Latine vrbanoꝝ prædiorum dicuntur. Ædificia enim omnia, vrbana prædia appellantur, quanuis in villa sint. Et quæ nã sunt seruitutes vrbanoꝝ prædiorum? vt onera vicini sustineam. Eæ autẽ sunt hæc. Habebam ego domum, habebas & tu in vicino domum. Rogavi te, vt mihi liceret, trabes meas in parietem tuam immittere, aut stillicidia mea, vel canales aquarum in

tegu

LIB. II. INSTIT.

regulis meis collectarum, in ædes tuas vel arcam proiicere? Aut tu ius huiusmodi habebas in ædes meas, & rogauit te, ne stillicidia tua aut canales in domum vel arcam meam proiiceres. Aut rogauit te, vt mihi tale ius concederes, ne tibi liceret domum tuam altius tollere, & ita luminibus ædium mearum officere.

Aquæhau- ¶ *ἀκτουδία* *Inter seruitutes rusticorum prædiorum (Nam **stum)** In illic recurrendum est) dicunt quidam meritò non **In** merari & aquæhauustum, vt scilicet mihi liceat, in **Græcis est** fundo tuo versari, et ex fonte, qui ibi oritur, aquam **ἀκτουδία** haurire. Item vt pecudes meas ad aquas tuas appel- **κτῶν**, quod lam, aut vt ibi pascantur, quoniam fortè gramine **nihil ad rē** fundus tuus abudat, aut vt calcem coquam vel arc- **facit. Ideo** fundus tuus abudat, aut vt calcem coquam vel arc- **que aut** nam tollam.

ἀκτουδία ¶ Porro ideo seruitutes hæ dicuntur rusticorum **legendum** et urbanorum prædiorum, quòd sine prædiis rusti- **est: aut for** cis vel urbanis consistere non possint. Nec enim **tē ἢ τὰντα** potest quisquam seruitutem prædij urbani vel rus- **(quoniã** tici acquirere, nisi qui prædij habet urbanum aut **nec id ma** rusticum: neq; rursus quisquam debere aliquam di- **le cōuenit** ctarum seruitutum, nisi qui prædium habet urba- **huic loco)** num vel rusticum.

aut tale ali ¶ Quod si quis vicino seruitutem velit constituere, **quid,** re, pactionibus atque stipulationibus id efficere potest. Nam vbi conuenerit de seruitute constituenda, stipulatur is, qui ex cōstitutione eam accepturus est. Spondes manere constituta seruitute? Et si non maneat, spondes dare mihi nomine pœnæ aureos centum? Potest quis etiam in testamēto hæredem suum damnare, dicendo: Damno te hæres ne ædes altius tollas, vt luminibus vicinæ domus non officias. Aut damno te hæres, vt vicinum patiaris tignum in parietē tuum immittere, aut vicinū in tuas ædes stillicidium proiicere. Aut, vt permittas vicinū

vicinum itineris seruitutem vel actus habere per fundum tuum, aut ex eo aquam ducere in fundum suum. Sic itaq; constituitur seruitus, Pactis, stipulationibus, & in testamento.

DE VSVFRVCTV. TIT. III.

Post seruitutes urbanorum & rusticorum praediorum, disseramus nunc de Vusufructu. Et quidem nosti, quemadmodum in superioribus designauimus, quid esset Vusufructus. Non absurdum tamen fuerit, & aliam definitionem addere. Vusufructus est, Ius quoddam, quod efficit, vt rebus alienis utar & fruam, quantum tamē fieri possit, salua rerum primitiuarū principaliumq; substantia. Etenim quum Vusufructus, quanuis incorporalis sit, de rebus tamen corporalibus praedicetur, necesse est & ipsum vnā cum re corporali periri. Verbi gratia. Concessi ego tibi vsumfructum serui mei, & tu quidem es vusufructuarius, ego vero proprietarius: quandiu superest seruus, vusufructus consistit, illo autē mortuo, & vusufructus extinguitur.

¶ Separationem igitur habet Vusufructus a proprietate: multisq; id modis accidit. Veluti in hac specie. Vsumfructum tibi fundi mei legavi. Haeres quidem eius habet proprietatem, Legatarius vero, vsumfructū. Aut item ex cōtrario: Legavi tibi fundum deducto, hoc est, retento vusufructu: Hic, Legatarius quidem habet proprietatē, haeres vero vsumfructum. Aut iterum, alteri legavi vsumfructum, tibi proprietatem. Et haec quidē in testamento. Porro autem sine testamento, si quis alteri velit vsumfructum constituere, pactionibus & stipulationibus id efficere debet. Ne vero in vniuersum inutiles essent proprietates, vusufructu semper separato, placuit certis quibusdam modis extinguere vsumfructum & ad proprietatem reuerti,

Con

LIB. II. INSTIT.

¶ Constituitur autem ususfructus non tantum in fundo aut ædibus, sed etiam in seruis, iumentis & aliis rebus, exceptis iis, quæ ipso usu consumuntur. Harum enim neque naturali neque civili ratione consistere potest ususfructus. Et quænam sunt hæc res? Puta vinum, oleum, frumentum, vestis. Quibus consimiles sunt & nummi, siue pecunia numerata. Nam & hi ipso usu, & assidua permutatione, dum ab alio in alium transeunt, quodam modo extinguuntur. Quoniam vero ne procedere quidem in iis ususfructus dicitur, factum est S. C. censens & earum rerum quadam ratione posse ususfructum constitui. Etenim si quis moriens, hæredem instituat, legetque tibi mille solidos, aut mille sextarios vini vel olei, aut viginti modios frumenti, in ususfructum tantum. Tu legatarius accipiens solidos vinumque aut oleum, præter naturam ususfructus, dominus eorum sis. Nam ususfructus in aliena proprietate est. Sed quoniam hisce in rebus secundum leges, ususfructus non consistit, mirum non est, si neque regulæ in ususfructu receptæ, hic obseruentur. Nam ususfructus (vt dictum est) in aliena proprietate est. Sed satisfabis mihi, de tanto restituendo, quantum & accipis, si contingat vt moriaris, aut capitis diminutionem patiaris. Neque vero in iis tantum, quæ dicta sunt, procedunt hæc, Verum etiam in cæteris, vt in vestimentis, in cæra, aut vbi denique usus, rem qua de agitur, consumit. Fit autem eorum dominus legatarius, si & æstimatio eorum in eatur. Quod de pecunia non dico, Nam pecunia non æstimatur, Per eam enim cætera æstimationem accipiunt, cautionem præstante Legatario, vt quum mortuus fuerit, aut capite minutus æstimatio earum rerum restituatur. Non igitur Senatus, qui hæc cen-
suit, Ususfructum in his constituit, quoniam ne
potu

potuit quidem, sed inuento cautionis, quendam quasi vsumfructum introduxit.

¶ Extinguitur autem vsumfructus, morte vsumfructuarij, & duabus capitibus diminutionibus maxima & media. Item non vtendo per modum conuentum, aut tempus constitutum. Quæ omnia Imperatoris nostri constitutio amplexa est. Similiter extinguitur vsumfructus, si vsumfructuarius, vsumfructum proprietario cedat: Extraneo enim cedens nihil agit & inefficax est talis cessio. Sed & si contra vsumfructuarius proprietatem acquirat, simili modo finitur. Vocatur autem hoc, consolidatio, hoc est Græce *σάπρωσις*. Quoniam in vnum conueniunt vsumfructus & proprietas. Quod si quis ædium habeat vsumfructum, exq; vel incendio consumptæ sint, vel terræ motu subsederint, vel vetustate conciderint, vsumfructus extinguitur, sic vt me nudi quidem soli, siue aræ vsumfructus vsumfructuario relinquatur quoniam ei non soli, sed ædium vsumfructus erat constitutus. Extinctus autem vsumfructus aliquo ex dictis modis, ad proprietatem recurrit. Et ex eo tempore dominus rei plenam in ea incipit habere potestatem, hoc est, fructus capere potest. Nam ante, quum fructus capere non posset, non plenam videbatur habere in re potestatem.

DE VSV ET HABITATIONE. TIT. V.

¶ Post seruitutes & vsumfructum, Consequens est dicere de vsu & habitatione. Vsum iisdem modis constituitur, & iisdem extinguitur, quibus vsumfructus. Minus autem lucri est in vsu quam in vsumfructu. Nam qui vsum fundi habet, nihil amplius habere potest, quam vt oleribus ibi natis, pomis, floribus, sceno, stramentis & lignis, quantum vsui quotidiano satis est, vtatur. Eatenus quoque vsuario in fundo hæere licet, vt neque fundi do-

mino moleſtus ſit, neq; iis, per quos opera ruſtica ſunt, impedimento ſit. Vſum autem vādere, locare, aut gratis alteri cedere, non licet, quum vſus fructuarius omnia hęc facere poſſit.

¶ Item, is qui ædium vſum habet, eatenus poteſt ſtatem habere intelligitur, vt ipſe tantum habitet, non vt in alterum habitationem transferat. Vnde quæſitum eſt, an amicum recipere liceat: Et placuit, poſſe. Conceſſum autem ei eſt habere in habitatione, vxorem, et liberos, ſed et libertos, Quin etiā & alios quanuis eſſent liberi, quibus non minus quā ſeruis vtatur, velut mercede conductos. Quod ſi mulieri vſus ædium relictus ſit, poteſt ibi ſine dubio cum viro habitare.

¶ Item ſi vſus mihi ſit conceſſus ſerui, ego ſolus operis eius & miniſterio vtī poſſum. Idemq; eſt & ſi iumenti vſum habeam. Quod ſi pecorum vel ouium mihi vſus legatus ſit, neque lacte, neq; hagnis, neque lana ipſarum, vtī conceſſum eſt. Hęc enim in fructu ſunt, hoc eſt, vſusfructus ſunt, non vſus. Sed in hoc tantum mihi prodeſt vſus ouium quod poſſim eas in fundum meum mittere, & eū ita ſtercorare. Nam ouium ſimus, fundum reddit fertilem & pinguem.

¶ Sicuti habitatio legata, vel alio modo conſtituta ſit, neq; vſus id videtur, neq; vſusfructus, ſed qualiſis quoddam proprium. Quæſitum eſt autē, an q̄ habitationem haberet, alteri eam poſſet locare: Et quum multi Iuriſconſulti contradicerent, ac ſolus Marcellus locare permetteret, facta eſt religioſiſſimi Imperatoris noſtri conſtitutio, quæ hanc cōtrauerſiam decidit, approbata Marcelli ſententia, propter vtilitatem rerum, permittentis nō ipſum tantum habitare ſi velit, ſed etiā alteri locare.

¶ Hęc de ſeruitutibus, vſusfructu, vſuq; & habitatione

tionem differuisse sufficiat. De hæreditatibus autem & obligationibus, suis exponemus locis. Quoniã vero dictum est summam quibus modis natura liter res acquiramus, Necessarium est nunc dicere, quibus modis legitimo ac civili Iure aliena acquirere possimus.

DE VSVCAPIONIBVS ET LONGI TEMPORIS præscriptionibus. Tit. VI.

QUum dictum sit, de naturalibus acquisitionibus, tractemus et de Civilibus. Quod igitur is, qui suã mihi rem tradit, adhærens dominũ transferat, in confesso est. Quid autẽ si alienã mihi quis rem, cuius non sit dominus, tradat? An transfert hic dominium? Et dicimus, q̃ nequaquã. Quo modo enim, quod nõ habebat? Quid ergo? Possessionẽ in me aut detentationẽ, quã habebat transtulit. Nec ea parua res est. Nam si bona fide rẽ accipiã. Est autẽ bona fide accipere, si credam eũ dominũ esse, qui vændidit, aut donauit, aut ex alia iusta causa, velut ex permutatione dedit. Olim quidem, si res erat mobilis, anno exacto, dominus fiebam, siue in Italia, siue in prouinciis agerem. Sin vero imobilis per biennij lapsum, quum fundus aut domus esset in Italia, vsucapiebatur à me, ex lege duod. tab. & mei dominij fiebat. Nec vero iniquã esse legem aliquis existimauerit, quod alter per vsucapionem hoc est temporalem possessionẽ dominus efficeretur, & alter dominio rerum suarũ priuaretur. Id enim adinuentũ est, ne res ipsæ perirẽt. Namq; vnusquisq; ignorans, num vere esset dominus rei, quam possideret, nullam omnino ei curam impendebat, semper timens ne quando verus dominus veniret, & eam sibi auferret. Et ea de causa socordes quoq; erant mortales, & per socordiam ipsorum, sine cura sollicitudineque res erant, quod

LIB. II. INSTIT.

quum esset, illud quoque merito eueniebat, ut corrumperentur, & pessum irent. Perspecta igitur hac hominum cogitatione lex Duod. Tab. in re mobili tempus anni statuit: in immobili, biennium: Intra quod nisi dominus adesset, res a possessore auferri non possent. Nec id admodum indignantibus dominis. Sufficiebat enim iis anni & biennii tempus ad inquisitionem rerum suarum. Et hæc quidem lex Duod. Tab. Imperator vero noster meliore & humaniore sententia usus, sanxit, ne tam facile tamque mature, rebus suis domini defraudarentur. Neque iterum certo loco beneficentiam suam coangustauit, sed generalem ea de re promulgauit constitutionem. Qua cautum est, ut res quidem mobiles ubique exacto triennio usu capiuntur: Immobiles vero per longi temporis possessionem. i. si presentes sint domini, decem: Sin absentes viginti annis exactis. Verbi gratia. Fundum tradidisti mihi, aut domum ad Titium spectantem, quum te dominum eius putarem, & ita bona fide rem accipiem. Si presens est Titius, decennium mihi ad usucapionem sufficit: Sin vero peregre, viginti anni. Hæc autem non de iis tantum, quæ in Italia sita sunt immobilia, constituta sunt, sed & de iis, quæ in Prouinciis: ac olim stipendiaria aut tributaria appellabantur, & ut breuiter dicam, in tota terra eius imperio subiecta. Ubique tamen bonæ fidei possessione præcedente.

¶ Quoniam verò dictum est, bonæ fidei possessorem usucapere posse: Inuenire est casus, in quibus usucapio non procedat. Verbi gratia. Si quis liberam personam possideat, aut rem sacram religionis. Nam quia dominium addicit usucapio, hæc autem in dominium nullius recidunt: merito, nec usucapioni subiiciuntur.

¶ Idem dicendum est, si quis alienum fugitium possideat:

fideat: neq; enim vsucapioni subiicitur. Neq; item
 res furtiuæ, neq; vi possessæ: etiã si quis decem aut
 viginti annis eas bona fide possederit. Hæc autem
 ita accipe, vt furtiuas intelligas, in mobilibus: vi
 possessas, in immobilibus. Nam furtiuarũ rerum
 vsucapionem inhiuit lex Duod. Tab. & lex At-
 tilia. Vi possessarum, lex Iulia & lex Plautia. Quũ
 te igitur aliquis consulit, num ille, quod ex vendi-
 tione possidet, vsucapere possit: Id te ante omnia
 quærere oportet, bona fide an mala possideat. Et
 vbi intellexeris bona fide possidere: ad secundam
 mox quæstionẽ decurre, & roga, num sacra sit res?
 num religiosa? num libera persona? num furtiuũ?
 num vi possessum? Et si quid eorum inueneris, dic
 vsucapionem non procedere propter vitiũ rei in-
 hærens, quoniã furtiuã est aut vi possessa. An igitur
 fur quive per vim possidet, vsucapere potest? For-
 te incõsulte profliens, dices nequaq; propter vitiũ,
 quod rei adheret: Nã furtiuã est, aut vi possessa. Ve-
 rum id te dicere nõ oportet. Ordinis enĩ es oblitus
 Sed dicere debes, vsucapionem nõ procedere, pro-
 pter priorẽ rationẽ, quoniã mala fide possidet. No-
 uit enĩ furtiuã esse, aut vi possessam. Quod si fur q-
 uive per vim possidet, eã rẽ alteri bona fide accipien-
 ti tradat, tunc ex priori responsione, cum bona fide
 possideat is, qui rem possidet: vsucapio nõ impedi-
 tur, sed propter vitiũ rei inherens prohibebitur: Nã
 furtiuã est, aut vi possessa. Et quid est furtiuũ? Fur-
 riuum est, nõ solum, quod noctu aut interdũ clam
 furripitur, sed etiã quæcũq; res mobilis aliena, quæ
 inuito domino contrectatur. Contrectare autẽ est,
 vt dominũ circa rem versari, & omnia in ea agere,
 quæ domini solẽt. Atqui, si verũ est quod dicimus:
 nunq; res aliena vsucapietur. Quicũq; enim rẽ alie-
 nam possidet, inuito domino eã contrectat. Sin au-
 tem

quid furtiuum
dicitur

quid contrectatur

LIB. II. INSTIT.

te invito domino cōtrectat, furtiuā reddit. Quod si furtiua est, prohibetur vsucapio. Vticio igitur laborat definitio, & adiciendum est ei, malo animo, & dicendum. Furtiuū est, non solum quod noctu vel interdium clam surripitur, sed omne alienū mobile, quod malo animo invito domino contrectatur. Sic enim definitio, sine defectu ac vitio est,

¶ Atqui, quanuis hoc addito, inuenio tamen cur vsucapio non procedat. Nam qui rem alienam invito domino possidet, profecto malo animo eam contrectat, & furtiuam reddit. Sed verum hoc non est: Fieri enim potest, vt rem alienam quis contrectet invito domino, & furtum tamen non committat. Velut in hac specie. Commodauit Titio librū meum, aut seruum meum locauit, aut lancem apud eum deposuit. Defunctus est hic, te hærede. Tu ea in hæreditate inuenisti, & hæreditaria esse putasti: vændidisti alicui bona fide accipienti, aut donasti, aut in dotem dedisti. Ecce rem alienam, & invito domino contrectas: Furtiua tamen non sit, quoniam malus animus abest. Quapropter, is qui accipit, sine dubio rem vsucapiet, quoniā & bona fide possidet, & res abest à vitio. Neque enim dicere possumus, Hæredem, qui bona fide vændidit furtum committere. Id & in alia specie inuenire est. Vsum fructum tibi ancillæ meæ concessi. Vsum fructus autem ancillæ in opera manuum, & ministerio eius est. Ea apud te enixa est, Palam est, partū eius mihi domino acquiri, vt in superioribus dictum est. Tu tamen existimans partum ancillæ ad te vsufructuarium spectare, vændidisti, aut donasti eum. Ecce & hic invito domino fecisti, quoniam tamen malo animo vacabas, furtum eo facto non cōmittitur. In vniuersum enim id scire debes, Furtum sine malo animo non fieri, Furtum (inquiunt)

sine

sine affectu furandī non committitur. Et paucas ego tibi species enarraui: Sed rerum ipsarum vari^{et}ates atque circumstantiæ, multas alias producere poterunt, in quibus aliquis rem alienam inuito domino alienabit, nec tamen furtiuam reddet.

¶ Et hæc quidem de furtiuis. Porro res vi possessa ex facto vim inferentis estimāda est. Vt si quis me aggressus, vi ex ædibus meis aut fundo me expellat: Nā qd furtiuū sit, ex iuris regulis cognoscitur. Si te igitur vi ex re immobili expellā, non possum eam vsucapere: Quoniam mala fide possideo. Sed & si quis bona fide eam a me accipiat, non vsucapiet, propter vitiū quod rei inest. Est enim vi possessa, Quod si nullo vis illatæ vitio laboret, Is qui eam bona fide accipit, vsucapere potest. Et qualiter id cōtingat, dicere necesse est. Habebat aliqs fundū eū peregrè profectus vacuū reliquit, aut etiā præsens, nullā eius curā habuit, aut mortuus est sine successore, neq; quisq; omnino hæreditatē eius adiit. Ego conspiciatus vacantē esse hunc fundum, nec a quoquam possideri. In possessionem eius intraui: vsucapere eā nullo modo potero, Mala enim fide possideo, sciēs esse alienū. Quod si eū alteri tradam bona fide accipienti, procedit vsucapio: et longū tēpus, dominiū ei, vt dictū est, acquirit. Quoniā neq; prior responsio vsucapionē impedit, q̄ppe quū bona fide possideat. Neq; rursus posterior, Abest enī res a vitio. Atqui dicere possit aliquis, furtiuā rem esse factā. Nam quū ego sciēs esse alienū fundum, eum tamen vādam, furtiuum videor facere. Sed falsa est ratio hæc: quoniā rerum immobilium furtum non committitur. Sublata est enim & explorata è Ciuili Iure sententiā quorundam Iuriscōsultorum existimantium, in rebus immobilibus furtū committi. Sed neque res vi possessa est, quoniam

neque facinus vim inferentis consequutum est. Reliquum est ergo, ut qui eam bona fide accepit, decem aut viginti annis exactis, dominus fiat, quum & constitutionibus adiuuetur, quae dicunt: Longam & indubitaram possessionem nulli auferri debere.

¶ Dicitur est, res furtiuas & vi possessas vsucapi non posse. Aliquando tamen ex in vsucapionem cadunt. Veluti, si in domini potestatem reuersae fuerint. Tunc enim vitio, quo tenebantur, liberantur, & in vsucapionis causam redeunt. Verbi gratia, Seruum tu mihi Titij, quem surripueras, aut fundum quem vi obtinueras, vendidisti: Impediebatur ius vsucapionis. Euenit, ut medio tempore possessio eius a me ad Titium dominum transiret, Statim furtivae esse res aut vi possessae desinunt. Quapropter si postea ego possessionem earum nanciscar, nihil obstat quo minus vsucapiantur.

¶ Haec habeto in modum praeviae cuiusdam inspectionis. Si quis testamento facto moriatur, is ei succedit, quem haereditate scripserit. Sin vero intestatus, ad successionem eius venient liberi, si qui sunt: post hos si non extent, agnati: & sunt haeredes. Si agnati defunt, cognati, & sunt bonorum possessores. Quod si nulli eorum supersint, aut haereditatem non admittant, vacantia sunt ea bona, & fisco acquiruntur. Et quicumque actionem habet adversus defunctum, qualiscumque ea sit, siue in rem siue in personam, siue hypothecaria, eam intra quadriennium adversus fisco proponet. His ita inspectis, vide deinceps caetera. Supra diximus res furtivas & vi possessas, vsucapi non posse. Inuenias & aliud, quod vsu non capiatur: Veluti, res fiscalis vsucapi non potest. Scribit tamen Papinianus: Si quis sine successore moriatur, bonaque eius fiant vacantia, & aliquis antequam bona fisco denuncientur, quaedam ex his mihi

mihī vādat & tradat bona fide ementi, procedet re vsucapionem. Nondum enim res fiscales fuerūt quæ in patrimoniū fisci versæ non erant. Hoc namque non solum Pius Imperator, sed etiam Diui Seuerus & Antoninus rescripserunt.

¶ Nouissime autem & hoc scire oportet. Rem vsucapiendam talem esse debere, vt nullum in se vitium habeat, vtq; item bona fide ematur, aut ex donatione capiatur, vel etiam alia ex causa comparetur.

¶ Sed & veram esse possessionis causam oportet: Error enim falsæ causæ, locū vsucapioni non præbet. Veluti, Possidebam rem, quam emisse me putabam, nec emerā, aut donatam esse mihi, nec erat donata. Nam falsa possessionis opinio, vsucapionem impedit.

¶ Fundum alienum bona fide aliquis possidebat, & opus erat longo tempore vt dominus fieret: & post octo forte aut nouem annos mortuus, hæres dem Iure Ciuili, aut Iure Prætorio bonorum possessorem habuit. Hæres huius aut bonorū possessor, si reliquo tempore possideat, ita rem habebit, vt auferri ab eo non possit, etiam si fundum esse sciuerit alienum. Nam possessionem bona fide inchoatam, mala fides successoris non vitiat. Quod si contra, mala fide alienum fundum quis possiderit, hæres eius aut bonorum possessor, etiam si alienum esse ignoret, non iuuabitur, propterea quod initium possessionis, cum mala fide apud defunctum fuerit. Hæc de longo tempore dicta, Religiosissimi nostri domini constitutio etiam ad vsucapionem produxit, vt à defuncto bona fide inchoata possessio in re mobili, & successorī proficiat ad implendam vsucapionē, & tempus eius confirmetur, quanuis successor alienam esse sciuerit.

LIB. II. INSTIT.

Ex contrario quoque vt mala fide inchoata possessio a defuncto, heredem bona ipsius fides in possidendo non iuuet.

¶ Sed & si quis bona fide rem alienam emerit, temporéque aliquo possederit, demum vendiderit: Possederit & is, qui eam iterum de emptore emit. Coniuncto vtriusque personæ tempore possessionis, secundo emptori dominium eius acquiritur, Sic enim Diui Seuerus & Antoninus rescripserunt.

¶ Emissa est & constitutio à D. Marco in modum Edicti, qua cauetur, vt qui rem alienam à fisco emerit, exacto quinquennio dominus eius fiat. Edictum hoc necessarium erat iis, qui minore tempore, quam quinquennio, domini eius, quod emerat fieri non poterant: Veluti, quia fortè furtiuum erat, & post tempus quinque annorum, conuentus emptor, præscriptione repellebat agentem. Et hæc quidem Diuus Marcus. Extitit autè & D. Zenonis constitutio, dicens, Eum, qui à fisco emerit, aut dono acceperit, aut ex permutatione cõparauerit, statim securum fieri, et potioem auferre calculum, siue experiatur, siue conueniatur. Ipsum verò rei donum, vsque ad quadriennium actionem habere aduersus fiscum. Atque hæc non in proprietate tantum, sed etiam in pignore vel hypotheca, eadè constitutio pro lege tradidit. Itaque neque dominus rei, actionem in rem, neque creditor Seruianam de rebus à fisco alienatis, saluas habebunt post quadriennium. Extat & Principis nostri constitutio, quam nuper emisit, qua cauetur, vt eadem obseruetur, in iis quæ serenitas ipsius alienauerit, aut religiosissimam domina nostra, quæcunque Zenonis constitutio, in fiscalibus alienationibus introduxit.

EST & alius modus acquisitionis, Donatio. De qua tractare necessarium est. Meminimus eius, velut obiter, & supra, verum nunc perfectam de ea instituimus doctrinam. Donationum igitur duo sunt genera, quarum vna mortis causa dicitur, et altera inter viuos. Et mortis causa donatio est, quæ per mortis cogitationem fit. Veluti si quis periculosam aggressurus nauigationem, aut iter infestum feris, latronibus, hostibusve ingressurus, donet aliquid, vt si quid donanti humanitus contigerit: ei, qui accepit, extorqueri donatio non possit. Sin verò prior decefferit is, in quem donatio collata est, liceat donanti, quod donauit repetere. Quòd si poenituerit donantem, donationem suam recipit, quemadmodum si prior decefferit donatarius. Hæ autem mortis causa donationes, per omnia ad exemplum legatorum redactæ sunt. Nam olim dubium erat inter Iuriscōsultos, donationibus an legatis similes essent: Et quum vtriusque quædam haberent insignia, donationis inquam & legati, alij donationem esse similem, alij legati instar habere dicebant donationem causa mortis. Sed prodiit constitutio Principis nostri, quæ hanc contentionem persecutit. Sancitum est enim, vt per omnia ferè legatis exequatur. Dixi ferè, quoniam à viuente in viuente confertur. Constituatur igitur secundum ea, quæ diuina eius constitutione expressa sunt. Est autem veluti in summa, Mortis causa donatio, quum se quis mauult habere, quàm eum cui donat: & eum cui donat, lucrari rem mauult, quàm hæredem suum. Huius modi donationem & diuinus ille Homerus Telemachum Piræo facientem introducit, In Odyssæa, his versibus:

τίτραι, οὐ γάρ τ' ἴδμεν ὅπως ἔσται τὰ δὲ ἔργα,
εἴημι καὶ μνηστῆρς ἀκνήνορς ἐν μεγάροισι.

Ad 3m

LIB. II. INSTIT.

Λάθρον κτείναντες πατρῷα πάντα λάσονται,
 Αὐτὸν ἔχοντά σι βέλομε' ἵπαυρίμερον, ἢ τινα τῶνδε
 Εἰ δέ κ' ἐγὼ τούτοιςι φόνον κῆρα κῆρα φτυίσω,
 Δὴ τότε μοι χαίροντι φίλον πρὸς δ' ὄματα χαίρων.
 Id est, si Latine transferas:

Piræe, incertus quoniam rerum exitus harum est,
 Si tacita incautum stolidi me forte necare.
 Morte proci poterunt, & opes vexare paternas:
 Hæc ego te malo, quàm illorum quempiam, habere.
 Sin ego eos iusta meritos affecero clade,
 Tum mihi tu læto reddes illa omnia lætus.

¶ Cognita donatione causa mortis, dicamus de
 reliquis donationibus, quæ sunt inter viuos. Funt
 autem hæ non subsistente vlla mortis cogitatione,
 ac neq; legatis comparantur. Porro nec vbi finem
 acceperint, temere licet reuocare. Perficiuntur au-
 tem finemq; accipiunt, quum donator voluntatem
 suam, per literas aut etiam sine scripto declarauer-
 rit. Et quemadmodum venditor rem venditã tra-
 dere emptori cogitur, Ita & Principis nostri cõstiti-
 tutio, Eũ q; donare voluit, omnino quod donauit,
 cogit tradere, plenũq; et perfectũ robur donationi
 tribuit, etiã si traditio nõ sit sequuta. Neq; vero id
 tantũ de iis, in quos donationes conferuntur statuit
 Princeps, sed & quiddam aliud præter hoc adinuen-
 nit. Nam quum veteres quidam Imperatorũ con-
 stituissent, vt donationes quæ ducentos solidos ex-
 cederent, actis interuenientibus insinuarentur, ipse
 sanciuit, vt vsq; ad quingentos solidos donatio &
 sine insinuatione, valida esset. Inuenit ad hæc dona-
 tiones quasdam, quæ neq; si summã quingentorũ so-
 lidorum excedant, actorum insinuatione indigeant,
 sed robur eas & vires habere iussit. Multaq; præ-
 terea & alia ad vberiore exitum, & robur dona-
 tionum inuenit, Sed ea omnia facile reperiet, qui di-
 uinas

uinas eius constitutiones velit euoluere.

¶ Illud autem sciendum est, q̄ & si plenæ ac perfectæ sint donationes, secundum modos iam reletos, si tamen ingratus probatus fuerit donatarius, in eum à quo beneficium in ipsum collatū est, Constitutio Principis nostri, potestatem fecit donatori, eas ex certis causis quæ ingratitude ascribuntur, reuocandi. Ne, qui res suas liberalitatis causa, in alterum transtulit, damno iniuriæq; ab eo afficiatur, cui donauit. Ingratitudinum autem modos & actiones per quas donationes reuocantur, facile est discere, si quis dictam constitutionē legat.

¶ Est & alia species donationis inter viuos, quam veteres quidem Iurisconsulti ignorarunt, sed constitutiones Principum, qui post illos uenere, introduxerunt. Vocatur autem ante nuptias donatio, quam scilicet sponsus in sponsam confert. Habet autem tacitam in se conditionem, ut tunc demum vires habeat, & rata sit, quum nuptiæ fuerint sequutæ. Porro ante nuptias uocata est, q̄ ante contractum matrimonium fieri debeat, non autē post nuptias. Nam in uniuersum, omnis prohibita est donatio constante matrimonio inter uirū & uxorem facta. Sed prodiit constitutio sanctissimi Iustini, permittens, ut quemadmodum veteres tradunt, constate matrimonio dotem augeri posse, & si fortè centū solidi in dotem dati essent, licere mulieri post tempus contracti matrimonij quotcunque uellet addere, & dotem maiorem facere, Nec quisquam id donationem uocabat. Ita & uir donationem ante nuptias possit maiorem reddere. Ac permisit, ut vno partem suam augente, & alter idem faceret. Sed quum ita constitutio hæc uellet, nomen donationis ante nuptias nõ erat cõueniēs, & dicebatur ante nuptias, quæ tamē post nuptias facta

LIB. II. INSTIT.

facta esset. Itaque Princeps noster Religiosiss. omni ex parte Ius Ciuile volens carere vitio, & apta rebus quibusq; dare noia laboras, constituit vt nō solum donationes hęc constante matrimonio augeri, sed etiam initiū capere possent. Nam si ego vxorem duxero nulla in eam collata ante nuptias donatione, ob inopiam forte aut aliam quā causam, nūc vero cōstituere ei aliquā velim, nihil obstat quo minus id faciam. Hoc insuper sancito, ne post hac ante nuptias, sed vt propter nuptias vocetur donatio. In his igitur doti exæquata est donatio propter nuptias. Et quemadmodū non augeri tantum, sed etiam dari dos post cōtractas nuptias potest, Ita & donatiōes quę propter nuptias fiunt, nō solum præcedant nuptias, sed etiā post eas contractas, vel ex parte fiant, vel initium sumant.

¶ Diximus Ciuiles acquisitiones, tum eam quę per vsucapionem fit, tum eam quę per longi temporis possessionem. Quod si quis diligentius inquireat, inueniet & alium antiquiorē ciuilis acquisitionis modū. Vocatur is autem per ius accrescendi. Et in hunc fiebat modum. Patrimus & Titius seruum habebant communem. Patrimus inuito Titio communem seruum manumisit vindicta, sive apud magistratū, Cautum erat iure Ciuili, non solum Patrimus in hac specie nihil agere, neq; seruum seruitute liberare, sed etiam partem domini, quam in eo habebat amittere, & amissam iure accrescendi ad Titium transire: & ita denique solum Titium fieri eius dominum. Sed quum hoc exemplo esset pessimum, & seruū libertate defraudari, & eos qui erga seruum humaniores esse vellent, damno affici: rursus eos, qui misereri eius & seruitute liberare nollent, lucrū capere, parte serui ipsius accrescente: Religiosissimus noster Imperator, in
uidia

uidia id plenum iudicans, diuinam ipse viam remedij excogitauit. Per quam & Patrimus qui manus miserit, & Titius qui nō consenserit, & seruus qui libertatem acceperit, constitutioni ipsius gratias agant. Seruum enim liberum esse iussit (quando et veteres legumlatores multa & aduersus communes regulas studio & fauore libertatis inuenerūt) vt & Patrimus libertatem a se datam, ratam firmamq; esse letetur, et socio res sua seruetur indemnis, pretio ei secundum partem dominiij, quam habebat in seruo, restituendo a manumisso. Sicut latius dicta constitutione comprehensum est.

QVIBVS ALIENARE LICET VEL
non licet. TIT. VIII.

NVnc mirabiles quosdam casus enumerare est necesse: quando aut is qui dominus est, rem suam alienare non possit, aut is qui dominus non est, rem non suam possit. Et primo de illo dicemus, quando dominus non alienet. Veluti, Mulier quaedam, quum viro nuberet, varias ei res nomine dotis dedit, dedit autem & fundū. Et traditione facta, totius dotis eum dominum fecit. Vir igitur quicquid eorū, quę in dotem accepit, alienauerit, dominiū in accipientem transfert. Dotalem vero fundū, id est, qui datus in dotem est, lex Iulia alienari prohibet, quanuis eius vir sit dñs. Sed & hoc lex Iulia vetabat, ne res immobiles intra Italiam sitæ, a viro inuita vxore alienarentur. Obligare verò eas ne volente quidem vxore poterat. Sed absurdum hoc videbatur esse, Alienationem consentiente vxore recte fieri, vbi tamen res penitus ad aliū abibat. Hypothecas vero, vbi res in dominio mariti manebat, nec de cōsensu vxoris cōcedi. Verū, dicimus ex tali cogitatione, ad hanc rationē prorupisse legem. Nouerat enim, vbi de alienatione fun

ne fundi dotalis, quā maritus faceret, ad mulierem referretur, ipso auditu turbatum iri mulierem, nec inductum iri vt consentiret. Sin verò de hypotheca vxori maritus aliquid diceret, nō grauatim eam consensum præstaturam. Nō iniuria ergo quod ad hypothecam attinebat, rem hanc in tutum rogatione sua contulit: Alienationē vero, vxorij consensus difficultati reliquit. Lex igitur Julia, alienationem inuita vxore factam prohibuit, Hypothecā autem, & de consensu vxoris factam vetuit. Et locum hæc habebant tantum in rebus immobilibus intra Italiam sitis. Imperator verò noster, vtilissime vtrunq; commutauit, Nec enim in solis Italicis prædiis, verum etiā in prouincialibus, prohibitam esse & interdictam marito voluit alienationem vel obligationem rerū dotalium, etiam si rei gerendę mulier cōsentiat; Ne muliebris sexus imbecillitas, perniciem rebus ipsis afferret.

¶ Porro nunc dicere oportet, quādo is qui dominus nō est, alienandi habeat potestatem. Id autem velut in hac specie cōtingit. Centū à te solidos mutuò accepi, fundumq; tibi meum in causam pignoris obligauī, ac conuenit, vt anno exacto, et debito non soluto, pignus tibi vādere liceat. Ecce hic, creditor quum dominus non sit, recte alienat. Si quis tamen rem diligētius inspiciat, nihil miri contingit. Nam ei debitor ipse qui dominus est, vādere videtur: cui ex pacto cessatione facta in soluendo, vādere creditorem permittit. Et olim quidē formam quandam habebant creditores, qua concessum iis fuerat, hypothecas aut pignora vādere. Sed emissā est Imperatoris nostri constitutio, quæ neq; creditores, in debiti sui persequutione, impediri voluit: neq; debitores temerē & inexcusate res suas amittere. Elegantē igitur adinuenit alienandi

nandi modum, per quē pignorum vāditio possit
 si procedere. Quæ constitutio vtrunq; beneficio
 affecit, tum debitorem tum creditorem. Modos
 autem quibus hæc fieri possint, facile est inuenire,
 si quis sacram hanc sanctionem legat.

¶ Sunt & alij qui res suas alienare non possint. Vt
 pupillus & pupilla res suas alienare non possunt
 sine autoritate tutoris. Quapropter neq; mutuū
 dant. Quid autem id sit, dicere est operæpretium.
 Tu vero hæc habeto in modum præiuræ cuiusdam
 inspectionis. Definitio mutui est, Vt accipiens do-
 minus fiat, & nobis obligetur, non ad eadem illa,
 sed ad alia eiusdem substantiæ & quantitatis. Ideo
 autem dixi, vt accipiens dominus fiat; nempe vt
 commodatum & depositum vitarem: In his enim
 accipiens dominus non fit. Ideo rursus dixi, vt no-
 bis obligetur: nempe vt vitarem donationem: In
 hac enim accipiens non obligatur. Ideo deniq; di-
 xi, non ad eadem illa, sed alia eiusdem substantiæ et
 quantitatis: Ne scilicet vsum mutui tollerem. Nā
 si cogeretur is, qui mutuū accepit, ea quæ accepit
 reddere: superuacuum esset mutuari. Enim verò non
 quæuis res mutuū dantur, sed eæ, quæ in pondere,
 numero, aut mensura consistunt. Et in pondere
 consistunt, verbi gratia, aurum, argentum, plumbū
 stannum, cæra, æs, pix, & si qua similia. In numero,
 quæ per numerum dantur, vt minuti nummi. In
 mensura, verbi causa, frumentū, hordeum, & reli-
 qua talia. His ita inspectis, vide nunc rem quæ de
 agimus. Diximus pupillum sine tutoris autori-
 tate, res suas alienare non posse. Quid igitur si mu-
 tuū dederit sine tutoris autoritate, an valida est
 mutui datio? Et dicimus: Nequaquā. Nam in mu-
 tuo, accipiens dominus fit, id quod hic nō fit, quo-
 niam sine tutore pupillus alienare nō potest. Neq;

mutuum igitur consistit, neque accipiens obligatur.
 Quid ergo? Nummos à se mutuo datos actione in
 rem pupillus vindicabit. Idque, si extant nummi. Sin
 verò mala fide consumpti sunt, id est, ab eo qui pupil
 lum esse sciuit, à quo mutuū accepit; actione ad ex
 hibendum tenebitur. Nam quæ, quū extant, actio
 ne in rē vindicantur, in iis si occultentur, aut mala
 fide consumpta sint, actioni ad exhibendum locus
 est. Quod si bona fide cōsumpti sunt, id est, eo qui
 mutuū accepit, existimante adultū esse, qui mutuū
 dabat: Tunc neque actio in rē intentari potest, quo
 niam non extant nummi. Neque ad exhibendum,
 quoniam non occultantur, neque mala fide consum
 pti sunt. Quid ergo fiet, ne ius quod pro pupillo in
 troductum est, in damnum ipsius vertatur? Et po
 steaquam nulla ei ex iuris regulis actio comperit,
 reliquum est, ut condictionem habeat. Et quod
 pecuniæ numeratione effectum non est, ut scilicet
 mutuum consisteret, & condictione teneretur acci
 piens: id efficiat bona fides consumptis. Nam &
 hic oritur conditio.

¶ Quid autē contrā, si quis pupillo rem aliquā det
 sine tutoris autoritate? Et dominus sit pupillus.
 Neque enim lex ei invidet patrimonium suum sine tu
 toris autoritate augenti. Quid ergo si debitor pu
 pilli, ipsi pupillo debitum soluat? Et dubium non est
 quin pupillus eorum dominus fiat, quæ solvuntur.
 An ergo debitor obligatione liberatus est? Dici
 mus quod nequaquam. Nam si dicimus debitorē libe
 ratum esse, iam reperitur pupillus accepto debito
 obligationē alienare, quod prohibitum est. In solu
 tione ergo debiti, opus est autoritate tutoris: Si
 quid enim sine permisso illius solutum fuerit, non li
 beratur debitor. Et hoc apertissime Princeps nos
 ter Religiosissimus, constituit, in constitutione, quam
 ad Cæ

ad Cæsarienses aduocatos, ex suggestione Treboniani quaestoris eminentissimi scripsit. Quia sancitū est, vt debitor pupilli, solutionē tutori eius aut curatori faciat. (Scis enim quando impuberi curator detur) quam ita facere debet, vt prius, iudicis sententia sine omni sumptu emānet, quæ solutionem fieri permittat. Quo subsequuto, si & Iudex pronunciauerit, & debitor soluerit: plena securitas ei qui soluerit, parta est, vtpote à debito iam liberato. Quod si præter dictam formā solutio aliqua debiti facta fuerit, & soluta pecuniā extet apud pupilum, aut acceptam, vtiliter in vsus suos, aut patrimonium suum consumpserit: Fortè enim aut ædes suffulsi, aut fundos suos excultiores reddidit, aut præceptoribus mercedes præbuit, aut creditores dimisit. Nihilominus et ita saluam habet aduersus debitore actionem pupillus, sed si agere cum eo nitatur, & debitum petere, opposita doli mali exceptione, submouebitur. Sin vero acceptam per luxum & inutiliter consumpserit, aut furto amiserit: debitum à debitore iterum repetet, nec vlla obstabit exceptio: Nam procul dubio condemnabitur debitor. Quia temere sine tutoris authoritate, & non secundum dispositionem constitutionis Principis nostri, solutionem fecerit.

¶ Impuberes quoque sine tutoris authoritate, solvere non possunt. Quando nec dominium in accipientem transferunt: propterea, quod nullam sine tutoris authoritate res suas alienandi potestatem habeant. Quid ergo fiet, quum soluerunt, nec à debito liberantur, quasi is, cui solutum est, dominus factus non sit? Et dicimus, extantibus nummis forte, vt in rem actionem habeant. Suppressis aut mala fide consumptis, ad exhibendum. Quod si bona fide consumpti sint, Quia fortè creditor putabat

LIB. II. INSTIT.

esse adultos, & ita consumpsit: Quoniã neq; actio in rem procedit, quum non extent: Inutilisq; est & actio ad exhibendum, quũ neq; mala fide consumpti sint, neq; supprimantur: ex ipso factõ hoc liberabuntur pupilli à debito. Et quod numeratio sine autoritate tutoris facta non fecit, id conficit bona fides consumentis.

PER QVAS PERSONAS NOBIS
acquiritur. Tit. IX.

Quæcunque dicta sunt, siue in rebus, siue in actionibus, acquiruntur nobis, non solum per nosmetipsos, sed etiam per eos quos in potestate habemus. Item per seruos alienos, in quibus vsumfructum habemus. Sed & per liberas personas, & seruos alienos, quos bona fide possidemus, nostros esse seruos existimantes. De singulis ergo diligentius videamus.

¶ Et in primis, Liberi nobis nostri acquirunt, quos in potestate habemus, siue mares sint siue foeminae. Atq; olim quidem, quicquid vndecunq; ad eos peruenerat, nobis in quorum erant potestate, acquirebant: exceptis castrensibus pecuniis. Et ita hæc parentum erant, quæ liberi acquisierant: vt potestatem haberent, quod per vnum vel vnam ex liberis acquisitum erat, alteri filio aut extraneo donare, vel vendere, vel quocunq; modo applicare. Quod, quum Principi nostro inhumanum visum esset, generali ipsius constitutione competentem id curam accepit. In qua & liberis pepercit, & parentibus debitum honorem reseruauit. Sanciuit enim vt si quid ex re patris, filio, q in potestate eius est, obueniat, donatum fortè à patre, aliave ex causa ad eum translatum: hoc secundum antiquam obseruationem, totum patri acquiratur. Nec enim vlla invidia est, id quod ex patris occasione ad eum proficere

profectum est ad patrem reuerti. Quod vero alia ex causa filius familias adquisierit: eius ut ususfructus patri acquiratur, & proprietas apud filium maneat. Iniquum enim est, id quod magno labore, aut prospera fortuna cuiquam accessit, in alterum conferri, & ei qui primitus adquisierit, causam inæquorioris esse. Quoniam non tam molestum est, nihil acquisisse, quam quum adquisieris, id tibi auferri.

¶ Erant sanè & ante constitutionem Religiosissimi nostri Principis, quædam quæ patri non acquirantur: Ut bona materna, & lucra nuptialia.

Erat & constitutio, per quam licebat patri filium emancipanti, tertiam partem eorum, quæ acquisitionem effugiunt, sibi retinere, quasi emancipationis pretium. Et inhumanum quiddam accidebat:

Ut emancipatio, quæ honoris causa filio familias dabatur, (Nam sui iuris per eam fiebat) in damnum ipsius conuerteretur. Per diminutionem enim rerum, fortunis suis spoliabatur. Vnde Religiosissimus noster Princeps constituit, ne posthac tertiam partem proprietatis pater retineret in rebus filij, quæ in acquisitione non veniunt, sed dimidiæ partis ususfructum. Sic enim & intactum apud filium manet patrimonium suum, & pater dimidiæ partis ususfructum accipiens, maioris honoris nomine letatur, ut qui pro tertia dimidiam sit habiturus.

¶ Non solùm autem liberi nostri, qui in potestate nostra sunt, nobis acquirunt, sed etiam serui nostri. Siue quid ex traditione nanciscantur, siue stipulentur, siue ex alia qua causa acquirant. Id enim & ignorantibus, imò quod maius est, & nolentibus dominis acquiritur: Nam seruus, ut qui in aliena sit potestate, nihil proprium habere potest, excipere hæreditatem. Si enim ab aliquo seruus meus, hæres scribatur: haud aliter eam acquirere potest, quàm si ius

fu meo adeat. Nam fieri potest, vt onera quæ latent necdum comparent, longe maiora sint lucro quod prima facie apparet. Porro absurdum esset, ignorantes, inò & nolentes nos, damnosam adire hæreditatem. Eaque propter, in acquisitione hac, necesse est, domini iussus præcedat. Et si voluntate mea seruus meus adierit, perinde hæres efficiar, atq; si ego ipse hæres scriptus fuisset. His autem consequens est, vt & legata ipsis relicta, nobis acquirantur. Porro, non solum proprietates per eos quos in potestate habemus, acquiruntur nobis, verum etiã possessio. Si quis enim rem non suam mobilem aut immobilem, seruo meo bona fide accipienti tradat, Possessio eius siue detentatio ad hoc mihi proficiet, vt rei dominus constituar per vsucapionem, vel longi temporis possessionem. Et hæc quidem de seruis nostris.

¶ Acquirunt autem nobis, vt dictum est, & serui alieni, in quibus vsufructum habemus. Non tantum quibusuis ex causis, sed ex duabus tantum: hoc est, Ex re mea, & ex operis suis. Ex re mea est, quando verbi gratia, curam ei possessionum mearum crederidi: aut permisit, vt pecuniis meis mutuandis præesset, dispensatoremq; (vt vocatur) eum feci. Fieri enim potuit, vt ex diligentia circa rem familiarẽ, vel circa res rusticas, vel in mutuũ dando, extrinsecus aliquid ad ea, quæ mihi debentur & ad me spectant, lucri corrodatur: hoc dicitur ex re mea, & mihi acquiratur. Ex operis autem suis, verbi gratia, aut sator erat, aut faber, aut pictor. Locauit eum, vt aliis operaretur, pactamq; mercedem pro arte sua acciperet. Fieri potest, vt hic supra pactam mercedem aliquid acceperit: & quod inde partum est, mihi acquiratur. Id, est ex operis suis. Si quid vero extra has duas causas acquiserit, hoc ad proprietarium pertinet.

pertinet. Quapropter siue hæreditas ei relicta, siue legatum datum est, & legatum est consequutus, siue donationem aliquis in eum contulit, proprietario id, non usufructuario acquirit.

¶ Quæ dicta sunt de seruo, in quo usufructum habeo: & in eo placuerunt, quem bona fide possideo siue liber sit, siue alienus seruus. Nam & hi, ex duabus illis causis nobis acquirunt, hoc est ex re mea, vel ex operis suis. Quod verò extra istas duas causas nanciscuntur, id, si liber est quem bona fide possideo, lex ipsi reseruat, in illud scilicet tempus, quum fortunam suam agnoscat. Quod si alienus est seruus quem bona fide possideo, domino vero acquiruntur, quæcumque ille adquisierit, præterquam ex duabus illis causis. Porro qui bona fide alienum seruum possidet, Tantisper ex duabus tantum causis illis, eorum quæ acquisita sunt per seruum, dominus sit dum triennium transeat: hoc enim exacto, seruum in posterum vsucepit, & quæcumque is aliquid ex causa acquirat, ipsi acquirit. Nam qui liberum bona fide possidet, non vsucapit, ut dictum est. Sed neque is qui usufructum habet, vsucapere unquam potest. Primum, quia non possidet. Porro sine possessione, vsucapio non procedit. Est autem Possessio, animo dominantis possidere: hic vero tantum habet ius vtendi & fruendi. Quod si quis nullo ad Iuris regulas habito respectu, verum ex iis quæ oculis videt æstimans rem, usufructuarium possidere dixerit: alia & quidem maiori ratione, prohibebitur vsucapio: Nimirum, quod usufructuarius mala fide possideat, Neque enim nescire potuit, alienum esse. Non solum autem proprietatem nobis per seruos in quibus usufructum habemus, aut quos bona fide possidemus, vel per liberam personam, quam bona fide possideo, seruum meum esse existimans, sed etiam possessio

acquiritur. Secundum tamen ea, quæ paulò antè dicta sunt, hoc est, ex re mea vel ex operis suis. Nam si rem alienam ex duabus his causis, ab eo qui dominus non fuerit, acceperint, tempora, quibus ipsi in possessione fuerint, & mihi ad usucapionem proficient, siue current.

¶ Ex iis igitur quæ dicta sunt, apparet, per liberas personas quæ nec in potestate nostra sunt, nec bona fide nobis seruiunt. Item per alienos seruos, in quibus neque usum fructum habemus, neque possessionem bonæ fidei, nulla ex causa quicquam nobis acquiri posse. Et hoc scilicet est, quod vulgo dicitur, Per extraneam personam nihil acquiri posse, excepto casu, quem iam referam. Nam si quis mihi prædium quod alio in loco situm est, vendat: neque ego illuc proficisci possim, sed procuratorem meum mittam, & hic possessionem prædiorum accipiat. Possessio mihi per eum acquiretur. Nec vero solum si scientibus nobis id contingat, sed etiam si ignorantibus, possessio eius quod nostro nomine eis datum fuerit, nobis acquiritur, ut voluit constitutio Seueri Cæsaris. Possessione vero nobis acquiritur, tacite sequitur & dominium, si dominus fuerit, qui tradidit. Quod si non fuerit, per usucapionem, aut longi temporis possessionem, dominium rei traditæ acquirō.

¶ Hactenus dixisse sufficit, Quemadmodum singulæ res nobis acquirantur. Est & alius Civilis acquirendi modus, per legatum: quo & ipso iure singulæ res nobis acquiruntur. Item per fideicommissa: ubi etiam singulæ res possunt relinqui. Verum hæc commodius suis locis infra dicentur.

Acquisitiones igitur aut Iurisgentium sunt, aut Ciuiles. Et Iurisgentium quidem sunt quatuordecim
 Ut Venatio, Hostium spolia; & lapilli in littore
 maris

maris inuenti, siue pretiosæ gemmæ: Animalium
 nostrorum fœtus: Alluuiò: Insula in mari aut flu-
 mine enata: Et prædia ad alueum à flumine deser-
 tum, habere: Et alienam materiam, in eam speciem
 quæ in pristinam materiam redire nequeat, mutas-
 se: Et ex aliena & sua materia speciem fecisse: Duo-
 rum materias eiusdem aut diuersi generis volunta-
 te dominorum aut fortuitò commistas esse. Regu-
 la, quæ dicit Superficiem subiecto cedere, vt in mul-
 tis casibus visum est: veluti quum ex aliena mate-
 ria domum in solo meo construxi: aut ex mea, in ali-
 eno. Alienam arborem in suo plantasse fundo, &
 cõtra, suam arborem in alieno fundo plantasse sic
 vt radices egerit: Literas chartis aut membran-
 meis inscriptas esse: Porro in imagine vitabatur
 regula, Nam tabulam vincebat pictura. Bona fide
 alienum fundũ possidere, & hunc consequisse: The-
 saurum in suo loco, aut in sacro religioso ve ex casu
 reperisse. Si enim in alieno, pro dimidio tantũ do-
 minus fiet, siue Priuati, siue Principis, siue Fisci, siue
 Ciuitatis is locus fuerit. Ad hæc & traditio. Porro
 autem Ciuiles acquisitiones olim quinque erant, ho-
 die Quatuor. Veluti vsucapio: Longa possessio: &
 apud veteres Ius accrescendi, eò quòd temere in ser-
 uum communem libertas esset collata: Et legatũ.
 Ad extremum & fideicommissum. Sed hæc singula
 res acquisitiones sunt: Quoniam & vna res est, quæ
 geritur, & vna res nobis acquiritur. Sunt autem
 & alię acquisitiones, quæ dicuntur per vniuersita-
 tem. In quibus vna quidem res est, quæ geritur, sed
 multa nobis sub vno acquiruntur. Porro Acquisi-
 tiones vniuersales sunt hæc. Hæreditas, Bonorũ pos-
 sessio, Adrogatio. Et aliena bona libertatum con-
 seruandarum causa nobis addici. Ac de hæredita-
 te quidem primo oportet differere: sed quoniã hæ-

reditatum duplex est acquisitio. Aut enim ex testamento, aut ab intestato ad nos pertinent: Prius de ea tractemus quæ ex testamento ad nos pertinet. Qua in re necesse est, vice præfationis exponere, quemadmodum testamenta fiant.

DE TESTAMENTIS ORDINANDIS. TIT. X.

Necessarium est ante omnia testamenti dicere definitionem. Testamentum Latine autem dicitur, quam Græci διαθήκη vocant, inde nomen habens, quod testatio mentis sit. Habet enim testimonium mentis defuncti. Ne quid autem eorum, quæ olim in usu erant ignoretur. (Nam quavis in horum ignorantia nihil sit periculi, tamen ad cognitionem huiusmodi temporis processu hæc mutata sint, haud absurdum erit aliquid dicere) Testamentorum duo erant olim genera. Et alterum quidem Calatis comitiis dicebatur, alterum vero procinctum. Testamentum Calatis comitiis tempore pacis fiebat bis in anno, hunc in modum. Preco uniuersam circumibat ciuitatem clamans, & totus Populus congregabatur, & ita qui volebat, teste populo testamentum scribebat. Inde Calatis comitiis dictum est. Nam calare, vocare est: Comitium, congregatio, quoniam igitur vocati congregabantur, appellatum est testamentum Calatis comitiis. Procinctum vero testamentum est, quod fiebat, quum in prelium essent exituri: nomenque ab habitu in quo testamenta faciebant, sortitum est. Procinctus enim dicitur, qui accinctus est & paratus ad conflegendum cum hoste. Nam quum in incerto esset, an redituri essent, testamento prius facto in prelium exhibent. Porro quum hæc duæ tantum species in usu essent, Eueniebat ut nonnulli subitaneo morbo correpti, intestati morerentur: Neque enim Calatis co-

tis comitiis testabatur, quia nondū instaret tēpus:
 necq; item in Procinctu, quia bellum non esset. De
 inde & illud mali ominis videbatur, sano quēpiā
 & valente corpore, testamentū facere. Ob hæc igitur
 tur, tertia species inuenta est, quæ dicebatur per æs
 & libram. i. *δία χαλκοῦ καὶ ἑνροῦ*. Fiebat autem per
 emancipationē. Porro emancipatio est imaginaria
 venditio. In hūc vero modū vādebatur. Quinq; q;
 aderant testes, & libripens, Ciues Romani & pu-
 beres. Atq; iis præsentibus, is qui successor defun-
 cti erat futurus: patrimonium morituri emebat, ver-
 ba quædam dicens solennia, quæ nunc frustra sit re-
 ferre: & imaginarij pretij nomine, nummū, rerum
 domino dabat. Appellabaturq; is, qui emebat, fa-
 milix emptor. Deinde ordinabat moriens, quid
 post mortem suam fieri vellet, Dicebat enim fami-
 liæ emptori, siue hæredi: Huic volo dari fundū, illi
 domum: alij centum solidos. Hoc vero testamenti
 genere inuento, Priora illa Calatis Comitiis & in
 Procinctu iam longo tempore in desuetudinē abie-
 rant, Sed & tertium genus per æs & libram, paula-
 tim sperni cœperat. Nam, quū idem familiæ em-
 ptor esset, & hæres: Pro certo habēs is se hæredem
 futurum, in dominū hæreditatis insidias compara-
 bat: Vnde complures pro veteri more familiæ em-
 ptorem adhibebant: qui imaginaria emptione pa-
 trimonium morituri emeret: sed testator seorsum in
 tabulis aut chartis, quem sibi heredē esse vellet, scri-
 bebat. Et prædicta quidē testamentorū genera, so-
 lo Iure Ciuili cognita erant. Postea vero ex edicto
 Prætoris, alia testamentorum faciendorū forma, in-
 uenta est. Nam Iure Prætorio nulla emācipatio si-
 ue imaginaria vāditio interueniebat, sed septem
 testiū signa honorario testamento sufficiebant. Si
 quis enim testamento facto, septē testium signis id
 fecit

LIB. II. INSTIT.

fecisset signari, perfectum erat Iure honorario testamentum, Cum Iure Ciuili, signis testium opus non esset.

¶ Sed quum paulatim, partim ex vario usu hominum, partim ex emendationibus constitutionum, in vnā consonantiā cōiungi cōpisset Ius Ciuile et Prætorium, Constitutū est & obtentum, vt vno eodemq; tēpore, (quod Ius Ciuile volebat) septē testibus præsentibus & subscribentibus (quod ex constitutionibus inuentum est,) signisq; eorum impressis (quod Prætor volebat) testamentū perferretur. Sic igitur hodie ex hoc triplici Iure testamenta constant, Ciuili, Constitutionum & Prætoris. Et ex Iure quidem Ciuili descendit, vt testibus præsentibus vno contextu coniunctim testamentum peragatur. Ex cōstitutionibus autem, testatoris testiumq; subscriptiones descendunt. Porro signacula & septē testiū numerus, ex edicto Prætoris. Omnis autē hæc obseruatio ad hoc pertinet, vt fraudes in testamēti confectioe remouerentur, & oīs dolus abesset: Vnde & à Religiosissimi. Principe nostro, hoc cōstitutione quadā additū est, vt testator ipse manu sua nomen hæredis scribendo exprimat, q̄ hunc hæredē instituerit. Quod si id ille non faciat, saltem testibus hæredis nomē dicere necesse est: Et vt rem verbo dicam, In omnibus secundū constitutionis illius tenorem, procedi oportet.

¶ Porro quoniā dictum est, vt testes signacula sua imprimant, Scire debes: Eos & vno annulo testamentum signare posse. Quid enim si septē testes annulos habeāt: qui omnes vna sint sculptura, hoc est vnum & eundem habeant characterē? Sicut Pomponio videtur. Sed & alieno annulo signare licet.

¶ Hi autem demum ad testimonium admitti possunt, quibuscum testamenti factionem habemus, hoc

hoc est, qui vel à nobis hæredes scribi possunt vel ipsi nos scribere. Sunt & alij, qui omnino à testamento testimonio arcentur, vt Mulier, Impubes, Mutus, Surdus, Furiosus, Prodigus, seruus. Postremò & is quem leges Improbum intestabilemque esse iubent. Et quisnam hic est? Dicam exemplo. Quum quidam testamentum ordinaret, vocatus est Titius in testem, & in testem sese præbuit, hoc est, testamento subscripsit, & signauit. Mortuo testatore, noluit adesse aut loco testimonij subscriptionem suam, signumque agnoscere. Hunc leges odio prosequuntur, neque ex alieno testamento quicquam capere sinunt, neque ius testandi concedunt, neque in alieno testamento testem esse permittunt. Is autem dicitur Improbus Intestabilisque.

¶ Quid ergo si quis testium in testamento adhibitorum, qui tempore faciendi testamenti liber existimabatur, postea seruus apparuerit? Videamus an testamentum irritum & infirmum sit, quoniam seruus esse testis prohibetur, vt dictum est. Et quum primum hæc dubitatio orta esset, emissæ sunt Hadriani Cæsaris constitutio ad Catonium Verum. Et quum iterum idem contigisset, Diui Seuerus & Antoninus rescripserunt, ex sua liberalitate se viribus testamenti succurrere, vt perinde id haberetur, quasi ab initio sine vitio omni factum fuisset, quod foret, si omnes liberi essent qui pro testibus interuenissent: quum eo tempore, quo testamentum cõdebatur, omnium opinione is pro libero habitus sit, neque quisquam fuerit, qui status ei quæstionem moueret.

¶ Si testamentum ego faciam, testis in eo potest esse Primus, vnaque filius eius Secundus, quanuis in potestate ipsius sit, Sed & duo fratres, qui in eiusdem potesta

LIB. II. INSTIT.

potestate sunt, testes esse non vetantur. Neque enim prohibet quicquã, quo minus plures ex vna familia seu domo testes alieno in testamento adhibeantur. Porro quum quis testatur, si testamentum suum esse vult perfectum & sine vitio, videat ante omnia, qui sint inter testes futuri, & inquiretum a testimonio repellat. Illud vero amplius non querimus, Num quis testium in potestate habeat testatorem, aut in eiusdem potestate sit. Et ratio, est hæc. Vtrum vis testatorem esse, Sui iuris, an in potestate? Si sui iuris esse dixeris, non procedet queritio, Num quis aut in eiusdem potestate sit, aut eum in potestate habeat. Quod si in potestate fingas esse: iam maiore ratione, vim testamēti soluis. Quoniam, qui in aliena potestate est, testari non potest. Nam testamentū est, per quod quis rebus suis ordinem & formam dat: at qui in potestate aliena est, tam plenam rerum suarum administrationem non habet, vt de iis quomodo velit, statuere possit. Si tamen vnq̄ aliquis, qui aliena in potestate est, testatur: tunc reliquum erit videre, num fieri possit, vt & cætera procedant. Et sanè, quum diu querimus, Inuenimus veteranum, qui quū in patris potestate sit. (Est autē veteranus, qui aliàs militauit, & nunc militia solutus est.) De peculio tamen castrensi, testari possit. Id est iis de rebus, quas labore suo in bellis comparauerit. Id enim ei per Principum constitutiones indultū est. Quando igitur testator hic, in aliena esse potestate inuentus est, Tractemus reliqua. An ergo, si Veteranus filius, seu de peculio castrensi testamentū faciat, pater eius, qui eum in potestate habet, aut frater, qui in eiusdem potestate est, in testem adhiberi potest? Et dicimus quod nequaquã. Domesticum enim testimonium in testamento

mento probatū non est. Porro domesticū testimo-
 nium, nō ex cognatione intelligimus, sed ex vnitio-
 ne, quę per patriā potestātē cōtingit. Etenim quan-
 vis ei Cōstitutiōes Principū necdū patriā potesta-
 te soluta, permittāt testari, tamē ab eo & illud exi-
 gunt, ne protin⁹ in testādo Iuris regulas contēnat.
 ¶ Quidam testamentum faciens, hāredem me scri-
 psit. In huius ego testamenti confectiōe testis esse
 non possum, neq; is, quem in potestate habeo: ne-
 que is in cuius ego potestate sum: neq; frater me⁹,
 qui in eiusdem potestate est. Quia totū hoc nego-
 tium, quod testamenti ordinandi gratia geritur, ho-
 die inter hāredem & testatorem geri creditur. Ete-
 nim, quanvis hoc ius maximē apud veteres inordi-
 natum & conturbatum fuerit, tum quum solennis
 illæ familiæ emptor in vsu esset: Quia enim ipse,
 hāres esse prima facie videbatur, non poterant ij,
 qui per patriā potestātē familię emptori coniunge-
 bantur, in testes adhiberi. Eos vero, qui hāredi clā-
 scripto, sicut iam ante diximus, per patriā potesta-
 tem erāt cōiuncti, imō hāredem ipsum, nihil vetā-
 bat testes esse. Quasi nihil obstarent Iuris regulæ,
 propterea, q̄ lucrū omne videretur in familię em-
 ptorē cōferri, & hāres rerum omniū esse ignarus.
 Tamen ij ipsi, qui id permiserāt, Nec vetābat quo-
 minus scriptus hāres, & si quis ei per patriā pote-
 statē cōiungebatur, testimonia in testamēto presta-
 ret: admonebant testatores, ne facilē hac sibi cōces-
 sa licentia abuterētur. Et hæc quidē apud antiquio-
 res. At Imperator noster, hac confusione tā incōpo-
 sita correcta (Quid enim minus compositū, q̄ licen-
 tiam cōcedere, & admonere ne quis ea vteretur?)
 quod Veteres pro consilio respondebant, ipse in le-
 gis necessitatē transtulit. Et quemadmodū in vete-
 re illo familiæ emptore, nullus in testē admitteba-
 tur,

LIB. II. INSTIT.

tur, qui per patriam potestatem ei coniungeretur, Testis nec heredi, qui veteris familiae emptoris imaginem obtinet: nec aliis ei per patriam potestatem constitutis, testimonia praestare concessit. In rem enim suam, lucrumque suum testes videntur esse. Et quoniam vetustiorum Principum constitutio, heredem permittere in testem adhiberi, Idcirco talem constitutionem Imperator noster sanctissimus Codici suo inferi noluit.

¶ Legatariis autem & fideicommissariis (quia non iuris successores sunt) & aliis omnibus per patriam potestatem iis coniunctis, testimoniū denegatum non est. Quin imò Constitutio quaedam est Serenissimi Principis nostri, qua specialiter id permittitur, ut legata iis, qui testes in testamento futuri sunt, relinqui possint: ac multo magis iis, qui per patriam potestatem, ipsis coniunguntur.

¶ Porro nihil interest, in qua materia testamentum scribatur, utrum in tabulis, an in chartis, an in membranis, aut alia quavis materia, ut in pellibus, aut eburneis pugillaribus.

¶ Potest testator multa eiusdem formae testamenta facere, sic ut vnumquodque eorum ea observatione conficiatur, quae in testamentis obtinet. Est autem id aliquando necessarium, plura esse testamentorum exemplaria. Ut si quis longinquam navigationem instituens, testamentum suum secum velit portare, & aliud item domi relinquere, unde eo defuncto constare possit mentis ipsius contestatio. Sed & aliae multae causae interuenire possunt ex variis rerum humanarum casibus, quae rem hanc maxime faciant necessariam. Nam & hoc interdum accidit, ut vnum exemplar furto amittatur: aut is a quo depositum est, peregrinetur, nec quisquam sciat, ubi gentium degat,

¶ Et hæc quidem omnia, de testamētis, quæ in scriptis fiunt, intelliguntur. Quòd si quis sine scriptis testamentum facere velit, Iure scilicet Ciuili. Nam Prætor testamentum sine scriptis ignorat, Quomodo enim nosset qui signa testium semper requirat? Septem testibus adhibitis, & voluntate sua coram eis nuncupata, perfectum firmumque Iure Ciuili erit hoc testamentum.

DE MILITARI TESTAMENTO. TIT. XI.

¶ Am supra dictum est, quemadmodum testamēta ordinari debeant. Sed ea tam diligēs & exacta obseruatio, in paganorū testamentis locū habet. Verum in militaribus testamentis omnis ratio hæc cessat. Militibus enim ex Principum constitutionibus, propter rerū Ciuiliū imperitiā concessum est, testamenta sua sine hac obseruatione ordinare. Proinde, & si vel vno teste testamentum fecerint, vel suis manibus hæredum nomina nō scripserint. Rara tamen eorum voluntas est. Etenim, quum in expeditionibus occupati sint, non mirum est, si solennitatis huius obseruationem ignorent.

¶ Et olim quocunque in loco agerent, militariter poterant testari: Sed constitutione Imperatoris nostri, tum demum eis concessum est, vt voluntas ipsorū quocunque modo facta, siue in scriptis siue sine scriptis, firmum ex se robur haberet: quū in castris siue in expeditione sunt. Eo vero tēpore, quo aliis in locis versantur, aut in iis, quæ Sedeta vocantur, id est, vbi eos agere necesse est, siue in sedibus suis: militaribus in testando non fruuntur priuilegiis. Sed testari quidem possunt, & si filisam. sint, dum tamen in omnibus, Iuris communis obseruationē quum extra castra degunt, sequantur.

¶ Porro non absurdum fuerit, in medium proferre, quid à Traiano de militaribus testamentis,
L statu

statutum sit, in tali ferè specie. Miles aliquis conuocatis quibusdam, coram eis dixerat: Se, hunc aut illum sibi hæredem esse, velle, & seruum hunc manumitti. Et hæc sine scriptis omnia. Post mortem militis, quæstio coorta est, inter eos, qui ab intestato veniebant, & eum, qui hæres nuncupatus erat. Et hi quidem qui ab intestato veniebant, negabāt ea, quæ defunctus dixerat, animo testandi dicta esse. Contra hæres, Proposito militum priuilegio, ex eo testamentum vt validū, tuebatur. Statibus Seuerus, ad quem in ius itum fuerat, dubitationē suā ad D. Traianum retulit. Atq; is ita rescripsit. Id priuilegium quod militantibus datū est, vt testamenta militum quocunq; modo facta, rata sint: sic intelligi oportet, vt prius cōstare debeat testamentum factū esse, in scriptis aut sine scriptis. Is ergo defunctus miles, de cuius bonis quæstio mota est, si quibusdam in hoc conuocatis, vt coram testibus voluntatem suam declararet, Clare significauit, quem sibi hæredem esse vellet, & quem seruorum libertate donaret: testamentū hoc et sine scriptura, ratum esse dicimus. Quòd si (vt sæpenumero in sermonibus congressibusq; contingit) præsentibus quibusdam, in aliquem conuersus dixit, ego te hæredem facio, vel bona mea tibi relinquo: non oportet hoc vim testamenti habere. Nec in vllō alio magis id dispiciendum & cauendum est, q̄ in militibus, quibus pro priuilegio datum est, vt quocunq; vellet modo testarentur, Ne quæ in congressibus dicta fuerint, ad formam testamenti referantur. Alioquin nō difficulter, post mortem cuiusuis militis, existerent testes asseuerantes audisse se, defunctum dicentem alicui, Ego te hæredem meum facio, aut bona mea tibi relinquo, & per hoc vera subuertereptur militum iudicia,

¶ Miles siue mutus sit, siue surdus, rectè testatur. Sed tamen fingere non esse militiam missum, causaria missione. Hunc enim absurdum & turpe esset militare. Nam alter ducis sui mandata non exaudit: alter, si qua re opus ei sit, vt armis, dicere id non potest.

¶ Enim vero hæctenus à principalibus constitutis omnibus id militibus concessum est, vt inobseruata solennitate testentur, quatenus militat et in castris degunt. Post missionem vero, id est, quum veterani facti sunt, vel alias extra castra sunt, quanuis adhuc militent, paganorum solennitatem obseruare debent. Quoniam verò diximus: Milites, qui in castris testatur, sine periculo Iuris obseruatione omittere: Veteranos vero cõmuni Iure testari debere.

Vide quod inde quæsitum est, quantũ inter militem & veteranum interfit. Miles in castris agens, quocumque volebat modo, testatus est: missionem accepit: & obiit. Videamus num voluntas eius rata esse debeat. Et si quis tẽpus inquirat, quo testamentũ factum est, dico valere, etiã non obseruata solennitate. Sin vero tempus, quo mortuus est: testamentũ quod sine iuris obseruatione factum est, valere non oportet. Quid ergo? Tempus ipsum hanc dubitationem resoluit. Nam si intra annũ à missione obiit, decimo fortè, vndecimo vè aut duodecimo mense, quum adhuc militare testamentum hoc vocare possis, robur & vires habere opinor. Sin vero annus post missionem transactus est, amplius valere non potest. Suffecit enim medium ei tempus, vt solennitatẽ, quæ circa testamẽta desideratur, obseruare disceret, & mutato priore testamento, aliud conderet. Quid autẽ si quis militariter testatus, hæredẽ sub conditione instituerit, & ipse quidem intra annum à missione decesserit, sed conditio hæredi ascripta post annum extiterit? Videamus, an id tes-

LIB. II. INSTIT.

testamento noceat. Et dicimus, q̄ nequaquam. Id enim spectamus, vt mors intra annum post missiōnem contingat, non etiā vt aditio.

¶ Quidam quum adhuc paganus esset, non iure fecerat testamentum: Deinde miles factus, & in Castris agens, resignato testamento, quædam adiecit, aut induxit, aut forte solum relegit testamentum, aut aliud quid fecit, vnde voluntas ipsius constare possit hoc testamentum vtiq̄ volentis valere. Postea defunctus est. Testamentū hoc quāuis non iure factum, valet: quasi ex noua ipsius volūtate, quā in castris degens de testamento habuit. Item miles in castris degens non iure fecit testamentum, deinde de capitis diminutionem passus est: Aut enim quū sui iuris esset, in arrogationē se dedit, aut quum in patria potestate esset, emācipatus est: nihilominus in robore suo manere debet testamentum, q̄ post emancipationē, noua militis voluntate videatur esse confirmatum: quoniā hoc ipso, q̄ non mutauit, valere id & vires habere voluit. Neq̄ capitis diminutio irritum facit testamentum quum miles sit testator. Quod enim vt infra discemus, capitis diminutio testatoris, testamenta subuertit, Id hic non obseruatur. Nam absurdum foret, testamentū non iure factum, quod tamen valeat, per Iuris Civilis regulas irritum fieri.

¶ Sunt aliqui, q̄ cum in potestate patris sint, peculium habeāt, nō quidē castrense, sed quasi castrense, tã ex anterioribus legibus, q̄ ex Principū constitutionibus. Quod genus fuerint, ea quę vel ex assessoris, vel ex aduocationibus, vel ex magistratibus percipiūt, hoc est, annonæ, quę ex publico eis præbentur. Et de iis permissum est, quauis in patria potestate degant, testari. Sed quū hac in re nō nihil esset dubitationis, Exiit quædam generalis Imperatoris

¶ XVI. NON EST PERM. TES. FA. 73

ris nostri constitutio, dicens : Quicumq; in patriâ potestate constitutus quasi castrense haberet peculium, eum de hoc Iure communi testari posse. Quâ constitutionem ubi legeris, nihil omnium ignorare poteris, quæ ad hoc ius pertinent.

Q V I E V S N O N E S T P E R M I S S V M T E S T A M E N T U M F A C E R E , Tit. XII.

Hominum quidam testamentû faciunt, quidâ non faciunt. Et dicamus de iis, qui testamenta facere possunt. Sed quoniam hi multi numero sunt dicamus de iis qui facere non possunt, quum pauci sint, vt ex his, multos illos cognoscamus. In primis testari non potest, qui alieno iuri subiectus est. Quoniam testamentum est rerum suarum ordinatio siue dispositio. At qui alieno iuri subiectus est, disponere sua non potest. A deo vero prohibetur hic testari, vt si ego pater (sicut fieri solet) obsecundans ei, permittam ipsi, quotacunque velit ex parte patrimonij mei testari, valere non possit, quod fecerit. Neq; enim oportet priuati hominis voluntatē, plus virium habere q̄ leges. Sunt tamē, qui quauis in potestate sint, nihilo minus testentur. Veluti, qui peculium habent castrense. Et id quidē initio solis cōcessum erat militibus, tum ex auctoritate Augusti, tum Neruæ, necnon optimi Imperatoris Traiani. Postea vero cōstitutio Hadriani, veteranis id ægrè ferentibus, concessit, vt et ipsi in potestate quū essent testarentur. Itaq; si oēs hi testamenta fecerint de castrensi peculio, id is accepturus est, quē hæredem scripserint. Sin vero intestati decesserint, nullis liberis eorū vel fratribus superstibus, Iure cōmuni ad parentes eorū tanq̄ paganū siue profectitium peculium id abibit. Quando enī is, cui noui quidpiam concessum est, eo nō vtitur, locus sit veteri legi. Et olim quaecumq; esset peculium

lium, mortuo filio pater accipere solebat. Porro multæ sunt profectitij & castrensis peculij differentia. Et prima quidē est hæc, q̄ de castrensi filius factus testari possit, De profectitio, nō possit. Secunda differentia, q̄ pater iratus filio, profectitium ei peculium adimere possit: Castrense, nō possit. Tertia differentia. Si quis graue æs alienum cōtraxerit, & bona eius a creditoribus distrahantur, Profectitium filij peculium vnā venditur: Castrense vero, nequaquā. Est & quarta differentia, Nam si quis moriens plures relinquat liberos, quorum vnus peculium habeat profectitiū & Castrense: Profectitiū omnium fratrum commune erit: Castrense verò eius tantū qui id acquiserit. Quauis omnia liberorū qui in potestate sunt peculia, pro parte patrimonij patris habeantur, sicut & seruorū peculia, in bonis domorum minorum numerantur. Quæ autē dicta sunt in Castrensibus peculiis, ea et in iis intellige, quæ per cōstitutiones Principum variis de causis patri non acquiruntur. Eo igitur excepto, qui castrense aut quasi castrense peculium habet, si quis alius filius factus testamentum fecerit, inutile est huius testamentū, quāuis suæ potestatis factus decesserit. Spectamus enim nō solum mortis tempus, sed etiam tempus confecti testamēti, an vtroq; tempore potestatem habuerit testandi.

¶ Secundo testamentum facere non possunt impuberes. Nosti enim Testamentum esse testationem mentis. At impubes mentem hoc est iudicium nō habet. Item non testantur furiosi. Nam & hi mente & ratione carent. Neq; igitur impubes, neq; furiosus testatur. Prudentia enim et animi iudicium, alteri nondum adfuit, alterum autē reliquit. Porro inualida sunt ipsorum testamēta, etiamsi ante mortem alter in puberē euaserit, & alter ad mentē redierit.

erit. Si tamen furiosus eo tempore testamentū faci-
at, in quo furor intermissus fuerit, hoc est, in inter-
uallis: Quæritur an valeat? Et dicimus iure valere
hoc testamentū. Quid ergo, si quis testamento con-
dito, in furorē incidat? Et certē morbus furoris po-
stea superueniens, testamentum rectē atq; ordine
factum non subuertit: quemadmodum neq; alium
contractum furor superueniens rescindit.

¶ Deinde neq; prodigum, cui rerum suarum admi-
nistratio interdictū est, leges testari permittunt.
Testamentum tamē quod ante fecerit q̄ prodigus
esset, hoc est, prius q̄ bonorum suorum interdictio
ei fieret, firmum manet & ratum.

¶ Item, mutus & surdus nō semper testantur. Vti
que autem de eo surdo loquimur, qui omnino nō
exaudit, non de eo qui tardius exaudit. Hic enim
testatur. Nam & illum mutum dicimus, non qui
tardius loquitur, sed eum qui omnino non loqui-
tur. Quod autem dixi nō semper, id ideo adiectum
est, Quia sæpe etiā aliquis eruditus & qui literas
norit, variis casibus (qui multis ex causis contin-
gunt) linguæ vel aurium vsū amittat. Quoniam
vero apud veteres neque hi testari poterant, Edita
est Imperatoris nostri cōstitutio, qua & iis, qui ex
aduerso casu in hoc malum inciderint, permissum
est, cum obseruationibus quibusdam testamentū
facere. Normam vero ordinemq; eius obseruatio-
nis, facile est discere, si quis dictam constitutionem
legat. Quod si quis testamento condito, vel ex mor-
bo aliquo & aduersa valetudine, aut ex supplicio,
quo Præses eum affecerit, vel alia quauis ex causa,
mutus aut surdus factus fuerit, testamentum quod
ante factum fuerit, vim suam retinet.

¶ Cæcus testamentum facere potest, iis obserua-
tis, quæ constitutione quadam sanctissimi Iustini

Comprehensa sunt.

¶ Qui apud hostes est, non recte apud eos testatur, quanuis eum in ciuitatem redire contingat. Testamentum vero, quod apud nos fecerit, valere dicimus eo postea in hostium potestate redacto. Nam si redeat, Iure postliminij valebit. Sin apud hostes moriatur, valebit ex lege Cornelia.

DE EXHAEREDATIONE LIBERORUM. Tit. XIII.

Diximus supra, quem ad modum testamenta fieri debeant. Veluti vt testator, sua manu scribat nomen hæredis, aut id dicat coram testibus. Itæ vt septem sint testes, & ii testamento subscribant, & id consignent, nulla re in medio agenda. Quod si quid eorum omissum fuerit, inutile facit testamentum. Porro vt vtiliter testemur, nõ dicta modo obseruatione opus est, sed & aliud quiddam quærimus. Id enim videndum, num quæ testator filium habeat, in potestate aut emancipatum. Quoniam hunc aut hæredem scribere, aut nominatim exhæredare necesse est. Quod si eum silentio prætereat, ex ipsa scriptura & ordinatione sui, non subsistet testamentum. Itaq; & si filium ante patrem mori contingat, nihilominus infirmum testamentum est, idq; ex regula quæ dicit. Ea, quæ ab initio non subsistunt, ex postfacto non conualescere. Neq; poterunt scripti hæredes hæreditatem defuncti suscipere, quanuis filius, qui præteritione læsus est, non supersit. Et hæc quidem, quum quis filium habeat in potestate. Quod si quis filiam habeat in potestate, aut nepotem vel neptem, aut pronepotem vel proneptem, neq; eos hæredes scribat, neq; ite exheredet, sed tantum ignominia præteritionis aspergat, non est infirmum huius testamentum. Verum qui præteriti erant, scriptis hæredibus accrescunt.

Est autem Ius accrescendi, Ius partis auferendæ. Sed si extranei sint heredes scripti, Ius accrescendi ad dimidiam vsq; competit. Sin vero sui, pro rata. Exempli gratia. Tres aliquis instituit hæredes, filiam vero aut nepotem silentio præterit. Si hæredes scripti, extranei sunt, filia vel nepos vnũ semissem accipient, & alterum semissem hæredes scripti. Sin vero sui, pro rata accipiunt, hoc est, quadrantem siue tres vncias, quantum accepturi erāt, si pater intestatus decelisset, hoc est, quartam partem hereditatis eius. Licebat autem hos nō solum nominatim, sed etiam inter cæteros, hoc est, *à opibus* siue indefinitè exhæredare, dicendo: Cæteri exhæredes sunt.

¶ Nominatim exhæredatio hunc in modum fiebat: Titius filius meus exhæres esto. Sed & à studiis exhæredari quis potest ita, Grammaticus ille exhæres esto. Et ab arte: Excusor ille. Et ab ætate: Senex ille aut iuuenis. Et à colore: Albus ille aut niger. Et vt in vniuersum dicam, Sermo omnis & loquutio, dilucidè explicans personā de qua quis loquitur, exhæredationem nominatim perficit.

¶ Oportet autem eum, qui testamentum condit, non liberorum tantũ, qui in rerum natura sunt, sed & posthumorum curam gerere, eosq; vel heredes scribere, vel exhæredare. Nam si præteriti sint, simul atq; nati fuerint, testamentũ rumpit. Neq; est hic vlla differentia inter filiũ aut filiam, aut nepotẽ vel neptem. Nam si prætereatur, valet quidẽ testamentum ex scriptura sui, sed posthumo postea agnatum aut posthuma, rumpitur, & inutile redditur propter ipsorum scilicet præteritionẽ. Non igitur ex seipso & scriptura sui infirmum est, sed per natiuitatem rumpitur. Vnde si cõtingat, vt mulier ex qua posthumus nasci sperabatur, abortũ faciat, nihil obsta-

bit quo minus hæredes scripti hæreditatem adire possint. Et foemini quidem sexus posthumæ vel nominatim vel inter cæteros exhæredantur. Nã si dixerit testator: Ille mihi hæres esto, cæteri exhæredes sunt: per verba hæc exhæredari videtur posthumæ. Verũ tamen ne turpissimo aduersus hæredẽ iudicio, vbi nata fuerit consistat, dicẽs: Non de me cogitauit testator, quippe q̄ & ignorauerit me: Idcirco & legata ei relinquĩ oportet. Vt ita scilicet dicat testator: Ille mihi hæres esto, cæteri exhæredes sunt. Posthumæ vero meæ, si qua nascetur, centũ solidos lego. Hoc enim ita factõ, dicemus ei: Testator de te inter cæteros exhæredationẽ scripsit. Itaq; profecto & legatũ tibi reliquit. Posthumos vero masculini sexus vt filium, nepotẽ, pronepotem, nõ aliter exhæredari placuit, q̄ si nominatim id fiat. Et quo modo nomen eius dicere possumus, qui necdum natus est? Dicimus id hunc in modum declarari posse, vt dicamus. Quisquis mihi filius natus fuerit, exhæres esto: aut, qui ex illa vxore mea nascetur, exhæres esto.

¶ Sunt & alij quidam posthumorũ loco, qui suo hærede priore in gradu, mortuo, sui fiunt. Vt in hac specie. Habebam filium in potestate, & ex eo nepotem vel neptem. Et filius quidem mihi suus erat, propterea q̄ nemo eum præcederet: Nepos vero vel neptis, in potestate quidem mea erant, sui mihi non erant: propterea q̄ ante eos pater ipsorũ esset. Si iam ego testamentum faciam, cuiusnam curam mentionemq; habere debeo? Et certum est, filij: eumq; aut hæredem scribere aut exhæredare. Non igitur nepotis aut neptis? Non. Hi enim, quũ sui non sint, si prætereantur, neq; efficient, vt testamentum ipso iure non subsistat, neq; scripto hæredi accrescere poterunt. Nam suorum hæc propria sunt. Et

Et siquidem hic rerum habitus vsq; ad finem seruetur, omnia illa rectè dicta sunt. Quòd si fortasse me adhuc viuente, media illa persona, ex potestate mea abeat, vel morte vel per Patriam forte dignitatem: Iam nepos neptisve velut agnatione quadam et posthumò in eare similis, suus suave inuenitur. Nam quàm ante sui nò fuerint, nunc sui fiunt. Et quemadmodum posthumi per natiuitatem ita & isti per successionem in locum prioris, testamentarum sunt. Ne igitur nouus hic (vt ita dixerim) suus, in locum prioris succedens, testamentum ruptum faciat: sicut filium ipsum, Ita & nepotem neptemve hæredes scribere, aut nominatim exhæredare debeo.

Quòd si præteriti fuerint, media persona exempta succedendo in locum eius, testamentum vt non satis legibus firmum, irritum et inualidum efficiunt. Idq; lege Iulia Velleia prouisum est. Quæ ad similitudinem posthumorum exhæredari eos docuit, hoc est, nepotem quidem nominatim: neptem vero vel inter cæteros, dum tamen hic legatum ei detur.

¶ Filium quis habebat, aut filiam emancipatos. Hic si testamentum faciat, quantum ad Ius Ciuile attinet, hæredes eos scribere, aut exhæredare nò cogitur. Nam eos propter capitis diminutionem, quæ passi sunt, lex Duod. Tab. ignorat. At Prætor respectu ad naturalem cognationem habito, & filios hos nouit, & emancipatos quoq; hæredes scribi iubet.

Quòd si id testator nolit, masculi nominatim exhæredetur, foemine vel nominatim vel inter cæteros.

Quòd si neq; hæredes scripti, neq; vt dictum est, exhæredati fuerint, bonorum possessionem eis Prætor contra tabulas dat. Per quam filius aut nepos totam defuncti hereditatem accipiet: filia vero aut neptis, quantum si in potestate esset, lucraretur per Ius accrescendi.

Hæc

LIB. II. INSTIT.

¶ Hæc habeto in modum præuix cuiusdam inspectionis. Si quem adoptaui in filium, hic mihi & lege & natura filius erit. Lege quidē propter adoptionem ipsam: Natura verò, propter legem. Naturam enim lex in sese continet. Tantisper autem natura huius filij pater esse videor, dum causa adoptionis durat. Quòd si eum emancipauero: quum hic sit actus legitimus, legē quæ ex adoptione constabat, dissoluit. Porro lege iam extincta, simul discedit & natura, tanquam eo amisso, quo continebatur. His ita inspectis, vide de cætero rem de qua agimus. Filiam tibi ego meam in vxorem dedit: natus est filius, & in tua scilicet erat potestate. Rogatus eum mihi dedisti in adoptionem. Questionis est, Vter nostrum huius in testamento suo mentionem facere & curam gerere debeat? Et dicimus, quod ego pater adoptiuus. Per adoptionem enim hic eiusdem iuris habetur, cuius sunt ex iustis nuptiis quæsitum. Quemadmodum igitur iustum filium meum, qui in potestate mea est, hæredem cogor scribere, aut secundum ea quæ diximus exhæredare, Ita & hunc adoptiuum. Tu vero pater naturalis, scribere eum hæredem non cogeris. Nam neque lege tibi filius est, quoniam in potestate eum non habes: Neque natura, quum ego per legem naturalis ei esse pater videar: nec fieri possit, vt duos patres naturales quis habeat. Quòd si ego eum emancipauero, neque Iure Ciuili, neque eo iure quod ex edicto Prætoris venit, inter liberos connumerandus est. Quia propter neque ego eum scribere hæredē cogor, neque naturalis pater id facere cogetur. In ea enim causa filius hic erit, quasi à te naturali patre emancipatus fuisset.

¶ Sed hæc quidem olim obtinebant. Verum Imperatoris nostri constitutio nullam esse in testamentis vo-

tis voluit differentiã inter masculos & fœminas: propterea, q̄ vtranc̄ æquẽ personam ad procreationem hominũ idoneam natura produxerit. Sed & illinc apertũ est, nullum esse inter eos discriminẽ, q̄ lex Duod. Tab. mares iuxta ac fœminas ad successiõnem intestati vocauerit. Quin & Prætor legem Duod. Tab. sequutus videt̄, & ideo simplex ac simile Ius, in filiis & filiabus & cæteris per virilem sexum descendentibus, non natis tantum, sed etiam qui adhuc in vtero essent, nec filiis fa. modo, verum & emancipatis introduxit. Iussitq̄ vt siue sui essent filij, siue emancipati, nisi hæredes instituerentur, nominatim exhæredarentur. Etenim si prætereantur, æquẽ testamenta ex ipsa scriptura ipsorũ reddunt inutilia & iniusta, siue sui sint, siue emancipati, siue in rerũ natura, siue cũ posthumi sunt, postea nascantur. Porrò in adoptiuis specialem quandam obseruationem inuenit in alia quadam constitutione Imperator noster sanctiss. quam de adoptiuis edidit.

¶ Miles in expeditione agens, testamentum fecit: liberos suos iam natos aut posthumos, neq̄ hæredes scripsit, neq̄ nominatim exhæredauit, sed contumelia præteritionis affecit. Quæsitum est, an valeat testamentum? Et dicimus: Si liberos hos habere se sciuit, nec mentionem eorum habuit, præteritionem hanc pro exhæredatione nominatim facta accipi (sicut Principum constitutionibus cautum est) & valere testamentũ eius. Quòd si nesciuit, ipso iure testamentum eius non subsistit.

¶ Mater vel auus maternus liberos suos hæredes instituere aut exhæredare necesse non habent, sed silentio præterire possunt. Matris enim aut auj materni silentium, non minus potest, q̄ patris exhæredatio. Nam neq̄ mater filium aut filiam, neq̄ auus

nepo

nepotē neptemve ex filia, heredes instituere coguntur aut exhæredare. Itaq; præteriti, neq; auxilium à Iure Ciuili habent, neq; rursus Prætor eis bonorum possessionem contra tabulas pollicetur. Hæc enim suis constituta sunt, non iis, qui sui esse desierunt. Sed aliud eis adminiculū seruatur, quod paulo post dicemus.

DE HAEREDIEVS INSTITVENDIS,

TIT. XIII.

Post traditam de institutione & exhæredatione liberorum doctrinam, et illud dicere necesse est, quas alias personas hæredes scribere possimus. Hæredes igitur instituere permissum est, tum liberos, tum seruos: Nec nostros modo seruos, sed & alienos. Sed nostros quidem seruos olim secundū plurium Iurisconsultorum sententiā, haud aliter instituere licebat, quā cum libertate. Hodie vero & sine libertate serui institutio valet ex constitutione Imperatoris nostri, quæ seruos & sine libertate institutos, ad hereditatem sine impedimento admittit. Neque id per inuolutionem introductum est, sed ex sententiā quorundam veterum. Nam & Attilicinus Iurisconsultus id sequutus est, vt seruus et sine libertate rectē institueretur: sicut prudentissimus Paulus, tum in libris ad Massurium Sabinum, tum in libris ad Plautium refert. Seruus autē noster & is intelligitur, cuius alij vsufructum concessimus, & nos in eo nudam proprietatem habemus.

Inuenias autem mirabilem quendam casum, in quo nec cum libertate seruus vtiliter à domina heres instituitur, vt constitutione diuorum Seueri et Antonini compræhensum est, quæ locum habet in hac specie. Quidam aduersus Titiam accusationē instituerat, dicens eam cum seruo proprio Stricho adu-

adulteriū cōmississe. Iudicio nondū absoluto, dicta Titia moriens, dictum Stichum cū libertate hæredem instituit. Quæsitū est post mortē eius an hæredis institutio valeret? Et dicti Principes rescripserunt, Seruū adulteriū reum non vtiliter ante finem iudicij in testamēto manumitti ab ea domina, quæ eiusdē illius criminis rea postulatur. Hæc igitur in tali specie serui institutio nullius momenti est.

¶ Quoniam vero dictum est, & alienū seruū vtiliter à nobis hæredem scribi: Sciendum est & eum alienum esse, in quo testator vsufructū habebat.

¶ Quando autem seruū meum hæredem instituo, siue cum libertate, siue sine libertate (neq; enim interest, vt iam diximus) siquidem meus manserit, liber fit, & necessarius mihi hæres. Sin vero eum, testamento meo superstes, manumifero, voluntarius fiet hæres, & liberum ei erit, aut adire aut non adire. Necessarius enim esse nō potest, dum vtrūque ex domini testamento non habeat, hæreditatē scilicet & libertatem. Quod si eum non manumifero, sed alienauero: Noui domini iussu adiens, illi hæreditatem acquirit. Alienatus enim & meus non permanens, neq; liber, neq; hæres esse potest, etiam si cum libertate heres institutus fuerit. Quoniam dominus à libertatis datione destitisse videtur, propterea q̄ eum alienauerit.

¶ Et hæc quidem de seruo nostro. Alienus autem seruus hæres institutus, si eiusdem domini permanens fuerit, iussu illius hæreditatem adiens, ipsi eam acquirit. Sin vero alienatus fuerit, aut viuo testatore, aut post mortem eius antequam domini iussu adiret: Tunc noui domini iussu adire poterit. Quod si viuo testatore à domino suo manumissus fuerit, aut post mortem eius ante aditionem; suo arbitrio vti pote liber, adibit.

Hæc

¶ Hæc habeto in modum cuiusdam præuix inspectionis. Quos dominos hæredes instituere possumus, horum possumus et seruos. Nam seruus quæ personam nõ habeat, a domino suo designationem accipit. His tibi sic inspectis: Videto iam nũc quod agimus. Titius seruum habebat Stichum nomine. Hunc ego Stichum ita hæredẽ scripsi. Stichus post mortem Titij domini sui, mihi hæres esto. Quæstio est, an testamentum nõ subsistat: Nam mortuo Titio, nemo est in rerum natura, ex cuius persona designationem seruus habeat. Sed tamen placuit, hæredis institutionem valere: Etenim vt maxime dominus eius Titius non superfit, tamen in hæreditate, & hæreditarius est seruus. Porro cum seruis hæreditariis testamenti factionem habemus. Quoniam hæreditas nondum adita, personæ vicem sustinere videtur defuncti, non hæredis futuri: Quod autem id verum sit, vel hinc apparet, Si quis moriens posthumum relinquat: nam etiam nondum nato posthumo, defuncti seruum vtiliter hæredem instituere possum. Quauis alienum posthumum (est autem alienus posthumus, qui si nascatur, suus mihi non est futurus) veteres mihi hæredem instituere non permittant. Atqui si hæreditas personam sustineret futuri hæredis, non vtiliter in hoc specie, hæreditarium seruum, hæredem instituissem.

¶ Complures, vnus erãt serui domini. Seruũ hũc ego hæredem instituere possum. Et dum modo cũ singulis eorum testamenti factionẽ habuerim, vnus cuiq; dominorum pro parte dominica, hæreditas mea acquiritur.

¶ Possum autem & vnum & plures, & vsque ad infinitum hæredes instituere.

¶ Hæreditas plæruncq; in duodecim diuiditur vncias. Et vniuersa hæc hæreditas as appellatur, habetq;

betq̄ partes in sese, quæ per propria nomina vsq̄ ad assem appellantur. Sunt autem hæ: Vncia, duodecima pars hæreditatis. Sextās. i. duæ vnciæ, sexta pars. Quadrans, quarta pars, hoc est, vnciæ tres. Triens, tertia: quæ vncias quatuor efficit. Quincunx, triens & vncia, hoc est quinq̄ vnciæ. Semis, dimidia: hoc est, vnciæ sex. Septunx semis & vncia: hoc est, septem vnciæ. Bes, duæ partes è tribus (Græce *βίμοιρον*) hoc est octo vnciæ. Dodrās bes & vncia. Id valet vncias nouem. Dextans bes & sextans, id est, vnciæ decem. Deunx bes & quadrans: hoc est, vnciæ vndecim. As, vnciæ duodecim. Porrò non vtriq̄ semper patrimonium de quo testator testamentum condit, in duodecim vncias diuidi oportet: Tot enim vnciæ assem absoluunt, quot testator voluerit. Si quis igitur, verbi gratia, vnum hæredem scripserit in semissem, id est, in vncias sex, totus as in sex vnciis erit. Neq̄ enim dicimus fore, vt hères scriptus semissem accipiat, & qui ab intestato venient, alterum semissem. Quoniã paganus pro parte testatus, & pro parte intestatus decedere non potest: Quauis omnino miles possit. Cuius voluntas, qualiscunq̄ sit, in testamētis pro lege habetur. Itaq̄ si miles testamentum ordinans ita dixerit: ille mihi ex quadrante hæres sit, Dodrantes ij qui ab intestato veniūt, accepturi sunt. Porrò autē quem admodum as à testatore in pauciores vncias contrahi potest. Ita & in plures extendi potest. Exempli gratia, dicere potest: Ille mihi ex besse hæres esto, & ille ex septunce.

¶ Si plures instituam hæredes, & ex æquis partibus esse eos hæredes velim: sufficit eos sine partibus institui. Ita, Ille & ille & ille mihi hæredes sumto. Quauis enim ego vncias nō nominem, tamen ex æquo succedent. Sin vero ex inæqualibus eos

M partis

Vncia	7
Sextans	2
Quadrans	3
Triens	4
Quincunx	5
Semis	6
Septunx	7
Bes	8
Dodrans	9
Dextans	10
Deunx	11
As	12

LIB. II. INSTIT.

partibus esse velim hæredes, tunc ex certa parte instituere, necesse est. Et dicere: Ille mihi ex triente, & ille ex semisse hæredes sunt. Quid ergo? si pluribus institutis hæredibus, partes in quorundam personis expressi, & vnum aliquem sine parte institui, Quantum accepturus est, qui sine parte institutus est? Et dicimus, Siquidem aliqua desit assis pars, forte enim Primum institui ex quincunce, Secundum ex quadrante, & Tertium ex sextante: & addidi, Quartus mihi hæres esto: vel, Quartus & Quintus et Sextus hæredes mihi sunt: Tunc dicimus, Vnum illum, aut hosce tres, qui sine parte instituti sunt, ex duabus vnciis siue ex sextante hæredes futuros. Quod si in tres priores totum assem consumpserim, vno ex semisse, altero ex triente, tertioque ex sextante hæredibus institutis: deinde vnum aliquem aut plures sine parte subiunxerim: Tunc, quoniam nihil assis deest, in quod venire possint, qui sine parte instituti sunt; Semis illi aut illis, qui sine parte instituti sunt, dabitur. Quasi videat testator, ex vigintiquatuor vnciis hæredes instituisse. Qui igitur sine parte hæres institutus est, aut partem que ad assem deest, aut semissem habebit. Neque vero interest, Primum, an post omnes, an in medio institutus sit is, qui sine parte est. Vbique enim eadem ratio et idem effectus est.

¶ Complures hæredes institui, ex certis partibus nec tamen assem in eos consumpsi, sed pars eius adhuc aliqua reliqua est. Pars igitur quæ vacat, ad quem spectabit? Et dicimus, quod pars quæ reliqua est, tacite scriptis hæredibus accrescit. Verbi gratia. Tres ex ternis vnciis hæredes scripsi, vt iam quadrans vnus sit reliquus. Quadrans hic tacite singulis hæredibus pro parte hæreditaria accrescet, & in effectum vnusquisque eorum ex quatuor vnciis hæres esse institutus inuenietur, perinde atque si singuli in

si in singulos trientes instituti fuissent. Et ex diuerso, si plures ex certis partibus hæredes scribam, & ex certa parte scribendo, duodecim vncias excedā: Tacitè cuiq; id decreuit, quod superest. Verbi gratia. Quatuor ex quaternis vnciis hæredes scripsi. Lex singulis singulas detrahit vncias, & in effectu singuli singulos habere quadrantes depræhenduntur.

¶ Item plures ex certis partibus hæredes institui, et duodecim vncias egressus sum: deinde & alium sine parte adiunxi. Quantum habebit is, qui sine parte est? Et dicimus: Quantum complendo alteri assis defuerit. Verbi gratia. Sic dixi: Primus mihi ex quincunce hæres esto, Secundus ex semisse, Tertius ex besse, Porro & Quartus mihi hæres esto. Dicimus futurū, vt quartus reliquas quinque vncias habeat. Nouemdecim enim vnciæ assis qui certas partes habent, relictae sunt. Idemq; est, si utroq; assis, hoc est dupōdio, in tres illos consumpro, alium postea sine parte adiungā. Nam & hic assis vnū habiturus est, Vt ita trigintasex fiant vnciæ. Enim vero has viginti quatuor, aut trigintasex vncias, ad vnū assis reuocare reducereq; possum.

¶ Hæres & purè & sub cōditione institui potest: Purè, Ille mihi hæres esto. Sub cōditione, Ille mihi hæres esto, Si nauis ex Asia venerit. Ex certo autē tempore, vel ad certū tempus institui nemo vtiliter potest. Verbi gratia. Ille mihi post quinquenniū q̄ moriar, hæres esto, vel à Calendis Ianuariis. Aut si quis ita dixerit: Ille mihi hæres esto vsq; ad Calendas Ianuarias. Circunducto enim & pro superuacuo habito tempore, quod vsq; ad Calendas vel à Calendis est, perinde erit institutio, quasi purè fuisset facta.

¶ Quendam sub cōditione impossibili hæredem

LIB. II. INSTIT.

institui, dicēs: Ille mihi hæres esto, si mare ebiberit. Aut etiam legatum alicui, fideiue commissum vel seruo libertatem reliqui. Conditiō hæc impossibilis aufertur, ac pro non scripta habetur, & purum efficitur, quod hæredi relictum est.

¶ Hæredem quendam sub pluribus conditionibus institui. Quæritur, an expectandum sit, donec omnes impletę fuerint? Et dicimus: Quod si coniunctim ascriptę sunt, veluti si dixerim: Ille mihi hæres esto, si Capitolium ascenderit, & si nauis ex Asia venerit, et ille Consul factus fuerit: Omnium expectandus est euentus. Sin verò separatim et disiunctim eas ascripsi, dicens: Ille mihi hæres esto, si Capitolium ascenderit, aut si Titio dederit decem solidos: cuiuscunq; volet parendo, hæres fiet.

¶ Vtiliter & eos quis potest instituere hæredes, quos nunquam viderit. Verbi gratia, Fratrem aliu quis habuit peregrè degentem, & is ibi liberos creauit. Filios eos quos nunquam vidit, hæredes scribere potest. Ignorantia enim testantis circa heredē, institutionem inutilem non facit.

DE VVLGARI SVSTITVTIONE. TIT. XV.

Nihil prohibet, quo minus testator, & institutio-
tionem faciat, & substitutionem, aut denique
(vt rem verbo absoluam) plures heredum gradus.
Gradus autem heredum dicitur, qui totum assem,
hoc est, duodecim habet vncias. Licet enim nobis
ita testari: Primus hæres esto. Si primus hæres non
erit, Secundus hæres esto. Si nec Secundus hæres
erit, Tertius hæres esto. Quod si Tertius non erit,
Quartus hæres esto: & ita deinceps in infinitū sub-
stituere possumus. Et vltimo loco sine gradu, tan-
quam in extremum subsidium, seruum nostrum
instituere possumus. Vt si contingat omnes recusa-
re, seruus necessario sit hæres,

Possum

¶ Possumus autem, & vni vnum, & vni plures, & pluribus vnum, & pluribus plures substituere. Vni vnum, vt Primus mihi hæres esto. Si primus non erit, Secundus hæres esto. Vni plures, sic: Primus mihi hæres esto. Si Primus nō erit, Secundus & Tertius mihi hæredes sunt. Pluribus vnū, ita: Primus & Secundus mihi hæredes sunt. Si ij non erūt, Tertius mihi hæres esto. Plures pluribus, vt: Primus & Secundus mihi hæredes sunt. Si ij non erunt, Tertius et Quartus mihi hæredes sunt. Possumus adhæc & inuicem, hoc est Græcè ἀμοιβάδην hæredes sibi substituere. Vt, Primus mihi ex semisse hæres esto. Et Secundus item ex semisse. Quod si Primus hæres non fuerit, hæres esto Secundus & in partem eius. Sin vero Secundus nō adierit, Primus in Secundi partem substitutus esto.

¶ Et si quis hæredes ex disparibus partibus scriptos, vt hunc ex septunce, illum ex quincunce, inuicem substituerit, & nullā in substitutione partium mentionē habuerit: Eas partes accepturus est substitutus, quas accepturus erat si adisset, is in cuius locū substitutus est. Nā si contingat, vt is cui quincunx datus est, adeat, & is cui septunx, omittat: dicendum non est Primum ex substitutione tantum quincuncem habiturū, sed septuncem. Hunc enim Secundus accepturus erat, si adisset.

¶ Quidam hæredes scripsit, Primum ex semisse, & Secundum ex semisse. Deinde dixit: Si Secundus hæres nō erit, Primus et ex parte Secūdi hæres esto. Quod si Primus hæres nō erit, Tertius hæres esto. Seuerus & Antoninus rescripserunt: Sine distinctione Tertium hæredem esse posse, siue Primus solus, siue Primus & Secundus hæreditatem omittant.

¶ Quum seruum tuum patremfamiliās esse puta-

Si substitutus adierit quod substitutus est

LIB. II. INSTIT.

rem, heredem eum institui. Et adieci: Si is mihi hæres non erit, Mæuius mihi hæres esto. Mortuo me, seruus tuus quem hæredem scripseram te iubente, hereditatem adiit. Quæritur, an locus sit substitutioni? Et dicimus, substitutum in partem dimidiam admitti. Sed dicat aliquis, Substitutum in totum assem admitti debere. Nam testator dixit: Ille mihi hæres esto, Et si is non fuerit, Mæuius esto. Quæ igitur hæres institutus, hæres esse non potuerit, ut qui seruus fuerit: necesse erat substitutum in vniuersum ius vocari. Sed huic respondendum est. Verba hæc, Si hæres non erit: in eo quidem qui alieno iuri subiectus est, quum testator id non nesciret, sic intelligi debere, Si neque ipse institutus hæres erit, neque alium heredem fecerit, hoc est, alij acquisierit, ut tunc demum locus fiat substitutioni. In eo vero, quem patrem familiam esse putabat testator, hoc significare verba illa, Si hæres non erit: Si neque sibi neque ei, cuius iuri postea subiectus esse coeperit, hereditatem acquisierit: ut in totum, locum habeat substitutio. Hic autem, quia iam alieno iuri subiectus esset, qui pater familiam esse putabatur, ideo substitutus dimidiam partem accipit. Idque & Diuus Pius in persona Parthenij serui sui rescripsit. Forte enim quispiam quum Parthenium Cæsaris seruum, liberum esse arbitraretur, hæredem eum scripsit, & deinde ita substitutum dedit. Quod si Parthenius mihi hæres non erit, Mæuius hæres esto. Et tunc facta est constitutio, Ut dimidia pars hereditatis per Parthenium Cæsari acquireretur, & in alteram dimidiam Mæuius substitutus vocaretur.

DE PVPILLARI SVESTITVTIONE,

Tit. XVI

At enim

AT enim non extraneis tantum heredibus institutis, substitutum dare possumus, sed etiam liberis nostris, Ita dicentes: Filius ille meus heres mihi esto. Et si heres non erit, Ille heres esto. Et hec vocatur Vulgaris substitutio, quoniam apta idoneaque est vt cuius fiat, tum extraneo tum filio. Sed in extraneo quidem multis casibus accidit, vt substitutio locum habeat. Quod genus fuerit, Si institutus ante testatorem decedat. Si repudiet aut omittat hereditatem: aut si sub conditione eo instituto, conditio non existat. In filio vero, vno duntaxat casu, locus fit substitutioni: videlicet si filius familiaris ante patrem testantem decedat. Nam si ante filium decedat pater, substitutioni non fit locus. Ille enim statim patri fit heres, neque abstinendo nomen heredis ponit. Nam hæredis nomen semel alicui partum, difficulter ad alium transfertur. Est & alia substitutio, quæ in liberis nostris procedit, Nec liberis tantum, sed quos in potestate habemus: nec tantum quos in potestate habemus, sed suis impuberibus. Vocatur autem ea pupillaris, ab ætate, de qua fieri solet. Substitutionem igitur pupillarem sic facere possumus. Ille filius meus hæres mihi esto. Et si hæres fuerit, ac impubes moriatur, Ille hæres esto. Et si filius hæres factus fuerit, & ante pubertatem decesserit: locus fit substitutioni. Porro pupillari substitutioni vulgarem licet coniungere, & facere substitutionem (vt ita dixerim) vulgariopupillarem; hunc in modum. Filius meus hæres mihi esto. Et si hæres non erit, (quod est proprium vulgaris) aut hæres factus, intra pubertatem decedet, (quod est proprium pupillaris) Ille hæres esto. Quid ais? Viuo patre mortuus est filius. Ex prioribus verbis, venit substitutus, & hæres fit patris, non defuncti filij. Quod si viuo, fi

LIB. II. INSTIT.

lio pater decessit, & filius hæres factus, ante pubertatem mortuus est: Tunc ex verbis sequentibus substitutio locū habet, & hæres fit substitutus, nō patris sed defuncti filij. Porro ius hoc pupillaris substitutionis, nulla propria lege inuentū, sed moribus & iure non scripto introductum est. Etenim quum pupilli testamentum sibi facere nō possent: Iustum visum est, vt Patres iis testamenta facerēt.

¶ Hac ratione motus & Imperator noster sanctissimus, constitutionem emisit, quam & Codici suo voluit inferi: qua & tali casui consultum est. Ait enim: Si quis furiosos, aut dementes filios habeat, aut nepotes aut pronepotes, cuiuscunq; sexus sint & cuiuscunq; gradus, Ius & potestas ei esto, etiam si puberes sint, ad similitudinē substitutionis pupillaris, certas personas substituere, in casum quo in dementiæ morbo adhuc manentes, decesserint. Quod si respuerint, substitutionē illam infirmari fanciuit. Id quod & ipsum ad exemplum pupillaris substitutionis inuenit, quæ postquam pupillus adoleuerit, infirmatur.

¶ Pupillari igitur substitutione in præfatum modum ordinata, duo quodā modo testamenta sunt. Alterum patris erga filium, Alterum filij erga substitutum, Quemadmodum si ipse filius hæredem sibi scripsisset. Quinimò, si verum dicere volumus, propius est, vt vnum sit testamentum, sed hæreditates duæ. Quarū altera ad filium à patre defertur, altera à filio ad substitutum vadit. Quæcunq; enim pupillus vel ex hæreditate paterna habuerit, vel ipse sibi acquiserit post mortē patris: ad substitutū transeūt. Porro vnum esse testamentum, vel eo argumento ostenditur, q̄ solum septem testes adhibeantur: quum, si duo fuissent testamēta, quatuordecim adhibendi fuerint.

¶ Contingit aliquando, vt qui filio suo pupillari-
 ter substitutum dederit: in summum timorem ve-
 niat, ne q̄ pupillo substitutus est, vbi nouerit post
 mortem patris, se illi substitutum datum, pupillo
 insidias comparet: Est autem impubes ob ætatis
 breuia tempora, insidiis admodum obnoxius. Si
 quis ergo pater ita formidolosus est, & formidinē
 hanc vitare vult: Pupillo hærede instituto, vulga-
 rem substitutionem palam sine timore post institu-
 tionem pupilli scribat. Sic enim pupillo insidiari
 substitutus non poterit. Neq̄ viuo patre: Quia tūc
 ignorat, quid in testamento scriptum sit. Neque à
 morte testatoris: Quia iam pupillus heres patri fa-
 ctus, locum vulgari substitutioni non facit: Porro
 nemo sine spe lucri, insidias pupillo molitur. Et id
 quidem de vulgari substitutione, Pupillarem autē
 substitutionem, quā quis facere vult, dicat in hūc
 modum. Filius meus hæres mihi esto. Et si hæres
 non erit, Ille mihi hæres esto. Et quum tutores, le-
 gata, fideicommissa, & libertates dederit: In inferi-
 ore testamenti parte, hæc verba scribat. Sin vero fi-
 lius meus Hæres factus ante pubertatem mortu-
 us fuerit, Ille ei hæres esto. Et hanc partē proprio
 lino colliget, & propria cæra consignet. Sed & in
 priore parte testamenti, hæc verba scribat. Nolo
 inferiorem partem testamenti viuo filio meo &
 adhuc impubere aperiri. Substitutione enim pupil-
 lari hunc in modum facta, tutus erit pupillus ab
 insidiis omnibus. Nam neq̄ viuo patre quisquā
 ei insidiabitur, propterea q̄ testamentū omne ad
 huc clausum sit: neq̄ à morte patris, propterea q̄
 tota substitutionis pupillaris ratio ignoretur.
 Quidam quum testamentum conderet, & filium
 hæredem scriberet, statim substitutionem pupilla-
 rem subiunxit, valet nihilo minus substitutio. Ver-

LIB. II. INSTIT.

rum is, qui id consilij cepit, & ibi filio substitutum dedit, vbi filium hæredem instituerit: cum magno filij discrimine testatus esse videtur.

¶ Non solum autē hæredibus institutis liberis im-
puberibus: pupillariter substituere parentes possunt, sed etiā exhæredatis. Quemadmodum igitur propter patriā potestatem, non quia hæredes scribuntur, pupillarem admittunt substitutionē: Ita & exhæredatis liberis vtiliter substituimus. Verum dixerit aliquis, Quid ergo accepturus est, is qui exhæredato pupillo substituitur? Dicemus. Si quid contingat pupillum ex hæreditatibus, legatis, aut donationibus propinquorum vel amicorū paternorum acquirere, Id omne ad substitutum transibit. Ea quæ dicta sunt, de substitutione liberorum im-
puberum institutorum vel exhæredatorum: etiam ad posthumos trahuntur. Posthumis enim vulgariter substituere possumus, hunc in modum. Posthumus mihi hæres esto. Et si non fuerit: Ille hæres esto. Hæres autē non est, si aut non nascatur, aut natus ante patrem decedat. Possumus & pupillariter: Ita. Posthumus mihi hæres esto: Et si hæres fuerit, & impubes decesserit, Ille hæres esto. Sed & illud iis quæ dicimus consequens est, vt vulgaris pupillaris (quam vocant) substitutio in posthumis procedat.

¶ Habeto hæc pro quadam præuia inspectione. Pars testamenti, in qua pater sibi hæredem instituit, dicitur Principalis: Ea vero in qua filio impuberi substituit, dicitur Pupillaris. Pendet autem Pupillaris ex principali, & ex illa vim suam accipit. Hoc ita pro præuiis quibusdam inspecto. Vide nunc rē quam tractamus. Diximus liberis nostris im-
puberibus posse nos substituere. Id autē intellige: Quum nobis ipsis hæredes instituimus, hoc est, quum

quum principalem partē condimus. Hac enim nō condita, Pupillaris non habet, vnde sibi robur assumat. Nam pupillare testamentum veluti pars & sequela est principalis testamenti. Atqui sequelam nemo inuenire potest, nisi & principale subsistat. Adeo autē vim suam omnem pupillare testamentum à principali accipit, vt si principale nō valeat, nec pupillare valere possit. Finge enim exempli gratia: Testatorem in Principali, nomen hæredis sua manu non scripsisse, & tamen in pupillari id scripsisse: Nullius momentī erit pars pupillaris, quoniā pars principalis vitio laborat.

¶ Possumus autem, si plures nobis sint liberi impuberes, vel singulis pupillariter substituere, vel ei qui eorum nouissimus impubes morietur. Sed si neminem liberorum impuberum intestatū velim decedere: singulis propria substitutione substituo. Sin vero iura successionum ab Intestato, salua et integra esse inter liberos malim, Tunc ei, qui eorum vitimus impubes morietur, alium quempiam extraneum substituo. Et si alij mortui fuerint, fratres superstites, ius legitimæ hæreditatis ab intestato habebunt. Sin vero vnus ex eis nouissimus impubes obierit, tunc veniet substitutus.

¶ Præterea nominatim impuberi substituere possum, & dicere. Si filius meus hæres mihi fuerit & impubes decesserit, Ticius ei hæres esto. Possum autem & generaliter ei substituere. Verbi gratia, Multos vnā cum filio meo hæredes institui, Aut multis institutis hæredibus, filium exhæredaui. Possum generaliter ita substituere, dicēs. Quisquis mihi patri hæres erit, Is & filio meo ante pubertatem morienti, substitutus esto. Per quæ verba, Ex substitutione ad hæreditatem impuberis venient, qui & scripti sunt hæredes & extiterunt. Nam
 si in

LIB. II. INSTIT.

si instituti, hæreditatem ex principali parte repudi-
auerint, ex pupillari substitutione nihil capient.
Diuiditur autem inter eos pupilli hæreditas, pro
portione hæreditaria, Id est, pro qua parte patri
hæredes facti sunt,

¶ Et masculis quidē vsq; ad annos quatuordecim
licet substituere. Fœminis vero vsque ad duodecim.
Quã ætatē si excedant, euanescit substitutio.

¶ Extraneo autem vel filio puberi hæredibus institu-
tutis, nemo ad similitudinem impuberum liber-
rorum substituit, dicens, Ille mihi hæres esto: Et si
hæres mihi fuerit, & intra trigesimū (exempli gratia)
annum decesserit, Ille ei hæres esto. Sed hoc so-
lum permissum est, vt eum quem hæredem institu-
erimus, per fideicommissum possimus obligare,
alij hæreditatem nostram vel totam vel pro parte
restituere. Porro ius fideicommissi quid & quale
sit, suo loco tradetur.

QVIBVS MODIS TESTAMENTA IN-
firmantur. Tit. XVII.

Didicimus quemadmodum iure testamenta fi-
ant. Sed si quid eorum, quæ ad solennitatem
obseruationemq; spectant, omissum fuerit, dicitur
testamentum non Iure Ciuili factum, aut verbi cõ-
pendio, Iniustum. Fortè enim legitimus (id est, a
lege statutus) testium numerus omissus est: aut ad-
fuerunt quidem septem testes, sed non omnes sub-
scripserunt: aut subscripserunt quidem omnes, sed
non consignauerunt: aut ipsi quidem omnia hæc
fecerunt, sed testator manu sua nomen hæredis nõ
scripsit, neq; coram testibus futurum successorem
nominauit: aut aliquis qui liberos habebat suos,
neq; eos instituit, neq; exhæredauit. Omnibus his
ex causis, testamentum dicitur non Iure Ciuili fa-
ctum. Quòd si nihil eorum neglectum fuerit, non
tamen

tamen sic oïno ad finem vsq̄, vim habet testamen-
tum. Nam aut rumpitur, aut irritum fit. Et rumpi-
tur quidem hunc in modum. Quidam sine vitio
omni testamentum condidit. Sed quum testator
eodem in statu non mansisset, ius testamenti minu-
tum est: Etenim si quis post testamenti confectio-
nem, adoptet in filium, vel eum qui sui iuris esset,
apud Imperatorem, vel eum qui alieni, apud Præ-
torem, secundum ea quæ constitutione quadam
piissimi nostri Principis cauentur: Hoc est, quum
auus est, qui adoptat (tunc enim adoptio naturam
suam explicat) testamentum eius rumpitur, per ad-
iectionem noui huius Sui, perinde atque per ag-
nationem posthumi.

51.

¶ Sed & posterius testamentum quod iure perfe-
ctum est, superius rumpere potest, siue quis ex eo
hæres existat, siue non, dum existere potuerit. Id
enim solum spectamus, An aliquo casu existere po-
tuerit. Et qui fieri potest, vt qui existere potuit, nō
existat tamen? Finge eum qui in secundo testamen-
to hæres institutus est aut repudiasse aut viuente
testatore, vel post mortem eius ante aditionē mor-
tuum esse, aut conditionē, sub qua institutus erat,
non extitisse. Et in his casibus contingit, vt is qui
duo testamenta fecerit, intestatus tamen moriatur
Priore rupto per confectionem posterioris, Et se-
cundo irritato, q̄ ex eo nemo hæres extiterit.

52.

¶ Quidam testamento condito hæredem Primū
instituerat. Deinde post tempus aliquod, aggressus
est & secundum testamentum facere, quod & iure
perfecit, hærede instituto secundo: hunc in modū.
Secundus mihi ex illa & illa re hæres esto. Nichilo-
minus & hoc modo prius testamentū rumpitur.
Nec enim quod ex certa parte Secundus hæres, in-
stitutus sit, id institutionē eius irritam facit. Ac ita

53.

D. Se

LIB. II. INSTIT.

D. Seuerus & Antoninus rescriserunt. Cuius cōstitutionis hæc verba sunt. (Neq̄ enim referre absurdum est, Quum & aliud quiddam non inutile, ex ea discere possimus.) Quidam testamento condito, pluribusq̄ in eo institutis hæredibus, In secundo testamento alium quendam ex certis rebus hæredem scripsit, hoc addito, Se nihilo minus velle et prius testamentum valere. Decessit. Relata res est ad Seuerū & Antoninum, & ab iis Cocceio Campano rescriptū est. Testamentū quidē secundo loco factum, licet in eo certarum rerū hæres scriptus sit, nihilominus prius testamentū rumpit, perinde atq̄ si secundus hæres sine aliqua rerū mentione institutus esset. Verū iusserunt eū, qui in secundo testamento institutus erat, hæredē quidē esse, sed tamen teneri hæredibus in priore testamēto institutis, ad restitutionem hereditatis, iis videlicet rebus contentū, ex q̄bus hæres scriptus fuerat. Ita vt si ea, quæ ipsi relicta sunt, quadrantē Legis Falcidię nō faciūt: suppleri ei debeat, quod quadrātī deest. Huius autē rei ratio in verbis est secundo testamento insertis: Quibus vt valeret prius testamentum expressum est. Rupti ergo testamēti vitium multis modis accidit: Nā & posthumi natiuitas, & noui Sulagnatio, & secundi testamenti confectio, testamentum rumpere solent. Et hæc de rupto.

¶ Porro & irriti vitium testamenta soluit. Verbi gratia, quū testator Capitis diminutionē patitur. Quod quibus modis accidat, primo libro relatam est. Si enim testator aut maximam patiatur, & fiat seruus: aut mediam, & Ciuitatē amittat: aut minimam, & fiat alieni iuris, dando se arrogandum: Irritum fit testamentū. Quemadmodum igitur et iam dictum est, tria vitia sunt, quæ testamenta perturbant, Non Iure Ciuili factum, ruptum, & irritum.

Possu

Possimus autem & quod irritum est, ruptum vocare: & quod ruptum est, Irritū: Sed & ea quę nec initio iure facta sunt, irrita vocare possumus. & sine differentia, his nominibus vtimur. Sed ideo singula vitia, singulis appellationibus distinguere institutum est, vt ex proprio cuiusq; nomine cognitis vitiis, facilius ea vitare possemus.

96. ¶ Sed hæc tria dicta vitia, testamentum Iure Ciuili factum infirmant, verum ad testamentum Iure Prætorio confectum non pertinent. Nam vitium non Iure Ciuili facti, stultum sit dicere in testamento, quod ad Ius Prætorium pertinet, locum habere. Sed neq; vitium Rupti, id dissoluit, neq; etiam Irri, si contingat vt testator capitis diminutionem quā subierat, effugiat. Prætor enim duo tēpora inquirit: nempe conditi testamenti, & mortis: & si quem vtroq; tempore inuenerit testamenti facti, onē habuisse, pro valido testamentum tuetur: nihil curiosus de medio tempore laborans, siue Ciuitatē, siue libertatē amisit. Omnino enim si septē testium signis signatum sit, & defunctus vtroq; tēpore, testamenti factionē habuerit, quoniā & Ciuis Romanus & suę potestatis erat, hęredi scripto dat honorū possessionē secundum tabulas. Quod si in Capitis diminutione decesserit, Quū enim se arrogandū prębuisset, mortuus est, anteq̃ potestatis suę fieret: Tunc & ipse Prætor irritum esse no- uit testamentum, neq; hęredi scripto honorū possessionem secundum tabulas pollicetur.

97. ¶ Quidam testamento condito superuixit, ac dixit, se nolle id testamentū valere. Ex solis his verbis testamentū non infirmatur. Nam quę Iure confecta sunt, Iure etiam subuerti tolliq; debent. Plus dico: Etsi quis post prius testamentum, secundū facere aggressus sit, & aut mortalitate pręuētus, aut

quia

LIB. II. INSTIT.

quia eum eius rei pœnituit, id non perfecit: Diuis
Pertinacis constitutione cautum est, vt prius testa
mentum firmum ratumq; sit. Ait enim, Non aliter
tabulas priores, quæ iure factæ sint, per sequentes
irritas fieri, q̄ si & sequentes iure ordinatæ & perfe
ctæ fuerint. Nam imperfectum testamentum, sine
dubio, nullum & infirmum est.

§ 2. ¶ Eadem constitutione & illud expressum est, Ta
lem institutionem valere non debere, quum quis
litis causa, quam cum aliquo habet, Imperatorem
hæredem instituit, nec firma huiuscemodi testamen
ta vocat. Sed neq; ex nuda voce sineq; scriptis, hæ
redis institutionem in Imperatorem collatam ad
mittit, neq; commissurum se dicit, vt aliquid acci
piat ex vlla scriptura tanquã ex vltima voluntate,
nisi integra ei Iuris authoritas adesset. Secundum
hanc constitutionem et D. Seuerus & Antoninus
sæpe rescripserunt. Licet enim (inquiunt) legibus so
luti simus, attamen secundum leges viuimus. Quam
vocem adeo diuinam sæpe oportet in ore habere.

DE INOFFICIOSO TESTAMENTO.

Tit. XVIII.

Diximus supra, Possè parentes in condendis te
stamentis, liberos suos hæredes non scribere,
sed vel exhæredare, vel præteritionis ignominia af
ficere. In quibus scilicet præteritio, pro exhæredati
one accipitur. Sed quoniam parentes hinc arrepta
potestate, filios suos grauiter lædebant, relinquentes
eos in inopia: Nam si quis ex ascendentibus p
masculos, aliquem ex liberis exhæredasset, neq; ip
so iure inualidum erat testamentum: neq; ab inter
stato filius venire poterat. Nam quomodo quum
testamentum extaret? Neque Prætor honorum
possessionem contra tabulas dabat, Præteritis enim
non exhæredatis ea dabatur. Quod si mater erat tes
tatrix

strix, Ne cogitare quidem poterant ii qui per ma-
 trem descendebant, de bonorum possessione cōtra
 tabulas. Aduersus enim testamentum fœminæ li-
 beris bonorū possessio cōtra tabulas nō datur. In
 extremum igitur subsidium inductum est: vt libe-
 ri de Inofficioso testamento agere possint, qui que-
 rantur ac dicant, iniique se exhæredatos vel iniique
 præteritos esse: huius coloris prætextu, q̄ defun-
 ctus sanæ mentis non fuerit, quum testamētū or-
 dinaret. Id autem dicitur à Liberis non quasi verè
 furiosus fuerit defunctus, sed q̄ rectè quidem fece-
 rit, verū non vt ratio pietatis exigit. Nam si verè
 furiosus fuisset, testamentum facere non potuisset.
 Aut certe ideo insanisse existimandus est quòd na-
 turam sine causa odisset. Nec vero liberis tantum
 permillum est, testamentum parentum vt inoffici-
 osum acoufare: sed etiam parentibus, vt liberorum
 testamenta impugnent. Porro soror & frater tum
 demum testamentum defuncti subuertunt, quasi
 scriptis hæredibus à iure prælati, quum hæredes in-
 stituti turpes personas sustinent, vt aurigæ, mimi,
 arenarij, & hi, quorum familiaritas ex turpi consu-
 tudine constata est. Sic enim id sacris constitutio-
 nibus expressum est. Parentes igitur ascendentes
 & liberi descendentes, quum ingrati in defunctum
 non extiterunt aduersus quemuis scriptum hære-
 dem, querelam inofficiosi testamenti intentabunt:
 frater autem & soror solum aduersus turpes per-
 sonas. Cognati vero qui vltra fratrem & sororē
 sunt nullum habent aditum ad querelam inoffici-
 osi, & eam mouentes, succumbent.
 Porro de inofficioso testamento agunt liberi, tum
 naturales, tum etiam adoptiui secundum ea, quæ
 constitutione Imperatoris nostri cauentur. Verū
 tunc demū querelam inofficiosi vtiliter intentant,

cum omni auxilio destituti sunt, Nam extremum subsidium est querela inofficiosi. Qui ergo aliud ius habet, quo ad hereditatem defuncti totam, vel partem eius venire possit aditum ad querelam inofficiosi non habet. Et hoc non solum de liberis qui in rerum natura sunt, sed etiam de posthumis intelligi oportet.

¶ Sed & hæc omnia ita accipienda sunt, si nihil eis penitus à defuncto relictum est. Id enim & cōstitutiōne quadam Sanctiss. Imperatoris, ad seruandā naturę verecundiā introductum est. Nam olim, si tota debita pars relictā fuisset, locus querelę de inofficioso fiebat: Veluti si quis quadringentos solidos in bonis haberet, necesse erat ei, omnino centū relinquere, hoc est quartā partē hereditatis, ne querela posset intentari. Hodie vero et si vnus solidus tantum, vel quantacunq; pars hereditatis, vel res qualiscunq; eis fuerit relicta, querela de inofficioso quiescit, constitutione id quod eis deest vsque ad quartam partem legitimę partis quā ab intestato erant habituri, supplete: etiam si maxime testator propria manu non ascripsit, velle se, vt quod quartę deesset, boni viri arbitratu cōpleretur. Id enim constitutiō ipsa quanuis non adiectum, tanquam naturę consentaneum admittit.

¶ Si q̄s patris voluntatē approbauerit, per querelam de Inofficioso eā subuertere nō potest. Vnde vide qd questitū sit, Is quē ego in potestate habebā, pupilli cuiusdā tutor erat. Moriens ego alium heredem scripsi, & filium meum exheredauī. Porro pupillo, cuius is tutor erat, legatū dedi. Legatū filius meus, quod pupillo relictum erat, exegerat: Postea de inofficioso vult agere, q̄ se nihil ex paterna hereditate habere dicat: Id ne ei licet, An nihil nocuit, quod legato exacto, videatur voluntatē patris ap
pro

probasse & Et dicimus, Nihil eum pati præiudicij, quoniã pupilli nomine, et ex tutoris officio, legatũ exegit. Nihil igitur prohibet, quo minus suo noie de Inofficioso possit agere. Ex contrario quoque quæritur. Impuberẽ ego filium in potestate habebam. Alio quodam hærede instituto, Impuberem nihil ei relinquens exhæredavi. Legavi autẽ Titio cuidam solidos centum, quem ego Impuberi testamentariũ tutorẽ dederam, aut Prætor dederat, aut lege ad tutelam vocabatur. Titius tutor noie pupilli de Inofficioso egit, & victus est: fortẽ enim meritò exhæredatus fuit Impubes. Postea hic idẽ Titius legatum sibi relictum à scripto hærede petiit, haud dubium est, quin id non amittat.

¶ Querelam igitur de Inofficioso excludit relicta Quarta ei, q̄ ab intestato ad hæreditatẽ vocatur, siue per legatum relicta sit, siue per fideicõmissum siue per donationẽ causa mortis. Donatio autẽ inter viuos iis non connumeratur, nisi in hoc donatum fuerit, vt in iis casibus, quorũ Imperatoris nostri sanctissimi constitutio quædam meminit: & aliis quibusdam modis, qui veteribus legibus & sacris constitutionibus compræhensi sunt. Si quarta igitur filio relinquatur, Querela Inofficiosi quiescit. Et si quidem vnus est filius, Quartam ei totius hæreditatis relinquĩ oportet, Sin autem duo sunt, aut etiam plures, Quarta omnibus relicta pro rata & ex æquo, efficit vt querela sileat. Verbi gratia, duo sunt: Necessè est, vt iis relinquam singulos sescunces. Quòd si tres sint, necesse est, vt singulas vncias iis relinquam.

DE HAEREDVM QUALITATE ET
differentia. Tit. XIX.

Heres nomen generale est, In tres autem species diuiditur, Nam Hæredum alij dicuntur Necessarij

cessarij, Alij Sui & Necessarij, Quidam Extranei:
 ¶ Et quisnam est Necessarius & Seruus, qui hæres institutus est. Inde sic vocatus, quia volens nolens omni modo post domini mortem, & liber statim & necessarius fit hæres. Itaq; Qui de facultatibus suis dubitant, & ratione subducta, verentur fore, vt nemo propter angustias rei familiaris ipsorum, pro hærede se velit gerere: seruorum aliquē in primo, secundo, aut tertio gradu aut etiam inferius hæredem instituere solent. Veluti Stichus seruus meus hæres esto. Ecce in primo gradu. Aut in secundo, sic. Primus hæres esto. Et si is hæres nō erit, Stichus seruus meus hæres esto. aut etiam vltra. Neminē igitur ad hæreditatem accedere audente, Ex necessitate veniet Stichus, & hæres fiet. Ac nisi creditorum nomina, quæ defunctus contraxit dissoluta fuerint, aliterve eis eo nomine satisfactum, nulla defuncti memoriæ ignominia inuritur, sed hæreditas distrahitur: Non iam illis dicentibus huius defuncti bona distrahi, Sed Stichi hæredis. Creditores igitur in bonorum possessionem missi, aut distrahunt illa, aut inter se diuidunt. Habet autem infamiae huius mercedem seruus, Primò libertatem, cui nulla res comparari potest. Deinde & illud cōmodum ei præstatur, vt ea quæ post mortem patris, Stichus sibi ex alijs causis acquisierit, hoc est non per occasionem hæreditatis, ipsi referentur, neq; in iis ei molesti sint creditores, quanuis maxime defuncti bona æri alieno non sufficiant. Et hi quidem sunt Necessarij.

¶ Porro, Qui sui & necessarij sint, videamus. Sui & necessarij sunt, verbi gratia, Filius, filia, Nepos, & Neptis ex filio, & deinceps liberi omnes, qui in potestate cuiusq; quum is moreretur fuerunt. Et filius quidem & filia ex sese omnino Ius suorum hære

hæredum habent: Verum vt nepos neptiſve ſui hæredes ſint, non ſufficit eum eamve in poteſtate aui defuncti tempore mortis fuiſſe, ſed opus eſt ad hoc vt ſui hæredes ſiant, Patrem ipſorum ex quo nati ſunt, in poteſtate patris ſui eſſe deſiſſe: Per mortē fortē aut emancipationem, vel alios modos, quibus patria poteſtas ſoluitur. Tunc enim nepos aut neptis in locum patris ſui ſuccedit. Et Sui quidem ideo appellantur, quia domeſtici hæredes ſunt, hoc eſt, quia viuo etiā nū patre, domini quodam modo exiſtimantur. Vnde & lex duod. tabu primam eorum cauſam fecit, in inteſtatorum ſucceſſionibus. Et ſui quidem ob dictas cauſas vocantur.

Necceſſarij vero ideo dicuntur, quia omnino ſiue velint, ſiue nolint, tum ex teſtamento, tum ab inteſtato, hæredes ſiunt. Et iure quidem Ciuili nulla eſt differentia inter Necceſſarium, & Suum necceſſariū, Sed prætor reſpiciens quid natura æquum ſit, permittit iis, vt hæreditate paterna, ſi ſuſpectam illam habent, abſtineant. Nā inter duos Ingenuos, Longe melius eſt, defunctum contumelia affici, quam viuū, quippe qui & iniuriam ſentiat. Vbi is ergo abſtinuerit, Bona defuncti à creditoribus poſſidebuntur, idque non ſub filij nomine.

¶ Extranei autē ſunt omnes (vt rem verbo abſolutam) præter hos iam dictos, qui iuri defuncti ſubiecti non ſunt. Itaque & liberi noſtri emancipati extranei vocabuntur. Sed & filius matri extraneus hæres & erit & vocabitur. Nā ſcœmina liberos in poteſtate habere non poteſt. Quidā teſtamento condito ſeruum ſuum hæredem inſtituit. Quum teſtamento factō ſuperuiſſet, ſeruum vindicta manu miſit. Et teſtamento non mutato mortuus eſt. Quærimus, hic inſtitutus hæres, necceſſarius ſit, an extraneus? Et dicimus cum extraneum eſſe, Quoniam

utrunq; ex defuncti testamento consequutus non est, libertatem scilicet & hæreditatem.

¶ In extraneis hæredibus illud obseruandū est, vt cū eis sit testamenti factio, siue ipsi hæredes instituantur, siue ii qui in potestate eorū sunt. Hanc autē testamenti factionem duobus temporibus exigimus: Quum testamentū condimus, vt tunc valeat institutio et quū morimur, vt tunc institutio rectē facta, vtilem effectum habeat. Quòd si quis curiosus in singula inquirat, et tertium inueniemus tempus, quo testamēti factionē eum habere oporteat, hoc est, quum hæreditatem adit. Neq; vlla est differentia, vtrū purē an sub cōditione hæres sit institutus. Nam ipsum Ius hæredis, hoc est an hæres esse possit, eo maxime tēpore spectatur, quo hæreditatem adire debet. Medio autē tēpore, quod est inter factum testamentū & testatoris mortē aut cōditionem institutionis existentē, Si quis conditionaliter est institutus: Ius hæredis mutatū, nullum ipsi ad succedendum, damnū affert. Vnde futurū est, vt si contingat eum Ciuem Romanū esse, quē hæredem institui, & is post factum testamentū, Ciuitatem amiserit, & eam recuperauerit ante mortem meam, aut si cōditionaliter institutus est, ante euentum conditionis: nihil eum prohibeat hæreditatē acquirere. Sic igitur (vt rei totius effectum in vnū contraham) tria tempora inspicimus, quibus hæredem testamenti factionem habere oportet. Testamenti confectionem. Mortem testatoris, & tēpus aditionis. Et ex iis maximē testamenti confectionem & aditionem.

¶ Testamenti factionem habere intelligitur: non is tantum, qui testamentū facere potest: sed etiam, qui ex alieno testamento capere potest, vel alij acquirere, licet hic testamentum facere non possit.

Quapropter & furiosus, & mutus, & pupillus, & infans, & posthumus, & filiusfa. & alienus seruus, testamenti factionē habere dicuntur. Vt enim maxime testamentum facere non possint, tamen ex alieno testamento, vel sibi vel alij possunt acquirere. Nisi q̄ in furioso ita speciem seu casum fingere oportet, vt à patre hæres esse institutus intelligatur. Nam ab alio institutus, donec respiscat, neq̄ sibi, neq̄ alij hæreditatem acquirere potest.

¶ Extranei autē hæredes, dicuntur & voluntarij, quum liberum iis sit, vt hæredes sint, aut non sint. Alij vero necessarij dicuntur, propterea, quòd ex necessitate ad hæreditatem veniant. Neque in hoc solum differentia est, verum & in illo, Quod hæreditatē acquirere, in extraneo dicatur aditio, In necessariis, Immistio. Et quòd hæreditatem non admittere, in extraneo dicatur Repudiatio, In necessario, Abstentio. Sed extraneus repudians, perinde est quasi nunquam ei hæreditas delata fuisset.

Suus autem & Necessarius quauis abstineat, tamen quum à morte patris protinus hæres factus sit, nomen hæredis nihilo minus retinet. Nam id iam sæpe dictum est, Nomen hæredis semel alicui partum, difficulter ad alium transferri: Nisi q̄ Prætor (qui Ius abstinendi inuenit) tutum eum præstat, aduersus molestias & negocia creditorum hæreditariorum. Et in his quidem differunt. In illo autem conueniunt. Quòd siue necessarius immiscuerit se, siue Extraneus adierit, postea omittendæ hæreditatis facultatē non habent, nisi minores sint viginti quinque annis. Nam hanc ætatē agētibus, sicut in cæteris omnibus causis, deceptis, Ita et hic in eolæsis, quòd temere damnosam hæreditatem susceperint, Prætor subuenit: data eis in integrum restitutione, ad hæreditatem omittendam. Quid ergo

si quis maior viginti quinque annis hereditatem, quam opulentam esse putabat, adierit: Et postea ex improviso grande æs alienum apparuerit, quod longo interuallo hereditatem excedat? Et exiit constitutio Hadriani Cæsaris, quæ huic succurrit, Quum prima facie opulenta videretur hereditas, sed ex improviso postea æs alienum emerisset, quod adierit hereditatis tempore latebat. Sed Hadrianus quidem ex speciali beneficio, certæ personæ hanc veniam dedit, diuus autem Gordianus postea ad milites solum hoc beneficium extendit.

¶ Verum Imperatoris nostri beneuolentia, commune omnibus Imperio suo subiectis hoc beneficium præstitit: Constitutionem enim nobilissimam æquissimamque scripsit, Vt ante aditionem inuentarium fiat, cum certis quibusdam obseruationibus: Quas si quis sequutus fuerit, etiam si inopem hereditatem adierit, in tantum duntaxat tenebitur, quantum est rerum hereditariarum quantitate colligitur. Vt ex hac causa in posterum, Ius deliberandi necessarium non sit futurum. Nam ad hoc inuentum est Ius deliberandi, vt prius cognosci posset, an admitenda esset hereditas, & ita quisque adiret: ne scilicet ex improviso damnosam aliquis susciperet hereditatem. Quod si quis ea contemnens, quæ diuina illa Imperatoris nostri constitutione cauentur, tempus ad deliberandum petierit, & deinde hereditatem adierit, non fruetur constitutionis illius auxilio, sed omnem et æs alienum ab eo exigetur.

¶ Extraneus heres testamento institutus, aut ab intestato ad legitimam hereditatem vocatus, Potest pro herede gerere. i. vt heres administrare, agere, seu tractare, aut etiam nuda voluntate hereditatem suscipere, & ita heres fieri. Pro herede autem gerere videtur, qui in rebus hereditariis vt dominus

verfa

verfatur, ſiue in vꝛendendo, ſiue in colendis aut locandis prædiis, & (vt rem verbo vno abſoluam) quocunq; modo voluntatem ſuam declarat, vel re vel verbo de adeunda hæreditate: duntaxat, ſi prius nouerit vtrum ex teſtamẽto an ab inteſtato hæres ſit. Nam ſi quis hæres inſtitutus ſit, & is tanquã ab inteſtato vocatus adeat, aut ex contrario, hæres non fiet. Pro hærede gerere eſt, pro domino gerere. Veteres enim nomine hæredis, pro domino vtebantur. Quemadmodũ autem nuda voluntate extraneus hæres ſit, dicẽdo hæreditatem ſe admittere: Ita etiam contraria reſponſione ſtatim ab hæreditate repellitur, dicẽdo ſe non admittere hæreditatem. Is qui mutus eſt aut ſurdus, ſic natus vel poſtea ex accidenti factus, nihil prohibet, quo minus pro hærede gerere poſſit, & hæreditatem ſibi acquirere, dum modo id ſe ſciat propter hæreditatem facere.

DE LEGATIS. TIT. XX.

Poſt teſtamentorum doctrinam, neceſſe eſt dicere de legatis. Sed dixerit hic aliquis, Eum, qui id fecerit, docendi ſeriem continentiamq; inſtitutionis ſciſſiſſe. Propoſitum enim erat ordine diſſerere, de acquisitionibus quæ per vniuerſitatem fierent: vnde oportebat, eum qui de hæreditate quæ ex teſtamento deſertur, dixiſſet, orationem ſuam vertere protinus ad eam, quæ ab Inteſtato deſertur: & ita deinde per reliqua ad legatum venire, per quod ſingulæ res acquiruntur. Sed in promptu reſponſio eſt. Nam quoniam de hæreditatibus quæ ex teſtamẽto deſeruntur, diſſeruiſſimus: in teſtamento autẽ & legata relinquũtur: nõ omnino ſine ratione aliqua eſt, ſequẽti loco & de legatis dicere.

¶ Et ante omnia definiendum eſt, quid ſit legatũ. Legatum eſt donatio à defuncto relicta.

LIB. II. INSTIT.

¶ Sed legati quidem nomen principale est, & ver-
 lut materia: procedunt autem ex eo genera quatuor.
 Per vindicationem. Per damnationē. Per sinendi
 di modum, Et per præceptionem. Sunt autem &
 certa quædam verba, cuiq; legati generi assignata,
 per quæ singula genera significantur. Et vindicationis
 quidē hæc verba sunt: Do illi solidos centum.
 Porrò vindicatio hæc dominum faciebat legatari-
 um simul atq; hæres adiisset, Ita vt aduersus quem-
 uis actione in rem vti posset. Et ideo referri solita
 est inter illa, per quæ singularū rerum dominia ac-
 quirimus, vt supra diximus. Dicta est autem vindi-
 catio ab eo quod est vindicare. i. rem per actionem
 in rem auferre. Damnationis verò illa sunt verba:
 Damno te hæres illi dare solidos centum. Nasceba-
 tur autem hinc legatario aduersus hæredem actio
 in personam, quæ dicitur ex testamento. Sinendi
 autem modo, sic: Damno te hæres vt illi permittas
 illam rem accipere. Et hinc itidem actio ex testa-
 mento competebat. Præceptionis vero illa verba
 sunt: Præcipuam ille ex parte hæres rem illam acci-
 pito. Itaq; non recte ei, qui ex parte hæres non est,
 per præceptionē relinquimus. Nam qui dicit Præ-
 cipito, vel præcipuam accipito, non dubiè declarat
 se præsupponere partem aliquam hæreditatis: hoc
 enim dicit, Ad partem, quā ei reliqui, volo ipsum
 & illud habere præcipuum. Exigebatur autem
 quod per præceptionem relictum erat, Iudicio fa-
 milix herciscundæ. Et hæc quidem olim, Nam iu-
 niorum Principum constitutiones, hanc verborū
 solennitatem per quæ singula quæq; genera signifi-
 cabantur, sustulerunt.

¶ Emilla est autem & Sanctissimi nostri Impera-
 toris constitutio, quam cum magna lucubratione
 fecit, studio validiores firmioresq; defunctorū vo-
 lun

luntates reddendi. Qua iussit, vt sententiæ, non verba morientium spectentur, & vna omnium legatari generum sit natura: Atque etiam vt quibuscunque verbis aliquid relictum sit, liceat legatariis id persequi, siue per actiones personales, siue per actionem in rem, aut etiam hypothecariam. Multa autem & alia summè utilia, eadem constitutione docemur: Sed longe perfectius perpensum eius modum discant, qui verba eius diligenter perlegerint.

¶ At neq; ad hæc ea constitit constitutio, verum etiam maius quiddam adiecit. Quum enim videret legata in multa versari sollemnitate, In fideicommissis autem magis testantis voluntatem foueri, et ideo latiore quoq; ea naturam habere: Necessarium existimauit, Omnia legata fideicommissis exequare, sic vt nulla inter ea esset differentia: sed vt quod legatis deesset, id ex natura fideicommissorum repleretur: & si quid amplius esset in legatis, per hoc cresceret & fideicommissorum natura. Verum, ne confusè & permistè de legatis & fideicommissis in ipsis procemiis Iuris siue incunabulis differentes, teneriores adhuc adulescentium aures per diffusionibus, Operepretium esse duximus interim, prius separatim de legatis, deinde postea de fideicommissis tractare: Vt natura vniuscuiusq; per sese cognita, subtiliorem postea & exactiorè, eruditi iam & quodam quasi habitu assumpto, doctrinam sine perturbatione accipiant.

¶ Porrò non solum testantis aut hæredis res, sed etiam alienæ legari possunt. Non tamè vt domino res suæ auferantur. Nam hæres dominum adire cogitur, & cum eo de re emenda agere. Et siquidem dominus eam vendere non recusat, emptam hæres dabit legatario. Sin verò emerit eam de inuito domino

LIB. II. INSTIT.

mino non potest, æstimationē legatario præstabit.
 Quòd si quis mihi eam rem legauerit, cuius cōmer-
 cium non habeo, id est, Ius eam comparandi: Non
 solum non debetur mihi, quod relictū fuerit: sed
 neq; æstimationē eius petere poterò. Quid enim, si
 quis mihi campum Martium legasset (Est autem
 locus publicus, non longe à Roma) vel basilicam,
 vel templū, vel quæ vsibus publicis destinata sunt,
 Veluti theatrum, Arenam, Equiriū? Omnia enim
 huiuscemodi legata, nullius momenti sunt. Sed il-
 lud quod paulò ante dictum est, Alienam rem le-
 gari posse, tunc intelligendum est, quum ego testa-
 tor alienam rem sciebam esse: Si enim ignorassem,
 non consisteret legatum. Nam forte si meam non
 esse sciuissem, non etiam legassem: & hoc ita rescri-
 pto D. Pij cautum est. Si quis mihi rem alienam le-
 gauerit, neq; hæres eam redimere, vt mihi daretur,
 velit: neque æstimationem eius præstare, q; legatū
 dicat non consistere, quia testator alienam rem esse
 nesciuerit. Ego vero legatarius instem & aduerser,
 propterea q; validum esse contendam, quia defun-
 ctus alienam esse sciuerit: Vtri tandem onus pro-
 bandi incumbit? Hæredi ne, qui ignorasse testato-
 rem dicit, an mihi legatario, qui sciuisse contendo?
 Et dicimus, Legatario onus probandi incumbere,
 hæredem vero probare nō cogi. Nam legatarius,
 quum actor sit, meritò probandi onus sustinet.
 ¶ Titius à Primo mutuatus, fundum ei suum eius
 debiti nomine, in pignoris causam dederat. Titius
 antequam debitū solueret, ad mortem veniens,
 fundum hunc mihi legauit. Necessè est hæredi, æs
 hoc alienum quod Primo debetur, soluere: & mi-
 hi fundum à pignore siue hypotheca liberum dare.
 Sed tamen & hic eadem distinctio adhibetur, quæ
 in præcedēte casu, quum aliena res legata est. Tunc
 enim

enim hæres soluto debito cogitur fundum ab hypotheca liberare: quum defunctus obligatam esse rem sciebat, Idq; Diui Seuerus & Antoninus rescripserunt. Si tamen legatarium voluerit defunctus rem legatam ab obligatione hypothecæ liberare, & hoc specialiter expresserit, hæres eam luere non debet.

¶ Rem ego tibi alienam legauit, & quum post testamentum superuixissem, Tu legatarius eius rei factus es dominus. Illud profecto extra omnem controuersiam est, te eam rem ab hærede meo petere non posse: Nam quomodo, quæ in tuo dominio est? An ergo neque æstimationem eius petere poteris? Et ita distinguendum est. Si quidem ex causa emptionis eam comparaueris, æstimationem eius per actionem ex testamento contra hæredem intentatam, consequeris. Sin vero ex donatione aut ex legato dominus eius factus fueris, ne pretium quidem eius petere poteris. Idq; propter regulam dicentem: Duas lucratiuas causas in eundem hominem, & eandem rem concurrere non posse. Hac ratione, Si eandem mihi rem Primus & Secundus legauerint, & deinde diem suum obierint: Quærimus, An ab vtriusq; hæredibus rem legatam petere possim? Et dicimus, Quod si ex vnius testamento, rem ipsam consequutus sim: ex alterius testamento nihil consequar: neq; rem ipsam, Nam quomodo, quum in bonis meis sit? neq; pretium eius, quoniam rem ipsam ex lucratiua causa consequutus sum. Sin autem prius ex vno testamento pretium rei acceperim: nihil prohibet, quo minus ex altero rem ipsam petam.

¶ Non solum quæ in rerum natura sunt, sed etiam quæ non sunt, sed vt sint sperantur: utiliter legamus. Veluti fructus, qui ex illo fundo nascentur: aut

LIB. II. INSTIT.

aut quod ex illa ancilla nascetur.

¶ Si duobus quibusdam vnam & eandem rem legauero, siue coniunctim, siue disiunctim: & ambo legatum petant: In duo inter eos scindetur legatum. Sin alter eorum deficiat, aut voluntate sua aut fortuna. Voluntate, vt quia repudiauerit legatum: fortuna, vt quia viuo testatore decesserit: aut si quo alio modo capere non possit, vt quia Ciuitatem amiserit, Tunc totum legatum ad collegatarium pertinet. Et coniunctim quidem est, si ita relinquar Titio & Seio Stichum seruum do, lego. Disiunctim vero, sic: Titio Stichum seruum do, lego. Seio seruum Stichum do, lego. Sed & si adiecerim, Seio eundem seruum, æque disiunctim legatum efficitur. Veluti si dixerim: Titio Stichum seruum lego. Seio eundem seruum lego. Sic igitur coniunctio illa, Et, adiecta, coniunctim legatum videri facit. Quod si adiecta non sit, disiunctim.

¶ Titij fundum moriens mihi legasti. Te adhuc viuente fundum ego hunc de Titio emi deducto vsufructu: hoc est, nudam proprietatem sine vsu ac cepi, & vsufructus apud Titium mansit. Paucos post tempore mortuus est Titius: & ita morte ipsius extinctus vsufructus, quem sibi exceperat, ad proprietatem recurrit. Mortuo te, cum hærede tuo
 * ex testamento volo agere. Iulianus ait, recte me per actionem in personam, æstimationem fundi petere. Nam in hac petitione vsufructus locum seruitutis obtinet. Sed officium Iudicis est, vt deducto vsufructu, æstimationem ab hærede præstari iubeat. Verbi gratia, Fundus cum vsufructu, centum quinquaginta solidis valet: sine vsufructu, centum. Agens igitur centum quinquaginta solidos petat: sed hoc officio Iudicis continetur, vt solius proprietatis æstimationem accipiam, hoc est, solidos centum.

tum. Id enim absurdissimū est, ut ususfructus pretium consequar, quum ususfructus ex causa lucrativa ad me peruenerit.

¶ Quidam meum mihi fundum legauit. Inutile est legatum. Quod enim meum est, amplius meum fieri non potest. Sed & si maximè fundū hunc alienauerim: non debetur mihi, neq; fundus ipse neque æstimatio eius.

¶ Titius serui dominus erat: hunc mihi legauit, quum Primi esse putaret, valet legatum. Nam veritas opinioni præualet. Sed & si meum, qui sum legatarius, seruum esse putauit: valet & ita nihilominus. Quoniam vtilem exitum habet legatum. Nam & defunctus dominus est, Et ego dominus nō sum: neq; impedit quicquam, quo minus in me dominium transferri possit.

¶ Rem tuam mihi legasti, & quum superuueres, alienasti eam. Ait Celsus, si adimendi animo, & quod ab amicitia mea recederes, eam alienaueris, legatum mihi non deberi. Quod si hunc animum in alienando non habueris, Quia fortè magna tibi incubuit necessitas ob publica aut priuata debita, & quum parata pecunia egeres, eam vendidisti: Legatum ab hærede tuo petere possum. Idq; etiam Seuerus & Antoninus rescripserunt. Quidam mihi prædium suum legauit, & quum superuixisset, pignori id dedit: ab iisdem Principibus rescriptum est, non videri eum, qui pignori dedisset, animo legatum adimendi id fecisse. Vnde legatarius hæredem cogit exoluto debito prædium à creditore luere & sibi dare. Quod si quis fundū mihi legauerit, & quum superuixisset, partem eius alienauerit: Pars quæ alienata non est, haud dubiè mihi debetur: Pars autem alienata, tunc demum: quum non eo animo alienauit, quod ab amicitia mea recederet.

LIB. II. INSTIT.

¶ Centum mihi solidos debebas, Ego tibi liberationem debiti legavi: Valet legatum. Et neque à te hæres meus, neque ab hærede tuo, petere potest, neque ab alio qui hæredis loco est, vt ab eo qui vniuersalis fideicommissum accepit, aut à bonorum possessore. Sed etiam ex contrario cum hærede meo ex testamento poteris agere, vt te accepti latione liberet. Porro non tantum in perpetuum debitori meo id concedere possum ne ab eo petatur, sed etiam ad tempus dicendo: Damno te hæres, ne intra decem annos debitum illud petas à debitore meo.

¶ Quid autem, si ex contrario, debitor moriens debitum quod debet creditori suo legauerit. Quæritur an valeat? Et dicimus, Legatum hoc inutile esse, si nihil plus est in legato. Nam si is qui centena debet, centena legarit: Non valet. Igitur vt debitum petitur, & quum locum habet lex Falcidia, non diminuitur vt cætera legata. Sin autem centena quinquagena legata sint, valet legatum propter adiectionem. Quum vero sola centena sunt, in legato, Ideo legatum non valet, quoniam sine lucro est.

¶ Quod si tibi in diem debebam, vt quia forte stipulatus eras centum solidos tibi dari post annos decem, aut debebam tibi sub conditione. Veluti, Si nauis ex Asia venerit: Et debitum tibi hoc pure legavi. Quæritur, an valeat legatum. Et dicendum est, valere propter representationem, id est, quoniam statim iam soluitur. Id enim lucratur creditor, quod statim accipiat id, quod post decennium, aut post euentum conditionis erat præstandum. Aut etiam interdum quod nunquam daretur, si forte conditio non extitisset. Quid ergo, Si in hoc legato, viuo testatore qui debitor est, aut diem venire, aut conditionem existere contingat? Et ait Papinianus, vtile nihilominus esse legatum, Quia semel constituitur ab

tit ab initio, & lucrū in se habuit. Quod & verum est. Neq; enim obtinuit sententia quorundam Iurisconsultorum, qui existimabant legatū extingui, quum in eam causam peruenisset, a qua incipere non potuisset. Vt ecce adueniente die, aut existente cōditione: debitum purum est tempore mortis testatoris. At si quis, quod ab initio purum erat, legauerit: Iam dictum est legatum nō valere. Hic autem ideo valet, quia ab initio constiterit.

¶ Dotem ego ab vxore mea accepi. Et constante matrimonio moriens, dotem ei legauī. Valet legatum. Id enim lucratur mulier, q̄ plenior sit de legatis actio q̄ de dote. Nam (vt adhuc discere poterimus) non simul atq; solutum est matrimonium, dos etiā redditur. At legatum protinus soluitur. Quid ergo, si dotem quam non acceperim, vxori legauerim? Seuerus & Antoninus rescripserunt: Si quidē simplicius legauerim: forte q̄ dixerim: Vxorī meæ dotem lego, quam mihi dedit, Inutile est legatum. Nihil enim mihi dedit, & incerta est quantitas. Sin vero certę quantitatis mentionē fecerim, Vt si dixerim: Centum solidos, quos nomine dotis mihi dedit, ei lego. Aut forte illum fundum, quē mihi dedit, lego ei: Vtile est legatū. Aut si dixerim, quæ in instrumento dotali expressa sunt, ei lego. Nam & sic valet legatum.

¶ Seruum tibi legauī. Is sine factō aut dolo hēredis mei mortuus est. Damnū hoc erit legatarij. Sed & si alienus sit seruus, qui legatus est: & is nō ex hāre dis voluntate manumissus sit a domino, aut mortuus sit, non tenetur hāres. Quod si hāredis seruus legatus fuerit, & is eum manumiserit, teneri hāresdem Iulianus ait ad æstimationem eius. Nec inter esse putamus, Sciuerit an ignorauerit eum seruū a se legatū esse. Idem est, & si ipse seruū non manumiserit,

LIB. II. INSTIT.

ferit, sed alij eum donauerit: & is cui donatus est eum manumiserit. Nam & hic æstimatio eius peritur ab hærede, quãuis ignorauerit eũ legatũ esse.

¶ Ancillam aliquis suã, cum natis suis legauit: uo testatore mortua est ancilla. In ipsa quidẽ legatum est extinctũ, sed in liberis eius ualet. Nec cum ipsa, liberorũ legatum perimitur. Seruus meus dicitur ordinarius, Seruus autẽ serui mei uocatur uicarius. Quidam igitur quũ seruum haberet Stichum nomine, qui uicarios habebat: Ordinarium mihi cum uicariis legauit. Cõtingit, ut ordinarius moreretur. Et hic legatũ in Ordinario peremptũ, In uicariis utile est. Habeto hæc in modũ cuiusdã præuix inspectionis. Quædã sunt principalia, quædam sunt horũ sequelæ siue accessoria. Et quãdiu ualent principalia, subsistunt & ea quæ accedũt. Illis uero sublatis, & hæc perimuntur. Verbi gratia, Principale est, Seruus: Accessorium, peculium eius: Quãdiu seruus consistit, consistit et peculium, Seruo autem aut mortuo, aut manumisso, aut alienato, extinguuntur peculium. Nam quomodo peculium apud me posset extare, ipso illo, quod principale est, non exstante? Rursus, Principale est fundus: Accessorium, instrumentum ipsius. Est autem instrumentũ fundi, Quicquid ad gignendos, vel colligendos, aut transferendos vel conseruandos fructus pertinet. Ad gignẽdos, Ut serui operarij, boues, aratra, ligones, & cætera id genus. Ad colligendos, Ut falces & quæ iis similia. Ad transferendos, Ut plaustra, corbes, & cætera iis affinia. Ad conseruandos, Ut dolia, testæ, lenticulæ, & quæcunq; talia sunt. His ita inspectis, uide nunc rem quam tractamus. Seruum tibi meum cum peculio suo legauit. Quum a testamẽto factõ superuixissem, seruum meum manumissi, aut alienaui, aut mori contigit, Non in seruo tan

no tantum, sed etiã in peculio, perit legatũ. Nam quũ principales causſæ non ſubſiſtunt, neq; ea que accſſorij vicẽ obtinent, ſubſiſtere poſſunt. Idemq; eſt, ſi tibi fundum meum inſtructum, ſiue cum inſtrumento ſuo legauerim, Eumq; quũ ſuperuixiſſem alienauerim. Nam & hic, quum inſtrumentũ ſequela & accſſorium ſit fundi, extinguetur legatum & in inſtrumento.

¶ Gregem ouium tibi meum legauĩ. Euenit dein de, vt totus grex ad vnam ouem perueniret. Poſt legatarius & ouem quæ reliqua eſt, petere. Gregem ego tibi meum, in quo centum erant oues, legauĩ. Quum à teſtamento ſuperuixiſſem, contigit, vt multis agnatis fieret capĩtum centum quinquaginta: Et eę quæ poſt teſtamentũ editę ſunt, in grege numerantur, et omnes legatarius accipiet, vt ait Iulianus. Grex enim, vnum corpus eſt, ex diuerſis capĩtibus conſiſtens. Sicut & domus, vnũ corpus eſt, ex cohærentibus lapidibus aut materiis conſiſtens. Itaq; ſi domum tibi legauerim, et à teſtamento factõ, columnas aut marmora adiecerim, nempe & hæc adiecta accipies.

¶ Peculium ego tibi ſerui mei legauĩ, In quo erant decem ſolidi. Siue me viuẽte quindecim ſiant, ſiue quinq;, Omne id legatariũ reſpicit, ſiue lucrum eſt, ſiue damnum. Hæc habeto in modũ præuiæ cuiusdam inſpectionis. Ceſſio eſt, legatorum quæ nondum percepta ſunt, ad hæredes tranſmiſſio. Porro quod patrifamiãſ eſt hæres, id ſeruo eſt dominus. Quod enim ego paterfamiã� nondum perceptũ, ad hæredem meum tranſmittere poſſum, hoc ſcilicet & ſeruus domino acquirat. Quod vero cedere nõ poſteſt, atq; ad hæredes tranſmitti, id neq; dominis acquiratur. Cedunt autem legata, quum delatã nobis fuerint. Deſerri vero eſt, acĩonem eorũ nõ

LIP. II. INSTIT.

mine competere. Competit autem actio, In puris quidem legatis, à morte testatoris: In conditionalibus vero, post conditionis euentū. Nam olim quidem legata ab adita hæreditate cedebant. Sed quū id sæpe in legatariorum damnum verteretur, Hæredes enim videntes aliquos ex legatariis morbo laborantes, in magno esse vitæ periculo, aditionē differebant, Ne legata eis competere, & ad hæredes ipsorū transmitterentur: Ideo placuit legata à morte testatoris cedere, siue deferri, Quoniam hoc tempus in hæredum arbitrio non est. Inuenias tamen ubi & legata quædam hodie propter diuersas Iuris regulas, ab adita demum hæreditate, vt olim solebant, cedant.

¶ His tibi sic inspectis, videto nunc rem, qua de agimus. Stichus serui mei peculium legauit. Post mortem meā ante aditionē, Stichus prædictus acquisiuit aliquid, vtrius lucro id cedit? Apud hæredem manebit, an legatario dabitur? Et ait Iulianus: Si quidem ipsi Stichus in testamento manumisso, legatum fuerit peculium suum: Omne quod ante aditam hæreditatē acquiserit, ipsius esse. Et quam ob causam dicemus. Quia dies huius legati, ab adita hæreditate cedit. Atqui, si à morte testatoris legatū cessisset, ad hæredem spectaret. Huiusmodi ergo differentiæ quæ ratio est? Audisti, Cessionem esse legatariorum, quæ nondum percepta sunt, ad hæredes transmissionem. Hic igitur Stichus, ad quem transmissurus erat peculium sibi legatū ante aditam hæreditatē? Ad hæredes non poterat: Quoniam seruus hæredem habere non potest. Domino igitur acquiserit? At enim quis dominus eius ante aditam hæreditatē? Merito ergo non cedit legatum. Post aditam vero hæreditatē, quoniam tunc & liber est factus & hæredem habere potest: nō sine ratione est.

ne est, vt legatū cedat. En tibi igitur casum, in quo & hodie secundum Vetera Iura ab adita demū hæc rederitate, legatum cedit. Non iniuriā ergo, quum autem sit legatum antequam cederet, Omnia quæ postea acquisita sunt, ad Stichum legatarium pertinent. Quod si extraneo cuiusdam Stichi serui peculiū legauerim: Quæ post mortem meam ante aditam hereditatē acquisita fuerint, apud hæredem manebunt. Nam legatum hoc à morte testatoris cedit. Hæc autem dico, quæ post mortem meam acquisita sunt, legatario non dari, nisi quæ acquisita sunt, ex rebus ipsis peculiaribus descenderint. Vt si Luti, Ancilla erat in peculio, & ea peperit. Fundus, & in eo fructus nati.

¶ Porro sciendum est, Quum seruus in testamento manumittitur, peculium non sequi. Quod si inter vivos eum manumittam, accipere eum cum libertate peculiū, nisi id specialiter adimam. Idque Divi Severus & Antoninus rescripserunt. Seruus autem meus non solum habet in peculio, ea quæ quavis ex causa acquirit, sed etiam si quid in res aut rationes meas impendat, id peculium auget. Verbi gratia. Mille solidorum aliquis habebat peculium, & debebam ei centum solidos, quos in res meas impenderat, erit peculium eius mille & centum solidorum. Si hunc igitur seruum testamento manumittam, & peculium ei suum legem, Dubium id non est, quin mille illos solidos sit consequuturus. An autem & centum illos, quos in rem meam impendit? Et iidem principes rescripserunt, Petitionem eum eorum non habere. Quæ enim in promissu sunt, & in parato, legare videor, non etiam que in rationes meas impendit. Quod si dispensationem rerum mearum testamento manumittam, sub hac conditione, Si rationes dispensationis suæ reddidero

LIB. II. INSTIT.

diderit: legare ei videor peculium, Ac dicere, vt illis
dem Principibus visum est, ex peculio quod ei lega-
tatum videtur, debere ipsum reliqua inferre. Nam
vnde quum seruus esset, exoluturus erat ea quæ
deberet, nisi ex peculio: ex quo & reliqua illaturus
erat, si dominus quum adhuc viueret, reliqua peti-
tisset?

¶ Non solum res corporales, sed etiam incorpora-
les legari possunt. Et ideo si quis centum solidos
mihi debeat, actionem quam contra eum habeo, al-
teri legare possum. Cogitur autem hæres hanc lega-
tario præstare. Quod si debitum hoc exegerim,
quum à testamento superuixissem, extinguitur lega-
tatum. Ecce hic igitur, Incorporale est, quod relin-
ctum est. Actio enim legata est.

¶ Sed & tale legatum valet; Damno te hæres do-
mum illius reficere. Aut, Titium ære alieno quod
debet liberare.

¶ Generaliter aliquis seruum aut rem aliam lega-
uit, dicens: Do, lego huic seruum. Aut, do, lego illi
equum. Queritur, Vtri danda sit electio, hæredi ne,
vt quæ velit soluat, an legatario, vt quem velit acci-
piat? Et dicimus electionem esse legatarij, nisi specia-
liter contrarium dixerit testator.

¶ Optionis legatum, Id est, vbi testator ex seruis
suis, aut ex vestibus, aut ex libris, legatarium opta-
re aliquid siue eligere iussit, tacitam habet conditio-
nem. Vnde nisi legatarius viuus optauerit, sed ante
optionem mortuus fuerit, non transit id legatum
ad hæredem ipsius, propter regulam dicentem, Le-
gatum conditionale ante euentum conditionis mor-
tuo legatario, ad hæredem eius non transmitti. Est
autem optio, quum ita dixit Testator: Optato Ti-
tius de familia mea seruum vnum. Et hæc quidem
plim in vsu erant. Constitutio autem sanctiss. no-
stra

stri Imperatoris & hoc in meliorem statum transtulit: Licentiamq; dedit hæredi legatarij, seruum optare, quem legatarius in vita sua non optauit. Et diligentiore tractatu habito, illud in eadem constitutione additū est. Nā quū olim duobus aut pluribus optione relicta, si in optione non consentiebant, sed alius Stichū optabat, alius Pamphilum: Secundum aliquorum sententiam, in pendēti esset legati petitio, donec consensissent, secundum alios, dissensu eorum extingueretur: constituit Imperator, vt siue vnius legatarij plures sint hæredes, qui in optando non consentiant, siue plures sint legatarij, qui non eundem seruum optent, ne legatū ideo pereat, quanuis compluribus veterū aliud visum sit, contra omnem rationem. Sed totam hanc optionem siue electionem fortunæ voluit committi, & iudiciū eius expectari. Sorte enim iacta, cum optionem siue electionem habiturū, cui id fors dederit, & cæteros omnes collegatarios aut coheredes hūc sequuturos, & eum accepturos, quem is elegerit, cui fors fauerit.

¶ Illis autem solis legare possumus, quibuscumq; testamenti factionem habemus.

¶ Incertis personis neque legata neque fideicommissa relinqui possunt. Et neque id in paganis solum obtinet, sed ne militibus quidem permissum est, sicut Diuus Hadrianus rescripsit. Incerta autem persona est, quam incerta opinione testator animo suo subiecit, & de qua rogatus nihil certi possit dicere. Veluti, Si quis ita dixerit: Quicumque filio meo filiam suam in matrimonium collocauerit, fundum illum ab hærede meo accipito. Aut, Qui primi à morte mea Consules designabuntur, iis hæres meus decem solidos dato. Incerta est & hic persona, Nam & hoc incertū est, quis filiam suam

LIB. II, INSTIT.

filio testatoris in uxorem daturus sit, & quis post testamentum sit designandus Consul. Nam si quis de eo testatorē interroget, nihil habeat certi quod dicat. Et alios autem multos casus huiusmodi, facile est fingere,

¶ Libertas quoque incertæ personæ relicta, inutilis est. Nominatim enim seruos in testamento manumitti placuit.

¶ Sub certa autem demonstratione, Incertæ personæ utiliter legatur. Veluti si dixerō, Ex cognatis meis, quos nūc habeo, Siquis filiam meam in uxorem duxerit, rem illā ab hærede meo accipito. Hic enim persona quidem incerta est, verum demonstratio, hoc est vniuersitas, certa. Nam dixi, Ex cognatis quos nunc habeo. Qui numerus, certus est.

¶ Incertæ personæ legatum dedi. Dubium nō est, quin non consistat. Si tamē per errorem hæres meus soluerit: repetere non potest. Ita enim, id sacris constitutionibus cautum est.

¶ Alienus posthumus similis est incertis personis. Et ideo inutiliter ei legatur: Est autem alienus posthumus ille, qui natus suus hæres nō sit. Ideoque ex emancipato filio conceptus & natus nepos, extraneus est mihi posthumus.

¶ Et hæc quidem olim omnia ita in vsu erant. Sed est quædam Imperatoris nostri in Codice posita constitutio, quæ totam hanc de incertis personis partem, mirabiliter emendauit, non solum in hæreditatibus, sed etiam in legatis & fideicommissis. Sed ipsa sese cōstitutio, si quis eam legat, clarissimè ostendit.

¶ Incertus tamē tutor dari, ne ex hac quidem constitutione poterit, Certus enim esse debet. Quoniam certo Iudicio debet testator filiis suis tutorē dare. Inutilis ergo erit illa tutoris datio, si dixerit: Qui primus

primus ad iusta mihi facienda venerit, is filio meo tutor esto.

¶ Alienus posthumus & olim hæres institui poterat, & nunc potest sine impedimento. Nisi forte in vtero eius fœminæ sit, quam iure vxorem habere non possum.

¶ Porro, vt clarius personas de quibus ageretur, explicarēt, multas habebāt veteres appellationes. Est enim nomen. i. ἡ κύριον ὄνομα. vt Titius. Cognomen, id est, ἡ ἐπιώνυμον. hoc est quod nomini subiungitur: & id modo in laudem, modo in vitium sonat. In laudem, vt Pius: In vitium, vt Superbus. Est et prænomen. Id est ἡ χρηματισμός, quasi dicas appellatiuum. Hoc autem vel à maioribus assumitur, vel à benefactoribus. A maioribus, vt si quis Achille vocet Æacidem. A benefactoribus, quemadmodū videmus Præsides quosdam Prouinciarum, qui propriis appellationibus nomina illorum præponunt, quorum suffragio Præsides facti sunt. Veluti Strategium aut Constantinum. Si quis ergo quū legatum alicui daret, in nomine legatarij errauit, vt si cum Titium dicere deberet, dixerit Seium, aut in cognomine, vt si pro Superbo, Pium dixerit, Aut in appellatiuo, vt si pro Strategio dixerit Primum. Quæritur, an legatum sit inutile, Et dicimus, Si in confessum veniat, de quo fenserit, nihilo minus valere legatum. Idemq; & in hæredibus obseruatur. Nam si quem hæredem instituens, in aliquo eorū quæ dicta sunt, errem: Institutionē id nō vitiat. Et meritò. Nam noīa signandorū hominū gratia inuenta sunt. Quòd si alio quouis modo intelligi possit, qua de persona agatur, nihil interest: Atq; adeo nullum ex errore circa nomina damnū contingit.

¶ Huic rationi proxima est & illa Iuris regula, qua dicimus, Falsa demonstratione legatum non

LIB. II. INSTIT.

perimi. Sciendū est enim Quòd interdum demonstratio, Interdū Causa legatis accedit. Est autē Demonstratio, Rei quæ legatur designatio. Veluti si quis seruū legarit dicēs, Stichum seruū meum verū nam lego Titio. Vtile est legatū, quanuis non verū sit Stichus, sed ex emptione eum habeam. Aut etiā ita. Stichum seruum meum, quem de Seio emi, Titio lego. Quanuis eum de Primo emerim, vtile tamen est legatum, propter dictam regulam, falsa demonstratione legatum non perimi.

¶ Ficta quoq; causa legato injecta, legatum non vitiat. Est autem Causa significatio rationis, quare res quæq; legetur. Veluti si quis ita legauerit. Titio, quia me absente negocia mea curauit, Stichum seruū meum, do, lego. Vel ita. Titio, quia patrocínio eius capitali crimine liberatus sum, seruū meum lego. Quanuis enim maxime, neq; negocia mea vnquam Titius gesserit, neque patrocínio eius capitale discrimen euaserim, valet tamē legatum: Idque propter regulam: qua dicimus. Falsa causa legatum non perimi. Sed si condicionaliter enunciata fuerit causa, Et ea falsa inueniatur, nihil consequetur legatarius. Verbi gratia, sic dixi. Titio, si negocia mea vnquam curauit, fundum lego. Nam si curauit, habebit legatum tanquā impleta conditione. Sin autem non curauit, tanquā conditione defectus, nullam habebit actionem pro legato.

¶ Hæc habeto in modum præuia cuiusdā inspectiōnis. Quum in vnā & eandem personā concurrūt iura actoris & rei, confusio eo modo facta, iudiciū tollit, & litem extinguit. Neq; enim fieri potest, vt quisquam aduersus seipsum Iudicio consistat. Illud quoq; sciendum est, quod paulò iam antè dictum est, legata pura à die mortis testatoris deferri conditione

ditionalia ab euentu conditionis. His ita inspectis videto nunc rem, quam tractamus. Quidam moriens hæredem me instituit: deinde & Stichus seruo meo legatum à me reliquit. Queritur, an recte legatum hoc datum sit, quoniã in vnã personam Iura actoris & rei concurrunt. Ego enim reus sum, vt qui sim hæres: Ego rursus actor sum, vt qui sim dominus. Quoniã igitur ius actoris & rei in me concurrunt, his confunditur. Quidam tamen Iurisperiti, putant inspiciendum esse: quando deferatur legatum, hoc est, quando actio pro legato competat. Etenim eo tempore diuisæ sint à se inuicem personæ hæredis & legatarij, nam fortè, quum superuixisset testator, ego seruũ meũ Stichum manumissum vel alienaui: quoniã tunc diuisæ sunt personæ, valet legatum. Sin vero tempore mortis testatoris, ego seruũ meum, qui & legatarius est, in potestate mea habere inueniar, extinctum est legatũ propter rationem iam dictam. Et id quidem, quũ purè datum est legatũ. Sin autẽ conditionaliter relictũ est, tunc non mortẽ testatoris, sed euentũ conditionis spectamus. Et si quidem existens conditio Stichũ inuenerit: aut liberum aut alterius seruum, vtile est legatum. Sin autem hac eueniente, in potestate mea inuentus fuerit, non consistit legatum. Et hæc quidem illi. Cæterum quod obtinuit, id ferè tale est. Nam in legatis conditionalibus verum est, quod iam retulimus: spectandum esse euentum conditionis. In puris autẽ vnã cũ scriptura sui legatũ inutile est, idq; propter Catonis regulam, qua dicimus: Omnia legata, quęcunq; inutilia erant futura, si statim à testamento facto, testator decessisset: Ea neq; ideo conualescere, q; testator post testamentũ factum, tam diu superuixerit, vt medio tempore, facultatẽ habuerit hæres seruum Stichum vel manumit

LIB. II. INSTIT.

numittendi vel alienandi. Etenim si testator simul atq; testamentum fecerat, decessisset: futurum erat haud dubiè, vt seruus in potestate hæredis inueniretur. Quid autè è contrario. Si quis moriens seruum meum hæredè instituit, & ab eo mihi legatum dedit? Et dubium non est, quin hic valeat quod relictum est. Nam & si statim à testamēto factò, testator decessisset: nondum futurum erat, vt apud hæredem dies legati cederet. Etenim suprà quidem in proxima specie, vbi hères dominus erat, & seruus legatarius, legatum seruo delatum, statim & domino acquirebatur. In hac autem specie, dici non potest, legatum domino delatum, & instituto hæredi seruo acquiri. Nam hæreditas hic à legato separata est. & per hunc Stichum alius hères effici potest. Etenim si anteq̃ iussu meo hæreditatē adeat, eamq; mihi acquirat, in alterius potestatem translatus sit, nouo domino acquirat hæreditatem. Sin autè manumissus fuerit, sibi adeundo acquirat eam. Et in his casibus vtile erit legatum. Diuisa enim est persona hæredis & legatarij. Itaq; vel cum eo si manumissus adit, vel cum nouo domino, ad legatum agere possum. Quòd si in potestate mea permanserit, iussuq; meo adierit, euanescit legatum. Quoniã ego, & legatarius ex scriptura testamenti, & hères per serui acquisitionem inuenior.

Et merito
to) Quam
stultè igit
tradūt ali
qui in arte
quã Nota
riatus vo
cāt: pro or
dine seruã

¶ Ante hæredis institutionem inutiliter legamus. Et merito, Quoniã testamenta vim suã ex institutione hæredū accipiunt. Et ob id veluti caput atq; fundamentum totius testamenti intelligitur hæredis institutio. Sic igitur, id quod ante hæredis institutionem relictum fuerit, extra testamentum esse videtur. Hac eadem ratione, neq; libertas ante hæredis institutionē dari potest. Sed quoniã sanctiss. noster Imperator absurdum putauit esse, scripturę quidem

quidem ordinem seruare (quod & ipsi veteres visū esse, vā
tuperabant) testatorum autem voluntates asperna prius lega
ri: constitutionē edidit, per quā & hoc vitium emen
davit. Vt iam liceat & ante hæredis institutionem deinde ad
& inter medias hæredum institutiones, legatū re extremū
linquere, ac multo magis libertatem, vtpote quā heres scri
leges omnes maximo fauore prosequantur. Et an batur
te hæredis quidem institutionem, Veluti si ita in
initio testamenti dixerō. Illi solidos centum lego:
Aut, Ille liber esto. Et post deinde subiungam. Ille
mihi hæres esto. Inter medias vero hæredum insti
tutiones, quū dico: Ille mihi ex semisse hæres esto:
Illi & illi centum solidos lego. Aut Stichus seruus
meus liber esto: Deinde post subiungam & secun
dum hæredem ex altero semisse.

¶ Post mortem hæredis, aut post mortem legata
ri, inutiliter relinquitur legatum: Veluti si quis di
xerit. Post mortē hæredis Illi centum solidos lego.
Tunc enim quandiu superest hæres, legatum ab
eo non petitur. Post mortem vero eius, ab hærede
eius non petetur. Idque propter regulam qua dici
mus: Actionem, quæ aduersus nos non cœperit,
neque aduersus hæredes nostros transire. Idemque
est & in legatario. Nam si dixerim, Primo quum
mortuus fuerit, centum solidos lego, non constat
legatum. Quoniam neque ipse petere poterit, pro
pter verba testatoris: neque hæres eius propter re
gulam: qua dicimus, Actionem quæ in nobis non
cœperit, neque in hæredes nostros transmitti.
Item pridie quā legatarius aut hæres morietur,
inutile legatum est: Verbi gratia si dixerō: Pridie quā
futurum est vt hæres moriatur, aut quā futurum
est vt Titius moriatur, Titio centum solidos le
go. Incertus enim dies est qui pridie mortis sit.
Nam post mortem, ad præteritum recurrentes di
cimus

cimus, Diem hesternū pridie mortis fuisse. Et quo-
 niam id non nisi ex morte cognoscitur, perinde est,
 quasi post mortem legatum fuisset. Verum & hæc
 Imperator noster Sanctiss., simili modo emendare
 dignatus est, Legatis ita relictis firmitatem præ-
 bendo ad similitudinem fideicommissorum. Nam
 veteres fideicommissa in hunc modum relicta ad-
 mittebant, & legata calumniabantur. Sic igitur
 nulla est hac in re inter legata & fideicommissa dif-
 ferentia: valent enim vtræq;.

¶ Legatum quoq; quod poenæ nomine relinquitur,
 aut adimitur aut transfertur, inutile est. Poenæ
 noīe legari videtur, quod coercendi hæredis causa
 relinquitur, quò magis aliquid aut faciat aut non
 faciat. Nam quoniã multi quædam ab hæredibus
 suis fieri iubebant, ac modum quendã illis præscri-
 bebant viuendi: Et hæredes has voluntates sine pe-
 riculo ac damno aliquo contemnebãt: Ideo viden-
 tes homines cõtemni iussa ac præcepta sua, pecuni-
 ariã quandam poenã excogitauerũt, per quã hæres
 facere quicq; cogeretur vel contra animũ suum.
 Et declaremus id exẽplo. Veluti: Ille mihi hæres
 esto, & filiã suã Titio in vxorẽ dato: aut ex contra-
 rio, ne dato. Quòd si cõtra sententiã meã fecerit, Se-
 io decẽ solidos dato: Vel etiã ita, Hæres meus ffret-
 uum meũ Stichũ alienauerit, aut ex cõtrario, si non
 alienauerit, Titio. x. solidos dato. Nõ valet legatũ
 propter duas rationes. Prima est, Quòd lex impro-
 bet legatũ, quod in arbitrio hæredis positum est,
 Atqui hic in ipso est, vt legatum debeat, aut nõ de-
 beat. Nã si iussa testatoris fecerit, nihil soluit: Sin ad-
 uersatus fuerit, Obligatur legatario. Ad hæc legata
 amore legatarij & ex beneuolẽtia dari oportet, nõ
 odio hæredis. Porro adeo Regula hæc que dicit: Le-
 gata poenæ nomine relicta inutilia esse, obtinet: Vt
 multæ

multæ extent Principum constitutiones, quibus ostenditur, Ne Principē quidē agnoscere legatum quod pœnæ nomine ei relictum sit. Quinimo neq; ex militari testamento, valet legatum pœnæ nomine relictum, quāuis aliæ militum voluntates in testamentis ordinandis, vt Iurisperiti dicunt, valde obseruentur. Quin etiā nec libertas pœnæ nomine relictæ, vtilis est. Eo amplius nec hæredem pœnæ nomine vtiliter institui scribit Sabinus. Veluti: Siquis ita dixerit: Titius mihi hæres esto, si filiam suā Seio in matrimoniū collocaturus est. Quod si Titius filiam suam Seio in vxorem non dederit, Seius ei coheres esto. Inutilis est Seij institutio, Quā enim molesta est heredi, legati datio: tam nocebit ei & heredis adiectio. Quoniam dimidia hereditatis auferetur. Sed tantā hanc scrupulositatem Imperator noster sanctiss, parum sibi placentem generali constitutione sustulit. Ac iussit, ne ea quæ pœnæ nomine relictæ sunt, vel adempta, vel in alium translata à ceteris legatis distarent, quæ sine pœna vel dationem, vel ademptionem, vel translationem habent: Exceptis videlicet iis, quæ vel impossibilia sunt: vel legibus interdicta, vel aliās probrosa. Tales enim testatorum voluntates obtinere, à ratione suorum temporum alienum esse sanciuit. Et impossibile quidem legatum est, Veluti si dixerō: Titio si in cœlum ascenderit, centum solidos do lego: Et si non ascenderit, eos Primo lego. Nam Titius hic legatum consequetur. Aut si ita dixerō: Titio si vxorem illius adulterauerit, centum solidos lego. Et si non adulterauerit, eos Primo lego. Nam & hic Titius legatum cōsequetur. Aut ita: Titio si matrem suam verberauerit, centum solidos lego, Et si non verberauerit, eos centum solidos Primo lego. Aut si hunc in modū ademero, Et si in cœlum nō ascenderit

derit, vel vxorem illius non adulterauerit, vel matrem suam non verberauerit, centum illos solidos ei non lego. Quoniam & hic inutilis est ademptio, vt in prioribus casibus translatio. Quod si neq; impossibilia sint, quæ legatario iniuncta sunt, neq; legibus vetita, neq; probrosa, tunc & pœnæ noie facta datio, vel ademptio, aut translatio valet.

DE ADEPTIONE LEGATORVM.

Tit. XXI.

ET in eodem testamento, utilis est legatorum ademptio, & in codicillis. Neq; interest, an contrariis verbis fiat ademptio, Verbi gratia si dixi, Titio centum solidos do lego, Deinde paulopost in eodem testamento vel in codicillis, adieci negationem non, sic dicens. Titio centum solidos quæ dari ei iusseram, non do non lego. Ecce verba hæc contraria dicuntur, Per quæ enim verba dederam, per eadem adimo, adiecta negatione non. Nam illi do: hoc non do, contrarium est. Sed & si aliis verbis fiat ademptio, valet & ita. Vt si dixerim, Titio centum solidos lego, deinde dicam, Titio centum solidos dari nolo. Possumus autem & ab alio in alium transferre. Verbi gratia: Seruum meum Stichum Titio reliqui, Possum ita dicere: Stichum quæ Titio legauit, Seio lego. Dicere autem id possum vel in eodem testamento, vel in codicillis. Porro translatio tacitam in se habet ademptionem. Nam legatum quod à Titio ad Seium trāsero, tacite Titio adimo.

DE LEGE FALCIDIA.

TIT. XXII.

Hinc necesse est dicere de Lege Falcidia, per quam modus nouissime legatis datus est. Nam olim licebat totum patrimonium, vel ferè totum, legatis exhaurire: Permittente id lege duod. tab. quæ sic cautum erat. Vti quisq; legasset suæ rei, ita ius esto. Sed postea placuit hanc legandi licentiã coarctare.

Id

Id quod et ipsorum testatorum gratia inuentū est, Ob id, q̄ plerunq̄ intestati moriebantur, recusantibus scriptis hæredibus, pro nullo aut minimo lucro hæreditates adire. Et lata quidē est post hæc lex Furia, qua cauebatur, Ne cui vltra mille aureos legare liceret. Quod si quis maiorem summam sibi relictam accepisset, quadruplum eius, quo plus q̄ licebat, acceperat, reddebat. Verbi gratia. Si mille et ducentos aureos acceperat, quadruplum ducentorum reddebat, hoc est, octingentos. Sed parata huic legi fraus erat. Etenim si quis quum quinque millia aureū in bonis haberet, quinque legatariis millenos reliquisset, in legem non incidēbat, et rursus tamen eueniebat, vt hæres, qui nihil lucri habebat, hæreditatem repudiaret. Et ita iterum subuertebantur testamenta. Tertio loco lata est lex Voconia, Qua cautum erat, ne legatarius plus haberet quam hæres. Sed tamen et hæc ipsa facile conuelleretur. Nam si quis, quum centum solidos in bonis haberet, heredem se instituisset, et nonaginta novem legatariis singulos solidos reliquisset, neq̄ legem transgrediebatur, et locum tamen faciebat repudiationi. Ob vnum enim solidum nemo totius hæreditatis onera subire sustinuisset. Vltimò igitur lata est lex Falcidia, quę totum defuncti patrimonium in duodecim vncias diuisit, et vetuit, ne cui vltra dodrantē .i. nouē vncias totorū bonorum legare liceret, siue vnus sit heres institutus, siue plures, sed vt quadrans .i. quarta pars bonorum apud heredem heredesve maneret.

¶ Quidam igitur quum quadringentos solidos in bonis haberet, duos heredes ex æquis partibus instituit Titium et Seium: Legauit autem nomina tim a Titio, dicens. Damno te Titii, illi et illi dare res quę valeant solidis ducentis, aut solidis centum

LIB. II. INSTIT.

sexaginta. A Seio vero aut nihil specialiter aut tantilla legauit, quæ partem eius duntaxat in partem dictam midiam minueret: sic ut ei adhuc integri essent centum solidi. Aderant legatarij, & cum Titio agebant, integra petentes legata. At is, cum exolutis legatis aut nihil esset habiturus reliquum aut pauca admodum: Quartam eius partis ex qua institutus erat volebat detrahare, hoc est solidos quinquaginta. Ex aduerso dicebant legatarij, Satis esse factum a testatore Legi Falcidiae. Tantum enim de drante bonorum legatis esse exhaustum. Contra Titius æquum censebat, ut quartam institutionis suæ (sic ut iam dictum est) haberet. Coorta igitur hac quaestione: Placuit, suæ quæque partis, ex qua hæres scriptus esset, quartam retinere posse. Neque ideo erogo, quod Titius integrum semissem aut quadrantem habeat, impedimento id erit Titio, quo minus quartam partem suæ institutionis retineat. Singulos enim hæredes, quartam partem institutionis suæ habere oportet.

¶ Porro quoniã diximus Quartam bonorum defuncti integram debere apud hæredem manere, videndum est utro tempore quantitas bonorum defuncti quanta sit, spectetur. Mortisne tempore, an aditæ hereditatis: Et magis placuit, tempus mortis defuncti spectandum esse. Quapropter usque ad aditam hereditatem siue damnum aliquod diminutiove in hereditate accidit, siue quid ei accessit, Id legataris quantum ad legem Falcidiam pertinet neque nocet neque prodest: sed exitus utriusque rei, hoc est, tum decessionis tum accessionis hæredem respicit. Veluti in hac specie. Centum aliquis solidos in bonis habebat: legauit centum solidos. Et in confesso est hæredem ex lege Falcidia viginti quinque potuisse retinere, hoc est, Quartam. Dilata aditione hereditatis

tis, Contigit, vt per seruos hereditarios aliquid hereditati acquireretur: aut parerent ancillæ, aut ederetur fetus pecudum. Et tantum hereditati accessit, vt hæres Quartam habere possit, nec egeat lege Falcidia. Verum quum placeat mortis tempus spectari (Tunc autem legi Falcidiæ locus erat) Accessio, quæ medio tempore facta est, heredis lucro cedit. Quoniam nihil minus Quartam centum solidorum retinebit, extrinsecus accessiones lucrificans. Tractemus idem et ex contrario. Quidam quum centum solidos in bonis haberet, legauit solidos septuagintaquinque: dubium non est, quin hæres quum ex voluntate testatoris Quartam haberet, nihil egerit retentione ex lege Falcidia. Post mortem tamen testatoris ante aditam hereditatem vel coorto incendio domus hereditariæ consumptæ sunt, vel factio naufragio merces hereditariæ perierunt, vel serui hereditarij mortui sunt. Ita vt hereditas in. XXV. solidis decreuerit, & ad lxxv. solidos, aut eo minus veluti ad septuaginta venerit. Hæres vbi adierit, solida legata soluere cogetur. Nam tempore mortis testatoris, ex voluntate eius quartam habebat, nec auxilio legis Falcidiæ egebat. Sic igitur in hoc et simili casu nihil lucratur, sed est quando & lædatur, Neque vero indignetur. Quoniam liberum ei erat damnum hoc non adendum hereditatem effugere. Et id in causa fuisset, vt legatarij, quum sciret illo hereditatem repudiante, se nihil ex legatis consequuturos, cum eo paciscerent, vt portioe aliqua legatorum sibi relictorum contenti, nihil amplius peterent. Et ita quod lex Falcidia non tribuit, Id ratio hæc hereditati præstaret, propterea quod minitaret repudiationem.

¶ Quantitas autem patrimonij ita spectatur. Nam primo deduci oportet æs alienum defuncti. Item funeris impensas. Tum precia manumissorum seruorum. Ac tunc demum, reliquum spectandum est, quantum sit, hæ

P > enim

LIB. II. INSTIT.

enim purum esse & verū patrimonium putatur,
 & ex eo Quarta pars apud hæredē manere debet.
 Veluti verbi gratia in hac specie. Decessit aliquis
 DCCC. solidos in bonis habēs, legauit. CCCC.
 Debebat hic creditoribus. CC. Serui manumissi
 æstimantur solidis. CL. In funus eius impensi sunt
 L. vt iam reliqui sint. CCCC. hoc est ipsa legata.
 Vt igitur è. cccc. apud hæredem. C. manere debent,
 non verò vt ex. DCCC. CC: propter deducio-
 nes, quas fieri debere dictum est. Sic igitur tres par-
 tes legatariis dabuntur pro rata, Quarta vero (hoc
 est. C.) apud hæredem manebit. Quñ ergo is, q̄ pu-
 rē in bonis. CCCC. solidos habet. CCCC. legat:
 Quarta, hoc est C. solidi apud hæredē manēt. Quid
 autē si CCCL. leget? Octauam retinere oportet.
 Est autem octaua pars è CCCCL. Habet ergo
 hæres ex testatoris voluntate L. & ex lege alteros
 L. Quæ vtraq; Quartæ quantitatē efficiunt. Quòd
 si quis. D. legarit, quum CCCC. in bonis haberet
 & quidē eos. D. sic legarit, Primo C. Secundo C.
 Tertio, Quarto, Quinto centenos. Tunc quod su-
 perest, deduci debet, hoc est, singulis legatis quinta
 pars detrahi, vt sic singulis legatariis relinquatur
 LXXX. solidi. Ad extremum nomine legis Falcid-
 iæ, retinet hæres à singulis legatariis XX. solidos.
 Et ita, Ipse quidem sibi conficiet C. solidos, hoc est
 Quartam bonorum defuncti: Legatarij vero, qui
 quinque numero sunt, quibusq; singulis C. legati
 erant, singuli LX. habebunt.

DE FIDEICOMMISSARIIS HAERES
 ditatibus. Tit. XXIII.

DICTUM est de legatis, Nunc ad fideicommissa
 transeamus. Fideicommissorum quædā sunt sin-
 gularia, & quædam vniuersalia. Oportet autē pri-
 us disserere de vniuersalibus, et ita venire ad singu-
 laria

laria. Interea videamus non nihil de antiquitate ipsorum. Et initio infirma erant oia fideicommissa, quia nemo inuitus iis præstabat, quibus dare rogatus erat. Porro hinc inuenta sunt fideicommissa. Sæpenu-
mero eueniebat, vt ciuis Romanus moreretur, ha-
bens cognatos peregrinos, quibus neq; hereditas
neq; legata relinqui poterant, propterea qd diuersæ
Ciuitatis essent. Vocabat hic ergo Ciuem aliquē
Romanum, qui hæres ipsi esse posset, qd eū sibi be-
neuolum & fidum futurum speraret. Eumq; hære-
dē scribebat, Ac rogabat extra testamentū, vt vel
hæreditatē totā vel partē eius, vel certas res illi pe-
regrino restitueret. Et in scripti hæredis sitū erat ar-
bitrio, daret ea an nō daret. Neq; enim vllum Iuris
erat vinculum, quo facere id cogerebatur, sed tantum
pudore & fide eorū, qui rogabantur tota res conti-
nebatur. Vnde scilicet & fideicommissa appellata
sunt. Atq; hæc antiquissimis tēporibus in vsu fue-
runt. Postea D. Augustus primus, semel atque iterum
gratia eorum motus, quibus quum peregrini
essent, talia fideicommissa relicta erāt, (Interdum enī
ei notæ huiuscemodi personæ, aut in magno pretio
erant, ob eruditionē fortē, aut alias excellentiores
naturæ aut fortunæ dotes) vel etiā quia per ipsius
salutē sæpe hæredes rogati, Iusturandum suum con-
temnebant, vel ob insignē quorundam perfidiam,
Interdum enim diues aliquis rogatus erat paupe-
ribus liberis & adhuc teneris, vel senio cōfectis pa-
rentibus defuncti restituere, & tamē fidem rumpe-
bat: Iussit ergo Consulibus vt autoritatem suā in-
terponerēt, & eum qd rogatus esset, cogerebāt ad resti-
tutionē. Id quū iustum admodū videretur, & gra-
tum esset in vulgus, paulatim in Iurisdictionem et
necessitatē conuersum est. Ac tantus postmodum
fauor est factus fideicommissorum, vt processu tēpo-
ris

LIB. II. INSTIT.

ris & proprius Prætor petendis fideicommissis crearetur, qui fideicommissarius appellatur.

¶ Enarrata fideicommissorum antiquitate, dicamus de iis quæ per vniuersitatē relinquuntur. Vt igitur fideicommissum vniuersale valeat, necesse est in primis esse aliquem, qui directò hæres in testamento instituitur, & is alteri rogetur hæreditatē restituere. Alioquin inutile est testamentū, in quo nemo hæres instituitur. Siquē igitur heredem instituā, dicens L. Titius hæres mihi esto. Possum adicere et dicere. Rogo te L. Titi, vt quū primū potueris hæreditatē meam adire, eam C. Seio reddas & restituas. Possum igitur heredē rogare, & de parte restituenda, nō solum de tota hæreditate. Relinquitur autē & purè, & sub conditione, & ex certa die, vel luti, post biennium, q̄ mortuus fuero.

¶ Siquis hæres institutus, & rogatus hæreditatē restituere, eam restituerit, nihilominus hæres peruenit. Quoniam nomen hæredis iam ei inhæsit. Is vero, qui hæreditatē recepit, primis quidem tēporibus emptoris vicem habebat, Postea autē interdum hæredis, interdum legatarij. Et dicamus prius de emptore. Quoniā igitur absurdum videbatur hæredem onera hæreditatis agnoscere, fideicommissarium vero in lucro versari, Ideo placuit imaginariam vænditionem fieri, & ita hæres vno nummo totā addicebat hæreditatē. Ac quædam inter hæredem & legatariū siue fideicommissarium interponabantur stipulationes, quæ vocabantur emptæ & vënditæ hæreditatis. Stipulabatur enim hæres a fideicommissario, hunc in modū. Spondes fideicommissarie, si quid creditor hæreditarius a me exegerit, Id mihi reddere, aut defendere me, & me indemnem præstare? Et dicebat fideicommissarius: Spondeo. De inde stipulabatur & fideicommissarius ab hærede, hunc

hunc in modum. Spondes hæres, si quid ab hæreditario debitore exegeris, id mihi præstare, aut etiam actiones mihi cedere, vt eas procuratorio nomine intentare possim? (Quis autem sit procurator infra docebimur.) Et dicebat hæres. Spondeo. Sed cum hac re ita se habente, hæres qui iudicium fugere studebat, in duplices lites incideret, Quoniam et cum creditore hæreditario iudicium excipere cogebatur, & rursus agere cum fideicommissario ex stipulatione: vt reciperet, quod soluisset. Ideo temporibus Neronis, Trebellio Maximo & Anneio Seneca Cõs. Senatuscõs. factum est, Quo cauetur vt si cui hæreditas per fideicommissum relicta & restituta foret, oēs actiones, quæ Iure Ciuili hæredi & in hæredē cõpeterent, hæc ad fideicommissarium et & aduersus fideicommissarium transirent. Et deinde Prætor S. C. hoc subsequens, vtiles actiones .i. obli- quas fideicommissario & in fideicommissarium dedit, perinde quasi ipse hæres esset. Vt perinde atq; si hæres foret effectus, diceret: Si apparet hūc dare oportere. Ecce hic vicem hæredis obtinet.

¶ Sed quia quum hæc ita se haberent, hæredes scripti totam ferè, vt plurimū, hæreditatē restituere rogati, ob nullum aut minimum lucrū adire recusabant, sed eam repudiabant, atq; ob id extinguebantur fideicommissa, Ideo postea Vespasiani temporibus Pegaso & Puffone Cõs. factum est S. C. Pegasianum: Quo cauetur, vt ei qui rogatus esset hæreditatē alij restituere, perinde liceret Quartā partē retinere, atq; ex lege Falcidia quartā partē ex legatis retinere cõcessum est. Neq; vero tantū in immēsis fideicommissis vniuersalibus, sed etiā in iis, per quæ singulæ res relinquuntur, retentio hæc specialiter pmissa est. Quod enim in immēsis legatis est lex Falcidia, id in immēsis fideicommissis est S. C. Pegasianum.

Post hoc autem S. C. hæres solus oneribus hereditariis subiiciebatur, non autē fideicōmissarius. Sed postea placuit, Fideicōmissarium esse loco legatarij partiarij, Id est eius legatarij, qui partē dimidiā acciperet. Nam erat olim quintum genus legati, et vocabatur partitio. Relinquebatur autem hunc in modum, Titius mihi hæres esto, et hæreditatē meā cum Seio in dimidia portione diuidito. Ad extremum interponebātur inter eos tales stipulationes Hæres ita stipulabatur à legatario: Spondes legatarie, si conuentus viginti solidos soluero, eorum mihi dare dimidium? Et dicebat: Spōdeo. Et rursus legatarius stipulabatur ab hærede sic: Spondes, si à debitore hereditario consequutus fueris viginti solidos, eorum mihi dare dimidium, hoc est, decem? Et dicebat: Spondeo. Et vocabatur hæc stipulatio partis & pro parte. Ad similitudinem igitur legatarij partiarij, stipulatio intercedebat inter hæredē & fideicōmissariū. Et hæres ita stipulabatur: Spondes fideicōmissarie, si creditor hereditarius quadraginta à me solidos exegerit, dare mihi triginta? Et fideicōmissarius stipulabatur sic: Spondes hæres, si à debitore hereditario quadraginta solidos consequutus fueris, dare mihi triginta? Et dicebāt Spondeo. Et hoc modo fideicōmissarius per vniuersitatē, vicem sustinebat legatarij. Et necesse erat damnū & lucrum hereditarium inter hæredem & fideicōmissarium cōmune esse pro rata. Vocabantur autē hæc stipulationes, ex parte & pro parte.

¶ Ergo, vt rem in pauca conferamus, Siquidem dodrantem, id est, nouem vncias, aut minorē summam, hæres rogatus sit fideicōmissario restituere & apud se ex voluntate defuncti Quartā aut plus Quarta habeat, tūc ex S. C. Trebelliano restituitur hæreditas: Et in tres quidem partes fideicōmissarius

rius vtili a^{ct}ione vel conuenitur, vel experitur, In
 quartam verò, hæres directâ a^{ct}ione experitur aut
 conuenitur. At si plus q̄ dodrantem, siue nouem
 vncias, veluti decem aut vndecim vncias, vel etiã
 totam hæreditatem fideicommissario restituere ro
 gatus sit h^{er}es; neq; Quartã ex voluntate testatoris
 habeat, locus est Pegasiano S. C. & hæres sua vo
 luntate (Cur autē dicam sua voluntate, post disce
 mus) semel adita h^{er}editate, siue retinuerit Quartã,
 siue retinere noluerit, ipse vniuersa onera hæredita
 ria sustinet. Sed quarta quidem retenta, inter eum
 & fideicommissarium stipulationes partis & pro
 parte interponebantur, ad similitudinem hæredis
 & partiarij legatarij. Si verò totam hæreditatem
 restituisset, Cessabat S. C. Trebellianum, quoniam
 Quartam hæreditatis ex voluntate defuncti apud
 hæredem esse nō videbat. Cessabat & Pegasianū,
 quoniã hæres Quartã retinere ne voluerat quidē.
 Atq; ideo neq; stipulationes partis et pro parte lo
 cum habebāt. Tandē igitur omni cessante auxilio,
 stipulationes emptę & v^{en}ditę hæreditatis inter
 ponebantur. Et hæc quidem quum quis sua spon
 te hæreditatem adierit. Sed si scriptus hæres hære
 ditatem adire recuset, ob id quod dicat eam sibi su
 spectam esse quasi damnosam, Cauetur S. C. Pega
 siano, vt fideicommissarius Prætorem adeat, & vt
 Prætor iubeat hæredem adire hæreditatē, ac totam
 fideicommissario restituere. Et omnes a^{ct}iones ab
 hærede in vniuersum ad fideicommissarium et con
 tra fideicommissarium transeunt, perinde atq; si ex
 S. C. Trebelliano restitutio facta fuisset. Atque in
 hoc casu, concursus sit amborum S. C. Et Pegasia
 num quidem, scriptum hæredem adire cogit, Tre
 bellianum vero transfert a^{ct}iones. Deniq; nullis
 hic stipulationibus opus est, Quia simul & ei qui

hereditatem restituit, securitas datur, quā non conueniatur amplius. Et qui hereditatem recipit, in tuto est: quum omnes ipse actiones habeat.

¶ Sed quia stipulationes ex S. C. Pegasiano descendentes & ipsi antiquitati displicebant, ac quibuslibet casibus excellentissimus Iurisperitorū Papinianus eas captiosas vocat. Et Imperatori nostro sanctissimo, studiū est, simplicia potius quā difficultatis plena iura facere, Ideo omnibus similitudinibus & differentiis vtriusque S. C. ad se relatis constituit, ac placuit exploso S. C. Pegasiano quod postea superuenit, omnem authoritatē Trebelliano S. C. præstare, vt ex eo fideicommissariæ hereditates restituantur, siue ex voluntate testatoris Quartam habeat hæres, siue plus, siue minus, siue nihil penitus. Quā enim scriptus hæres aut totā hereditatē aut supra donatē restituere rogatus fuerit, liceat ei vel Quartam totam vel quod Quartæ deest, ex constitutione Imperatoris nostri retinere, aut quod soluerit recuperare: At quibus pro rata inter hæredem & fideicommissarium ex S. C. Trebelliano diuidendis. Sin vero totam hereditatem sponte restituerit hæres: omnes actiones fideicommissario & contra fideicommissarium dabuntur. Sed illud etiā quod præcipue cautū erat S. C. Pegasiano, Pissimus noster Imperator constitutione sua ad Trebellianū transposuit, Satis enim ex iis quæ paulō ante diximus, nosti: hæredem quando hereditatem vt suspectam adire recusabat, cogi solitum ex Pegasiano S. C. vt adiret, & omnes actiones ad fideicommissarium transisse. Hoc igitur iam ex solo S. C. Trebelliano fiat, et coactus hæres adeat, & volenti fideicommissario hereditatem restituat, nullo damno aut modo apud hæredem remanente.

¶ Quæcunque tibi dicta sunt, de hærede qui ex alio se, id

se, id est, in solidum institutus est: eadem tibi dicta intellige, etiam quum quis ex parte aliqua utputa ex semisse hæres institutus, aut totam eam partem, aut partem partis restituere rogatus est. Nam & hic eadem obseruari Imperator noster sanctissimus iussit, quæ in totius hæreditatis restitutione diximus.

¶ Aliquis moriens hæredem me instituit, deinde ita dixit: Rogo te, ut accepto vel præcepto fundo illo, aut alia quauis re, (Finge autem fundum hunc Quartam hæreditatis continere) hæreditatem meam illi restituas. Et in hac specie S. C. Trebelliano locus est, perinde atque si dixisset: Rogo te, ut Quarta hæreditatis retenta, reliquum restituas. Sed in illo differentia est. Quod quum præcepta aliqua re, Quarta apud hæredem manet, in solidum ex S. C. Trebelliano actiones ad fideicommissarium et contra fideicommissarium transferuntur. & res quæ apud hæredem remanet, sine ullo onere remanet, quasi legato relicta. Quum vero non in re aliqua, sed in iure habet hæres Quartam, Dixit enim forte testator: Retenta quarta hæreditatem meam restituere, scinduntur actiones, Et pro dodrante Id est in tres partes, fideicommissarius utili actione (quam & obliquam vocant aliqui) agit, et cum eo agitur: pro quadrante autem siue in Quartam cum hærede directa agitur, & ipse directa agit: Etiam si maxime hæres scriptus, qui vna aliqua re præcepta siue deducta, hæreditatem restituere rogatus est, in ea parte, quam deducet, maximam partem hæreditatis habeat. Veluti, si forte quum tota hæreditas esset quadringentorum solidorum, hæres iussus est fundum retinere, qui ducentis quinquaginta solidis valeat. Nam & ita, in solidum actiones fideicommissario & aduersus fideicommissarium competunt.

Et

LIB. II. INSTIT.

Et necesse est hic, fideicommissario secum delibera-
re, num expediat sibi, fideicommissum suscipere.
Eadem dicimus, & si duabus, pluribusue rebus aut
certa aliqua quãtitate deducta, hæres hæreditatem
restituere rogatus sit. Nam & hic, si Quarta aut etiã
plus Quarta, in certis illis rebus, certave illa quan-
titate sit, ex Trebelliano S. C. ad fideicommissariũ
actiones in solidũ transeunt. Quæ de eo dicta sunt,
Qui ex asse, id est, in solidum hæres institutus, & cer-
ta re certisve rebus deductis siue præceptis, alteri
rogatus est hæreditatem restituere: Etiam tunc in-
telligimus, quũ quis ex parte hæres institutus, in-
stitutionem suam certa aliqua re vel rebus retẽtis,
rogatus est restituere. Nam & in hac specie, In soli-
dum eius partis actiones ad fideicommissarium
transibunt.

¶ Porro autem, non scriptum tantum hæredem,
fideicommissio quod per vniuersitatẽ relinquitur,
onerare possumus, sed etiam eum, qui ab intestato,
legitimo iure aut honorario, ad successionẽ nostrã
venturus est, fortẽ q̃ cognatus fuerit, dicentes: Ro-
go te, qui mihi aut iure legitimo hæres es, aut iure
Prætorio honorum possessor, vt hæreditatem to-
tam, aut partem eius, aut etiã fundum illum, aut
seruos, aut tot solidos illi restituas. Quum alioqui
legata, ex testamento solum, nõ etiã ab intestato
relinqui possint. Sic igitur est hæc differentia inter
legata & fideicommissa, Quod legata solum ex tes-
tamento relinquuntur, fideicommissa etiã ab in-
testato. Possum autem hærede Primo instituto, ac
rogato hæreditatẽ Secundo restituere, Secundum
quoq̃ rogare, vt rursus totam hæreditatem, quã
susceperit, vel partem eius Tertio restituat, Aut
etiã vt Tertio rem illam præstet.

¶ Quoniam autẽ, sicut in initio huius tituli dictum
est,

est, incunabula ipsa & proœmia fideicommissorū à fide hæredis pendēt, ex eaq; re & nomen & substantiam sumpserūt: atq; ideo D. Augustus ea quę olim in arbitrio sita erant, ad iustam præstandi necessitatem deduxit. Imperator noster, haud ita longo abhinc tempore, prædictum D. Augustum superare contendens, ex facti contingencia, quod ad sacras ipsius aures Trebonianus Quæstor retulit, constitutionem emisit. Per quam disposuit, vt si quis sine scriptura fideicommissum ab hærede suo reliquerit, aut vniuersale aut speciale: Et neque id ex scriptura planum fieri possit, neq; ex quinq; testium testimonio, (quorū præsentia fideicommissum constituendo sufficit) Nam aliquando minor numerus testium, aut omnino nullus testis affuit.

Tunc siue pater est, qui à filio hærede fideicommissum relinquit, siue alius quispiam qualiscunque is sit: Si hæres animi perfidia, id quod fidei suę creditum commissumq; est, recusat adimplere: negando, ac dicendo nullam rem ita esse subsequutam: fideicommissario contra hæc renitente. Liceat fideicommissario (quū prius ipse de calumnia iuravit, Id est, se non animo calumniandi Iusurandum deferre) Cogere hæredem, vt iuret nullum relictum esse fideicommissum. Et si Iusurandum hæres recusauerit, cogatur ad fideicommissi vel vniuersalis vel specialis solutionē: ne vltima testatoris deperat voluntas, qui rem totam fidei hæredis concessidit. Sed & si à legatario fideicommissariove hunc in modum fideicommissum relictum fuerit, eadem obtinento. Et legatarius negans quicquam relictum esse: nihil relictum esse, iurato. Aut recusans, fideicommissum soluito. Quòd si is qui fideicommissum oneratus est, confiteatur quidem fideicommissum à se relictum esse, sed ad Iuris obseruationem

LIB. II. INSTIT.

tionem confugiat, dicendo, quinque testes in restituendo fideicommissio non interuenisse: Frigida frivolaque erit causificatio hæc, & ipse dubio procul fideicommissum soluere cogetur.

DE SINGVLIS REBVS PER FIDEICOMMISSUM RELICTIS. Tit. XXIII.

Non solum per vniuersitatem, vt iam dictum est, fideicommissa relinqui possunt, sed etiam specialia, & singulæ res. Veluti, Fundus, Serui, Vitis, Argentum, Nummi. Potest etiam ipse hæres rogari, vt id alicui restituat, aut etiam legatarius, quauis à legatario legatum relinqui non possit.

¶ Relinquimus autem per fideicommissum non solum res nostras, sed etiam hæredis, & legatarij et fideicommissarij. Porro non solum rogari quis potest, vt eam rem, quæ ipsi relicta est alteri restituat, sed etiam aliam, siue ipsius est, siue aliena. Si fundum enim tibi relinquam, rogare te possum, vt hunc ipsum fundum, aut domum pro fundo alteri restitueras, Nec interest, tua sit domus illa, an aliena. Dum tamen hoc scilicet obseruetur, Ne quisquam plus alteri præstare rogetur, quam ipse percipit. Quod enim plus in fideicommissio est, Inutile est. Veluti, Centum solidos tibi reliqui, Et fideicommissio centum decem solidorum oneraui te: In eo, quod amplius est, non consistit fideicommissum. Porro quæ res aliena per fideicommissum relinquitur, necesse est ei, qui rogatus est, & hanc restituere. Aut enim redemptam dat fideicommissario, aut si non potest redimere, æstimationem eius præstat.

¶ Enim verò non pecuniaria tantum fideicommissa relinquere possumus, sed etiam libertatem per fideicommissum dare permissum est. Possum enim hæredem meum rogare, vt seruum illum meum manumit

DE SING. REB. PER FIDEI. RE. 118

numittat: aut etiam legatarium vel fideicommissarium. Nec interest, de meo seruo eos rogem, an de seruo hæredis, legatariive an cuiuslibet alterius. Dicere enim possum: Rogo te hæres aut legatariè, vt hominem illum tuum, aut Manij seruum manumittas. Cogitur enim hunc redimere, & libertate donare. Quòd si dominus eum nolit vendere (quoniam nec cogitur) Ne quis extinguere dixerit si fideicommissariam libertatem, sed interim quiescit, atq; in pendentem est & differtur: Et si quando fieri poterit, dabitur libertas. Nam si is qui rogatus est, quouis modo dominus eiusmodi serui factus fuerit, manumittere eum cogitur. Et hæc quidè tunc procedunt, quòd serui dominus, nihil ex testatoris iudicio habet. Nam si quid ex defuncti voluntate percepit, omnino cogitur seruum vendere.

¶ Si seruo meo fideicommissariam libertatem relinquã: manumissus libertus meus non fit, sed eius qui manumiserit, hæc est, eius qui factum manumittentis addiderit. Quòd si directam libertatem seruo meo reliqui, Veluti si dixi: Stichum liberum esse iubeo. Aut, Stichus liber esto: Libertus meus erit Stichus. Vocatur autè is apud Jurisconsultos Orcinus libertus, id est, *χαρυνικός*, à Charonte. Illi autem tantum seruo meo directam libertatem relinquare possum, qui vtrique tempore meus fuerit, & quum testamentum facerem et quum diem obirem. Tunc autè directo relinqui videtur libertas, quum neminem alium rogat testator libertatem præstare, sed ipse velut ex testamento suo libertatem ei vult deferri.

¶ Sunt autem & verba quedã ad dandum fideicommissum inuenta. Ac multa quidem, sed hæc maxime in communi usu hominum versantur: Peto, rogo, volo, mando, fidei tuæ cõmitto, Quæ & singula

LIB. II. INSTIT.

gula per sese dicta, & omnia simul in vnum congesta, parem vim obtinent.

DE CODICILLIS.   TIT. XXV.

Dicamus nunc de Codicillis. Sunt autem Codicilli, Eorum quæ in testamento, testatoris voluntati defunt, supplementum. Videtur autem non ab re futurum, si de antiquitate & origine Codicillorum non nihil differamus. Ante Augusti tempora, Codicillorum confectio in usu non erat, Primus eos L. Lentulus inuenit, & in communem vitam induxit. Hic enim Lentulus Romæ testamento facti, hæredes filiam suam & Augustum Cæsarem, & alios quosdam instituerat: ac scripserat in eo testamento ita. Si quos posthac codicillos fecero, firmi & vales sunt, hoc est, futuros codicillos confirmauit. Deinde in Africam profectus, quum dies extremus instaret, codicillos scripsit, in quibus rogabat Augustum, quem sibi ex parte heredem scripserat, vt faceret aliquid. Veluti, vt alicui domum ædificaret, aut simile quidpiam. Reliquit autem & fideicommissa ac legata quibusdam nominatim a filia sua. Lecto post mortem Lentuli testamento, & allatis codicillis, Augustus Cæsar ex persona sua, ea quæ Lentulo placuerant impleuit, sed & ceteri deinceps cohæredes, Augustum sequuti fideicommissa præstiterunt. Filia quoque Lentuli ea quæ nominatim ab ipsa relicta erant legata, iis qui capere non poterant exoluit. His ita consequentis, Fama est D. Augustum conuocasse sapientissimos quosque eius temporis viros, Inter quos & Trebatium, cuius tunc in legali disciplina, maxima erat authoritas, Ac quæsisse presentibus iis, an usus codicillorum recipi posset, & an a Iuris ratione non abscondens esset. Hæc quum Augustus quæsisset, perhibent Trebatium Augusto dixisse, Vtilissimum & nec

& necessarium esse Romanis codicillorum vsum propter magnas & longinquas peregrinationes, quæ apud veteres ob exorientia vndique bella frequentes erant. Vt si quis testamentum facere non posset, iis destitutus quæ ad eam rem requiruntur, codicillos facere posset. Post illa igitur tempora, quum & Labeo Iurisconsultus moriēs codicillos fecisset, iam nemini dubium erat, quin codicilli iure optimo admitterentur.

¶ Non tantum autem testamento factō potest quis codicillos scribere, sed etiam intestatus quis decedēs fideicommissa in codicillis relinquere potest. Quod si quis quum à codicillis scriptis supervixisset, testamentum postea fecerit, Codicillos ante scriptos negat Papinianus valere, nisi specialiter in testamēto eos cōfirmarit, dicēdo: Codicillos ante testamētū meū factos, valere volo. Sed D. Severus & Antoninus rescripserunt, Fideicommissa in codicillis ante testamentum scriptis relicta, nihil ob stare quo minus peti possint: quanuis non sequa cōfirmatione, nisi ostendatur testator ab iis quæ in codicillis scripserat recessisse.

¶ Est autē generalis regula quæ dicit: Nō possum codicillos faciens dicere, Ille mihi sit hæres: aut scribere, Filius meus ex hæres esto. Nequa confusio inter testamētū et codicillos fiat, & iura eorū discerni nequeāt. Hæc enim in testamētis fiunt. Sic igitur, vt dictū est, neq; ex hæredare, neq; hæredē instituire in codicillis possumus. Fideicōmissariā vero hæreditatem relinquere possumus. Porro in tantū obtinet dicta regula, vt si Primū purē hæredē instituire, nō possim in codicillis conditionē ei iniicere & dicere, Hæres mihi esto, si navis ex Asia venerit. Nam si conditionem recipimus, eueniet vt conditione nō existēte, testator videatur per adiectio-

Q nem

LIB. III. INSTIT.

nem conditionis, Primo hæreditatē adimere. Præ-
 terea nec heredi directò in testamēto instituto, sub-
 stituere in codicillis possumus, et dicere: Si Primus
 quem mihi hæredem in testamento institui, hæres
 mihi non erit, Secundus mihi hæres esto.

* ¶ Et vnos autem & plures licet codicillos facere.
 Sed & in scribendis codicillis, nullam in scriptura
 eorum ordinationis solennitatem desideramus, si
 * cut in testamento dicimus, Institutionem præcede-
 re solere. Ad hæc & illud sciendum est, Quinq; tan-
 tum testes hic sufficere.

INSTITVTI-

ONVM IVRIS CIVILIS A

Theophilo antecessore in Græcam
 linguam translatarum,
 LIB. TERTIVS.

Iac. Curtio Iuris Cons. Interprete.

DE HÆREDITATIBVS

quæ ab intestato deferuntur.

Tit. I.

XPOSITIS MODIS,
 per quos singulæ res acquirun-
 tur, factò que deinde initio, vt
 de iis quæ per vniuersitatē ac-
 quiruntur, differeremus, ab hæ-
 reditate cœpimus: dicentes eã
 nobis aut ex testamēto, aut ab
 intestato deferri. Quum igitur

tur de ea quæ ex testamento defertur, quàm fieri po-
 test in Isagoge siue Institutione accuratissime ple-
 nissi

nissimeq; dixerimus: Diciturq; etiã sit ob rerum continentiam consequentiamq; de legatis ac fidei commissis, dicamus nunc de hæreditatibus quæ ab intestato deferuntur. His autem tunc locus est, quando quis sine testamento decessit. Porro vt quis intestatus decedat, aut factò fit aut iure. Factò quidẽ, quando quis omninò nullum testamentum fecerit. Iure vero, quando quis testamentum fecerit, quod ius non admittat. Aut enim non Iure ciuili factum est, omissis iis, quæ ad solennem testamenti ordinationem spectant. Aut quum rectè ordinatum esset, ruptum est. Nouisti autem quibus modis contingat, vt rumpatur, veluti Posthumus (id est, filij qui post testamentũ factum natus est) præteriti natiuitate, & nouo suo hærede in locum prioris succedete, & nouo suo hærede post adscito. Aut irritum factum est, quia forte testator capitis diminutionem passus fuerit, in qua & mortuus sit. Aut quum nihil horum sequutum esset, hæres institutus hæreditatem non adiit.

¶ Quum igitur intestatus aliquis secundum modos iam dictos decessit, hæreditas primum ex lege duod. Tabularum ad suos hæredes pertinet. Sui autem hæredes existimantur (vt proximo libro dictũ est) qui in potestate morientis fuerint: Veluti filius, filia, nepos neptisve ex filio iam defuncto, Pronepos proneptisve ex nepote (qui ex filio meo natus erat) ante mortem meam nati. Neq; vero interest vtrum naturales sint liberi, an adoptiui.

¶ His autem Suis connumerari & eos oportet, qui ex legitimis quidẽ matrimoniis nati non sunt, sed curiis tamen Ciuitatum secundũ ea quæ Principum constitutionibus cauentur, dati sunt. Curiales enim siue Decuriones facti suorum hæredũ iura habebunt. His adde & eos, quos Sanctissimi nos

stri Imperatoris amplexa est cōstitutio, per quam iussit, vt si quis mulierē in contubernio suo haberit nō ab initio animo maritali, eam tamen quam Iure habere vxorem non prohibebatur, & ex ea liberi nati sint, Atq; hinc affectione crescente, dotalia cum ea instrumenta fecerit: filij filiaue non tantum qui post dotalis instrumenti conscriptionem nati nataue fuerint, iusti liberi fiant & in potestate patris sint, sed etiam qui ante, quum hi & iis qui postea nati nataq; sunt, occasionem pretiosissimū liberorum nomen acquirendi praestiterint. Quod tamen etiam obtinere voluit Sanctiss. Princeps, in iis qui ante dotalia instrumenta nati sunt, quanuis nulli post dotalia instrumenta nati fuerint, vel etiā ab hac luce fuerint substracti.

¶ Nepos autem neptisq; item pronepos & proneptis, tunc demum suorum heredum numero habentur, quum praecedens persona in potestate parentis sui esse desit: morte fortassis, aut alio modo, veluti emancipatione. Nam si per id tempus quo quis moritur, filiū in potestate habeat, non est permissum vt nepos ex eo, suus ei hères sit. Idemq; est & in ceteris liberis. Nam si filium in potestate habeam, aut hoc mortuo nepotem ex eo natū: pronepos, suus mihi esse hères non potest. In posthumis quoque Ius suorum hæredū est, sed in iis demum qui si viuo parente nati fuissent, in potestate eius erant futuri.

¶ Porro sui hæredes, & ignorantes fiunt siue existunt hæredes. Itaq; & furiosi, nihilominus hæredes fiunt. Id enim sciendum est pro vniuersali regula. Ex quibus causis ignorātibus nobis aliquid acquiritur, Ex iis causis & furiosos acquirere, quoniam hi ignorantibus similes sunt. Et statim à morte parentis quasi continuatur dominium, hoc est,

est, non dicimus: Quòd patre mortuo, patrimonium eius in dominio defuncti esse desit, & nunc interierit tempore, in bonis liberorum esse incipit: sed sine scissura, nullaque re in medio sequuta, dominia rerum coniunctim sine temporis interuallo in bonis liberorum esse deprehenduntur. Vnde nec patre defuncto, si quis liberorum impubes est, auctoritate tutoris opus est ad acquisitionem paternæ hereditatis: propterea quod iis ignorantibus, ut suis hereditibus hereditas acquiratur. Sed neque pubes, qui minor annis est, aut furiosus, hac in re curatoris auctoritate indiget. Quauis in extranea adenda hereditate, neque ille sine tutoris auctoritate, neque hi sine curatoris consensu quicquam facere possint.

¶ Casum interdum inuenias, ubi quis mortis tempore in potestate parentis non sit, suus ei tamen heres fiat. Veluti: Filius meus ab hostibus captus est, post mortis meæ tempus rediit. Ius postliminii suum eum heredem efficit, quauis quum morerer ego, in potestate eum non habuerim. Et iterum per contrarium: Contingit, ut aliquis mortis meæ tempore in familia mea sit, & tamen suus heres non fiat. Veluti: Mortuus est Primus in potestate habens filium: Post mortem vero, mota est aduersus defunctum accusatio perduellionis: (Nam quauis cetera crimina morte reorum extinguantur, hoc tamen etiam aduersus mortuos exercetur) Condemnatus est Primus perduellionis, & sententia de ea re lata est: Fiscus bona huius occupat: Et contingit ut qui in potestate eius fuit, heres non fiat. Veruntamen si quis rem exacte perpendat, posset dicere: Ipso quidem Iure heredem eum fieri, sed condemnata patris memoria heredem esse desinere. En tibi igitur casum, ubi heredis nomen semel alicui partum, ab eo recedat.

¶ Titius habens filium in potestate aut filiam, &

ex filio iam antè defuncto nepotè aut neptem, intestato mortuus est. Ad hæreditatem eius venient filius & filius filiaue, & ex filio iam ante mortuo nepos neptisve. Neq; is qui gradu proximior est (filius scilicet) vltiorem (id est, nepotem) excludit. Iustum enim esse visum est, vt nepotes & neptes in locum patris sui succedant. Eadem ratione & si quis moriens ex Primo filio iam ante mortuo nepotem aut neptem relinquat, & pronepotem vel proneptem, ex nepote iam quoque ante mortuo, Nepos qui ex Primo natus est, & pronepos q; ex nepote, pariter hæredes fiunt. Quemadmodum enim nepotes in locum filiorum, sic et pronepotes in locum maiorum suorum succedunt. Quibus rebus consequens est dicere, non in capita, sed in stirpes hæreditatem diuidi. Sic igitur filius dimidiam hæreditatis habebit, & nepotes qui ex filio ante mortuo nati sunt, siue duo sint, siue plures, alteram dimidiam accipient. Quando enim pater horum, si viueret dimidiam tantum haberet, atque hi in locum eius succedunt, Non immerito, vt semis dandus fuisset patri viuenti, ita & ipsis dabitur. Sed & si quis defunctus fuerit, nullo quidem filio relicto, sed qui ex duobus filiis iam antea extinctis nepotes habeat: ex vno, vnum aut duos: ex altero, tres aut quatuor: Vnus ille aut duo illi, dimidiam partem: Tres verò hi siue quatuor, alteram dimidiam accipiunt.

¶ Quum autem quærimus, an quis suus hæres possit existere defuncto: Tunc exigimus Ius sui hæredis apud eum esse, quum apparet defunctum esse intestatum. Id vero non solum cõtingit, quum nullum omnino factum est testamentum: sed etiam quum factum quidem est, sed nemo ex eo hæres extitit. Quapropter, Si quis quum filium in potestate haberet,

beret, & ex eo nepotem: ex hæredato filio, hæredē extraneum instituit: Post mortem deinde testatoris intra deliberationem extranei, filius mortuus est: Ac postea extraneus vel hereditatē repudiavit, vel hæres esse nō potuit, fortassis enī sub conditione hæres institutus est, et conditio institutionis defecit: nepos hic suus fit heres auo. Nam quo tempore apertum certumq; factum est, testatorem intestato decessisse, solus nepos in familia eius inuenitur, propterea q̄ medio tempore filius mortuus sit. Eadē locū habēt, si uiuo auo conceptus nepos, & post mortem eius natus, solus in familia defuncti inuentus fuerit, quū nemo eum eo tēpore præcederet, quo extraneus aut sponte aut fortuito, hæres factus nō est. Quōd si post aui mortem nepos ex filio conceptus & natus est, & deinde eo qui in medio erat mortuo, extraneus heres nō est factus, suus heres auo nepos nō existet: quoniā nullam speciem cognationis hic erga testatorem habebit.

Quemadmodū nec ille inter liberos numerabit, quem filius meus quū emācipatus esset, in adoptionem accepit. Nam si contingat, vt ego filio meo iam ante mortuo, intestatus decedā: Is quem filius meus quū uiueret & emācipatus esset, adoptauit, in Iura mea non succedet: quippe qui nullo cognationis genere tangere me possit. Porro autem non solum hi iam dicti Iure ciuili hæredes esse non possunt, sed neq; honorū possessionē petere possunt quasi cognati. Et hæc quidem de suis heredibus.

¶ Emancipati vero liberi, sicut & secundo libro diximus, quantum ad Ius Ciuile pertinet, in hereditate parentum suorum nihil iuris habebunt. Nam neq; sui hæredes fieri possunt, quia in potestate parentis esse desierunt, neq; vt agnati à lege duodecim Tabularū vocabuntur, propter capitis

diminutionem, quam subierunt. Sed Prætor naturalem æquitatem ante oculos habens: bonorū possessionem vnde liberi dat illis: perinde eos ad successionem defuncti vocās, quasi quis eos eo tempore quo moriebatur, in potestate habuisset: siue soli sint, siue quos alios in potestate filios habuerit defunctus. Vnā enim cum eis hæredes erunt. Itaq; si quis intestatus decedat, duobus relictis filiis, emancipato vno, & eo qui in potestate fuerit: Is quidem qui in potestate fuit, solus Iure ciuili hæres erit, quum apud se ius sui hæredis habeat. Sed quū beneficio Prætoris adiuuetur emancipatus, & in dimidiā partem vocetur, Eueniet hoc modo, vt suus hæres in effectu non in solidum, sed ex parte hæres sit.

¶ Duos habebam filios in potestate, Primum & Secundum. Emancipauī Primum, retento in potestate Secundo. Primus quum emancipatus esset, Titio se in adoptionem dedit, Si contingat me intestatum decedere: solus mihi Secundus succedet, non etiam Primus, qui in adoptiua Titij familia est. Filius enim hic ad bona mea non admittitur. Hęc autem dico, si modo quum morerer, in adoptiua adhuc fuerit familia. Nam si me viuo Titius eum emancipauerit: non dissimiliter ad bona mea, qui natura sum pater eius, veniet: atque si egomet ipse eum emancipassem, nec vnquam in adoptiua familia fuisset. Consequens est igitur dicere, quantum ad adoptiuum patrem pertinet, extraneum eum esse. Quod si post mortem meam Titius eum emancipauerit, etiam quantum ad eum pertinet, extranei loco existet. Hoc autem ideo sic placuit: quia iniquum esse visum est, in patris adoptiui potestate esse, ad quos bona patris naturalis pertinerent, ad filios ne an ad agnatos. Si enim quum
filium

filium haberem, eum emancipauero, Et is sese Titio dederit in arrogationem, Deinde moriar agnatos habens: Licet Titio vt filio meo in adoptione retento, aditum præstet agnatis ad hæreditatē meam: aut etiam si velit eum post mortem meā emancipare, vt & agnati repellantur, & ipse ad successionem vocetur, nihil obstabit quo minus id faciat. Sed iam diximus absurdissimum esse, vt id in arbitrio adoptiui patris situm sit, quos hæredes habeā, filium meum, an agnatos.

¶ Sic ergo (Nam ad illud recurrendum est, quod paulò antè diximus, vbi dictum est: eū qui ab adoptiuo patre emancipatus est, extraneum ei existimari) minus iuris adoptiui filij habent, quàm naturales. Nam filius meus naturalis emancipatus à patre adoptiuo quantum ad ipsum, extranei loco est: quantum vero ad me, etiam si Ius successionis de Iure ciuili amiserit, attamē per Prætorem in numero liberorum habetur. Filij vero adoptiui si emancipati fuerint, & Iure Ciuili à gradu liberorū excidunt, & à Prætore non adiuuantur. Ac meritò quidem. Quoniam naturalia Iura, lex Ciuilis perire non potest: Nec quia desinunt sui hæredes esse, desinunt & natura esse filij filiaue, aut nepotes neptesve. Adoptiui vero liberi vbi emancipati fuerint, extraneorum loco incipiunt esse: Nomen enī filij filiaue quod per adoptionem habebant, alia ciuili ratione, i. emancipatione amittunt.

¶ Atq; hæc non solum in hæreditate ab intestato deferenda dicere possumus, sed etiam in bonorum possessione contra tabulas petenda: quam Prætor aduersus paternum testamentum liberis neq; heredibus institutis, neq; vt oportet (id est, noiatim) ex hæredatis dat. Quos enim in potestate defuncti inuenit, & qui emancipati fuerint naturales, eos ipse

se si præteriti sint, honorū possessione contra tabulas armat atq; instruit. Eis vero, qui quum pater ipsorū naturalis moreretur, in adoptiua fuerint familia, bonorum possessionē contra tabulas nō largitur. Si filium meum adoptiuum emancipauerint non modo mihi intestato non succedit, sed neq; in testamento meo præteritus ad bona mea per bonorum poss. contra tabulas admittitur. Quoniam in numero liberorum meorum esse desit.

¶ Illius tamen meminisse nos oportet, q̄ naturalis meus filius, qui se in adoptionē dedit, & in adoptiua familia mansit, vel ab adoptiuo patre post mortē meam emancipatus est, etiam si maxime, ad successionem meam, qui pater eius naturalis sum, nō possit admitti ex ea parte edicti, vnde liberi ad bonorum poss. vocantur: ex alia tamen parte vocatur, ex ea videlicet, vnde cognati defuncti vocantur. Et tunc quidem ita hæc res se habebat, quum neq; suos hæredes liberos, neq; emancipatos reliquit. Ac ne vllus quidem superest mihi agnatus. Horum enim causa potior: Quoniam antè Prætor liberos vocat, tum suos tum emancipatos, Ac iis non extantibus agnatos: Qui si nulli sint, Cognati vocantur, Inter quos primas obtinēt filij mei, qui in adoptiua familia sunt.

¶ Hæc habeto in modum præuix cuiusdam inspectionis: Si quum tres filios mares haberem, vnum ex iis in adoptionē dederim: vocatur hæc adoptio ex tribus maribus. Et extat S. C. Sabinianū, Quo dicitur necesse tibi esse, filio huic ex tribus maribus adoptato, Quartam bonorum tuorum relinquere. Et si non relinquant, ipsum S. C. ei dat actionem aduersus hæredes tuos ad petendam Quartam. His tibi inspectis, videto nunc deinceps rē qua de agimus. Quæcunq; iam supra dicta sunt, olim obtinebant.

bant. At Imperator noster aliquam iis emendatam
 onem attulit per constitutionem suam, in qua de fi-
 liis qui à patre naturali in adoptionem dantur, dis-
 seruit. Quum enim casus nonnullos inueniret, (qui
 & à nobis supra relati sunt) in quibus filij & natu-
 ralis patris hæreditatem amitterent, propterea quod
 in adoptione essent, & adoptione facile per eman-
 cipationem soluta, ad neutrius patris successorem
 vocarentur: hoc ipse solito more in melius conuer-
 tens, constitutionem vt dictum est, fecit: per quam
 statuit, vt si pater naturalis filium suum alteri in
 adoptionem dederit, omnia perinde iura ei erga
 patrem naturalem seruentur, nec aliter ex familia
 eius exeat, atque si nunquam omnino adoptatus à
 quoquam fuisset. Neque igitur adoptio quicquam
 habebit, nisi in eo tantum casu, vt filius adoptiuus
 ad patris adoptiuus successorem ab intestato veni-
 re possit. Quoniam testamento ab eo facto: neque
 Iure Ciuili neque Prætorio ex hæreditate eius aliquid
 persequi potest, neque contra tabulas bonorum
 poss. petita, neque querela inofficiosi instituta: quum
 nec necessitas patri adoptiuo imponatur, vel heres
 dem eum instituere, vel exhæredatum facere: vt
 pote nullo vinculo naturæ sibi coniunctum: Plus
 dico, Ne si ex S. C. quidem Sabiniano ex tribus ma-
 ribus in adoptionem datus fuerit. Quoniam & in
 huiuscemodi adoptione, neque Quarta ei ex S. C.
 seruabitur: neque actio aliqua ad Quartam persequu-
 tionem ei competet. Exceptus est autem à dicta Im-
 peratoris nostri constitutione: Is quem pater natu-
 ralis, auo filij in adoptionem dederit. Quum enim
 hic vtrunque Ius cõcurrat, Hinc naturale propter co-
 gnationem: Inde Ciuile propter adoptionem: Ver-
 tera Iura huic adoptioni seruamus, perinde atque si
 pater familias aliquis in arrogationem sese dedis-
 set.

set. Et hæc specialiter & singillatim ex prædictæ constitutionis verbis colligi possunt.

¶ Similiter & illud debita cura correctū est. Quā enim vetustas ex maribus natos plus diligens, Solis nepotibus neptibusque qui per virilem sexum descendunt, iura suorum hæredum daret, & agnatorum quoque iure eos anteponeret: Nepotes autē ex filia, aut pronepotes ex nepte natos, in Cognatorum numero haberet, et secundos ab agnatis poneret, Quoniam tunc demum ad successionē tam aui materni, quā auix vel proauix siue paternæ siue maternæ, vocabantur, quum nulli extarent agnati: Diui principes, qui ante annos aliquot regnarunt, tantam absurditatem sine correctione non reliquerunt. Quum enim nepotis & pronepotis nomen commune esset, tum iis qui per virilem sexum, tum iis qui ex foeminis descendunt: Ideo cōmunem eis ordinem & eundē successionis gradum donarunt. Sic tamen vt nonnihil plus haberent, qui per virilem sexum descendunt, vtpote quos & natura agnoscat, & vetera iura tantū honorarint: Ita vt iam tertia parte plus habeant. Nam si quis decedat relicto filio, & ex filia, nepote nepteve vel pronepote pronepteve, filius quidem octo vncias habebit, Nepos vero neptisve aut pronepos proneptisve ex filia iam antē mortua, quatuor: hoc est, tertia parte minus quā mater eorum vel auia, si superesset, haberet. Erat enim mater eorum siue auia sex vncias habitura, si vixisset: Nunc vero illa defuncta, nepos aut pronepos ex ea descendens, minus tertia parte, hoc est sextante, siue duabus vnciis (Nam sex vnciarum, sextans tertia pars est) accepturus est ex aui vel proavi hæreditate. Quod si mortua sit foemina relicto filio filiave, relicto item nepote aut pronepote ex filio filiave iam antē defunctis: Filia

tis ille aut filia octo vncias habebit, Nepos vero
 aut pronepos siue ex filio sint siue ex filia, iam ante
 defunctis, Quatuor: hoc est, & ipsi tertia parte mi-
 nus, q̄ pater eorum aut mater, vel auus auiaue siue
 paterni, siue materni, haberent. Quoniam quum foe-
 mina sit, de cuius hæreditate quæstio est, nulla est
 differentia, Vtrum quis per virilem sexum, an ex
 foeminis descendat. Sin autem masculus decesserit,
 relictis ex filia iam ante mortua nepotibus: Vel foe-
 mina, quæ ex filio filiaue iam ante mortuis, nepo-
 tes habeat: Super sint autem & defuncto agnati:
 Olim quidem (vt dictum est) ex lege duod. tab. ag-
 nati hisce nepotibus præferebantur. Hodie vero,
 Etiam si soli super sint nepotes, nullus agnatis adi-
 tus ex lege duod. tab. ad successionem defuncti de-
 functæve dabitur: propterea q̄ nepotes & prone-
 potes in locum eorum ex quibus nati sunt, succe-
 dant. Sed enim quum, vt dictum est, defuncto vel
 defunctæ filius aut filia superstes fuerit, In masculi
 successione, nepotes ex filia nati: In foeminæ succes-
 sione, nepotes omnes siue ex filio sint, siue ex filia,
 tertia parte minus accipiunt, quam parentes ipso-
 rum. Quum vero certamen illis omne & solum
 cum agnatis est, Tunc totam parentum hæredita-
 tem accipiunt. Nam fuit olim & constitutio quæ-
 dam, quæ huiuscemodi nepotibus dodrantem siue
 nouem vncias daret, agnatis autem quadrantem
 siue tres vncias. Emissa erat & alia posterior consti-
 tutio, quæ leuiter tantum & obscure contrarium
 volebat. Sed Imperator noster, vt dubitationem
 hanc ex rei obscuritate coortâ tolleret, prædictam
 secundam constitutionem Codici suo inseri noluit,
 it, neq̄ ex Theodosiano codice transferri cōcessit.
 Verùm generalem & clarissimam edidit constitu-
 tionem, qua totam dodrantis & quadrantis diuisi-
 onem

onem sustulit, & in solidum prædictos nepotes agnatis anteposuit. Absurdum enim erat, Eos qui ex transuersa linea veniunt, potiores esse illis, qui relicto iure descendunt. Et ne multa, eandem constitutionem, secundum illa quæ in ea cauentur, ac secundum tempora quæ in ea designantur, & nunc obtinere voluit. Quemadmodum autem supra diximus, Quum quis relicto filio decedit, & nepotes

Itē quū fe neptes ve habet ex filio iam ante mortuo: Eos qui
mina) Hic ex filio iam antea mortuo descendunt, in stirpem,
loc^o oino (hoc est $\kappa\sigma\alpha\gamma\alpha\mu$. i. per lineam) & non in capita vo-
corruptus cari. Sic etiam si masculus aliquis decedat relicto fi-
est meo iu lio, & nepotibus ex filia iam ante mortua natis,
dicio. Nā omnes nepotes in stirpem vocantur, tertia parte
q³ & pria minus accipientes. Si autem fœmina decedat, reli-
facie iis, q̄ cto filio, & nepotibus ex filio aut filia iam ante de-
supra dic^o functis, Rursum nepotes quotcunq³ sint, trientem
ta sunt re accipient: Et quemadmodum si masculus decedat,
pugnat, et nullum relinquēs filium: sed ex filiis iam ante mor-
dictio Gre^g tuis nepotes diuerso numero, ex vno vnū aut du-
ca λ , quā os, ex altero tres aut quatuor, non in capita, sed in
ego itē trā stirpes diuisio fit, Et vnus ille aut duo semissem ac-
stuli, nō ha cipiunt, tres vero hi aut quatuor alterum semissem
bet, quo se Sic etiam si masculus decedat nepotes ex filiabus
referat. cū iam ante mortuis relinquens: Aut etiā fœmina de-
tū aduersa cedat nepotes ex filiis aut filiabus iam ante mortu-
tua sit, vt is relinquens diuerso numero: veluti ex vna parte
vulgo loq^u vnū vel duos, ex altera, tres aut quatuor. In stirpē
mur. Itaq³ diuidetur hœreditas: Et vnus ille aut duo semissem
aut supra accipiet: Tres vero hi vel quatuor, alterum semissem
canea sunt sem. Item quum fœmina fuerit quę decessit, si cer-
oia quæ se tandum habent nepotes vel pronepotes, cū auun-
quuntur, culis scilicet aut materteris, Tunc partem eius, qui
aut multa ante obiit, in solidum consequentur, Idq³ sine vlla
alia desunt tertiæ partis diminutione,

Habeto hæc veluti in modum præuix cuiusdã inspectionis. Cognatio nomen generale est, sed in tria diuisum: In parentes, In liberos, & in eos qui ex transuerso veniunt. Et parentes quidem sunt, qui nos genuerunt. Veluti, Pater, mater, Auus, auia, Proauus, præauia: & qui supra hos sunt. Liberi vero, qui ex nobis geniti sunt: veluti Filius, Filia, Nepos, Neptis, Pronepos, Proneptis: & qui infra hos sunt. Ex transuerso autem cognati, qui neque nos genuerunt, neque ex nobis geniti sunt: sed stirpem & radicem nobiscum communem habent. Veluti Frater, Soror, Patruus vel Auunculus, Amita vel matertera, nepos neptisve ex fratre vel sorore, & qui ex his nascuntur. Rursus cognatio, quæ ex transuerso est, in duo diuiditur, nempe in agnatos & cognatos. Et agnati quidem sunt, qui per virilem lineam nobis sunt coniuncti. Cognati vero, qui per fœminam. Habent autem singuli cognationis ordines, varios & diuersos gradus: Et inter parentes & liberos, simplex & facilis est graduum cognitio: Quoniam singulæ personæ gradum absoluunt, & (vt rem vno verbo explicem) quot generationes, tot inuenies & gradus. In iis autem qui ex transuerso veniunt, maioris negocij res est, & non tam faciles inuentu sunt gradus. Neque enim statim, ad personam quæ nobis ex transuerso coniuncta est, recurri debet: sed prius sursum versus ascendî oportet, donec peruenerimus ad eum, qui cognationis huius transversæ causa & origo est. Quo inuento, descendendum est ad personam ex transuerso de qua quæritur. Et ita omnes (quas collegeris) generationes numerandæ sunt, tum in ascensu, tum in descensu.

Nam

Nam ita numerum inire debes, vt singulis generationibus suum gradum assignes. Et in liberis quidem facile id est. Verbi gratia: Filius meus quoto mihi gradu est? Ego cum genui: Ecce vna generatio vnum gradum confecit. Primo igitur gradu mihi filius meus est. Nepos autem quoto? Ego genui filium, filius nepotem. Ecce duæ generationes duos gradus confecerunt. Secundo igitur gradu nepos est. Idem tenta & deinceps in pronepote, & abnepote. Similiter videamus & in parentibus. Pater quoto mihi gradu est? Me pater genui: Ecce vna generatio, vnum gradum confecit. Primo igitur mihi est gradu. Auus quoto? Me pater genuit, patrem auus. Ecce duæ generationes duos gradus cōfecerunt. Auus igitur secundo gradu est. Idem & in matre ac auia est, cæterisque ascendenti- bus tum masculis tum fœminis. In iis vero, q̄ nos ex transuerso contingunt, ad eum (vt dictum est) ascendi oportet, qui cognitionis causa est, generationes semper computando: & rursus descendi, generationes exactè constituendo, donec ad eam personam peruentum sit, de qua quærimus. Nam si quis te consulat, quoto gradu est tibi frater tuus? Dic, Secundo. Quam ob rem? Ascende ad patrē. Ecce vna generatio à patre in te, vnum gradum cōfecit. Deinde inuento eo, qui generationis causa est, descende ad fratrem: hic rursus alteram addens generationem. Ecce duæ generationes duos gradus confecerunt. Rectè igitur dictum est, Fratrem secundo esse gradu. Rursus si quis te consulat, Patruus quoto tibi gradu est? Dic, Tertio. Necessè enim tibi est, vt ad patrem ascendas, & dicas. Pater me genuit, patrem auus. Ecce duæ generationes. Idem ille auus, patruum meum. Ecce tres generationes, tres gradus confecerunt. Sic igitur tertio mihi gradu est

est patruus. Atque ita, & in cæteris, qui deinde sequuntur, eidem regulæ adhærendo gradus cuiusque inuenire poteris. His ita inspectis, videto nunc deinceps rem de qua agimus. Si quis decedat neminem suum hæredem relinquens, vel alium, qui inter suos aut à Prætore vt est emancipatus, aut à constitutionibus, vt iam dicti nepotes, ad hæreditates vocantur: Aut quum personæ huiusmodi extarent, hæreditatem tamen defuncti, amplexæ non sint: Tunc lex duod.tab. secundo loco proximum agnatum ad hæreditatem vocat.

¶ Sunt autem agnati, (vt primo quoque libro diximus) cognati per virilis sexus personas nobis cõiuncti, quasi à patre cognati. Sic igitur fratres eodẽ patre nati, agnati inter se sunt, & Latinè dicuntur Consanguinei, Græcè ὄμοιοι. Nec interest, ex eadẽ matre, an ex diuersis matribus nati sint. Sed & patruus meus, agnatus mihi est, & ego illi. Sic & qui ex duobus fratribus nati sunt, agnatorum iura inter se habent, qui dicuntur fratres patruales: & per abusum etiam consobrini, quum consobrini proprii sint, qui ex duabus sororibus nati sunt, quasi consororini: Quam regulam si quis sequatur, & ad plures gradus possit peruenire, & dicere. Patruus mei filius & ex filio nepos, agnati sunt. Et (vt vno verbo rem concludam) quandiu per fœminæ personam, cognationem non scindi videbis: agnatos esse, qui nascuntur, pronuntiato. Porro non ii tantum, qui viuo patre nati sunt, sed etiam ii qui post mortem eius iura cõsanguinitatis erga me habent. Non tamen omnes simul agnati, ad defuncti hæreditatem vocantur à lege duod.tab. Sed ii tantum, qui tunc proximum gradum obtinebant, quum certum esse cõepit, intestatum aliquem decessisse.

Quod quemadmodum intelligi debeat, infra latius

LIB. III. INSTIT.

us docebimur. Sic igitur, si & frater & patruus ex-
tant: quoniam frater secundo gradu est, patruus au-
tem tertio: frater præfertur. Enimvero non per ge-
nerationem tantum, sed etiam per adoptionem,
Ius agnationis consistit, Veluti: Habeo naturalem
filium, accepi et adoptiuum: hi sese mutuò non ag-
natos tantum sed etiam cõsanguineos vocabunt.
Sed et si ex cæteris agnatis quispiam: veluti frater
meus, aut patruus, patruive filius, vel ex filio ne-
pos in adoptionem aliquem acceperit: agnatio in-
ter nos constituitur.

¶ Hæreditas inter masculos iure agnationis defer-
tur, etiã si longissimo inter se gradu sint defunctus
& successor eius. Quoniam fieri potest, vt extet pa-
trui abnepos: per omnes viriles sexus personas de-
scendens: qui septimo gradu est: Nam patruus ter-
tio gradu est: Filius, quarto. Nepos, quinto: Prone-
pos, sexto: vnde sequitur, vt abnepos sit septimo.
Et hæc quidem inter masculos. Quod vero ad fœ-
minas attinet: Si fœmina erat, quæ ad hæreditatem
aspirabat, tunc demũ iure agnationis ad bona de-
functi admittebatur, quum soror esset consanguine-
a. Quòd si aut amita erat, aut fratris filia: vt agna-
ta hæres esse non poterat. Nam id in vniuersum sci-
endum est, Personam fœmineam, quæ gradum cõ-
sanguinitatis excessit, iure agnationis ad hæredita-
tes non admitti. Sin vero fœmina erat, quæ decesse-
rat, masculus autẽ ad hæreditatẽ eius vocabatur: si-
ue tertio, siue quarto, siue quinto gradu fuisset, hæ-
res fiebat. Qua de causa, Si fratris mei vel patru-
i filia, aut amita mea decesserat, ego ad hærediratem
eius vt agnatæ admittebar: Sin autẽ ego decesserã,
ipsa iure agnationis ad hæreditatem meam non
veniebant. Hæc ideo sic erant constituta, quia com-
modius videbatur esse et vtilius, frequentiores ad
masculu

masculos quàm ad fœminas hæreditates conflue-
 re: propterea quòd vtiliores se masculi præsentent
 Reipublicæ, dum aut bella gerunt, aut sacra faciunt,
 aut muneribus publicis funguntur. Verùm quo-
 niam sanè iniquum erat, in vniuersum eas repelli
 à defunctorum successione, quasi extraneis similes:
 Prætor id quod natura æquum est præ oculis ha-
 bens, bonorum possessi. vnde cognati eis pollicia-
 tus est. Ex ea parte edicti vocans eas, qua cognatis
 aditum ad bona intestatorum dedit: hoc est, quum
 neq; agnatus vllus, neq; proximior cognatus inter-
 uenit. Quod autè dictum est, Fœminas iure agna-
 tionis hæredes habere, sed hæredes nō esse, vbi gra-
 dum consanguinitatis excedunt: Non inuētum le-
 gis duodecim tabularum est. Nam lex duodecim
 Tabularum familiarem legibus simplicitatem am-
 plexa, simili modo omnes tum agnatos tum agna-
 tas, cuiuscunq; gradus essent, ad similitudinem suo-
 rum, ad successiones defunctorum vocabat. Verū
 Iurisconsulti, qui post legem duodecim Tabularū
 venerunt, ea quidem posteriores, sed Principum
 cōstitutionibus priores, subtilitate quadam addu-
 cti, prædictam differentiam commenti sunt, vt eas
 penitus ab agnatorum successione repellerent: do-
 nec (vt dictum est) Prætores asperitatem Iuri Ci-
 uili à prudentibus immistam, humaniore consilio
 corrigentes, vt cognatas eas ad successionem ad-
 miserunt, aut potius quod deerat, implentes (Nam
 id eis familiare est) tertio ordine cognatorum in-
 uento, vt cognatas eas vocarunt, bonorum possi-
 quæ vnde cognati dicitur, illis pollicendo. At ve-
 ro Imperator noster sanctissimus, æqualitatem
 inter masculos et fœminas à lege duodecim Tabu-
 larum inuentam conseruans: laudat quidem Præ-
 tores humanitatis suæ, q̄ non omnino fœminas à

LIB. III. INSTIT.

successionibus passi sint excludi, sed negat perfectè ab eis remedium aduersus foeminarū iniuriam inuentum esse. Absurdissimum enim esse, foeminas quæ ex vno eodemq; gradu cum maribus concurrant, neq; solum naturalem cognationem habeant, sed etiam agnatarū nomen conseruent, nō eodem modo, quo mares succedūt, ad successiones admitti, verum solas sorores iure agnationis ad defuncti hæreditatē venire. Atq; his igitur rationibus motus Imperator noster, vetera iura, ex lege (inquam) Duodecim Tabularum reuocauit, & constitutio ne sua sanxit, vt personæ omnes, quæ per virilem sexum, defunctū contingunt, siue mares sint siue foemine, simili modo ad legitime successionis iura vocentur: quod tamen seruata vbiq; gradus prærogatiua fiat. (Nam proximum quencq; aut proximam iis qui remotiore gradu sunt, præferri vult.) Neue ideo minus iuris habeant, q̄ gradum consanguinitatis egressæ sint: Verum vt si quis decedat, duos relinquens agnatos, eiusdem gradus: quorū alter masculus, & altera sit foemina, simul veniant. Veluti verbi gratia: Est filius patruī iam antea defuncti, est & filia patruī: quauis ea & quarto in gradu sit & consanguinitatem excesserit, nihilominus vnā cum fratre suo, succedet defuncto.

¶ His ita in dicta constitutione cautis, & illud in super adiecit Imperator noster sanctissimus. Nam gradum vnum siue personam, à Iure cognationis in ordinem agnatorum transtulit, iubens ac sanciens, non filium tantum aut filiam fratris mei, ad hæreditatem meam vt agnatos (sicut iam dictum est) venire: verum etiam & sororis filios, siue eiusdem patris simus, siue eiusdem matris. Si quis igitur decedat, relinquens fratris iam antè mortui filium aut filiam, & sororis quoq; iam ante mortuæ (siue con
san

sanguinea sit, siue vterina) filium aut filiam: ex equo
 venient omnes, & ex æquo succedent: illi, vt pa-
 truo: hi, vt auunculo: perinde atq; si per virilis se-
 xus personas omnes cognati essent. Hæc autē ita,
 vt species ficta est, intelligere oportet: scilicet quū
 fratres aut sorores, ex quibus ii descendunt, in vi-
 uis non sunt: Nam si illi supersint, & defuncti hæ-
 reditatem amplectantur, ii, qui sequentes gradus
 obtinent, quiescent. Porro interdicitas personas,
 quas dicta constitutio inuenit, hæreditas non in
 stirpes, sed in capita diuidetur. Quæ tamen exēplo
 aliquo explicanda sunt. Quidam excessit è viuīs, re-
 licta sorore vterina. i. eadem matre nata, relicto &
 filio fratris iam tum mortui. Olim quidē filius fra-
 tris antè mortui, hæres fiebat, vt agnatus: & quis
 gradu vinceretur, Nam ipse tertio erat gradu, soror
 secundo, tamen ordine (quū potior is esset) vince-
 bat. Verū hodie ex iis, quæ Principi nostro inuen-
 ta sunt, ipsa filio fratris præferetur, Ius agnatæ hæ-
 bens ex cōstitutione. Quod autē dicitur IN CAPITA
 sic intelligendum est. Veluti, euēnit vt intestatus
 moreretur relictis fratris & sororis iam tunc mor-
 tuorum filiis: sed fratris quidem erant tres aut qua-
 tuor, sororis autē vnus aut duo: Non est dicendū
 filios sororis dimidiam partē, & filios fratris alterā
 dimidiam accepturos: verum in capita fiet diuisio.
 Et fratris filij quum quatuor sint, quatuor partes
 habebunt: Sororis autem, duas.

¶ Intestatus aliquis decessit, qui multos habebat
 agnatos, diuersis tamen gradibus: lex duod. tabul.
 proximum vocat. Itaque si verbi gratia, & frater
 defuncti superest, & defuncti fratris filius: aut etiā
 patruus: Fratris caussa potior est, hic enim in secun-
 do, cæteri in tertio sunt gradu. Non solum autem,
 quum vnus proximus est, ad hæreditatē defuncti

Verum in
 capita) Si
 gna hæc
 pro opinio-
 ne Azon-
 nis de fra-
 trū liberis
 q̄pter pau-
 cos, in qui-
 bus & Sas-
 siū, cæteri
 oēs vno
 ore impro-
 bāt: sed fal-
 luntur vt
 vel hinc li-
 quere pos-

LIB. III. INSTIT.

test. Nec vocatur, sed etiam si plures sint in proximo gradu, iuuant no oēs simul venient. Quauis singulari numero lex ua Cęsarıs duod. tab. vfa sit, dicendo: Proximū præferri, neq; cōstitutio dixerit Proximos. Si defunctus igitur tres habeat ne, quoniā fratres, & fratris iam antè mortui filium. Tres illi ea iis suc; fratres, hęredes erunt victo fratris antè defuncti sic currit, q; iu lio. Et rursus, Quod lex duodecim Tabularum di re veteri cit Proximi, id proprie plurium graduum compar erāt exclus; rationem significat, hoc est (vt Græcè dicam) οἱ ἕντι σι. Atq; hac γύρεσι. Atqui quauis id verbi significatio ostendit i specie (vt dat, attamen licet vnus tantum extet gradus, locus vides) fra- est legi duodecim Tabularum proximū gradum trū filiis ni vocanti. Veluti, decessit aliquis relicto patruo, nec hil de iure vllos habens alios agnatos: Patruus vt proximus veteri ob; succedit, etiam si non sit alius gradus, cuius compa stabat. Si ratione is proximus sit.

quęris alia ¶ Verum enimvero, Si quis nullo facto testamen adı Salsiū, to decesserit, Ille vt proximus admittitur, qui eo in lib. Sig. tempore, quo is mortuus est, de cuius hęreditate intel. et in agitur, proximus ei erat. Quod si quis testatus de lib. Feudo cesserit, tunc quis proximus fuerit eo tēpore, quo rum, & in certum factum est, neminē defuncto hęredem ex Responſis testamento extaturum, quęrimus. Nam tunc proprie dicitur quisque intestatus decessisse. Id autem longo post tempore aliquando certum sit: In quo temporis interuallo nonnunquam accidit, vt qui mortis tempore remotiore erat gradu, iam proximum gradum obtinens, ad hęreditatem vocetur. Veluti, Decessit aliquis extraneo hęrede institutor; extante fratre, extante & patruo. Hęres scriptus deliberabat, num adeunda sibi esset hęreditas: & medio tempore frater defuncti diem obiit. Extraneus deinde hęreditatem repudiavit: Patruus, vt proximus vocatur. Quoniam nunc demum certum factum est, defunctum intestatum esse. Quam enia

enim nemo ex testamēto ad hæreditatem venerit, proximus inuentus est patruus: quāuis alius mortis tempore eum præcederet: propterea, q̄ tunc frater defuncti extabat.

¶ In hoc autē genere percipiendarum Iure agnationis hæreditatum, lex duodecim Tabularum successionem non nouit: Id est, Negamus, Eo qui proximus est, vel hæreditatē repudiante, vel antequā adiret mortuo: Eum qui sequenti gradu est, legitimo Iure admitti ad hæreditatē. Veluti: Decessit aliquis intestatus, extante fratre, extante & patruo. Frater vocabatur, nimirū vt proximus: Si modo contingat vt frater, aut antequā adeat, decedat: aut hæreditatē repudiet, Patruus vt agnatus venire nō poterit: propterea, q̄ lex duod. tabul. successionem nesciat. Sed Prætor erratū legis duod. tabul. corrigens, non perfectum quidem ille, auxiliū tamen aliquod tulit: Quoniam patrum ex cognatorum ordine vocauit: vtpote agnationis iure nihil hūc valente, quum successio locum non habeat. Imperator vero noster sanctissimus, in omnibus perfecta esse iura cupiens: Constitutionem emisit, in qua de Iure patronatus disseruit: Et humanitate suggerente sanctuit, Vt & in agnatorum hæreditatibus esset successio. Absurdum enim putauit esse, Quod cognatis à Prætoře concessum esset (Est enim inter eos Successio) id agnatis non adesse: quum præfertim onus tutelæ successionē habeat. Nam si quis impubes sit, & duo supersint agnati, frater & patruus: frater vt proximus ad tutelam vocabitur. Sin vero & is decedat, quoniam hoc modo secundus gradus deficit, locus fiet successionis, Et patruus legitimus erit tutor. Quod igitur in onere tutelæ obtinebat, Absurdum erat, in lucro hæreditatis non obtinere.

¶ Ex ordine legitimorum, ad filij hæreditatem & defuncti pater vocatur, qui specialiter contracta fiducia, filium filiamve, nepotem neptemve, ac deinceps emancipauit. Hodie vero ex cōstitutione Imperatoris nostri, superuacuū est, specialiter contracta fiducia emancipare: Quoniam id præsumptum vult esse dicta cōstitutio, & tacitè sequi, vt in eniācipando contracta esse fiducia intelligatur.

DE S. C. TERTULLIANO. TIT. III.

EX iis quæ suprā dicta sunt, satis cognosci possunt legis duodecim Tabularum solennitates, & angustia circa hæreditates. Nam & emancipatos, a parentum suorum successione reiecit, velut quæ eos non agnosceret, ob sequutam capitis diminutionem. Et eos, qui per virilis sexus personas coniunguntur, iis qui ex fœminis descendunt, prætulit quasi ignotis. A deo vt nec mater filio filiaue intestatō mortuis succederet, nec eius rursus hæreditas, ad ipsos deuolueretur. Prætor autem vbiq̄ fouens naturam, ex cognatorum proximitate, ius ipsis vtrō citroq̄ bonorum possessionis petendæ per caput, vnde cognati, dabat. Sed hæ iuris angustia postea emendationem consequutæ sunt. Et primò quidem D. Claudius matri in solatium amissorum liberorum, legitimā eorū dedit hæreditatem. Post tempus aliquod factum est S. C. Tertullianum, regnante Hadriano, quo perfectius huic rei prospectum est, & matri amissos liberos lugenti, legitima eorū hæreditas data est: quod tamen auia concessum non est. Dixit enim: Si filius decedat relicta matre, Eam si ingenua sit, & ius trium liberorum habeat, aut libertina, & quatuor liberorū ius habeat, vt agnatam ad bona liberorum (siue masculi sint siue fœminæ) intestatō mortuorum admitti. Non solum quū sui iuris est mater, sed etiā quum
in pa

in parentis sui potestate est: Sic tamen vt iussu eius
adeant, cuius iuri subiectę sunt.

¶ Præferuntur autem matri, liberi eius qui defun-
ctus est. Nam si quis decedat, & matrem relinquens
& liberos: liberi vocantur, siue sui sint, siue loco su-
orum: quod genus sunt emancipati: siue primi gra-
dus sint, siue secundi, siue infra secundum. Sed & foe-
mina defuncta, liberi defunctæ auiam suam ab hæ-
reditate excludunt. Masculus aliquis aut etiam foe-
mina decessit: Extabat autem pater, in cuius pote-
state non erant, extabat & mater: Pater præferetur.
Sin autem auus vel proauus extabat, cuius iuri nõ
erant subiecti, tunc mater præferetur, scilicet quum
inter eos solos de hæreditate agitur. Frater quoq;
consanguineus defuncti fratris, aut defunctæ soror-
ris, matrem eorum excludit. Soror vero consan-
guinea pariter cū matre admittitur: Id est, ex æquis
partibus hæredes fiunt. Quod si & frater & soror
& mater extabat, frater matri quanuis ius libero-
rum habenti, præferebatur. Et communis erat hæ-
reditas ex æquis partibus inter fratrem & sororẽ.
Sic igitur si aut solus frater defuncto extabat, aut
& frater & soror & mater, excludebatur mater.
Sin autem frater non extabat, sed sola soror & ma-
ter, tunc & mater semissem & semissem soror
habebat.

¶ Sed hæc quidem olim. Porro edita est Imperato-
ris nostri cõstitutio, quæ & Codici eius inserta est.
Qua constituit tum ad naturam ipsam tum ad pu-
erperiorum discrimen, quod interdum et mortem
accescit, respiciens, vt matri auxilium præstaretur.
Impium enim esse duxit, Ea quę fortẽ fortuna, nec
ex voluntate matris accidūt, in detrimentum eius
conuerti. Etenim si non contigisset, vt ingenua ma-
ter tres liberos: aut libertina, quatuor pareret, nul-

lo suo merito à successione defuncti repellebatur.
 Quod enim peccatū eis imputabatur, & non tres
 aut quatuor peperissent, per quos legitimo iure ad
 hæreditates admitti poterant, sed eum tantum aut
 eam, qui quæve nunc fato functus functave est.
 ¶ Sed & quum Principum quorundā, qui paucis
 ab hinc annis regnarunt, Constitutiones de legitima
 successione tractantes, aliās matrem iuuarent,
 aliās premerent, non in solidum eam ad hæredita-
 tem liberum vocantes, sed quibusdam in casibus,
 (veluti quum ius liberorum habebat) tertiam partem
 ei ablatam certis personis darent. Porro in aliis
 is, quum legitimo iure non poterat admitti, certa
 portione consolarētur. Quod vt melius apertiusq̃
 intelligatur, exemplo siue specie ad rem conficta,
 ostendendū est. Si contigisset, vt quis decederet res
 relinquens matrē Iure liberorū cohonestatam, super
 esset autē & patruus aut patruī filius: Mater octo
 capiebat vncias siue bessem hæreditatis, Patruus
 autē aut eius filius trientem, hoc est, quatuor vncias
 as. Quod si ex cōtrario Ius liberorū mater nō habu-
 isset, tunc Patruus aut filius eius bessem hæredita-
 tis capiebat, at mater trientē solum. Imperator no-
 ster sanctiss, recta simpliciq̃ via, matrem omnibus
 personis legitimis anteposuit, & sine diminutione
 vlla, liberorū suorum eis successionem præbuit, Ex-
 cepta fratris & sororis persona, siue consanguinei
 sint defunctis, siue sola cognationis iura cum eis ha-
 beant. Nam quemadmodum eam toti aliq̃ ordinē
 legitimorum Imperator anteposuit: ita quemuis
 fratrem et quāuis sororem, etiā si legitimi non sint,
 ad hæreditates vnā cum ipsa vocauit. Sic tamen,
 vt si solę sorores (siue agnationis siue cognationis
 iura habeant) & mater defuncti vel defunctæ su-
 persint, dimidiam quidem mater defuncti vel de-
 functæ,

functæ, alteram vero dimidiam, omnes sorores habeant. Veluti, decessit aliquis relinquens matrem, relinquens & duas aut tres sorores: semissem quidē mater, semissem vero omnes sorores habebunt.

Quod si defunctæ personæ frater superest, aut fratres vel vnā & fratres et sorores: quanuis tantū cognationis Iura habentes, in capita distribuenda est hæreditas. Sic igitur fratre non extante, mater dimidiam prorsus partē accipit, & sorores quotcunque sint, pro vna tantum habentur: Fratre vero superstitite, non item sorores locum vnius obtinent.

¶ Porro autem quemadmodum & matri consultum prospectumque est per Imperatorem nostrum: Sic & eam curam liberorum suorum gerere iubet. Hortatur enim eas, si impuberes habent liberos, qui rectore egeant, quum neque initio vllus tutor datus est, aut quod decretus est, vel excusatione est usus, vel vt suspectus remotus: vt tutorem petant, neque eos pessum ire sine rectore permittant. Datum est autem iis tempus, intra quod liberis tutorem petere possint, nempe vnius anni. Quod si matres liberis suis pupillis tutores intra annū petere neglexerint & hi impuberes decesserint: hæreditates eorum matres non capient. Absurdum enim est, Eam quæ liberos suos auxilio destitutos non adiuuit, eorum successione frui.

¶ Vocatur autem mater ad bona filij ex S. C. Tertulliano, etiam si ex meretrício concubitu defunctum filium conceperit.

DE S. C. ORFITIANO. TIT. III.

Diximus supra, neque matrem ad bona liberorum, neque liberos ad bona matris, ex lege duodecim Tabularum vocari solitos. Sed a Prætoribus eis vtrō citroque ex proximitate cognatorū ius petendæ honorum possessionis datum fuisse.

Dixit

Diximus item successu temporis factum esse S. C. Tertullianum, quod matri in liberorum hæreditatibus legitime successionis iura præberet. Quæ res tandem perfectam ex constitutione Imperatoris nostri emendationem accepit, sicut præcedens citulus docuit. Porro ad similitudinem S. C. Tertulliani, factum est & S. C. quod Orfitianum vocatur, Imperante D. Marco, Orfitio & Rufo Coss. Quotum filio tum filia in materna successione datum est ius legitime hæreditatis, etiam si alieno iuri subiecti sint. Præferuntur autem & consanguineis fratribus, & cæteris agnatis defunctæ matris. Verum S. C. hoc nepotibus opem non fert. Quemadmodum enim Auia ex Tertulliano non vocatur, Ita nec nepos ex Orfitiano. Sed tamen ex Principum constitutionibus emendationem S. C. Orfitianum accepit. His enim cautum est, ut ad similitudinẽ filij filiaeq; & nepos neptisq; vocetur. Illud autem signandum est, Capitæ diminutione, Iura hæc legitimæ successionis, quæ ex S. C. Orfitiano aut Tertulliano data sunt, nõ tolli: Idq; propter illam regulam qua dicimus, Legitimas hæreditates ex nouo Iure inuentas capitæ diminutione non perire, sed eas tantum, quarum inuentũ ad legem duodecim Tabularum refertur.

¶ Ex S. C. quoq; Orfitiano admitti debent et liberi vulgò quæsti, siue ex meretricio cõcubitu nati.

¶ Si quis decedat, multis relictis legitimis personis eiusdem gradus: Et alij hereditatẽ adeant, vnus autẽ aliquis aut repudiet, aut hæres esse prohibeatur vel morte, vel alia quauis causa, (Nam mulier per Constitutiones Principũ ab hæreditatibus arcentur) Tunc pars eius, reliquis qui adierint, accrescit. Veluti quũ quatuor essent, tres adierunt, vnus adire nõ potuit, vel q; repudiasset, vel q; mortuus esset,

esset, vel q̄ lege prohiberetur: pars huius reliquis
tribus pro æquis partibus accrescit, siue ij qui adie
rint supersunt, siue euenit vt morentur.

DE SVCCESIONE COGNATORVM.

Tit. V.

AD hæreditatē eius, qui intestato mortuus est,
diximus vocari Suos: et quos eorum numero
Prætor habet, vt emācipatos: & quos deinde con
stitutiones iis adiunxerunt: vt eos qui Curiis ob
lati sunt, aut qui ex ea muliere nati sunt, qui cū ma
ritalis affectio non erat, & deinde confectis dotali
bus instrumētis ius suorum adepti sunt. Post hos,
vocantur ab intestato agnati, & quibus ius agnato
rum tribuit aut S. C. Tertullianum vel Orfitianū,
nempe matres & liberi earum: aut constitutio Im
peratoris nostri sanctissimi, nempe ij qui ex sorore
nascuntur. Post omnes igitur iam dictos & tertio
um ordinem inuenit Prætor, quo cognatos voca
uit. Quos natura quidem nouit, sed angustia Juris,
quod ex lege duodecim Tabularum descendit, ne
sciuerunt. Hi autem sunt, qui capitū diminutionē
passi sunt, aut ex iis nati. Quos quum odio lex duo
decim Tabularum prosequeretur, Prætor eos ex
tertio ordine vocauit. Hæc autem dico, solis exce
pris fratribus & sororibus emancipatis: non tamē
liberis eorum. Extat enim cōstitutio D. Anastasi,
Qua cautum est, vt si quis decedat relicto fratre in
tegrī iuris, hoc est, qui nondum capitū diminutio
nem subiit, relicto & fratre capite minuto, vterq̄
quidem ad fratris defuncti hæreditatem vocetur,
non tamen ex æquis partibus: sed vt plus habeat
legitimus, hoc est, vt capite minutus habeat quatu
or vncias: & frater integri iuris duplū, id est, octo
vncias. Sed totā eiusce Juris seriem clarius cogno
scet, qui dictam constitutionem legerit. Frater igitur

LIB. III. INSTIT.

tur capite minutus vocatur quidem vnâ cum fratre integrum ius legitimi habente, minorem tamen portionem accipit, vt dictum est. Aliis vero agnatis etiam si capitis diminutionem passi nō fuerint, antepositur in solidum, ac multo etiam magis cognatis. Nam si ego decedā relicto fratre capite minuto, relicto etiā patruo, frater præferetur. Nemo igitur capite minutus ex ordine agnatorum vocatur præter fratrem & sororem tantum, non etiam liberos fratris. Hi enim capite minuti, in cognatorum ordinem incidunt.

¶ Eos quoque qui per fœminini sexus personas descendunt, sicut & capite minutos, Legi duodecim Tabularum ignotos, Prætor ex tertio ordine vocauit. Habebit autem & tertius ordo filium in adoptionem datum, quum ad naturalis patris hæreditatem admitti postulat.

¶ Mulier ex meretriciis complexibus, liberos habuit, cū nullo hi agnationis ius habebūt. Agnatio enim per patrē cognoscitur, hi verò patrem nō habere intelliguntur. Sic igitur, neque inter se erunt consanguinei. Quoniam consanguinitas species est agnationis. Cognationis vero iura inter se habent filii ex meretrice matre nati: sicut & erga quemuis qui per matrē eis coniunctus est, cognatū. Igitur & hi ex tertio ordine succedent. Itaque tertius hic à Prætoris inuētus ordo: habet agnatos capite minutos, (exceptis fratre & sorore) & eos deinde qui ex illis nascuntur. Adhæc & illos, qui per fœminas nascuntur. Et filium, qui quū in adoptiua familia sit, patri tamen naturali hæres esse postulat. Et liberos postremo, vulgo quæsitos. Quibus omnibus, proximitatis nomine, bonorum possessionem unde cognati pollicetur: hoc est, Nō omnes simul vocans: sed vt quisque gradu proximus est.

Porro

¶ Porro, quum multę sint inter agnatos & cognatos differentię, tum & illa præter cæteras vna est. Nam si quis intestato decedat, agnatus eius ad hæreditatē ipsius vocabitur, etiam si decimo sit gradu, & vt ex lege duodecim Tabularum adire poterit, aut vt ex edicto Prætoris, honorū possessionē vnde legitimi petere. Quod si agnatus nullus superfit, sed cognatos habeat defunctus: dabitur iis bonorum possessio vnde cognati, quandiu intra sextum gradum sunt. Nam ē septimo gradu solæ vocatur hæ personæ: Filius filiave consobrini cōsobrineve. Qui autem hi sint, ex sequenti titulo discemus.

DE GRADIBVS COGNATIO
num. Tit. VI.

Quod nuper in præuia quadam inspectione de gradibus diximus, Id nunc nobis per ipsam ordinationem rerum exhibendum est, quod res maiorē fidem habeat. Sic igitur gradus cognationis numerabuntur. Interim tamē in primis sciendum est: Cognationem, aut eorum qui supra & infra sunt, esse, aut eorum qui ex latere veniūt, qui dicuntur ex transuerso, fratrum, sororum et qui ex iis nascuntur: Et consequēter, patruī & auunculi, amicitæ & materteræ. Et eorum quidem qui supra et eorum qui infra sunt, cognatio, à primo gradu incipit: Eorū vero qui ex transuerso veniunt, à secundo. Nam primus gradus nullus est ex transuerso.

¶ Primus gradus, Supra habet, patrem & matrē: Infra vero, filium & filiam.

¶ Secundus, supra habet, auum & auiam: Infra, nepotem & neptem. Ex transuerso, fratrem & sororē.

¶ Tertius gradus supra habet proauum, proauiam: Infra, pronepotem, proneptem. Ex transuerso, fratris & sororis, filiū, filiam. Et consequēter, patruū, auunculum, amitam, materteram. Patruus Latine dicitur

LIB. III. INSTIT.

dicitur frater patris, qui Græcè dicitur *πατρός*
 Auunculus quoque Latine vocatur frater matris,
 quæ Græci propriè *μητρός* vocant. Et utraq; pro
 miscuè *δῆλον* appellatur. Amita est patris foror: ma
 tertera, matris. Et vtraq; cõmuni nomine, dicitur
δῆλον, à nonnullis vero etiam *τηδῆς*.

¶ Quartus gradus supra continet, Abauum, abau
 am: Infrà, Abnepotem, abneptē. Ex transfuerso, Fra
 tris & sororis nepotē, neptem. Patruum magnū,
 Amitam magnam. Similiter & Auunculum ma
 gnum, Materteram magnā, id est, aui & auix mæ
 fratrem & sororem. Est & consobrinus & conso
 brina, Id est, qui quæue ex duobus fratribus aut so
 roribus procreantur. Quidam tamen veterum re
 cte dixerunt, Consobrinos eos propriè vocari, qui
 ex duabus sororibus geniti sunt, quasi consororis
 nos. Eos vero, qui ex duobus fratribus procedūt,
 propriè dici fratres patruales. Si autem ex duobus
 fratribus filix nascantur, inter se sorores patruales
 dicuntur. At ij qui ex fratre & sorore generantur,
 amitini propriè dicuntur. Amitæ mæ filij conso
 brinum me vocant, & ego illos, amitinos. Itaque
 (vt rem in pauca contraham) per abussonem quidē
 ij qui ex duobus fratribus aut sororibus nati sūt,
 consobrini appellantur. Sed propriè mares ex duo
 bus fratribus, fratres patruales: Fœminæ, sorores
 patruales. Et ex duabus sororibus mares aut fœmi
 næ, consobrini & consobrinæ. Et qui ex fratre &
 sorore nati sunt, amitini. Sed sororis quidem filius,
 fratris filium vocabit consobrinum: fratris autem
 filius, sororis filium, amitinum.

¶ Quintus gradus habet, Suprà Adauum, adau
 am: Infrà, Adnepotem, adneptem. Ex transfuerso,
 Fratris & sororis pronepotem, proneptē. Et con
 sequenter, maiorem patruum, maiorē amitam, id
 est,

est, proauū fratrem & sororem. Auunculum maiorē, materteram maiorē, id est, proauia fratrem et sororem. Similiter eorum, qui ex fratribus vel sororibus nascuntur, & (vt dictum est) modo fratres patruales, aliās sorores patruales, modo consobri ni & consobrinæ, nonnunquam amitini & amitinae vocantur, filium & filiam. Deinde & proprium consobrinum, propriamq; consobrinam, sicut vocantur, hoc est, patruū magni et amitæ magnæ, auunculi magni & materteræ magnæ, filium filiam.

¶ Sexto gradu sunt: Suprà, Tritauus, tritauia: Infrà, Trinepos, trineptis: Ex transuerso, Fratris & sororis Abnepos, abneptis. Et cōsequenter, Patruus maximus, amita maxima, hoc est, abauū frater et soror. Auunculus maximus, matertera maxima, id est, abauia frater & soror. Similiter & maior consobrinus & maior consobrina, id est, qui quæve ex filiis filiabusq; fratruū aut sororum patruelium, consobrinorum consobrinarumve, amitinorum amitinarumve nascuntur.

¶ Hactenus monstrasse sufficiat, quemadmodum gradus cognationis numerentur: Quoniam sciendum est, Semper generata persona gradum vnum adiici. Est autem longe facilius dicere quoto gradu quisq; sit, quàm propria cognationis nomina exprimere. Eodē quoq; modo & agnationis gradus numerantur, & cognationis.

¶ Verum quum veritas per oculos quàm per aures maiorem fidem habeat, Ideo necessariū visum est, post narrationem graduum, etiā præsentī libro eos inscribi, vt iuuenes & auribus & oculis hæc accipientes, perfectissimam graduum doctrinam adipiscantur.

Hic locanda est series cognationis, quã vulgo arborem vocant.

LIB. III. INSTIT.

¶ Illud autem ante omnia nosse oportet, Prætor rem, quum cognatorum ordinem excogitasset, ser uilem cognationem in eo numero non habuisse: Nam neque veteres leges, ut est lex duodecim Tabularum, aut aliæ quædã quæ de cognatis loquuntur, eam nouerunt. Verum Imperator noster Sanctissimus in constitutione quadam, quam de successione liberorum patronorum scripsit, sublata rerum obscuritate & Iuris confusione, humanitate suggerente & hoc constituit, Ut si quis in seruitute liberum vel liberos habuerit, siue ex libera, siue ex serua: Aut contra, Si qua mulier serua ex libero vel seruo liberos pepererit, cuiuscumq; sexus sint: Et contigerit, ut Pater seruus aut mater serua manumittantur, & ij qui ex seruili ventre nati sunt, ad libertatem quoq; uenerint: Hi omnes liberè ad successionem patris & matris ueniant, Iure patronatus in hac parte sopito. Neq; uerò qui sic nati sunt solum ad patrum successionem ueniant, sed etiam alter ad alterius mutuam hereditatem uocatur, Quemadmodum specialiter uult dicta constitutio. Siue ij soli fuerint, qui in seruitute nati, & deinde manumissi sunt, siue euenerit ut post manumissionem parentum alij quoq; nascerentur: Quoniam unà cum eis ad paternam vel maternam hereditatem admittentur: Siue ex eadem matre, aut ex eodem patre in lucem prodierint, ij qui post parentum manumissionem nati sunt, siue ex diuersis. Et (ut uno uerbo rem totam absoluaui) Omnia in eis obtinere debent, ad similitudinem eorum, qui ex iustis nuptiis nati sunt.

¶ Ex iis quæ dicta sunt (ut rem ueluti per capita colligendo in compendium contraham) Tres sunt ordines cognationis: Suorum, Legitimorum, & Cognatorum. Quapropter dicendum non est, Eum qui proximus gradu sit, statim etiam in hereditate percipi

pienda præferri. Quoniam ordo ordini præfertur. Et qui in proximio ordine est, quãuis eum alius gradu præcedat, dum ipse ordine potior sit, & in hereditate percipienda potior est. Tunc autem gradus sit comparatio, quum plures personæ ex eodẽ ordine veniunt. Neq; igitur, qui parem gradum cognationis obtinent, semper pariter vocantur: neq; eius, qui proximior est, causa semper potior est. Primus enim ordo, primaq; causa Suorum est, & eorum qui suorum numero habentur: Vt emancipatorum, & qui per fœminam descendunt, nepotum: atq; aliorum quos supra particulatim enumerauimus. Finge ergo defuncto esse pronepotem vel abnepotem, esse & fratrem, patremve aut matrem. Pronepos iste aut abnepos præferetur, vtpote qui ex potiore ordine veniat, quãuis gradu superetur, Nam pater aut mater, primo gradu sunt, sicut latius dictum est: frater, secundo. At pronepos, tertio: abnepos, quarto. Et tamen hic, quũ ex quarto gradu veniat, præfertur, iis qui ex primo aut secundo gradu sunt: Propterea, q̄ ordine potior sit. Nec interest, Pronepos iste vel abnepos in potestate morientis fuerit, an non fuerit, q̄ vel emancipatus esset vel ex emancipato aut per fœmininum sexum propagatus.

¶ Quando autem Sui non supersunt, aut qui loco Suorum habentur, Sed agnatus superest: hoc est, qui integrum ius habeat legitimũ, etiã si remotiore gradu sit, plerunq; tamẽ proximio cognato, potior habetur. Nam patruus nepos, qui quinto gradu est: aut pronepos, qui sexto: Auunculo & materteræ præferuntur, quãuis tertium gradum obtineant. Toties igitur proximũ cognatũ aut potiorẽ esse dicimus, aut vnã cum iis, qui eodẽ gradu sunt vocari, quoties neq; suus aliquis, aut qui Sui vicem

LIB. III. INSTIT.

obtinere, extat, neque etiam agnatus ullus superest. Nam hi in hereditatibus preferuntur. Hec dicimus exceptis fratre & sorore emancipatis. Hæ enim personæ circa ius agnationis per capitis diminutionem non læduntur. Sed agnatis omnibus qui tertio aut remotiore gradu sunt, preferuntur: Secundum Anastasii, constitutionem. Quod igitur antea diximus, Plerumque, propter fratres emancipatos dictum est. Nam quamvis hi secundum veteres, ius tantum agnationis habeant, tamen ex dicta constitutione prælati sunt.

DE SUCCESSIONE LIBERTORUM. Tit. VII.

HÆC habeto, veluti pro quadam prævia inspectione. Cognatio nomen generale est. Diuiditur autem in eos qui supra sunt, eos qui infra, & eos qui ex transverso veniunt. Verum hæ tres cognationum species, in cognatis ingenuis spectantur. Nam in libertinis eos qui supra sunt, non norunt veteres. Nam quomodo, quum in seruitute nati sint? Ac ne eos quidem, qui ex transverso coniunguntur. Qui enim eos qui supra sunt non habet, neque ex transverso cognatos habere potest, Quum hi ex illis intelligantur. Solam igitur habent eorum qui infra sunt, agnationem, hoc est, eorum quos post libertatem coceperint, & pepererint. His ita inspectis, videto nunc deinceps rem qua de agimus. Quum disputatum sit, de successione Ingenuorum, consequens est dicere, & de successione libertinorum: Si libertus intestatus decedat, quis ad hereditatem eius vocetur. Et si quidem liberos habet post libertatem conceptos, ex ordine Suorum hæredum hi vocantur. Quod si liberi nulli extent, videamus, quis sit vocandus. Et agnatum quidem dicere non possumus, Quoniam eos qui supra sunt libertus non habet,

bet, vt in seruitute natus. Atq; ideo non sine ratio-
 ne, & cognatis ex transuerso caret. Nam hi ab illis
 procedunt. Quando igitur nullus ei agnatus est, lex
 in agnati locum, patronum subiecit. Quæcunque
 igitur agnatum à successione defuncti submouent,
 Ea & patronum à successione liberti reiciunt. Li-
 berti igitur liberis extantibus, patrono locus non
 est. Quoniam autem & facto testamento agnatus
 hereditatem non percipit, ita similiter nec patro-
 nus. Olim igitur quantū ad legem duod. Tab. per-
 tinet, liberti patronum præterire licebat. Nam ita
 demum lex duod. Tab. ad hereditatem liberti adi-
 tum dabat patrono, quum nullus suus extabat, nul-
 lumq; factum erat testamentū. Et quidem quum
 aliquis liberorum superstes patronum excluderet,
 ferri poterat, neq; enim indignum erat, patronum
 nature cedere. Verum quum adoptiuus filius vt iu-
 ra sui hæredis habens, patrono præferetur, id aper-
 tē absurdum & iniquum erat, Patronū ab adopti-
 uo filio superatum, liberti successione priuari.

¶ Qua de causa Prætor postea edicto suo, huic Iu-
 ris iniquitati succurrit: Iubens libertum, qui testa-
 mentum faceret, dimidiam bonorum suorum par-
 tem omnino patrono relinquere. Quod si minus
 dimidia reliquisset, dabat patrono bonorū posses-
 sionem cōtra tabulas testamēti liberti, per quā semis-
 sem penitus consequebatur. Sed & eum intestatus
 moriebatur libertus relicto filio adoptiuo, dabat
 & contra hunc Prætor ad semissem, bonorum pos-
 sessionem. Porrò naturales liberi patronum exclu-
 debant, tum qui in potestate erant, tum emancipa-
 ti. Quinimo & in adoptionem dati, si modo ex ali-
 qua parte minima hæredes scripti erant. Veluti,
 Quum ego libertus essem, habebam patronum, ha-
 bebam & filium naturalem; Hunc in adoptionem

dedi. Si igitur testamento condito, ego eum ex parte heredem scripsero: aditus patrono præclusus est ad hæreditatem meam. Sin vero præteriero, nihil obstat quo minus patronus contra tabulas testamenti mei bonorum possessionem perere possit. Liberi igitur mei, siue in potestate mea sint, siue emanciparim, quum aut voluntate mea, aut Iure hæredes mihi sunt, patronum superant. Voluntate mea, quum hæredes eos scripsero: Iure, quum aut intestatus decedo, aut testamento condito eos prætereo. Nam is qui in potestate est ipso iure subvertens testamentum: Emancipatus vero bonorū possessionem contra tabulas petens, locum in hæreditate meo patrono nō relinquunt. Quoniam bonorum possessionem contra tabulas nunquā dat Prætor aduersus liberos naturales.

¶ Verum enimvero & post hoc Ius Prætorium, quo patrono prospectū videbatur, Adhuc suberat ratio, qua libertus nihil relinqueret patrono. Nam si libertus filiū naturalem habebat, neq; lex duodecim Tabularum opem patrono ferebat, neq; item Prætor naturam reuerens. Sed postea lex Papia Iura patronorū adauxit: Cautum est enim, Vt ex bonis locupletioris liberti (Eum vero locupletem definiit, qui centum millia sestertium possideret) cui pauciores quā tres essent liberi, siue is testamento facto, siue intestatus mortuus fuisset, virilis pars patrono conseruaretur. Itaq; si contigisset, vt libertus locupletior cōdito testamento moreretur, vnū relinquens filium, aut vnā filiam, lex Papia vnā cum filio aut filia patronum admittebat, data ei dimidia parte bonorum defuncti, perinde atq; si nullus filius, nullave filia extitisset. Sin autē duos filios duasve filias heredes scripisset, patronus in tertiam partem admittebatur. Quum autem tres extabant,

bant, expellebatur patronus, propter multitudinem liberorum.

¶ Et hæc quidem olim. Edita est autem Imperatoris nostri constitutio, quam, vt omnibus innotesceret, compendioso tractatu habito, Græca lingua euulgauit. Per quam definit, Vt si libertus libertaue minores sint Centenariis, id est, patrimonium habeant minus centum solidis. (Sic enim à lege Papiata taxatam centum millium sestertium summam interpretatus est, vt mille sestertij solidum vnum faciant) nullum locum habeat patronus, quum testamentum factum est, ad hæreditatem eius. Nam si intestatus decedat, nullos relinquens liberos, tunc patronus ex lege duodecim Tabularum hæreditatem eius in solidum habebit. Sin autem maior fuerit centenarius, & liberos relinquat, qui ad hæreditatem eius vocentur, vel Iure Ciuili, vel honorario quia sint emancipati, siue vnus sit, siue plures, cuiuscunq; sexus, aut gradus: hi in solidum vocantur, Patrono & filiis patroni ab eiusmodi hæreditate repellendis. Quod si libertus, quum maior esset centenarius, nullos moriens reliquerit liberos: Tunc si intestato decesserit, Patronus aut patrona in solidum hæredes erunt: Sin autem condito testamento patronum aut patronam præterierit, quum liberos non haberet, aut quos habebat exhæredasset, Aut quum liberta esset defuncta, que filium haberet, aut libertus, qui nepotem ex filia iam ante mortua: & hos ipsi præteriuissent, nempe vel liberta filium, vel libertus nepotem. (Quoniam, vt scis & secundo libro à nobis dictum est, in his præteritio loco exhæredationis accipitur) Nec possint hi tales liberi mota inofficiosi querela testamentum subuertere: Tunc ex constitutione Im-

LIB. III, INSTIT.

peratoris nostri, Patroni patronæq; data eis cōtra tabulas honorum possessione, non dimidiam partem vt olim, sed tertiam tantū auferent: aut, quod tertiæ parti deest, supplebitur. Quoniā fortē liberus eos ex vnciā, aut sextante vel quadrante hæredes scripserat. Sic autem per bonorum poss. contra tabulas tertiam partem capient, vt tamen legata aut fideicommissa ideo præstare non cogantur: nō solum extraneis personis, sed ne liberis quidem liberti libertæve, (Verū quod ab ipsis relictum fuerit, id cohæredes agnoscer,) exhæredatis forsitan, aut præteritis, quando præteritio vim exhæredationis habet: Qui si hæredes scripti fuerint, nihil debetur patrono. Et si contingat eum hæredem scribi, legata liberis debentur.

¶ Multos autem & alios casus, ad huius Iuris dispositionem necessarios collegit dicta cōstitutio. Etenim sanxit, vt tam patroni patronæq; q̄ liberi eorum, nec non qui ex transuerso veniunt ad quintum vsq; gradum ad libertorum libertarumve successionem vocentur. Si igitur eiusdem patroni patronæve, aut duorum patronorū duarumve patronarum, aut etiam pluriū extent liberi, Is qui gradu proximior est ad liberti libertæve successionē vocabitur. Veluti decessit libertus aut liberta, nullos habens liberos, nec vilo condito testamēto, quum neq; patron⁹ aut patrona superesset: verū extabāt liberi, nepos forte et pronepos: Nepos vocabitur. Et in capita hæreditas, nō autem in stirpes diuidetur. Veluti vnus patroni duo erant liberi, alterius tres: in quinque partes scindetur successio. Idem & iis qui ex transuerso patronū patronæve cōtingit obtinebit, vt & proximior, potior sit, & in capita hæreditas diuidatur. Quoniam penē consonantia est se ingenuitatis & libertinitatis iura in successio-
bus

bus dicta constitutio voluit. Pœnè dixi, ideo: quod inter ingenuos & vltra quintum gradum deferantur hæreditates: libertinorum vero successiones intra quintum gradum cognatorum patroni & patronæ consistant.

¶ Et hæc quidem de iis Libertinis hodie tractamus, qui Ciues Romani sunt, Quum nec sint alij liberti. Didicisse enim te opinor ex primo libro Dedititorum & Latinorum Iura sublata esse, Porro, quum Latinorū vsus adhuc receptus esset, de nulla ipsorum successione agitabatur: Quauis enim maximè vt liberi viuerent, tamè vt serui moriebantur, veluti vnà cum spiritu libertatem exuentes. Et quasi seruorū, bona eorum à manumissoribus possidebantur, Non iure hæreditatis, quoniã seruorum nullas dicere possumus hæreditates: sed iure peculi, idque ex lege Iunia. Postea factum est S. C. Largianum, quo cautum fuerat, vt liberi manumissoris non nominatim exhæredati, extraneis hæredibus eius in successione Latini præponerentur. Veluti. Manumisi seruum meum, & Latinum feci, Mortuus sum institutis hæredibus liberis meis & quibusdam extraneis. Ex lege quidem Iunia, si contingat Latinum mori, liberi mei vnà cum extraneis hæredibus ad bona Latini venissent. Ex S. C. autè Largiano, soli liberi mei Latino succedēt. Quoniam nominatim exhæredati non sunt. Post S. C. Largianum venit D. Traiani edictum: Quocæuebatur, vt si quis Latinus, inuito aut inscio patrono Ciuitatem sibi Romanam petisset & obtinisset, Viueret quidem vt ciuis Romanus & oïa ageret quæ Ciuium Romanorum sunt, verum vt Latinus moreretur. Sed Imperatoris nostri constitutio, has conditionum mutationes perosa, quum vt Ciuis Romanus viueret, ac vt Latinus morere

LIB. III. INSTIT.

tur, & alias quoque difficultates hinc nascentes sustulit, explosis non Latinis tantum & lege Iunia, & S. C. Largiano, sed etiam edicto Traiani: ut iam omnes liberti, Cives Romani sint. Et ita veluti quadam adiectione siue inuentione, Quibus modis Latini fiebant, qui manumittebantur, iisdem & Ciuitatem Romanam serui adipiscuntur.

DE ASSIGNATIONE LIBERTORVM

TIT. VIII.

QUUM dictum sit de libertis, dicamus ut in summa, de assignatione ipsorum. Scis enim liberos patroni, quum parē gradū obtinet, simul, pariterq; & ex equis partibus ad successionē liberti paterni venire. Factū tamen est postea S. C. quo placuit, Patri plures habenti liberos, licere ut vni eorum libertum assignet. Et deinde mortuo libertato, is solus patroni iura habebit, cui ille assignatus fuerit, & ceteri liberi patroni, qui pariter ad eadē bona vēturi erant nulla assignatione interueniente, iam nullum aditum ad hereditatē liberti habebūt. Quod si is, cui libertus assignatus fuerit, decedat nullis relictis liberis: tūc ceteri patroni liberi patris ius recipiunt, & liberto possunt succedere. Nec tantum libertum, sed etiam libertam: Et non tantum filio nepotivē, sed etiam filiæ neptivē assignare permittitur.

* **P**ORRŌ hęc assignandi facultas ei competit, qui duos aut plures liberos in potestate habet, Quoniam emancipato libertus assignari non potest. Quid ergo, Si quis libertum suum filio in potestate assignaverit, & deinde quum supervixisset, filium, emancipaverit? Querimus, an evanescat assignatio? Et Iuliano ac alijs Jurisconsultis placuit eam evanescere. Possumus autem assignare, non tantum in testamento, verum etiam ab intestato. Nequē etiam hac

hac in re inuēta sunt solētia quēdā & formalia verba. Porro S. C. quod de assignatione libertorū loquitur, Imperante Claudio factum est: Suillio Rufo, & Hostorio Scapula COSS.

DE BONORVM POSSESSIONIBVS.

TIT. IX.

QUod admodum legis duod. Tab. inuentū est vt ex testamento vel ab intestato vocemur: Et qui vocatur, aliās efficit, vt existant tantū quod genus sunt necessarij: aliās requirit vt adeant cuiusmodi sunt ceteri præter hos. Sic & Prætor bonorum possessiones inuenit, per quas interdū Ius Ciuile emendat. Non solum in intestatorum hæreditatibus (vt dictum est) Nam quum Ius ciuile capite minutos, & eorum liberos, necnon & eos q̄ ex fœminis nascuntur, ignoraret: Ipse tertio quodam ordine inuento bonorum possessionem vnde cognati eis dedit. Verum etiā in eorum qui testamento factō decedunt, erratum legis Duod. Tab. correctum est. Nam si quis moriens alienum posthumū hæredē scribat (Scire te opinor quis sit alienus posthumus, nempe is qui si nascatur suus mihi futurus non est) Is si natus fuerit, quod ad Ius Ciuile adire non posset (Nam talem institutionem cauumniatur Ius Ciuile) Verum Prætor ei bonorum possessionem secundum tabulas largitur. Et bonorum possessorē eum facit. Sed & Imperatoris nostri constitutio, rectē hunc hæredem vult institui, quasi nec iure Ciuili incognitū. Aliquando Prætor nō emendat, sed impugnat Ius Ciuile. Veluti (sicut diximus) quum libertus patronum præterit: lex duod. tabul. nullum dabat patrono, quasi testamēto factō superaretur, aditum ad bona liberti: At contra Prætor bonorū possessionē contra tabulas cōmentus est. Hic igitur ex aduerso pugnat.

Porro

Porro non est Prætor acerbus aut contentiosus: Quoniam ubi Ius Civile probari in vulgus putavit, non emendandi, neque impugnandi, sed confirmandi eius gratia, suam iurisdictionem interposuit. Nam si quis rectè atque ordine factò testamento, hæres institutus sit, non solum Iure Civili adire poterit, sed etiam Prætor ei dat bonorum possessionem secundum tabulas. Et Ius quidem Civile ex lege hæredem facit, Prætor vero & ab intestato bonorum possessorem confirmat. Nam suos quidem hæredes & agnatos vocat Ius Civile: Atque ut illi existant, & hi adeant efficit. At vero Prætor cum Iure Civili concurrens, Illis dat bonorum possessionem unde liberi, his bonorum possessionem unde legitimi. Atque etiam si maximè bonorum possessionem non petierint: nihilo minus hæredes fiunt Iure Civili. Sic igitur Prætor, aut emendat, aut impugnat, aut confirmat. Emendat, ut in extraneo posthumo. Impugnat, ut in patrono præterito. Et confirmat, ut in hæredibus scriptis: Et in iis qui ab intestato vocantur, ex primo aut secundo ordine.

¶ Quos autem solus Prætor, non etiam Ius Civile ad successionem vocat: hæredes quidem ipso Iure eos non facit. Nam hæredis nomen nemini Prætor tribuit, sed aut lex, aut quod legis vicem habeat. Veluti S. C. aut constitutio Principis S. C. ut Terullianum & Orfitianum: constitutio principis, ut Imperatoris nostri constitutio, quæ sororis filium in numerum legitimorum retulit. Prætor igitur hæredem non facit: sed data bonorum possessione, loco hæredis eum constituit: & bonorum possessorem efficit: sic ut utiliter & experiri possit & conveniri.

¶ Neque vero iam dictas bonorum possessiones tantum unde liberi, unde legitimi & unde cognati inuenit Prætor: sed etiam alias plurimas, quibus unus
cuis

eius sit scopus: Ne quis sine successore moriatur. Nam angustissimis finibus cōclusum à lege duod. Tabul. Ius percipiendarum hæreditatum, Prætor ex bono & æquo dilatauit.

¶ Porro bonorum possessiones aliæ ex testamento sunt, aliæ ab intestato. Et ex testamento quidem sunt hæ duæ. Prima: quæ contra tabulas dicitur, quam Prætor liberis præteritis pollicetur, Secunda: quæ secundum tabulas vocatur, quâ omnibus Iure scriptis hæredibus largitur. Et quum eas præmas fecisset, quæ ex testamento dantur, ad eas tranfit, quæ ab intestato locum haberent. Ac primo loco suis hæredibus: & iis qui inter suos hæredes cōnumerantur (dico autem emancipatos), bonorum possessionem dedit, quæ vocatur vnde liberi. Secundo loco ab intestato iis dedit bonorum possessionem vnde legitimi qui Iure Ciuili ad hæreditatem defuncti vocantur: vt agnatis: Et patrono liberisq; eius in bonis liberti libertæve. Et iis, q; ex S. C. Tertulliano vel Orfitiano aut principum cōstitutionibus ius ab intestato percipiendarum hæreditatum habent. Tertio loco proposuit bonorū possessionem vnde decem personæ: per quâ extraneo manumissoi liberi capitis, decem personas cognatorum prætulit: parentum, liberorum & eorum qui ex transuerso veniunt, vsque ad secundum gradum. Quid autem id sit, dicere necesse est, quanuis in vsu cōmuni non versetur. Si tibi ego filiū meū quē emancipassem, in primū & secundum & tertium mancipium dedissem: Tuq; eum manumisisses: & sui iuris fecisses: propter libertatis dationē iura legitimæ successionis in eo habebas ad similitudinem patroni. Et si contigisset vt hic manumissus, intestatus decederet, tu omnibus propinquis eius præfereris; Quippe, qui vt dictum est iura le
giti

LIB. III. INSTIT.

gitimi haberes propter libertatem: et ceteri omnes
 cognati essent propter capitis diminutionem.
 Verum quia iniquū erat ob solam & nudam liber-
 tatem oibus eius propinquis te præferri: Ideo Prae-
 tor decem personas vocauit, quæ in successione ab
 Intestato præferri tibi debeāt. Filium, filiā, nepotē,
 neptem, siue ex filio sint, siue ex filia, patrē, matrē,
 auū, auā, siue paterni sint, siue materni: fratrem & sor-
 rorem. Hos igitur extraneo manumissori prætulit,
 dans eis honorū possessionem vnde decem perso-
 næ. Ex numero enim eorum, qui petere possent, no-
 mē bonorum possessio hæc accepit. Quarto loco,
 bonorum possessionem vnde Cognati. Quinto lo-
 co, Pollicitus est bonorum possessionem, quam rā
 quā ex familia vocant. Est autem huic locus: in
 casu huiusmodi. Libertus sine liberis sineq; tes-
 tamento decessit, quum neq; patronus superstes
 esset: Agnati patroni ad bona liberti veniunt per
 bonorum possessionem tanquam ex familia. Sexto
 loco inuenit eam, quam patrono patronaq; dedit
 parentibusq; eorum & liberis: & vocauit. Vnde
 liberi patroni & patronæ & parentes eorum. Nā
 si libertus decesserit: et patronus vel patrona liberi
 ve eorum per bonorū possessionem vnde legitimi
 venire noluerint, & tempora petendi præterie-
 rint. (Nam vnaquæq; bonorum possessio certo
 tempore circumscripta est, vt infra latius docebitur)
 neq; rursus eam petierint, quæ tanquam ex
 familia vocatur, Per hanc bonorum possessionē
 venire possunt, aut patroni ipsi, aut liberi eorum si
 ipsi non supersint: aut parentes patronorum patro-
 narū ve. Septimo loco inuenit eam quæ vnde vir
 & vxor dicitur. Nam si aut vir aliquis aut mulier
 aliqua sine testamēto decedat, neminem relinquēs
 qui ex aliqua dictarum bonorum possessionū, ad
 suc

Successionem eius vocetur: Tunc locus fit huic bonorum possessioni. Et vir uxori, vxorq; viro succedit. Octauum locū obtinet inter bonorum possessiones, quę ab intestato datur: Ea quę vnde cognati manumissoris dicitur: Nam si libertus intestatus decedat. nec patronum habens, neq; patroni liberos, neq; etiam agnatos. Cognati patroni ex hac parte bonorum possessionem petunt,

¶ Et has quidem bonorū possessiones Prętor inuenit, duas ex testamēto, et octo ab intestato. Venit Imperator noster Sanctissimus: nihil intactum inexcussumq; relinquens: Ea, quę emendatione indigere videbantur, In melius transtulit, Atq; eam quidem quę cōtra tabulas dicitur, eamq; item quę secundum tabulas, vt necessarias, in suo habitu reliquit. Necnon & ex iis quę ab intestato dantur, Eā quę vnde Liberi, eamq; quę vnde Legitimi.

¶ Quę autem tertio loco posita est inter eas quę ab intestato dantur: & quinto, quantum, & ad eas, quę ex testamento: ac vocatur vnde decem personę: Eam ex numero bonorum possessionum sustulit, breui ratione superuacaneam esse ostendens.

Quā enim præfata bonorum possessio decem personas cognatorū (sicut dictum est) extraneo manumissori præferret, Constitutio autē præfati Imperatoris, quam de emancipationibus conscripsit, Omnibus patronis & manumissoribus præsumptionem contractę fiducię in manumissionibus dedit. Sic vt ipsa emancipatio tacitè id in sese habeat: Merito & præfata bonorum possessio pro superuacua habenda est, quum extraneus posthac manumissor nullus intelligatur. Sublata igitur bonorū possessione vnde decem personę: quę quinta erat numero: Bonorum possessionē vnde Cognati, quę prius sexta ordine erat, Quintam fecit.

Porro

LIB. III. INSTIT.

¶ Porro eam bonorum possessionem quæ septimo loco erat tanquam ex familia, Eamque quæ Octavo, unde liberi patroni patronorum & parentes eorum Vtraque inuilem fecit, in sacra sua constitutione, quam de Iure patronatus composuit. Quum enim ad similitudinem successionis ingenuorum, & Libertinorum successiones redegit: Hoc vno excepto, quod usque ad quintum gradum eas coarctauerit, ut aliquid esset inter Ingenuos & Libertinos differentia: Contentos esse nos voluit bonorum possessionibus, Contra tabulas, unde legitimi, et unde cognati. Ex quibus hereditatem liberi ab intestato cognati patroni sibi vindicare possunt: Omni seruitute & inextricabili errore istarum duarum bonorum possessionum sublata.

¶ Nona autem bonorum possessione, quæ unde vir & vxor dicitur, sexto loco posita: Decimam bonorum possessionem, quæ erat unde Cognati manus missoris, pro superuacua haberi voluit, propter rationes in dicta constitutione de Iure patronatus enumeratas. Ita ut iam sex tantum sint ordinariæ bonorum possessiones: Dux ex testamento: Contra tabulas, & Secundum Tabulas: et Quatuor ab Intestato, Unde liberi: Unde legitimi: Unde Cognati: & Unde vir & vxor.

¶ Sequatur tamen eas & septima bonorum possessio: quam optima ratione Prætores introduxerunt: ex vltima edicti sui parte, iis eam pollicentes, quibus eam dari aut lex aut S. C. aut constitutio Principis iusserit. Hanc autem neque iis quæ ex testamento dantur, neque iis quæ ab intestato, perpetuo possis annumerare. Sed ut extremum auxilium & præter ordinem inuentum, eam Prætores dare, quum necesse fuerit solent, alias ex testamento, alias ab intestato. Porro nomen ei tale est. Quibus vt datur

detur, vel lege vel S. C. vel principis constitutione comprehensum est. Potes & aliud ei nomen dare, ac vocare, Quibus ex legibus.

¶ Quum igitur multas bonorum possessionum species Prætor introduxerit, easq; per ordinem disposuerit, & in vnaquaq; bonorū possessione, non nunquam multæ supersint personæ dispari gradu: Ne actiones creditorum longius differantur, sed vt habeant, quos conuenire possint: vt ne facile in possessionem bonorum defuncti mittantur, & ita in demeritati suæ consulant: Huiusce rei gratia, Prætor vnamquaq; bonorum possessionem certo tēpore conclusit: quo exactio iis qui sequuntur locus fit. Parentibus igitur liberisq; tum naturalibus tum adoptiuis, anni spacium dedit ad petendam bonorum possessionem ex testamento vel ab Intestatorum possessionem sibi competentem: hoc autem tempore præterito bonorum possessionem sibi competentem amittunt. Cæteris vero agnatis vel cognatis aut extraneis spacium centum dierum dedit. Et si quis intra hos centum dies bonorum possessionem sibi competentem agnoscere neglexerit, Tunc siquidē sunt alij eodem gradu, pars non petentis illis accrescit: Sin autem nullus ex eodem gradu procedit, qui sequenti gradu sunt, veniunt veluti per successionē: perinde atq; si is qui præcessit, nec petiit: ex eo numero non fuisset.

¶ Quum delata mihi esset bonorum possessio, & ego eam intra annum petere deberem, quia ex parentibus eram aut ex liberis: vel intra centum dies quia alius quispiam eram: repudiaui eam. Non dicimus expectandum esse, quoad tempus quod vel anno deerat vel centum diebus, prætereat, vt sequenti locus tunc demum fiat: Verum statim ceteri qui sequenti gradu aut ordine sunt; ad bono

LIB. III. INSTIT.

rum possessionem vocabuntur.

¶ Tempus bonorum possessionis petendæ, vtile est non continuum, hoc est: Illi currunt dies bonorum possessionis, qui eam sibi scit competere, & eam petere potest. Si enim aut nesciuit ad bonorum possessionem defuncti se vocari: aut ignorauit alium quem cognatorum defunctum esse: Aut quum hæc sciret, petere tamen non potuit, quod maiori necessitate distineretur, tempora ei bonorum possessionis non current. Et olim quidem petendæ erant & in petendo consistebant bonorum possessiones: Ac necesse erat Prætores adire, & specialiter dicere. Da mihi hanc bonorum possessionem. Sed hodie constitutionibus Principum effectum est, ut quocumque modo is, cui bonorum possessio competit, intra statutum tempus ostenderit se dictam bonorum possessionem admittere, plenissimum hæc beat eius beneficium.

DE ACQUISITIONE PER ARROGATIONEM. Tit. X.

Dictum est de duobus per vniuersitatem acquirendi modis: de hæreditate, quæ vel ex testamento vel ab intestato ad nos pertinet. Deinde & de bonorum possessione, quæ & ipsa vel ex testamento, vel ab intestato nobis defertur. Dicamus & de tertia per vniuersitatem acquisitione. Hæc autem neque lege duod. Tabularum neque edicto Prætoris inuenta: sed eo iure, quod sine scripto & ex approbatione prudentium receptum est, introducta est in communem ciuitatis usum. Nam longè aliud est Lex, & aliud Ciuilis usus. Quoniam Lex est, quæ propriam habet appellationem, ut lex duod. Tab. lex Ælia Sentia, lex Furia Caninia, lex Falcidia. Usus vero Ciuilis est approbatio prudentium nulla scriptura constans, quum quid primum sine scrip

scripto inductum est, deinde per vsum longius productum: & ad extremū à prudentibus cum id vtilē esse iudicassent, approbatione ipsorum cōfirmatum. Veluti ecce, Si paterfamilias in arrogationem se dederit, Omnes res suas corporales & incorporeales & quæ ipsi debentur, Arrogatori antea quidem acquirebat, dominum eum rerum suarum faciens: iis exceptis quæ per capitis diminutionem pereunt, cuiusmodi est operarū obligatio, (Quid autē id sit, infra discemus) & ius agnationis. Nam iure agnationis propter capitis diminutionem ad priorum agnatorum hereditatē non vocabatur.

Vsus enim & vsusfructus, quāuis olim hoc quoque modo extinguerentur, Imperatoris tamē nostri cōstitutione prohibitum est, ne minima capitis diminutione perirent. Sed idem ille sanctissimus Imperator, Acquisitionem hanc quæ per arrogationem fiebat, in angustum contraxit, similem eam faciens acquisitioni naturalium parentum. Quoniā neque naturali neque adoptiuo patri quicquā vltra vsum fructum in iis rebus acquiritur, quas liberi extrinsecus, & non ex re patris acquirunt.

¶ Quod si contingat, vt is qui in arrogationē acceptus est, apud arrogatorē inque adoptiua familia decedat: & rerū dominium in arrogatorem transit, nisi supersint aliæ personæ, quæ ex constitutione Imperatoris nostri, patri in successione earum rerum quæ acquiri non possunt, præferantur.

¶ Sin autē is qui se in arrogationem dedit, debeat aliquibus, ipso quidem Iure & stricta ratione, arrogator pro eo non tenetur. Quomodo enim ex eo quod alius contraxit, cum alio agetur? Sed nomine filij agetur cum eo: & si nolit eum defendere, facultas datur creditoribus, vt autoritate cōpetentium magistratum bona quæ filij adoptiui cum

vsufructu futura erant, si sese in arrogationem non dedisset: in possessionem suam redigant, & legitimo modo ea disponant.

DE EO CUI LIBERTATIS CAUSSA
bona addicuntur. Tit. XI.

Est & quarta species acquisitionis per vniuersitatem: noua admodum & veteribus ignota, ex constitutione D. Marci inuenta. Nam si hi qui libertatem acceperunt in testamento: ex quo nemo hæreditatē adit: libertatū conseruandarum causa, bona sibi addici petant, id assequētur, quemadmodum dicta Marci voluit constitutio, quā ad Popilium Rufum scripsit in hac specie. Verginius quidam Valens testamento condito & Titio hærede instituto: seruis suis libertatem reliquit, quum & creditores haberet. Is qui hæres scriptus erat, hæreditatem adire noluit. Futurum erat, vt creditores in bona mitterentur, & ea sicuti vellent disponderent, Vnus aliquis eorum, qui libertatem in eo testamento acceperat, nomine Popilius Rufus, bona sibi volebat addici: vt & libertates conseruarentur, & creditores damno non afficerentur. Aditus igitur Marcus Imperator, in hunc modum rescripsit. Si Verginij Valentis, qui quibusdam in testamento suo libertatē asscripsit, hæreditatē, is quem hæredem scripserat, non vult adire, & ex hoc periculum est, ne bona a creditoribus distrahantur: Aditus competens Iudex, ab eo, qui libertatē in eo testamento accepit, & sibi bona conseruandarum libertatum gratia, cupit addici: rationē desiderij eius habebit: & bona ei addicet. Sic tamen vt & directæ libertates & eæ quæ per speciem fideicommissi relictae sunt, præstentur. Dum modo ante omnia datis fideiussoribus aut aliter idonee, securos faciat creditores, de solido, quod cuique debetur soluendo.

do. Et hi quidem, quibus directa libertas data est, perinde liberi erunt, ac si hereditas ab hærede scripto adita fuisset, hoc est Orcini fient liberti. In iis autem, quibus fideicommissaria libertas relicta est, is cui bona addicta sunt, factum manumittentis superplebit, & ipsius scilicet fient liberti. Potest autem is, cui bona addicuntur dicere: Non aliter mihi volo bona addici, nisi hac conditione, ut & ij qui directas libertates habent, mei liberti fiant. Hoc enim proponens audietur, & postulationem eius confirmat Imperator: duntaxat, si ij quibus directa libertas debetur consentiunt. Sed & illud eadem constitutio ad confirmationem sue humanitatis adiicit. Ait enim. Si nullo adente, si scus ut vacantia, bona defuncti occupare voluerit, non aliter ea capiet, quam si libertatem iis qui testamento manumissi sunt, præster, & defuncti seruetur voluntas iis, qui si hereditas adita fuisset, eam consequuti fuissent.

¶ Præsens rescriptum non libertatibus tantum subuenit, verum etiam defunctis: ne bona eorum à creditoribus possideantur & vaneant. Bonis enim, vni eorum qui libertatē acceperunt, per occasionem cōseruandarū libertatum addictis: cessat bonorum vāditio: Quoniam idoneus defuncto defensor inuentus est, qui securos, de solido quod debetur soluendo, creditores faciat.

¶ In primis hoc sciendum est, tum locum esse huic rescripto, quum libertates testamento datæ sunt. Quid ergo si quis intestatò decedens codicillis libertates dederit, neq; ab intestato quisquam hereditatem adierit? Et huc quoque sententia constitutionis trahenda est. Sin autem quis testamento facto decedat, nec testamento libertates, sed codicillis relinquat: dubium non est, quin & hic constitutio

LIB. III. INSTIT.

tutio locum habeat. Tunc autē constitutionis verba locum ei ostendunt esse, quum nemo ab intestato successor existit: ergo quādiu incertum est, an existat quis an non existat, cessat constitutio, quā vero certum fuerit, neminem aditurum; tunc constitutio vres suas explicat.

¶ Decessit aliquis, libertatibus in testamento relictis, minor quispiam viginti quinque annis ad hæreditatē huius vocabatur: Abstīnuit ab hæreditate. Locusne est constitutioni? an vero quoniam per integrum restitutionem ad hæreditatem redire potest, cessat constitutio? Et dicimus, rectē ex constitutione perenti bonorum additionem fieri: quāuis is qui ab hæreditate abstīnuit, possit deinde poenitentia acta per integrum restitutionem ad eam redire. Quid ergo si post additionem bonorum & præstitas iam libertates, adulescens in integrum restitutus hæreditatem recuperauerit? An libertates, quæ semel competierunt, reuocantur? Nequaquam.

¶ Hæc præsens constitutio conseruandis libertatibus introducta est. Si nulla igitur libertas relicta est, tractatus eius non procedit. Quid ergo? Titius quā creditores aliquot haberet, seruos suos inter viuos manumiserat, aliis mortis causa libertates dederat, dicendo inter manumittendum: Liberos vos esse volo, nisi ab hoc morbo liberatus fuero. Mortuus est Titius. Creditores volebant reuocare libertates, dicentes in fraudem sui eas datas fuisse. Hi, qui manumissi erant, bona sibi petebant fuisse dici, creditoribus de indemnitate promittentes. Audientur hæc dicentes: quāuis verba constitutionis ad hunc casum non pateant.

¶ Sed quā multas diuisiones huic Iuri Imperator noster sanctissimus videret deesse, constitutionem edidit

edidit, per quam perfectissimum est Ius huius successione effectum. Porro diuisiones eiusmodi, ipsa constitutionis illius verba docebunt.

DE SVCCSSIONIBVS SVBLATIS, QVAE

fiabant per bonorū venditiones, & ex S. C.

Claudio. Tit. XII.

ANte eam per vniuersitatem acquisitionē quā proximo titulo explicauimus, erant & aliæ per vniuersitatem acquisitiones, Quod genus fuerit, bonorum emptio: quæ de bonis debitoris vendendis per multas ambages multosque circuitus fiebat. Et tunc locum habebat, quando Iudicia Ordinaria in vsu essent: Hoc est, cum solo tempore conuentus haberentur. Porro de Conuentu libro primo abunde dictum est. Hodie vero: quum Iudicia sint extraordinaria: & quouis tempore exerceantur: non iniuria & bonorum venditiones in desuetudinem abierunt. Itaque cum pluribus debere quem compertum est, Officio Iudicis continetur, vt creditoribus bona communis debitoris possidere permittat, & ea disponere prout sibi conducere putabunt. Sed hæc ex latiore digestorum traditione perfectius cognosci poterunt.

Et hunc quidem in modum olim hæc fiebant. Si contigerat, vt quisquam grande æs alienum contraxisset, ac multa nomina confecisset: & postea latitaret, nec defensore habere: Creditores in vnum congregati, Prætorem adibant, quærelam ei suam exponentes: mittebatque illis Prætor, vt bona debitoris possiderent: & possidebant ea in certum dierum spacium. Quibus exactis rursus adibant Prætorem, petentes vt sibi liceret vnum ex numero suo constituere, qui debitoris patrimonium diuidere deberet. Nam quum molestum esset quotidie omnes in vnum coire, vnum ex numero

Magister) suo creabant, qui dicebatur Magister, Et de cetero
 Hinc loc⁹ ille cum iis qui emere vellent, cōtrahebat. Fiebatq;
 Ciceronis in celeberrimis quibusq; totius vr̄bis locis pro
 in quandā scriptio, hęc significans. Ille debitor noster, in ea
 quā dū vis caussa est, vt bona eius diuēdi debeant. Nos cre
 ueret ludū ditores patrimonium eius distrahimus. Quicunq;
 habuisse emere volet, adesto. Ac deinde paucis diebus exa
 dicebat: et ctis, iam tertiūm adibant Prętozem, impetrabātq;
 mortuam vt sibi liceret legem bonorum vęditorum facere;
 magistros Atq; ex eo tēpore, pręfatę prosc̄riptioni talia que
 habere cōdam addebant, Verbi gratia. Ea quicunq; emerit,
 pisse. Hinc creditoribus in dimidiā partē eorum, que ipsis
 et ad Fabi debentur, respondere debet; Sic, vt cui centū aurei
 um Gallū debentur, accipiat quinquaginta: Et cui ducenti,
 de Cęsare. accipiat centum Atq; quum post hęc, statutum

Sed heus tempus pręterisset, tunc emptori patrimonium
 tu (inquit) debitoris addicebatur. Et vocabatur is qui emer
 Manū de rat, bonorum emptor, actionesq; omnes, quecūq;
 tabula. ma ei vel contra eum, qui passus erat bonorum vędi
 gister adest tionem, cōpetebant: hęc in bonorum emptorem
 transferebantur, & vtiliter vel experiebatur, vel
 cōueniebatur; Sicut & honorū possessor. Vterq;
 enim successor Prętorius est Sed omnes hęc amba
 ges, hodie (vt dictum est) cessant, ideo q̄ extraordi
 naria sint Iudicia.

¶ Erat & alia per vniuersitatem acquisitio: que in
 uenta fuit ex S. C. Claudiano. Nam si libera mulie
 er serui mei amore accensa, impedimento fuisset,
 quo minus frequenti diligentiq; eius opera minis
 terioq; vterer: Licebat mihi denunciationem cor
 ram septem testibus ad eam mittere, monendo ac
 iubendo, vt ā seruo meo abstineret. Si non pare
 bat denunciationi primæ, nec abstinebat. Licebat
 & secunda vti. Et quum illa nihil de consuetudine
 sua mutaret: Denunciabam ei & tertiūm. Si nec
 tunc

tunc à seruo meo se continebat: Profitebar ac proferebam denunciations meas apud Prætorē aut Præsidem: qui interloquutione sua, eam mihi in seruitutem dabat: & dominus efficiebar, non mulieris tantum, sed etiam omnium bonorum eius. Id quum Imperator noster Religiosissimus temporibus suis indignum iudicasset: sustulit & è ciuitate sua eiecit: neq; digestis suis passus est inseri. Sic igitur Quatuor sunt per vniuersitatem acquisitiones, hæreditas, Bonorum possessio, Per Arrogationē, & bonorum addictio libertatum conseruandarū causa. Et hæ quidem adhuc in communi vsu versantur. Sublatę autem duę sunt. Bonorum venditio: & ex S.C. Claudiano in seruitutem redactio.

DE OBLIGATIONIBVS. TIT. XIII.

Quom de rebus dictum sit, transeamus nūc ad obligationes. Atqui, possit aliquis ordinem hunc reprehendere, & dicere: Nos præterquā promissum est, de obligationibus disputationem instituere. Nam, quū libro primo differeremus, circa quot Ius Ciuile Romanorum versaretur, diximus id omne esse in his: In personis, in rebus, et in actionibus. Quum igitur tractauerimus de Personis, differuerimus item de Rebus, cōsequens erat de Actionibus dicere. Quomodo igitur relictis Actionibus, ad Obligationes defleximus? Verū defensione hic ordo non caret. Nam qui de Obligationibus tractat, paulatim ac tacitē & de Actionibus tractat. Quoniam Actionum matres sunt Obligationes. Defensa ordinis nostri ratione, dicamus quid sit Obligatio. Obligatio est Iuris vinculum, quo quisque soluere quod debet cogitur: secundum Ciuitatis nostrę Iura. Nouisse enim te, opinor, Non omnem debiti solutionem validam & vtilem esse per sese, nisi secundum Iura fiat. Id

autem dixi, veluti per obscurū significans, ea quæ vel pupillo soluuntur, vel ipse pupillus soluit. Nā & tutoris auctoritatem interuenire oportet, alio quando etiam alia obseruari debent.

¶ Omnium autem Obligationum summa diuisio, in his est: Namque aut Ciuiles sunt aut Prætorie. Ciuiles quidē, quæ aut legibus inuētæ, aut Iure Ciuili comprobatæ sunt. Prætorie verò, quas Prætor ex sua Iurisdictione constituit: quæ & honorariæ vocantur. Et hæc quidem prima diuisio est.

¶ Sequens diuisio hæc est, quæ in quatuor species scinditur. Aut enim ex contractu sunt, aut ex quasi contractu, aut ex delicto, aut ex quasi delicto.

¶ Porro prius est, vt de iis differamus, quæ ex contractu sunt. Contractus autem est, duorum pluriumve in idem conuentio & consensus ad constituendam obligationem, et vt alter alteri fiat obnoxius. Quatuor autem ex contractibus species obligationum nascuntur. Quoniam aut re contrahuntur, aut verbis, aut literis, aut consensu. De quibus singulis dicendum est.

QVIBVS MODIS RE CONTRAHITUR obligatio. Tit. XIII.

RE contrahitur Obligatio ex facto, siue ex numeratione, & à manu in manum translatione. Et inter eas est mutui datio. Est autem mutuum: Quum dominus is sit, qui accepit, & nobis obligatur non ad eadem illa, sed ad alia eiusdem substantiæ & quantitatis. Dixi dominum eum fieri qui accepit, vt commodatum & depositum vitarem. In iis enim is qui accepit, dominus nō sit. Dixi nobis obligari, vt donationem vitarem. Nam dominus is qui accepit, sit: sed non obligatur. Dixi non ad eadem illa, sed ad alia eiusdem substantiæ & quantitatis, Ne vsum mutuo datarum rerum tollerem. Mutuo

tuò enim vnusquisq; accipit, vt id in vsus suos impendat: & pro eo aliud reddat. Nam si eadem restituere cogatur, superuacaneum est mutuari. Mutuò autem dantur, non quæuis res: sed ex tantum, quæ pondere, numero, mensurave constant. Pondere, veluti aurum, argentum, plumbum, ferrum, cæra, pix, stannum. Mensura, veluti oleum, vñnum, frumentum. Numero, vt minuti nummi. Et (vt vno verbo rem totam concludam) quascunque res aut numerando, aut metiendo, aut appendendo in hoc damus, vt accipientis fiant: non vt eadem nobis reddantur, sed aliæ eiusdē naturæ & qualitatis. Vnde & mutuuum appellatum est. Quia ita à me tibi datur, vt de meo tuū fiat. Ex hoc autem contractu nascitur actio, quæ dicitur condictio.

¶ Inter obligationes quæ re contrahuntur, est & Indebitum. Nam si quum ego me tibi debere putarem centum solidos: eos tibi per errorem soluerò, dominum te facio. Sed postea cognita veritate possum eos recipere, per actionem condictitiā. Nam agens dicam, Si apparet hunc dare oportere: Sed & mutuū repetens agam actione condictitia, (vt dictum est) iisdem vtens verbis. Sed altera dicitur condictio mutui, & altera cōdictio indebiti. Quoniā in vtroq; factū numerationis procedit. Neq; hæc sola est communio conductionis mutui & indebiti, verū etiā illa. Pupillus (vt dictum est libro secundo) sine tutoris authoritate mutuo accepto, nō obligatur: neq; etiam si indebitū ei soluerò tutore nō præsentē: cōditione indebiti mihi tenetur. Et in his quidem communio est, In illo autem differentia. Quòd condictio mutui ex contractu constituatur. Nam mutuuum do, vt tu mihi obligeris. Cōdictio vero indebiti, nullum in sese contractum habeat. Quis enim contractum vocet, quum

quum animo debitum agnoscentis & obligationem dissoluere volentis, erroneam solutionem facio, non vt obligationem constituam?

¶ Ad obligationes quæ re contrahuntur refertur et commodatū. Nam si quis me rogarit, vt librum meum sibi commodem & ego commodauerim, Ecce factum subsequutū est, & obligationem, quæ re contrahitur, peperit: et cōmodati actio nascitur. Sed longe distat commodatum à mutuo. Nam in mutuo dominium transfertur, In commodato nō transfertur. Et ob id, de ea re ipsa restituenda teneatur is, qui vtendum accepit. Est & alia differentia: Nam is qui mutuū accepit, quocunq; casu fortuito, amiserit ea, quæ mutuo accepit, veluti incendio, ruina, naufragio, aut latronum hostiumve incursum nihilominus obligatus remanet. At is qui vtendū accepit, sanè quidem exactam diligentiam custodiendæ rei præstare iubetur, nec sufficit ei, tantam diligentiam rei commodatæ adhibuisse, quantam suis rebus adhibet: sed quantam alius quispiam diligentior adhibere posset. Si tamen maiore vi, hoc est, fortuito casu rem commodatā cōtingat perire, nō tenebitur: si modo non ipse culpa is casus interuenierit. Vnde, Si cōmodauerim tibi librum, tuq; peregrè profectus eum tecum tuleris: & hostium prædonumve incursum amiseris: non dubium est, quin ad eius restitutionē tenearis. Nec enim decebat eum sine consensu meo tecum peregrè ferre. Commodatum gratuitū esse oportet, hoc est, gratis commodāda est quæq; res, nulla data mercede, ac ne cōstituta quidē. Mercede enim cōstituta aut data, locatus tibi esse libri vsus videtur: nec amplius id commodatū vocabitur: Commodatū enim (vt dictum est) gratuitum esse oportet.

¶ Inter obligationes, quæ re contrahuntur, est & depo

depositum. Nam si ego rem meam apud te deposi-
nam Re mihi obligaris, & teneris actione deposi-
ti: quam aduersus te habebō, ipsum depositum re-
petens. Id autem solum cauendum est, ne quid do-
lo in re deposita cōmittas: Sin verò desidia tua aut
negligentia deterior facta fuerit, non teneberis eo
nomine: Quemadmodū neq; si per negligentiam
tuam furto sublata fuerit. Quia qui negligenti ami-
co rem suam custodiendā tradidit: suam stultitiam
accusare debet.

¶ Quum centum ego solidos à te mutuo accepis-
sem: seruum tibi meum in causam pignoris tradi-
di. Re mihi obligaris: & teneris actione pignerati-
tia, per quam post debiti solutionem, tu mihi rem
ipsam restituere cogeris. Porro in vtriusq; cōmo-
dum & vtriusq; gratia pignus inuentum est, tum
mea, qui mutuor: tum tua, qui mutuas. Et mea qui-
dem, quia tu accepto pignore libentius mihi cre-
dis centum illos solidos. Tua autem, quia per re-
tentionem pignoris causa crediti tui in tuto est.
Itaque ob eam rem, quia scilicet id lucrari videa-
ris, quòd de indemnitate consultū tibi sit, exactam
diligentiam custodiendo pignori adhibere debes.
Quòd si quo fortuito casu pignus perierit, nō tene-
bitur creditor, sed adhuc creditū sine impedimen-
to repetet.

DE VERBORVM OBLIGATIO-
nibus. Tit. XV.

¶ Quum dictum sit de Obligatione, quæ Re
contrahitur, dicamus & de ea quæ Verbis.
Verbis autem contrahitur obligatio, ex interroga-
tione & commoda responsione: quum quid fieri,
aut dari stipulamur. Dari, Vt promittis mihi dare
centum aureos: Fieri, Vt promittis mihi ædificare
domum: Porro ex verborū obligatione duæ actio-
nes

LIB. III. INSTIT.

nes proficiuntur, conditio & ex stipulatu. Et si
quidem certum est, & apertum, stabileq;, & statu-
tum, quod in stipulationem deductum est, compe-
tit certi conditio. Dixi enim, Promittis mihi dare
hunc fundum aut hunc librum? Quod si incertum
sit, vt si dixerim: Promittis mihi dare, quæ in arca
illa sunt, aut quæ in horreo illo habes? tunc nasci-
tur actio ex stipulatu. Stipulatio autem inde appel-
lata est, quod apud veteres stipulum firmum dice-
retur, fortè à stipite, quod Græci *σίσχυον* vocant.

¶ In obligatione verborum talia olim verba fue-
runt tradita, per quæ stipulationes fiebant: Spon-
des? spondeo: Promittis? promitto: Fidepromit-
tis? fidepromitto: Fideiubes? fideiubeo: Dabis da-
bo: Facies? faciam. Nec intererat, Latine, an Græ-
cè, an quavis alia lingua, veluti Syrorum aut Ægy-
ptiorum stipulatio conciperetur. duntaxat, quum
vterque contrahentiū eius linguæ intellectum ha-
bebat. Nec verò necesse erat vtrunque eadem lin-
gua vti, verum sufficit conuenienter ad interroga-
tionem, dari responsum. Veluti si me Latine inter-
rogaris, Promittis? Possum Græcè dicere *ἐμολογῶ*.
Aut cōtra, Si mihi Græcè dixeris, *ἐμολογῆς*, Possum
Latine respondere, Promitto. Possunt etiā duo
Græci Latine obligationem verbis contrahere,
quod genus est illud, Promittis? Promitto. Sed
hæc quidem solennia verba olim in vsu fuerunt:
Postea autem edita est Leonis constitutio, quæ
stipulationum solennibus verbis sublatis, consen-
sum ab vtraq; parte & consonantem intellectum
intercedere requirit, nulla desiderata verborum
obseruatione.

¶ Stipulationes vero, aut purè, aut in diem, aut
sub conditione constituuntur. Purè, vt Promittis
mihi dare ducentos aureos? Quæ stipulatio statim
parit

parit petitionem. In diem, quum tempus stipulationi adicitur, quo pecunia solvatur. Veluti, Promittis mihi dare decē aureos proximis Calendis Martij? Id autem quod in diem stipulamur, statim quidem debetur: sed peti priusquam dies venerit, non potest. Quinimō ne ipsis quidem Calendis, Quia totus is dies in arbitrio promissoris est, an scilicet solvere velit. Quavis enim septem aut octo horæ illius diei præterierint, eo non solvente: nondum tamen cessare videtur. Quoniam fieri potest, ut & decima hora soluat. Tunc autem cessator esse videtur, quum totus dies Calendarum Martij præterierit, illo nihil præstante.

¶ Stipulatus sum ab aliquo in hunc modum: Decem mihi aureos annuos quoad viam dare promittis? Talis stipulatio pura est. Quoniam ex ea primo iam anno peti potest. Est autem ea & perpetua, nec tempore vlllo perimitur. Nam stipulatio ad tempus constitui non potest. Veluti si dicam: Decem mihi aureos dare promittis vsq; ad decem annos? hoc est, ut si intra decem annos eos à te petam, eos habeam: sin prætereat decennium nec petam, ut perimatur actio. Sic igitur perpetua est actio ex stipulatione & ita concepta, Decem aureos annuos quoad viam dabis? Sed mortuo stipulatore si hæres eius ex stipulatu velit agere: petens summas annorum, qui à morte stipulatoris exacti sunt, exceptione pacti submouebitur, quasi stipulatio sub hac conditione, quoad viam, concepta fuisset. Hoc enim locum præbuit exceptioni pacti.

¶ Sub conditione autem stipulatio constituitur, quum in aliquē casum differtur obligatio, ut si aliquid factū fuerit vel nō fuerit, cōmittatur stipulatio. Veluti, Quinque mihi aureos dare promittis, si Titius Consul factus fuerit? aut si non fuerit?

Si quis

¶ Si quis ita stipuletur, Si in Capitolium nō ascen-
dero, Quinq̄e mihi aureos dabis: perinde est hæc
stipulatio, atque si stipulatus essem, Quinq̄ aureos
mihi quum moriar, dare promittis? Tunc enim
quum moriar, certum planumq̄ fiet, me in Capito-
lium non ascendisse. Quoniam quantumcunq̄ tem-
poris me viuo prætereat, & si in Capitolium non
ascendam, tamen ad faciendam eius rei fidem non
sufficit, q̄ amplius in Capitolium non ascendam.
Fieri enim potest, vt qui per sexaginta aut septua-
ginta annos in Capitolium non ascenderit, postea
tamen ascendat. At qui iam in vltimo vitæ spiritu
est, is ascendere non potest.

¶ Qui sub conditione stipulatus est, spem habet,
fore, vt sibi debeatur. Vnde si decedat, hanc spem
ad hæredes suos transmittit. Nam conditionales
stipulationes, & mortuis pendente conditione sti-
pulatoribus ad hæredes transibunt. Quauis dixer-
imus libro. II. legatum conditionale legatario ante
te euentum conditionis mortuo, ad hæredes ipsius
non transmitti.

¶ Solemus & loca stipulationibus inferere. Veli-
ti, Decem aureos Carthagini dabis: aut in illo lo-
co: Hęc autem stipulatio, quauis pura esse prima
facie videatur, tacitum tamen in se tempus habet,
& dilationē: quantā habere necesse est, vt promissa
sor Carthaginem ad soluendū venire possit. Vnde,
Si quis quū iam Romæ sit, ita a me stipuletur: Car-
thagini dare mihi hodie promittis? Inutilis est sti-
pulatio, vt quę rem impossibilem contineat. Nam
id fieri non potest, vt quis vno die Roma Cartha-
ginem veniat. Porro stipulationes, quę sub impos-
sibili conditione fiunt, nullius sunt momenti.

¶ Conditio quę ad præteritū tempus vel ad præ-
sens tempus refertur, aut statim infirmat obligatio-
nem,

nem, aut omnino nō differt: sed confestim petitur. Veluti, ad præteritum: Si Titius Cōsul fuit, decem mihi aureos dabis? Ad præsens: Si Mæuius viuit, decem mihi aureos dabis? Nam si ea ita non sunt, quia nec Titius Consul fuerit, nec Mæuius viuat, nihil valet stipulatio. Sin autem ita se habēt, statim valet stipulatio, & competit ius petendi. Neque enim quia contingit nos nescire, an hæc ita se habeant, etiam mora dilatioq; petitioni quo minus nascatur, iniicitur. Quoniam quæ per rerum naturam certa sunt, non morantur obligationem: quanuis apud contrahentes incerta sint.

¶ Porro, non solum res in stipulationē deduci possunt, vt Fundus, seruus, liber: verum etiā facta. Veluti si stipuler, vt mihi domum ædifices, aut vt illi non ædifices. In huiusmodi autem stipulationibus in quibus factum versatur, siue id in faciendo consistat, siue in non faciendo: Optimum est pœnam subiicere. Veluti, Si feceris aut non feceris, decem mihi aureos dabis? Nam pœna non subiecta, incertum est, quid debeat is, qui contra quam promissit, fecerit. Quoniam enim futurum est, vt in id quod interest condemnetur (Est autem id incertum:) Necessesse erit actori planum facere, quanti sua intersit. Ad vitandas igitur has & tales difficultates, subiicienda pœna est. Et siquidem a te stipuler, q̄ illud facies: ita et pœnam a te stipulavi debeo. Si id factū non erit, pœnæ nomine decem mihi aureos dabis? Sin autem in stipulationē plura facta deduxerim: quorum alia in faciendo, quædam in non faciendo consistant: sic pœnæ clausula subiicienda est, Si quid aduersus hæc factum erit. Aut ita, Si quid eorum factum non erit, decem mihi aureos pœnæ nomine dabis? Et si contingat, vt contra quam cautum est facias, siue in faciendo, siue in non faciendo, hæc

LIB. III. INSTIT.

& talis pœnæ claufula, ad multarū pœnarum exolutionem obligabit te.

DE DUOBVS REIS STIPVLANDI ET
promittendi. Tit. XVI.

EV M qui de stipulationibus differit, & de re stipulandi promittendiq; docere necessariū est, qui aut duo aut plures fieri possunt. Et rei quidem stipulandi fiunt in hunc modum: Si Primus & Secundus alicui mutuauerint cētum aureos: & vterque eorum, sibi illum in solidum voluerit obligatum habere, separatim vterq; eorum stipulabitur: post omnium autem stipulationem, promissor dicet, Spondeo. Veluti, Primus stipulatus est a me: Centum mihi aureos dare spondes? Similiter & Secundus. Deinde ad vtrunque respondi, dicens: Vtrique vestrum dare spondeo. Nam si Primo prius respondeam, dicens: Dare spondeo. Postea & tantundem Secundo respondeam, Alia & alia obligatio constituitur, nec duo rei stipulandi fieri dicuntur.

¶ Duo autem pluresve rei promittendi, constituntur in hunc modum. Veluti, Si a Mæuiō & Seio, quibus quinque aureos mutuō dederim, ita stipuler: Mæui, quinque aureos dare mihi spondes? Seio, eosdem quinque aureos dare mihi spondes? Et vterque separatim respondeat: Spondeo.

¶ Ex huiusmodi enim obligationibus: Et singulis stipulantium solidū debetur, & singuli promittentium in solidum obligantur. In vtraq; enim obligatione, vna res vertitur. Nam & vnus reorum stipulandi, debitum accipiendo, aufert & constipulatori petēdi facultatē: & vnus reorum promittendi, debitum soluendo, etiā compromissorē liberat.

¶ Ex duobus autem reis promittendi, alius purē, alius in diem, vel sub conditione obligari potest,
hoc

hoc est, nihil impedit, quo minus is qui purè promissit, vel statim conueniri possit, quanuis alter in diem vel sub conditione sponderit.

DE STIPVLATIONE SERVORVM,

Tit. XVII.

Serui quum personam non habeant, ex persona dominorum suorum estimantur, & ex illa intelligendum est, stipulari ne possint, an non possint.

Sed id quidem quum stipulatoris serui dominus in viuis est. Quòd si mortuus est, neque dum quisquam hæreditatem adiit, ipsa hæreditas serui domina est. Nam & plæriscq; in rebus hæreditas vicem personæ defuncti sustinet: Ideoq; seruus hæreditarius, quod ante aditam hæreditatem stipulatur, id in corporali illi (siue nomê vocas, siue ius) hæreditatis acquirit: Et hæres postea adiens, vnâ cum cæteris rebus actionibusq; hanc in hæreditate stipulationem inuenturus est.

¶ Nec vero interest quomodo stipuletur seruus. Siue enim dixerit, Mihi aut domino dare spondes? Siue, Mihi aut cõseruo meo dare spondes? Siue impersonaliter stipulatus sit, dicendo: Dare spondes? Domino ex omnibus huiuscemodi stipulationibus acquirit. Idem dicimus & de liberis, qui in potestate parentum sunt: ex quibus scilicet causis, nobis possunt acquirere, hoc est, ex re nostra.

¶ Sed quum factum in stipulatione quam seruus noster facit, continetur, persona ipsius, non autê domini spectanda est. Veluti, si ab aliquo stipuletur, Iter mihi (id est, soli transire) aut actum (id est, cum iumento ire) per fundum tuum præbere spondes? Tunc enim, siquidem dominus per fundum ire prohibeatur, nulla datur ei ex huiusmodi stipulatione actio. Seruo autem prohibito, committitur stipulatio, propterea q̄ factum in stipulationem

deductum ad personam serui referatur.

¶ Serui autem communes stipulando, vnicuique dominorum pro parte domini ex stipulatione obligationem acquirunt, siue æquales partes, siue inæquales domini in seruo habeant. Inæquales partes habent, vt in hac specie: Quum quis moriens Primum & Secundum hæredes instituit, alterum ex beffe, id est, ex vnciis octo, & alterum ex triente, id est, ex quatuor vnciis. Nam easdem partes habebunt in seruis in hæreditate repertis, nempe alter duas partes è tribus, & alter tertiam. Quod si communis seruus vnus ex dominis in stipulando mentionem fecerit, dicendo: Domino meo Primo dare spondes? Illi soli acquirit. Idemq; est, & si non specialiter Primi mentionem habuerit in stipulando: sed quum iussu Primi stipularetur, impersonaliter stipulatus fuerit. Nam & hic soli Primo acquirit. Propterea, q; nominis habita mentio, & præcedens domini iussus tantundem præstent.

* ¶ Quod si indefinitè stipulatus fuerit seruus, & res quæ in stipulationem deducta est, alteri ex dominis acquiri non possit: Finge enim mihi & Primo communem esse seruū, eumq; ita à Titio stipulatū esse: Fundum hunc Titi dare spondes? Si meus hic fundus fuerit, quantū ad me attinet, stipulatio non valet. Quoniam neq; per meipsum recte stipulor rem, cuius sum dominus. Dare enim est dominum facere. At eius, quod meū est, amplius dominus fieri non possum. Si igitur ex persona mea infirma est stipulatio: Quæritur, an quantum ad id pertinet quod mihi debebat acquiri, inutilis sit stipulatio, & sine effectū: an vero potius, mihi quidem nihil acquiratur, sed socio detur solidum? Quod & placuit, propter Regulam, qua dicimus: Quod vni ex dominis acquiri non potest: Id alteri, qui acquisi
tionis

tionis capax est, & ad obligationem admittitur, acquiri.

DE DIVISIONE STIPVLATIO
num. Tit. XVIII.

NEC vero absurdum fuerit, & stipulationum diuisionem nouisse. Stipulationum enim alia sunt Iudiciales, alia Prætorix, alia Conuentionales, & alia Communes: hoc est, Prætorix simul & Iudiciales. Et Iudiciales quidem sunt vnius generis: Quæcumq; à mero Iudicis officio proficiuntur. Qualis est de dolo stipulatio. Est autem ei locus, quando cum eo, qui mihi ex stipulatione seruum debet, ago actione ex stipulatu. At reus pro certo habens fore, vt condemnetur, venenū ei dat, quod paulo post quam seruū mihi dederit, enecare eum & interimere possit. Officium Iudicis est ob huiusmodi suspiciones, cogere reum vt in dando seruo, stipulanti promittat: Nihil se dolo malo fecisse, quo seruus laederetur. Iudicialis est stipulatio, & de persequendo seruo, qui in fuga est. Nam si quis seruum meum ab aliquo bona fide emerit, quum neque vitium subisset: nihil impedit, quo minus currat vsucapio. Quod si nunc ego ante finem temporis, quod vsucapionem perficit, forte ante duos aut etiam tres menses, cum possessore actione in rem agam: & quum longior mora Iudicio fieret, impleta sit vsucapio, Ac deinde seruus sine dolo eius quicum agitur, fugiat: posteaq; ego peritor dominum me eius esse ostendam. Quoniam & illud iniquum est, vt reus condemnetur, qui nihil fraudis in fuga serui admisit: & illud absurdum vt absoluat, ne Iudicium illud omne elusorium sit: Officium Iudicis est, vt reum cautionem præstare cogat: Se quum seruum inuenerit, eum à possessore vindicaturum, veluti qui per præfatam vsucapio-

nem factus sit dominus: eumq; mihi aut æstimationem eius restitutum. Nam si vsucaptus non sit seruus, cautione hac nihil indigeo. Dabitur enim actori aduersus quemuis alium possidentem, potestas rei vindicationem intentandi. Prætoris autem stipulationes sunt, quæcunq; à mera Prætoris Iurisdictione proficiunt. Qualis est damni infecti. Est autem ei locus, quum vicini ædes tam vitiosæ putridæq; & iam carie sunt consumptæ, vt ruinamminentur. Etenim si nolit vicinus refectionem earum ad curam suam vocare, neq; spondeat, Se damnum quod mihi ex ruina earum, si collapsæ damnum me atfererint, illatum fuerit, refarturum: In possessionem ædium vitiosarum mittor. Vicinus igitur qui me nolet in possessionem ædium suarum mitti, repromittere mihi cogitur hæc damni infecti stipulationem: hoc est, ἡ ἀτιλῆ τῆ ζυμιά, siue de damno, quod nondum contigit. Nam inde eam appellationem habet, q; nondum ex ruina ædium damnum vllum factum sit. Huiusmodi stipulatio est & ea quæ Legatorum dicitur. Nam si quis mories hæredem te instituerit, & legatū mihi à te sub conditione reliquerit: Veluti, Si naus ex Asia venerit: Quoniam pendente conditione, nullam aduersus te hæredem actionem mouere possum: & non mediocris subest formido, ne tu medio tempore, consumptis ac confectis fortunis omnibus, ad inopiam redactus, inane mihi beneficium testatoris facias: Iubet te hæredem Prætor repromittere, & ante conditionis euentum, etiam datis fideiussoribus: Legatū à te vbi conditio extiterit præstitum iri. Id si hæres facere nolit, Ego in possessionem rei legatæ aut etiam totius hæreditatis mittar. In numero autem Prætoriarum stipulationum habentur & ædilitiæ stipulationes. Nam & hæc à Iurisdictione Prætoris.

ne Prætoris veniunt. Est autem iis locus in inter-
rogationibus, quæ de vitiis morbisq; in vânden-
dis seruis fieri solent. Vânditorem enim emptori
repromittere oportet: Se, si quid occulti vitij mor-
bive in seruo vândito inuentum fuerit, duplum
(verbi gratia) præstaturum. Conuentionales vero
sunt, Quæcunque ex communi conuentione vitijs
usque partis concipiuntur, hoc est, neque iussu Iu-
dicis, neque iussu Prætoris, sed ex voluntate con-
trahentium. Tot enim sunt genera conuentionalis
um stipulationum, quot pœnæ & cōtractus. Com-
munes autem stipulationes sunt, Veluti rem pupil-
li saluam fore. Nam Prætor, vt dictum est libro
primo, eum qui tutor constituitur, datis fideiussor-
ibus cauere iubet, Rem pupilli saluam & incolu-
mem fore. Quod si cōtingat, vt ante satisfationem
tutor debitorem pupilli conueniat, Atque is neq;
respondere velit, neque iudicium suscipere, q; non
dum tutorem dicat satisfedisse: Quoniam aliter Iu-
dicium procedere nō pōtest, iubet tutori Iudex ad
quem in Ius aditum est, vt debitori pupilli satisfet
rem pupilli saluam fore. Et ita inuenietur hæc stipu-
latio communis Iurisdictioni Prætoris, & officio
Iudicis. Idem est & in stipulatione, Ratam rem
dominum habiturum. Quoniam & Prætor eum
qui alieno nomine agit, quum dubium est, an ex
domini voluntate intendat, satisfationem præsta-
re iubet. Et si contingat, vt aliquis tanquam man-
datum habens, mecum agat: quoniam me dubita-
tionem de mandato interiiciente, Iudicium proce-
dere non potest: Iudex actorem iubet repromitte-
re, Ratam rem dominum habiturum. Et hoc mo-
do, in cōstitutione præsentis stipulationis commu-
nicabūt, Tum Prætor, ex cuius Iurisdictione ea res

LIB. III. INSTIT.

in vniuersum descendit, Tum Iudex, qui vt Iudicium procedat, fieri hæc procurat.

DE INVILIBVS STIPVLATIONIBVS. Tit. XIX.

Stipulationum, aliæ vtilis sunt, aliæ inutiles. Et vtilis quidem multæ, inutiles vero pauca. Necesse est igitur de paucis dicere: Etenim per eas & multitudinem vtilium cognoscemus. In primis sciendum est, Rem quamq; quæ dominio nostro subici potest, vtiliter in stipulatione deduci, siue mobilis sit, siue immobilis. At si quis rem quæ in rerum natura non est, aut esse non potest, dari sibi stipulatus fuerit: Inutilis est stipulatio. Et quod in rerum natura non est, tale fuerit. Veluti Stichum seruum mihi dare spondes? Quum is mortuus sit, et ego eum viuere putarim. Quod esse non potest, veluti Hippocentaureum mihi dare spondes: qui esse non potest. In his itaq; inutilis est stipulatio, vt dictum est.

¶ Idem est etiã, Si quis rem sacram aut religiosam, stipulatus fuerit, quam humani iuris esse credebat: Aut publicam rem, quæ vsibus populi perpetuo destinata & exposita est, veluti forum, Theatrum, Arenam, & si qua talia: Aut liberum hominem, quem putabat seruum esse: Aut rem cuius commercium non habebat (.i. quam emere non poterat: Quoniam commercium est, facultas vt vendere aut emere liceat:) Sunt enim res quaedam quarum non cuius iustum habeat commercium, veluti Prædium, quod orthodoxa ecclesia habet, hæreticus comparare non potest. Aut si rem meam a te stipulatus fuero, dicens. Rem illam dare mihi spondes? Quonia dare, est dominum facere. At eius, quod meum est, amplius non possum dominus fieri. Nec vero dicimus Interim in pendenti esse stipulationis potestatem & constitutionem: Ob id q; medio tempore res illa publica
ca 113

ea in priuati hominis dominiū recidere possit, Si forte Imperator eam illi donarit. Et qui nunc liber est, seruus fieri possit: forte enim libertinus est, qui vt ingratus à patrono redigi potest in seruitutē. Et saepe cōmercium aliquis impetret à Principe eius rei, ad cuius comparationē accedere prohibebatur. Ac fieri possit, vt res mea, desinat mea esse. Sic vt deinde res in eum casum veniat, quo sine impedimento dicere possimus, vtilem esse stipulationem. Sed eam dicimus statim ab initio inutilem esse. Si militer ex contrario: Licet ab initio vtilis stipulatio fuerit, si postea, res in aliquā eorum, de quibus iam dictum est, causam, sine facto & non studio promissoris, deuenierit, extinguitur stipulatio. Veluti, Stipulatus ita sum à te: Stichum seruum dare mihi spondes? At ille Primo seruebat, & dubio procul valebat stipulatio. Sed contigit, vt is sine facto tuo à domino manumitteretur. Aut ita sum stipulatus à te: Locum hunc (qui tum priuati Iuris erat) dare mihi spondes? Deinde is antequā peterē sacer aut religiosus factus est: Inutilis erit stipulatio, vt dictum est. Quum enim res in eum casum deuenit, vnde incipere non poterat, extinguitur. At initio stipulari non poteram liberā personam, aut rem sacrā religiosamve. Quid ergo? Si quis liberam personā ita stipulatus sit, Titium quum seruus fuerit, dare mihi spondes? Aut publicam rē ita, Locum hunc in quo Theatrum est vel Arena, quū priuati iuris fuerit, dare mihi spondes? Inutilis est initio stipulatio. Quæ autem initio non consistunt, ex post facto non confirmantur. Quoniā quæ natura sui dominio nostro exempta sunt, vtiliter in stipulationem non deducuntur.

¶ Si quis alium daturū quid facturumve promiserit, non obligabitur. Veluti si dicam. Titium tibi

LIB. III. INSTIT.

decē aureos daturum, aut domum tibi ædificatum
rum spondeo. Quod si me effecturum procuraturumq;
dixerim, vt Titius tibi decem aureos daret.

Valeat stipulatio: Quoniam factum meū promissum.

¶ Si quis aliq, cuius iuri subiectus non sit, stipuletur: Inutiliter stipulatur.

¶ Solutio tamen in extraneam personā conferri potest. Veluti, si ita ego stipuler. Mihi aut Seio decem aureos dabis? Nam Obligatio mihi soli, qui stipulor, acquiritur: Soluere autem Seio recte vel me inuito poteris, vt tu ipso iure soluendo libereris. Sed ego deinde mandati actionem aduersus Seium habebō, ad aureorū ei datorum repetitionē.

¶ Si ita stipuler, Mihi & Titio q in potestate mea non sit decem aureos dabis? Valeat quidem stipulatio: Sed vtrum, totum id quod in stipulationem deductum est debeatur. Quasi Titius in stipulatione positus esse non intelligatur, propterea quod acquisitionis non sit capax: An vero dimidia tantum pars, propter coniunctionem, & quæ coniungendi vim habet: dubitatur. Sed placuit: Nō plus dimidia parte mihi stipulatori acquiri, propterea q Inutiliter Titij mentio stipulationi iniecta sit.

¶ Si stipulatus sim, Titio dabis? quum Titius in potestate mea esset: mihi acquirō. Vox enim mea, vox eius qui in potestate mea est, videtur esse: Quæadmodum et filij mei vox, mea intelligitur, in iis dūtaxat rebus, quæ nobis acquiri possunt. Id quod hodie intelligendum est, quæ ex re patris comparantur.

¶ Præter iam dictas stipulationes Inutilis est et ista. Si quis ad interrogationē congruēter non respondeat, Veluti, Decem aureos dare mihi spondeo si tu dixeris. Quinq; aureos dabo. Aut si ego quinque stipulatus sim, & tu decem promittas. Aut si ego

ego purè stipulatus sim, & tu sub conditione promittas. Aut contrà, Si me sub cōditione stipulato, tu purè respondeas. Hæc autem ita dico. Si apertè id exprimas, quod iis quæ in stipulatione cōtinentur, contrarium sit. Hòc est, Si me sub conditione vel in diem stipulato, Tu te euestigio iam datum respondeas. Sin autem id solum respondeas, Promitto: compendio sermonis in eandem diem aut sub eadem conditione, videris respōdisse. Nec enim necesse est, in respondendo ad interrogatio nē eadem omnia repetere, quæ is, qui stipulabatur, expressit. Quoniam verbum hoc promitto, ad omnia, quæ in interrogatione cōtinentur, refertur.

¶ Similiter inutilis est stipulatio, si ego ab ijs qui in potestate mea sunt stipuler, vel illi à me stipulentur. Quoniam inter nos iudicium constitui nō potest. Sed seruus quidem non solum domino stipulante, nō obligabitur. Sed neq; alio quouis. Filius familias verò alijs stipulantibus obligatur. Nā in contractibus, filiusfamilias similis habetur

¶ Mutum neq; stipulari posse, neq; promittere in confesso est. Quod & in surdo receptū est. Quoniam & is qui stipulatur verba promittentis & is qui promittit, verba stipulantis audire debet. De illo autem surdo loquimur, non qui tardius audit, sed qui penitus non audit.

¶ Furiosus nullum negotium contrahere potest Quoniam nullum eorum quæ geruntur intellectū habet. Animi enim affectione caret, Porrò mater contractuum est ipsa animi affectio.

¶ Pupillus quoduis negotium recte contrahit: Sic tamen, vt vbi opus est tutoris autoritate, tutor adhibeatur. Veluti quū ipse obligatur. Nam aliū sibi obligare pupillus et sine tutore potest. Sed quæ de pupillis diximus: In ijs scilicet verum est, qui iā aliquem

aliquem eorum quæ geruntur, intellectum habent. Nam infans, & qui proximus infantia est, non multum a furioso differunt. Qui enim ea etate sunt, nullum intellectum habere creduntur. Quoniam autem de pupillo sermo incidit: Sciendum est generaliter ætatem pupilli, in tria diuidi. Pupillorum enim alij sunt infantes, veluti qui adhuc lacte, aut iis paulò maiores. Alij dicuntur proximi infantia, vt qui rectè loqui incipiunt: Alij sunt proximi pubertati. Et Infans quidem stipulari non potest, propterea quòd ne loqui quidem possit. Neq; is etiam qui proximus infantia est: qualis fuerit, qui septimum aut octauum annum agit. Hic enim quauis verba proferre possit, id tamen diiudicare non potest, quid sibi velint ea, quæ dicuntur. Proximus autem pubertati, qualis est qui ad pubertatē accedit: vtiliter stipulatur. Quoniam et verba pronunciare potest: & intelligere ea, quæ dicuntur. Placuit tamē non stricta ratione, sed benigniore interpretatione vt et proximus infanti rectè stipularetur, quemadmodum is qui ad pubertatem accedit. Sed qui in potestate parentis est impubes: ne auctore quidē patre obligatur.

¶ Impossibilis quoque conditio stipulationi adiecta, eam vitiat. Impossibilis autem conditio est, cui natura impedimento est, quo minus existat. Veluti Siquis ita dixerit, Si digito meo cælum attingero, aut si mare ebibero, decem mihi aureos dabis? At si quis ita dixerit, Si digito cælum non attingero, Purè facta obligatio intelligitur: Atque ideo statim potest petere.

¶ Similiter verborū obligatio inter absentes concepta nullius momenti est. Sed quum hoc materiā litium cōtentiosis hominibus præberet: post multum fortè temporis tales allegationes opponentibus

bus neque se in ea vrbe aut stipulatores fuisse contententibus: Ideo facta est Imperatoris nostri constitutio, celerem his & talibus litibus diremptionem afferens: quã ad Cæsarienses aduocatos rescriptit. Per quam disposuit: Tali scripturę quę vtrãq; partem præsentem esse indicat, omni modo fidem esse adhibendam: nisi is, qui tam improbis allegationibus vititur, manifestissima probatione p scripturas vel testes idoneos, toto eo die quo instrumentum conficiebatur, ostendat sese aut aduersarium suum in aliis locis versatum esse.

¶ Post mortem suam dari nemo sibi vtiliter stipulatur, quemadmodum neque post mortem eius à quo stipulatur. Sed neq; is, qui in aliena potestate est, vt seruus aut filius: post mortem patris sui aut domini vtiliter stipulatur. Quin etiam si quis ita stipulatus fuisset, Pridie quàm moriar, aut pridie quàm morieris dare spondes? Inutilis erat stipulatio. Propterea, q; significatio illius Pridiẽ, reducat ad potestatem huius Post mortem. Nam ex ipsa morte demum cognoscimus, quis dies fuerit Pridiẽ, Verum quoniam sicut iam sæpe dictum est, ex consensu contrahentium stipulationes valent, Imperatori nostro visum est, & hunc Iuris articulum emendare: vt siue post mortem, siue pridie quàm moriatur seu stipulator seu promissor, stipulatio concepta sit, sine dubio valeat.

¶ Inutilis est & præpostera stipulatio, Veluti si quis stipuletur, Si naus cras ex Asia venerit, hodie mihi dare spõdes? Inutilis est autẽ stipulatio, propterea q; datio euentu conditionis prior esse non debeat, sed posterior. Sed quum inter Leonis constitutio, quę præpostera stipulationẽ in dote recipiat: Iustum putauit esse Imperator noster, ne qua in stipulatione verba præpostera cõcepta, obligationẽ tollerẽt.

Præpo

Præpostera stipulatio & in hunc modum fit. Si dixerit: Decem aureos tibi hodie dare spondeo, Si Titius cras Consul factus fuerit. Aut in dote, Si vir uxori dicat. Ego tibi dotem quam morieris reddere spondeo, Si sine liberis decesseris. Quoniam redditio in tempus vitæ confertur, Euentus autem conditionis. i. orbitatis, dixerat enim, Si sine liberis decesseris, ad tempus quod post mortem futurum est referretur. Placuit igitur non in dote solum, sed etiam in quavis alia stipulatione, præpostera verborum conceptione, stipulationem inutilem non fieri.

¶ Stipulatio sic concepta quam morieris, vel quam moriar, valet. Concipitur autem in hunc modum. Veluti, Si Titius interrogatus stipulanti dicat: Dabo tibi cum moriar. Hæc enim stipulatio & apud veteres utilis erat & nunc valet. Sed & stipulatio post mortem alterius concepta, valebat apud veteres. Veluti si quis dixerit: Decem aureos post mortem Titij dare spondeo. Quoniam eueniebat, ut & viuis contrahentibus moreretur Titius.

¶ Si in instrumento stipulationis scriptum fuerit, Titium spondisse: perinde habetur atque si præcedente interrogatione respondisset. Quoniam præscriptum est ex responsione quæ in instrumento conscripta est & interrogationem in re agenda præcessisse.

¶ Quoties multæ res vna stipulatione comprehenduntur sine articulo illo Vel, quod disjungendi vim habet: Veluti, Seruum illum & fundum illum & librum illum & vestem illam dare mihi spondeo. Si promissor simpliciter respondeat, Dare spondeo: ad omnes tenetur. Sin vero ad vnum forte tantum aut alterum eorum quæ stipulatione comprehenduntur respondeat: In iis tantum contrahitur obligatio ad quæ respondit. Quum igitur multæ fiunt stipulationes: (quoniam quot stipulatione res

*
Si i instrum
mêto) Hic
in Græcis
additum
erat $\chi\omega\pi\iota\varsigma$
 $\xi\ \eta\ \delta\iota\alpha\kappa\tau\iota\upsilon\tau\iota$
x̄ quod
nihil ad
præsentem
literam facit
Quapropter
ter ego id
in sequentem
trastuli:
Quoniam
ibi nonnihil
de conjunctione
agitur,

compre

comprehenduntur, totidem sunt et stipulationes) una ex iis aut altera, ad quam scilicet responsum est, perfecta videtur esse. Quoniam ad singulas res que stipulatione comprehenduntur, et respondendum est: Sic enim in omnibus perfecta erit stipulatio.

¶ Alteri (vt dictum est) stipulari, nemo vtiliter potest. Ad hoc enim he stipulationes inuenta sunt, vt vnusquisq; sibi quod sua interest, acquirat. Ceterum quum quis alteri stipulatur, quoniam id nihil stipulatoris interest, infirmum est quod agitur. Si quis ergo id velit vtile reddere: Pœnam stipulari debet, vt si id factum non fuerit, pœnæ stipulatio committatur. Veluti Titio decem aureos dare spondes? Et si non dederis, pœnæ nomine, quinque aut etiam plures fortè aureos mihi dabis? committetur enim mihi pœnæ stipulatio, quâuis ostendere non possim an mea interest. Nam quum quis pœnam stipulatur, nō illud spectamus, an interest stipulatoris: sed qualis sit pœnæ quantitas, que in conditione stipulationis posita est. Et que est stipulationis conditio? Id est, in ea tale aliquid poni: Si non feceris, dabis mihi pœnæ nomine decem aureos? Itaq; si quis stipuletur Titio dari, nihil est quod agit: Sed si pœnam stipulationi iniiciat, fortè decem auros: consequetur, quod cupijt.

¶ Sed si quis pœnam in stipulatione non adijciat, interest tamen ipsius: Placuit valere stipulationem. Nam si quum Primus et Secundus tutores essent, Primus omnem administrationem Secundo con tutori suo cesserit, et ab eo stipulatus fuerit rem pupilli salutem & incolumem fore: Quoniam interest stipulatoris id ita fieri, quum teneri possit actione tutelæ Secundo res malè gerente, tenet stipulatio: Ita vt & Primo aduersus Secundum actione pariat. Similiter si à me stipulatus fueris pro
curato

curatori tuo dari, valet stipulatio. Fortè enim quū procurator tuus alio loco rē gereret, opus habebat pecuniā, siue vt in publicum solueret, siue vt aedificia repararet, siue vt fundos excultiores redderet. Et tu quū me scires in loca illa profecturū, in hunc modum à me stipulatus es: Procuratori meo centum aureos dare spondes? Ecce enim & hic mea interest, Ne si pecuniā procuratori meo non dederis, ego damnū patiar. Itē si quum creditorē haberes, cui res tuas in causam pignoris dedisti, hoc promisso, vt eas pecuniā non soluta vānderet, aut etiā pœnam promissisti, si secundum legem in credendo dictam non soluisses: Stipulatus sis à me in hunc modum. Creditori meo tot aureos dare spondes? Nisi id impleam, ego tibi obligabor, in quantū tua interest: q̄ damnum passus sis aut distractis pignoribus, aut exacta pœna. Et hæc quidem de stipulationibus quæ in dando consistunt.

¶ Quod si quis alium quid facturum promiserit, veluti q̄ ille tibi domum aedificabit, omnino non tenetur, nisi pœna stipulationi adiecta fuerit. Est ergo hæc inter stipulationes quæ in dando versantur & eas quæ in faciendo, differentia: q̄ in dationibus valeat stipulatio etiā pœna non adiecta, dum tamē stipulatoris interest. In iis vero quæ in faciendo consistunt, quum ea in alium sine pœna conferuntur, vires stipulatio non habeat.

¶ Diximus supra, Neminem rectè rem suā stipulari posse. Propterea, q̄ amplius cuiquā rei suæ dominium acquiri nō possit. Vnde illud quæsitū est. Quidam moriens Primum heredem instituit, Stichumq̄ seruum mihi sub conditione legauit, Si nauis ex Asia venerit. Titius quispiā quum decem aureos mihi deberet, pro decem illis aureis stipulanti mihi eundem Stichum seruum sub eadem conditio-

one promissit. Mortuo testatore et adita hæreditate Paulò post legati conditio extitit, quæ et ipsa in stipulatione erat. Et certum est, me ex testamento Stichum dominum fieri. Agere cum Titio ex stipulatione non possum ad Stichum, qui iam ex testamento domini mei factus sit. Quemadmodum enim neque si initio meus fuisset, vtiliter eum potuissem in stipulatione deducere (vt iam dictum est), Ita nec casum illum quo meus futurus esset, in stipulatione conferre potui: quod in præsentis specie contingit.

¶ Quoniam item dictum est, cum interrogatione debere responsionem conuenire, quaesitum est & illud. Si de alia re sentiat stipulator, et de alia promissor. Et nulla itidem contrahitur obligatio, perinde atque si ad interrogatum promissor non respondisset. Veluti, Si quum ita à te stipularer, Stichum mihi dabis: Tu me dicere credas de Pamphilo, quem Stichum putabas vocari.

¶ Quæ turpi ex causa sit stipulatio, Inutilis est: veluti si quis homicidium, adulterium, aut sacrilegium se admissurum promittat.

¶ Quum quis sub aliqua conditione stipulatus fuerit, & ante euentum eius stipulator decesserit: existente postea conditione hæres stipulatoris ex stipulatione actionem habebit. Idem est, si mortuus sit promissor, & deinde existat conditio: Nihilominus minus ab hærede eius peti poterit.

¶ Qui hoc anno vel hoc mense dare promissit, nisi omnibus omnibus anni vel mensis diebus exactis non recte ab eo petetur.

¶ Si fundum dare aut seruum promiseris, non statim tecum agetur: nisi tantum temporis spacium præterierit, quo traditio fieri poterat.

De Fideiussoribus.

Tit. XX.

PRO eo qui promittit, solent & alij obligari, qui Fideiussores appellantur, quos homines accipere consueuerunt, dum curant vt diligētius de re quam gesserunt sibi prospectum sit.

¶ In omnibus autem obligationibus accipi solent fideiussores: hoc est, siue re, siue verbis, siue literis, siue consensu cōtractæ sint. Ac ne illud quidem interesse putamus: Vtrum ciuilis sit, an naturalis obligatio, cui fideiussor accedit. Quid autem id sit, necesse est dicere. Hæc habe in modum cuiusdam præuix inspectionis, Stipulationū, aliæ sunt Ciuiles, & aliæ Naturales. Ciuiles sunt ex quibus actiones nascuntur, quæ aduersus eum, qui nobis obligatus est intentantur, ac efficiunt, vt is condēnetur & solutio ex eis sequuta, repetitionem non admittit. Nam si & ab inuito eo quem nobis obligauimus, exigi potest certe nec eius quod soluerit, repetitionem habere poterit. Naturales autem sunt, quæ neq; actionem pariunt, neq; ad condemnatiōnem proficiunt. Duo tamen in eis inuenias signa notabilia, Prius, q̄ ex solutione, repetitionem non præstent: Alterum, q̄ fideiussores ex tali causâ dati, nat̄, naturaliter & ciuilit̄ teneātur. Est enī regula, qua dicimus. Quum principales naturaliter tantum tenentur, eorum fideiussores naturaliter & ciuilit̄ obligari. Huiuscemodi est pupillus, qui sine tutoris autoritate mutuum accepit: Ipse enim naturaliter tenetur, sed qui fidem suam pro eo interposuit, naturaliter & ciuilit̄ obligatur. His ita inspectis, vide deinceps rē de qua agimus. Diximus non solum in Ciuilibus obligationibus, sed etiam in Naturalibus fideiussorē rectē accipi. Naturales autē dico obligationes: veluti si seruus alij q̄ domi

Stipulationum) melius erat Obligatum, nā de iis agitur.

nō obligatus, aut etiam ipsi domino (Naturaliter videlicet, quoniam Ciuiliter non potest) fideiussorem dederit extraneo vel domino suo pro rebus, quas illi debebat. Teneatur igitur fideiussor & Naturaliter & Ciuiliter, propterea, quod principalis persona, id est, seruus naturaliter obligetur.

¶ Porro non solū fideiussor ipse obligatur, sed etiā defunctus hæredem suū relinquit obligatum.

¶ Potest autē fideiussor & obligationem eius, pro quo fidem suā interponit, antecapere, siue præcedere: Veluti, quū mutuū ab aliquo esses accepturus, anteq̄ contractus constitueretur, fideiussorem dedisti. Sed & fieri potest, vt postq̄ contractus celebratus fuerit, fidem tuam pro me interponas.

¶ Si plures fuerint dati fideiussores, quocumque sint numero, non pro partibus, sed singuli eorum in solidum tenentur: vt liberum sit creditori, qui cum velit in solidum agere. Sed ex epistola Hadriani Cæsaris, cōpellitur creditor à singulis, qui modo soluendo sint litis contestatæ tēpore: partes vitales pro rata petere. Vnde si quis fideiussorum eo tēpore, soluendo esse nō inueniatur, eius inopia cōfideiussores onerat. Veluti quinque erant fideiussores, in debitum centum aureorum. Quum omnes essent soluendo, singuli in vicenos cōueniebantur. Sed quum vnus eorum nō soluendo factus esset, eius inopia cæteris damno est. Non enim à quatuor, viceni, sed viceni quini petētur. Sin igitur vnū ex iis post litis contestationem non soluendo fieri contingat: huius inopia, creditori tantū, non etiam fideiussoribus fraudi erit. Sed si cum vno confideiussorum, creditor egerit, & solidum ab eo consequutus sit: Id eius solus à quo petitum fuerit, detrimentum est. Quoniam neq; aduersus confideiussores aliquam actionem habere concessum est; neq;

utiliter aget cum principali, qui soluendo non est. Superest ut de seipso queratur, & sibi imputet, quum conuentus ex epistola Hadriani iuuari poterit, ac desiderare, ut ex æquis partibus in confesso fideiussores daretur actio.

¶ Fideiussores ita obligari non possunt, ut plus debeant, quam debet is pro quo obligantur. Nam fideiussorū obligatio, accessio esse dicitur & sequela principalis obligationis. At plus in accessione esse non potest, quam est in principali re. Verum ex diuerso, ut minus debeant, obligari possunt. Et ideo, Si principalis, id est, debitor, decem aureos dare spondit, quinque ab ipsis recte stipulaberis: Sed quum principalis quinque promissit, non recte in decem fideiussor accipitur. Eadem ratione, Si principalis pure promissit, fideiussor sub conditione expromittere potest. Ex diuerso, quum principalis sub conditione promissit, Fideiussor sub conditione quidem recte pure vero, non apte expromittit. Quonia non solum in quantitate, sed etiam in tempore, plus aut minus intelligendum est. Plus enim est, statim aliquid dare: Minus vero, post tempus dare.

¶ Fideiussor autem, eius quod pro principali soluerit, recuperandi causa, habet contra eum mandati actionem. Græcè fideiussor ita plerumque spondet. *τὴν ἐμὴν πίστιν κελύω, δίδω αὐτὸ βούλομαι.* Sed & si dixerit *φημί*, perinde est, atque si dixisset *λέγω*.

¶ In stipulationibus fideiussorum sciendum est, Quodcumque scriptum sit quasi actum, id per præsumptionem actum videri. Et ideo in confessum venit, si quis scripserit se fideiussisse, Omnia quæ conueuerunt, acta videri: videlicet eum ut fideiussore interrogatum esse, & ipsum conuenienter spondisse.

cum eo possit qui dictam schedulam emisit. Et dici-
 mus hūc hominē ex obligatione quæ re cōtrahitur
 conueniri non posse: quia nulla numeratio interue-
 nerit. Neq; rursus ex verborū obligatione, quia sti-
 pulatio nulla intercesserit, aut quæ intercessisse di-
 citur, non presente vtraq; parte intercesserit. Reli-
 quum est ergo, vt solis literis obligatus sit. Ecce igitur,
 quo modo & hodie quis literis obligetur. Et
 olim quidem, id quod dicitur de multo tempore,
 vsq; ad quinquenniu procedebat. Post hoc enim
 tempus exceptionē non numeratæ pecuniæ oppo-
 nere non licebat, & dicere creditori. Tu te nume-
 rasse ostende: Nam id multis Imperatorum consti-
 tutionibus cautum est. Sed quoniā id creditoribus
 molestum erat, Imperator noster, ne multo tēpore
 exacto, hoc est triennio aut quadriennio, creditores
 quū post tantū temporis iuberentur probare, vera
 omnia esse: in difficultates molestiasque probatio-
 num, propter longitudinem transacti temporis in-
 ciderent: & ita ex illa re, pecuniis forsitan suis de-
 fraudarentur: Constitutionē edidit, qua quinquen-
 nij spacium intra biennij metas cōclust. Sic igitur
 intra tempus hoc: recte talis exceptio opponi pote-
 rit: Post biennium omnino non poterit.

DE OBLIGATIONIBVS EX CON-
 sensu. Tit. XXII.

Q Vum dictum sit de Obligationibus, quæ
 Re, Verbis, aut Literis contrahuntur: Dis-
 camus nunc de ea, quæ ex Consensu est. Consensu
 autem constituitur obligatio in huiuscemodi con-
 tractibus: In emptione & vāditione: locatione:
 societate: & mandato. Ideo autē istis modis dicitur
 obligatio consensu constitui: Quoniā neq; scriptu-
 ra vt in literarum obligatione: neq; præsentia, vt in
 verborum obligatione, omni modo necessaria est.

At neq; dari quicquam necesse est, sicut in obligatione quæ re contrahitur, vt obligatio, quæ consensu fit, substantiã capiat: Sed satis est eos, inter quos negocium geritur consentire. Huiuscemodi igitur contractus & inter absentes rectè contrahuntur, veluti per epistolam, vel per nunciũ. Neq; vero in his tantũ, obligatio quæ consensu fit, ab aliis obligationibus distat: verum etiã in illo. Nam in cæteris quidem obligationibus, vnus duntaxat obligatur, & vnus alterũ sibi obligat. Veluti in obligatione quæ re cõtrahitur, Is qui dedit, obligat: Is q̄ accipit, obligatur. In ea quæ verbis cõstituitur: stipulator obligat, obligatur promissor. In ea quæ literis fit: obligatur qui scripsit: obligat is, in quem scriptura directã est. At vero in hac obligatione, quæ cõsensu cõtrahitur: vterq; vtriq; obligat in id, quod alterum alteri ex bono & æquo præstare oportet: Quum in verborum obligatione, alter stipuletur, & obliget: alter promittat, & obligetur.

DE EMPTIONE ET VÆNDITIONE.

Tit. XXIII.

ATq; in primis de emptione & vænditione dicamus. Vænditio & Emptio contrahitur, simul atq; de precio vtraq; pars consensit. Nam si ego dixerim, Me tibi hanc rē centũ aureis vøndere, & tu contentus fueris hoc precio: statim contracta est vænditio, quæ nondum precium numeratum sit, ac ne arra quidem data aliqua. Et nascitur, vënditori quidem actio ex vændito: emptori vero, ex empto. Quod autẽ arræ noie datur, argumentum est & probatio emptionis & vænditionis contractę, non ipse contractus. Hæc de emptione & vænditione intelligimus: quæ sine scriptura consistit: Nihil enim in ea Imperator noster innouauit. In ea verò, quæ scriptura conficitur, Non aliter perse
ctam

etiam esse venditionem & emptionem dicimus: nisi & instrumenta venditionis fuerint conscripta vel manu propria vendentis: vel ab alio quidem scripta, a vendente autem subscripta: Sin autē per tabellionem scribantur, nisi & præcedentem subscriptionem completiones sequuta, & instrumenta partibus absoluta fuerint. Nam quandiu aliqd horum deest, & pœnitētis locus est, & emptor aut venditor impunē recedere a contractu potest. Sic tamen: nisi iam arrarum nomine aliquid fuerit datum Hoc enim sequuto, siue in scriptis, siue sine scriptis venditio facta sit, is qui recedit a contractu, si quidem emptor sit, amittit arras: Sin autem venditor, duplum cogitur præstare, hoc est, & ipsum quod datum fuerit & alterum tantum: quanuis tale nihil in dandis arris conuenerit.

¶ Precium autem omnino in venditione constitutum est. In vniuersum enim nulla est sine precio venditio. Sed premium certum esse debet. Itaq; si inter aliquos ita conuenerit: Vt quanti Titius fundum illum aestimauerit, tanti sit emptus: magna erat inter veteres cōtrouersia, Consisteret ne talis venditio, an non consisteret. Sed edita est Imperatoris nostri decisio: quæ hoc ita constituit, vt quoties sic cōuenit, Emptus hic tibi fundus esto, quanti eum Titius aestimauerit, in his finibus stare cōtractus. Vt, si quidem is qui nominatus est, veluti Titius premium definiuerit, omnino secundum illius estimationem, & premium soluatur, & res tradatur: quo tandem venditio ad finē perducatur, emptore quidem exempto, venditore autē ex vendito agente. Sin vero Titius quo nominatus est, premium definire vel noluerit, vel nequiuerit, (forte q̄ cognitio de quantitate precij excedat captum aut iurisdictionem eius) pro nihilo sit placitum venditionis.

Et

Et perinde sint ipsi, atque si nihil de vændendo inter eos conuenisset: propterea q̄ nullum sit pretiũ statutum. Atque hoc quidem Imperator noster in vænditione constituit. Non absurdum tamen est idem ad locationem & conductionem trahere.

¶ Nec vero solum, statutum et certum esse debet pretium, vt dictum est: sed necesse est etiam, vt in pecunia numerata consistat. Nam in cæteris rebus præter pecuniam, an esse precium possit, quæritur. Veluti an seruus, aut fundus, aut vestis alterius rei precium esse possit, valde quæsitum est. Ac Sabinius quidem & Cassius etiam alia in re precium consistere posse existimabant. Et illud scilicet est idipsum quod vulgo iactatur: Permutatione rerũ, emptionem & vænditionem cõtrahi, eamq; speciem vænditionis antiquissimam esse. Testeq; vsi sunt Homero poëta: qui in parte quadam suæ poësis, quum exercitum Græcorum vinum sibi emisse fingeret, permutatione quarundam rerum, emptionem ait fieri. Idq; his versibus:

Εν δ' ἄρα οἰνῶντο καρνηκόμεωντι Ἀχαιοί,
 Ἄλλοι μὲν χαλκῶ, ἄλλοι δ' αἰθωνίσι δ' ἔργω,
 Ἄλλοι δ' αὖ βίνοις, ἄλλοι δ' αὐτοῖσι βόεσσιν,
 Ἄλλοι δ' ἀνδραπόδεσσιν.

Id est: (vt paulò succatius transferam)
 Tunc sibi criniti coëmunt hinc vina Pelasgi:
 Æs aliq̄ fulgens: nitidum pars altera ferrum,
 Aut costis direpta bouum dant tergora, totos
 Constituunt aliq̄ tauros, plærique suorum
 Corpora seruorum.

¶ Quod enim ait οἰνῶντο, id significat, vinũ emebant. Et quum fingeret eos vinum ementes, dixit loco precij ab iis datũ fuisse æs, aut ferrum, aut corium, aut boues, aut mancipia. Sed Proculiani contra dicebant; & aliud esse existimabant rerum per-

mutationem, aliud emptionem & vāditionem:
 Nec posse aiebant rem commodè expediri permutatis rebus, quæ videatur res vānisse, & quæ loco precij data esse. Vtrāq; enim & vānisse videri, & loco precij datam esse, rationem sani hominis non admittere. Sed Proculi sententia dicentis permutationem propriam esse speciem contractus, separatam à vāditione, meritò obtinuit: quum & ipse Proculus alios quosdam versus Homeri pro se facientes haberet, & validioribus insuper rationibus vteretur. Sunt autem versus hi:

Εἰδ' αὐτὲ γλαύκῳ κρονίδης φρίνας ἰφέλιτο Ζεὺς,

Ὁς πρὸς Τυδείδῃ Διομήδεα τυχὲ ἄμαβι,

Χρῶσα χαλκείῳ, κατόμβοι ἐνεαβοίῳ.

Id est, (vt qualitercunq; res intelligatur)

Juppiter hic Glaucō mentē abstulit, aurea vt amēs

Arma, boum centum: mutaret cum Diomede

Ærea tunc reddente, nouemq; valentia bubus.

Ecce enim, quem ad modum hoc loco, rem gestam

ἀμαβι, hoc est, commutationem vocauit, non vāditionem. Hoc autem & priores Principes admiserunt, & latius in digestis traditur.

¶ Diximus supra, Vāditionem quæ sine scriptura fiat, ex constitutione & quātitate precij, in quod vtraque pars consensit, contrahi: Contracta igitur vāditione statim periculū rei vāditæ ad emptorem pertinet: etiā si adhuc ea res ipsi tradita non sit.

Itaque si seruus vāditus est, & is perit, vel aliqua parte corporis læsus est, pede, manu vel oculo: aut si vāditæ sunt ædes, exque aut totæ aut aliqua ex parte incendio consumptæ: aut fundus vi fluminis totus vel aliqua ex parte inundatione aquarum perit: Aut si arboribus turbine et impetu ventorum deiectis, longe minor deteriorq; factus est fundus: damnum in his omnibus emptorem respicit. Ita que

que quanuis possessionem rei nactus non sit, precium tamen soluere cogitur. Id enim in vniuersum sciendum est: Quicquid sine dolo & culpa venditoris, rei venditæ acciderit, in eo venditorem secutum fore. Et quem ad modum damna, quæ rem venditam aut consumunt aut minuunt, quum casu accidunt, ad emptorem pertinent: Ita & si quid lucri emolumentiq; rei venditæ accessit, id emptori proderit. Vnde si per alluuiationem fundo aliquid accreuit, Fortè enim centum erat iugerum, deinde post contractam venditionem, per alluuiationem adiecta sunt decem iugera, emptor eo lucro fruatur. Quoniã eum lucra habere oportet, qui periculum damnorum sustinet.

¶ Quod si ante traditionem fugerit seruus qui venit, aut subreptus ab aliquo fuerit, Ita vt neq; dolo neq; culpa venditoris ea in re argui possit: Videndum est, an venditor ex hoc damnum pati debeat. Et ita distingui debet: Siquidem custodiam serui qui venit, venditor in se suscepit, vsque ad traditionem custodiã debet. (Est autem custodia diligentissima & pœnè modum excedens conseruatio.) Et damnum quod inde procedit, agnoscet. Idem & in cæteris animalibus: Veluti in equo, asino, camelo, & quæcunq; talia sunt, in aliisq; rebus omnibus intelligimus. Sin autem custodiam non suscepit, non obligatur: Sed hoc solum debet venditor, vt actionem in rem, ad vindicandam rem quæ venit, & conditionem exhibeat cedatq; emptori: propterea qd ipse venditor adhuc sit dominus, quippe re nondum tradita. Cedet etiã actionem furti aduersus eos, qui furto subriperint rem venditam, et ex lege Aquilia, aduersus eos qui damnum iniuria in re vendita dederint.

¶ Venditio est purè & sub conditione contrahi potest.

LIB. III. INSTIT.

test. Sub conditione, Veluti: Stichus seruus si intra
menssem tibi non displicuerit, emptus tibi esto de
cem aureis.

¶ Sacra, religiosa, aut publica, Veluti forum vel
basilicam, frustra quis sciens emit. Hoc est, nullam
occasione contractus habebit actionem. Quod si
ea tanquam priuati iuris emerit a vānditore dece
ptus: Tunc in id quod sua interest, actionem habet
ex empto: Quoniam rem venditam ei habere nō
licet. Idem est, si quis hominem liberum pro seruo
emerit.

DE LOCATIONE ET CONDU
ctione. Tit. XXIII.

Locatio & conductio proxima est vānditioni
& emptioni, & iisdem Iuris regulis consistit.
Nam quemadmodum venditio tunc cōtrahitur,
quando vtriq; parti precium placet: Ita & locatio
contrahi intelligitur, si merces vtriq; parti placue
rit. Et quemadmodum illic diximus, certum & in
pecunia numerata precium esse debere, Sic & mer
cedem certam & in pecunia numerata esse oportet.
Et competit locatori quidem actio locati: con
ductor autem, conducti. Illi, vt mercedem exigat:
huic, vt rem sibi locatam habeat. Sed et illud quod
nobis in vānditione dictum est, cū alieno arbitrio
quantitas precij permittitur, Vt venditum tibi id
esto, quanti Titius definiert: vbi & Imperatoris
Sanctissimi constitutionē adduximus, quæ huius
contractus constitutionem distinctioni subicit.
Idem & in locatione ac conductione dicitur, quā
in alterius arbitriū mercedis quantitas confertur:
quod & supra docuimus. Quod si quis fulloni po
liendam, aut sartori sarcindā vestem dederit, nulla
statim mercede constituta, promittens daturum se
quantū inter ambas partes postea cōuenerit: Non
est id

est id locatio, sed alius quispiam contractus à loca-
tione, ex quo & præscriptis verbis actio datur. At
ne putes, hæc Imperatoris cōstitutione decisa esse:
quoniam diuersa in illa casus species est. Illic enim
sic habetur: Vænditum tibi id esto, quanti Titius
definierit. Hic vero, sic: Locatum tibi id esto, quan-
ti vtriq; parti visum erit.

¶ Porro adeo omnia eadem & in vænditione &
in locatione, quæruntur: vt quem ad modũ dubita-
tur, an permutatio rerum, vænditio sit, Ita & in lo-
catione quæratur: Si quum rem aliquam tibi vt en-
dam aut etiam fruendam dedissem, Tu mihi inuis-
cem rem aliam vtendam aut etiam fruendam dede-
ris: In dubium enim vocatur, an sit Locatio? Et
placuit locationem non esse, sed proprium quoddã
genus contractus. Vt in hac specie: Duo quidam
erant vicini rustici, quorum vterq; vnum necam
plius bouem habebat. Neuter igitur fundũ suum
arare poterat, quia tantum vnum bouem haberet:
Si conuenerit, inter eos, vt per denos dies alter alte-
ri bouem suum commodaret, quò opus apud acci-
pientem facerent, & apud eum bos perierit: Neq;
locatio, id est, propterea q̄ certa merces in pecunia
numerata constituta non sit: Neq; rursus commo-
datum, quoniam commodatũ gratuitum esse de-
bet: At hic, is qui commodauerat, aut habebat, aut
sperabat emolumentum ex compensatione. Sed
aduersus eum cuius culpa bos perit, actionẽ præ-
scriptis verbis decernimus.

¶ Ad eò autem familiaritatem inter se aliquam ha-
bent vænditio & locatio: Vt in quibusdã casibus
dubium esse cõtingat, Vænditio sit id quod agitur,
an potius locatio? Id autem maxime contingit, in
iis quæ magnam cum illa similitudinem habent.
Veluti, quum de prædiis tractamus, quæ quibusdã
per

perpetuò fruenda traduntur: vt quādiu merces si-
ue pensio, vel reditus siue vectigal domino pro his
præstatur, nemo cōductori ea auferre possit, aut hæ-
redi eius, Cuiue aut cōductor aut hæres eius id præ-
dium vādididerit vel donauerit, in dotem ve dede-
rit, vel alio quocunq; modo alienauerit. Quoniā er-
go inter veteres dubitabatur, quisnam contractus
hic esset, & à quibusdam locatio, ab aliis vāditio
existimabatur: Vāditio quidē, quod & ad hæres
des transfret, & variis modis alienaretur: Locatio
vero, q̄ per singulos annos aliquid domino daretur:
Edita est D. Zenonis constitutio, quæ contra-
ctum hunc Emphyteusim vocauit, propriam ei nau-
turam assignans, quæ neq; ad locationē in vniuersi-
sum, neq; item ad vāditionem spectaret, sed quæ
suis finibus consisteret. Et si quidem aliquid pactū
fuerit inter contrahentes, id ita iustū firmumq; esse
debet, quasi ea certa natura contractus esset. Quoni-
am pacta contractibus naturam dant. Sin vero ni-
hil pactum fuerit de periculo rerum in causam em-
phyteuseos datarum: Tunc si tota res pereat, ad do-
minum videlicet, hoc est ad eū, qui in causam em-
phyteuseos dederat, damnum hoc spectat: Sin au-
tem ex parte, tunc is, qui in causam emphyteuseos
accepit, detrimentum hoc agnoscet. Quod & hoc
die in usu est, eoq; iure vtimur.

¶ Similiter & illud sæpe in controuersia videmus
esse, Aurifici cuiquam dedi, verbī gratia, decem auri
reos: Cōuenitq; vt is ex auri sui materia, certi pon-
deris certaq; formæ annulos mihi faceret. Quartus
enim, Vāditio ne id sit, an locatio? Et Callius
quidem simul & locationem & vāditionem id
esse dicit: Vt si materiam auri non satis probam ef-
se causer, ex empto possim agere: Sin de opere ip-
so vt non recte facto conquerar, locati actionem
habe

habeam. Sed magis visum est, tantum emptionem & venditionem contrahi: quoniam opera velut accessorij vice fungitur. Quod si aurum ego meum dederim aurifici, mercede pro opera constituta: dubium non est, quin ea res locatio & conductio sit.

¶ Conductor omnia secundum legem & fines conductionis facere debet, hoc est, secundum ea, quae in re gerenda cauta sunt. Et si quid in lege & pactis omissum fuerit, id ex equo & bono disponi debet.

¶ Si cui vestem, aut argentum, aut animal commoda uerim: & pro usu eius certa pecunia mihi, mercede nomine data sit, aut dari promissa: Is qui accipit, tantam in iis custodiendis diligentiam debet, quantam diligentissimus paterfamilias rebus suis adhibet. Eam enim si adhibuerit, & casu aliquo fortuito res quas utendas accepit, perierint: ad restitutionem earum, non tenetur.

¶ Si cui ad quinquennium fundum meum locauero, & conductor secundo forte aut tertio anno decesserit, haeres eius in conductionem usque ad finem quinquennij succedet.

DE SOCIETATE. TIT. XXV.

POST venditionem & locationem, necesse est & de Societate dicere. Contrahitur autem haec inter aliquos, aut totorum honorum, hoc est, de uniuerso patrimonio, quam Graeci proprio nomine *κοινωνία* appellant: Aut unius alicuius negotiationis, veluti emendorum vendendorumque mercipiorum: aut olei, aut vini, vel frumenti. Et si nihil conuenerit, quotam quisque in lucro & damno partem habere debeat: ex aequo lucra & damna agnoscent socij. Sin expresse fuerint partes, standum est conuentis. Neque enim dubium est, quin valeat conuentio, si duo inter se pacti sint: ut alter duas lucris damnisque partes habeat, alter tantum tertiam.

Sanè

LIB. III. INSTIT.

¶ Sanè de illa conuentione quaeritur. Si Titius & Seius inter se pacti sint, vt Seius duas in lucro partes habeat, & tantum tertiam in damno: Cōtra Titius duas in damno partes habeat, & tantum tertiam in lucro, An ratum sit id pactum? Et Q. Mutius conuentionem hanc cōtra naturam Societatis esse ait, & ob id ratam non habendam. Seruius autem Sulpitius (cuius opinio obtinuit) cōtra sententiam quia saepe quorundā sociorum ita excellens est diligentia & opera in Societate, vt iustum sit plus eos lucri habere, & maioris lucri conditione in Societatem recipi. Nam & ita coiri Societatem posse nemo dubitat, vt alter pecuniam conferat, alter non conferat, & tamen lucrum inter eos commune sit. Quoniam saepe vnus ex Sociis diligentia tantum praestat, quantum pecunia ab aliis collata. Et adeo hæc Seruij sententia contra Q. Mutium obtinuit, vt illud quoque ex controuersiam sit; Cōuenire posse se inter Socios, vt vnus aliquis eorū, lucri partem habeat, de damno nō teneatur. Quod tamen ita intelligendum est, Vt si aliqua in parte lucrum, in alia qua damnū allatum sit; compensatione facta (quam Græci ἀντίδοσιον vocant) id solum quod superest, lucrum esse existimetur. Veluti, Quidam mancipiorum & vestimentorum negotiationē inierant. In negotiatione vestimentorum damnū centū aureorum acceptum est, In negotiatione seruorū, lucrum trecentorum aureorum accessit. Primo eximuntur centum aurei, qui in damno sunt, scilicet vt lucrum trecentorum aureum huic damno medeatur: Et ducenti aurei qui supersunt, inter socios secundum legem initio dictam diuidentur. Ex hoc igitur planū sit, quā simul & lucrū & damnū Societas accepit, aut lucrū duntaxat, Sociū ex pacto non iuari, quò conuenit, vt partem in lucro habe

ret, & damnum non sentiret. Quum vero solum damna accepta sunt, tunc quid pro fit ea conuentio ostenditur. Nam ecce, Si quum millenos singuli au reos in Societatem attulissent, subsequuta prædicta conuentione: ducentorum aureum damnum in negociatione acceptum sit, et lucri nihil factum: de inde Societatem contingat dissolui: Alter mille au reos quos intulit, accepturus est, alter tantum octingentos.

¶ Illud in confesso expeditoq; est: Si in vno tantū eorum quæ accidunt: pars expressa sit, & in altero pars expressa non sit: Id quod expressum est, regulam eius esse, quod omissum est. Veluti, Conuenit, vt quum lucrum continget, Alter bessem habeat, alter tertiam partem, nec de damno quicquam dictum est, aut contra. Id de quo dictū nihil est, æquale fiet ei, quod expressum est.

¶ Societas autem eousq; manet, donec in eodem consensu partes perseuerant. At quum quis renunciauerit Societati, soluitur societas, quantum ad ea pertinet, quæ ex illo tempore cōtingūt. Sed si quis versuta callidaq; mente in hoc Societati renunciauerit, vt obueniens aliquod lucrum solus habeat, lucrum hoc communicabitur. Sin autem quū nulum lucrum expectaret, renunciauerit: id ipse quod non præuidit, habebit solus. Veluti, Primus & Secundus totorum bonorum erant socij: Contigit vt Titius hæredem Primū relinquens moreretur, Sed & Sei hæreditas eodem tempore Primo delata est. Quidam ad Primum venit, ac nunciauit illi de Titij hæreditate. Sed Sei hæreditatē nondum sibi delatam esse sciebat Primus. Quum vellet igitur Primus solus hæreditatem Titij habere, sciens soluta societate suam solius futurā, ex industria renunciauit societati, vt solus hæreditatem lucri face

LIB. III. INSTIT.

ret. Hæc eius tam peruersa mens Iure punitur, & lucrum quod ex hæreditate Titij obuenit, communicare cogitur. At Senj hæreditatem, si postea quum delatam sibi esse sciret, agnoscat: solus eam habebit. Neq; enim spe eius lucrificandæ Societatem dissoluit. Nam quomodo? Quum & sibi eam delatam esse nesciret. Secundus tamen si quid post renunciationem Societatis ei factam, acquisierit, etiã si forte causa acquisitionis, quæ nunc obtigit, antiquior sit renunciatione, sibi soli id habebit, propterea quod nullus in eo dolus argui possit.

¶ Soluitur adhæc Societas & socij morte. Quia qui societatem contrahit, certam & cognitam personam sibi eligit. Porro non omnino socij mei hæres ad Societatem mihi erit commodus. Sed & si inter plures contracta sit Societas, vnus morte inter omnes soluitur: quãuis plures supersint, quibus mortui sunt. Quid enim si quum quinque aut sex Societatem inissent, duo simul naufragio perierint? Interdum enim propter eos qui mortui sunt, iis qui supersunt utilis & optanda erat Societas: utique nisi in coeunda Societate aliud coeuerit, ut vno mortuo inter ceteros maneret societas. Soluitur & societas eo negotio ad finem perducto, cuius gratia contracta fuit. Nam si ad negotiationem mancipiorum forte inita sit societas, & contigerit ut hæc negotiatio finem acciperet: finitur & Societas. Publicatio quoque vnus ex sociis, Societatem dissoluit. Sed tunc quum vniuersum socij patrimonium publicatum fuerit. Nam quum in bona socij publicati alius succedat (nempe Fiscus) & similitudo quædam mortis inducitur: vnde & Societatem æquum est solui. Si enim pars tantum bonorum publicata sit, manet societas. Si socius ære alieno oppressus (sive id publicum sit sive priuatum) bonis suis cesserit, et patri

patrimonium eius vānerit, soluitur societas. Si tamen post cessionē adhuc consentiāt in societatem: noua nunc incipere videtur societas.

¶ Socius socio vtrum eo nomine tantum teneatur actione pro socio (ea est autem actio quam mutuo inter se habēt socij) si qua in re dolo societatem læserit, quemadmodum actione depositi dicimus eum de dolo teneri, qui rem alienam apud se depositi passus est: An vero etiam culpæ nomine, id est, desidij & negligentij, quæstum est. Sed tamē præualuit, etiam culpæ nomine eum teneri. Culpam autem nō ad exactissimam diligentiam refertur. Suficit enim talem diligentiam communibus rebus adhibere sociū, qualem suis rebus adhibere solet. Nam qui minus diligentem socium sibi assumpsit, suam ipse imprudentiam incuset, quū & ipse eius mali sibi causa fuerit.

DE MANDATO. TIT. XXVI.

Reliquum nobis est, ex obligationibus quæ consensu contrahuntur, mandatū. Quinq; autē id modis constituitur. Aut enim mea solius gratia tibi mando: Aut mea & tua: Aut aliena tantū: Aut mea & aliena: Aut tua & aliena. Nam si tua tantū gratia mandatū fiat, superuacuum est quod agitur, ac neque ex consensu constituitur obligatio, neque mandati nascitur actio.

¶ Et mea tantū mandantis gratia interuenit mandatum: Veluti si tibi mandarim vt negocia mea gereres, vel vt fundū illum mihi emerēs, vel vt pro me spōderēs. Mea & tua gratia mandatum fit, quū tibi mando, vt pecuniam Titio sub vsuris credas, qui eam in rem meam versurus est. Nam & tibi prodest id quod agitur, propter vsuratum præstationem: et mihi, in cuius rem pecunia vertenda est. Aut si quum pro Primo, qui mutuum à te accepit,

LIB. III. INSTIT.

ego fidem meam interposuissem: & tu mecum ex
caussa fideiussoria velles agere: mandarim tibi, vt
meo periculo cum Primo principali agas. Ecce
enim, & ego hic iuuor, præsentem euitans actionem:
& tu, qui post acceptum cum principali iudicium:
nisi is tibi satisfecerit cõtra me reuerti potes. Nam
finge sine pignore fideiussionem factam fuisse, &
mandatum cum pignore interuenire: vt aliquid
emolumenti sit in mandato. Aut si quum centum
tibi aureos deberem, & tu me in ius vocare velles,
debitorem meum tibi delegauerim: deinde manda
uerim tibi ego, vt meo periculo ab eo stipulareris:
Quoniam timebas forte, ne si stipulãdo à debitore
bonum nomẽ eius fecisses, debito omni excideres,
Quũ neq; ab eo quicquã propter inopiã ipsius pos
ses consequi: neq; contra me redire posses propter
liberationem, quẽ mihi ex nouatione contingeret.
Ecce enim quemadmodum & hic vtrique proficit
mandatum. Mihi, quia in præsens molestia libera
bor: Tibi, quia & debitorem meum ex stipulatio
ne tibi obligatum habebis, & mecum ex mandato
agere poteris. Atque etiam, qui vnum antea tibi
obligatum habebas, nunc duos habebis: Illum, ex
stipulatione: Me, ex mandato. Aliena tantum gra
tia fit mandatum: Quum tibi mando, vt Titij ne
gocia geras: Aut vt Titio fundum emas: Aut vt
pro Titio spondeas. Mea gratia & aliena fit man
datum: Si mandauerim tibi, Vt mea & Titij com
munia negocia gereres: Aut vt mihi & Titio fun
dum emeris: Aut vt pro me & Titio sponderes.
Tua & aliena gratia mando, Si quum Titius pecu
nia egeret, mandem tibi, vt ei sub vsuris credas.
Hic enim & tibi res proderit, propter vsuras: &
illi, cuius necessitati succursum erit. Quoniam si, vt
sine vsuris crederes, mandarim tibi: aliena tantum
non

non etiam tua qui nihil iuueris, gratia, intercedit
mandatum.

¶ Tua tantum gratia interuenit mandatū, quum
mando tibi, vt pecunias tuas in emptiones potius
prædiorum colloques, q̄ vt fœneres. Aut contra vt
potius fœneres q̄ prædia emas. Huiuscemodi autē
mandatū, consiliū potius est q̄ mandatū. Et ob id
nullam parit obligationē. Quia nemo ex consilio
mandati obligatur: etiam si nō expediat ei, cui con-
siliū datur. Quum liberū cuiq̄ sit apud se explo-
rare, an quod pro cōsilio ab aliquo accepit, sibi con-
ducatur. Quapropter si quum vacuum & ociosam
apud te pecuniam haberes, hortatus fuero, vt rem
emeres aliquam, vel vt eam fœnori dares, quantum
id quod egeris tibi nō profuerit: Veluti quum ser-
uos emisisses, si ij mortui sint aut fugerint. Aut quū
fœnori dedisisses, si nō sit soluēdo, cui credidisti: man-
dati ego tibi nō tenehor. Et hæc adeo vera sunt, vt
apud veteres dubitatum sit, An mandati tenear. Si
mandarim tibi, vt Titio sub vsuris pecuniam cre-
deres: quibusdā dicentibus id consiliū esse, & secun-
dum ea, quæ dicta sunt, obligationem non parere.
Sed obtinuit Sabini sententiā, dicētis mandati me
obligari. Nam quoniā certam personā Titij, man-
dato apposui: ideo tibi obligor, veluti ad quandā
similitudinē fideiussoris. Si enim indefinitē dix-
rim: Crede pecuniam tuam: mandatū hoc (vt di-
ctum est) non est obligatoriū. Quod si certam per-
sonam iniecerim, secundum ea quæ nunc moribus
obreta sunt, mandati obligabor.

¶ Quemadmodum mandatū quod pro consilio
datum est, obligationem mandati nō producit: Ita
nec mandatū, quod cōtra bonos mores est. Velu-
ti si mandarim tibi, vt res Titij furto tolleres: aut
damnum ei dares, aut contumelia eum afficeres.

LIB. III. INSTIT.

Nam quanuis mandato meo parueris, & pœnam facti istius nomine præstiteris: nō tamen vllam aduersus me habebis mandati actionem.

¶ Is qui mandatum suscepit, fines mandati excedere non debet. Veluti, mandavi tibi vt vsq; ad centum aureos fundū illū mihi emerēs: aut vt vsq; ad centū aureos pro Titio spōderēs. Neq; pluris emere fundū illū debes, neq; in maiore summā pro Titio spōdere. Nā si statutū inter nos modū excedas, mandati actionē mecū nō habebis: Adeo, vt Sabianus & Cassius existimēt, etiā si vsq; ad centū aureos mecum velis ex mandato agere (hoc est, vsq; ad summā quam tibi mandavi) eo quod amplius est omissio: inutilem fore litis exitum. Proculiani verō recte vsq; ad centum aureos agere te dicunt: Quæ sententia sanè benignior est. Quòd si minoris emeris, veluti octoginta aureis: habebis scilicet mecū mandati actionē. Qui enim mādare videtur, vt etiam minoris (si fieri possit) ematur. Quoniam maior summa, minorem in se continet.

¶ Soluitur mandatum quanuis recte contractum, si re integra. i. manentibus rebus, reuocatum fuerit. Veluti, Mandavi tibi vt seruum mihi emerēs. Antequam emere inciperes, reuocaui mandatum. Id est re integra. Similiter & re integra per mortē eius qui mandauit, aut eius cui mandatum est, soluitur mandatum. Propter naturalem tamen æquitatem, placuit interdum actionem mandati dari. Quid enim si quū in regionem illam proficisci parares, ego tibi mandavi, vt mihi equos emerēs: Tu suscepto mandato profectus es. Antequam ad emptionem accederes, cōtiguit vt ego morerer. Tu quum me adhuc viuere putares, & mandatum bonum faceres, emisti equos. Reuersus, comperis me defunctum esse. Mandati agere cum hæredibus meis nō

potes. Quoniã re integra cuenit, vt ego mandator tuus obirem. Sed quoniam iniquum est, te quum mortem meã ignoraueris, damno affici: visum est benignius esse, vt mandati actionem aduersus hæc redes meos haberes: Ne iusta probabilisq; ignorantia damnum tibi afferret. Id autem hic contingit exemplo eius, quod in illa specie traditum est. Dispensator est seruus, qui scœnori dare consuevit pecuniam domini. Et huc quidem scœnori dãdo, neminem sibi obligat. Nam quomodo, quum seruus sit, sed domino suo actionem ex mutui datione acquirat. Ac qui mutuuum accepit, siue domino soluat a debito liberatur: Quoniã ei soluit, qui actionem cum eo habebat. Siue seruo: & hunc quoq; in modum debere desinit. Voluntate enim domini id dedit. Nam qui seruo permisit, vt pecuniã suam crederet: idem & debitoribus facultatem dedisse videtur, vt dispensatori soluerent. Et hæc quidem quantum eodẽ erga seruum dominus animo est: Si enim hanc sententiã mutarit, haud recte debitores ei soluent. Quid ergo si dominus dispensatorem manumiserit, & deinde ei debitor pecuniam soluerit: an liberatur debitor? Et quidem secundũ strictam Iuris rationem, liberari non debet. Quoniam alij soluit, q̃ cui dominus pecuniarum, volebat. Quum enim eum manumiserit, dubium non est, quin & hunc animum suum erga ipsum mutarit. Sed quoniam iniquum est, vt probabilis iustaq; ignorantia solventi damnum afferat, placuit eũ propter naturalem æquitatẽ obligatione illa liberari. Quemadmodum igitur in dispensatore, probabilis ignorantie nõ attenda subtilitate Iuris, succursus est: Ita & mandato, re integra per mandatis mortem soluto, mandati actio locum habebit: propter eandem rationẽ, id est, propter probabilem ignorantiam.

Dispensator) Martialis: Dispensatorẽ falax spoliabit amica. Hinc & apud Tranquillũ in vita Veraspasia. Cæsar, Dispensationẽ impetrare quidã dicitur fratri suo voluisse. Nec enim de ea loquitur, quã vulgo nunc dispensationem vocant, nam Veteres id legibus solui dicebant.

LIB. III. INSTIT.

¶ Mandatum, quod mihi aliquis facit, liberum est non suscipere. Susceptum verò aut implere debeor: aut quàm primum renuciare, vt is qui mihi mandauit, aut per se, aut per alium eam rem exequatur. Nam nisi ita renuciauerò, vt omnia quæ rem continent mandanti sint in integro: & eam commode adhuc exequi possit, mandati tenebor. Quid enim? Professionem parabam ego in regionem aliquam, volebat autem & Titius, qui & ipse tibi amicus erat, eodem proficisci. Tu mihi mandasti, vt mancipia aliudve quid, tibi emerem. Si mandatum suscepi, eousque impunè renuncio, donec nondum Titius profectus est, & ei de eadem emptione mandare potes. Quòd si illo iam profecto renuciauero, mandati tenebor, Quoniam Titio iam profecto per alium mandator implere mandatum non potest. Si tamen iusta aliqua causa intercesserit, quæ ne renuciarem impedimèto fuerit: aut vt tardius renuciarem fecerit, Ignoscendū mihi est. Quid enim si publicæ necessitates, aut aliæ quæuis necessariæ causæ mandatum implere mihi nō permiserint?

¶ Mandatum & in diem differri potest. Veluti, Mando tibi, vt post bienniū hoc agas. Et sub conditione fieri. Veluti, Mando tibi, vt si nauis ex Asia venerit, hoc facias.

¶ Illud autem vt in summa sciendum est, Mandatum gratuitum esse debere: Nisi enim tale sit, in aliam speciem contractus cadit. Quoniam mercede constituta, locatio & conductio esse incipit. Nam id te generaliter scire oportet, Quibus casibus sine mercede suscepto abs te aliquid faciendi officio, mandati aut depositi nascitur actio, in iis casibus mercede interueniente locationē et conductionem contrahi. Quapropter si fulloni polienda, aut cano
defa

defactori candefacienda, aut sartori sarcienda vesti-
menta dederis, nulla constituta aut promissa mer-
cede, gratis fullone aut sartore id se facturum polli-
cente, ad ea recipienda mandati competet actio.

DE OBLIGATIONIBVS QUÆ EX QVASI
contractu nascuntur. Tit. xxvij.

QUum sit igitur dictum de obligationibus
quæ ortum habent ex contractu: Dicamus
deinceps de obligationibus, quæ quidem non pro-
prie ex contractu descendunt, sed tamen quia non
ex maleficio substantiam capiunt, quasi ex contra-
ctu nasci videntur.

¶ Si quis ergo me absente, negocia mea gesserit,
vltro citroq; inter nos nascuntur actiones: Et mi-
hi quidem domino rerū, datur directa actio negoci-
orum gestorū: Negociorum vero gestori, con-
traria. Has autem ex nullo propriè contractu nasci
apertum est. Tunc enim nascuntur, quum quis si-
ne mandato ad res alienas gerendas accessit: Qua
ex causa, domini rerum gestarum, etiam ignorātes
obligantur. Atqui ex cōtractu nemo ignorās obli-
gatur. Idq; utilitatis causa receptū est ne negocia
eorum qui foris sunt, desererētur cum subita & ne-
cessaria profectioe distenti, nemini rerum suarum
administratione demandata, peregrè profecti sunt.
Porro utilitas in his est, nimirum in actionibus,
Directa scilicet & contraria: Ne res deseret & sine
administratione relinquerentur. Neq; enim aliter
quisquā eas curaret, nisi de eo aliquam haberet acti-
onem, quod in administratione alienarum rerum
impendisset. Porro quemadmodum is qui utili-
ter aliena negocia gessit, obligatum habet dominū
eorū in id quod impendit: Ita & ex contrario, ipse
negociorum gestor tenetur, vt administrationis
sue reddat rationem, quum ab eo exigatur, vt ex-
actissi

actissimam & poenae modum excedentem diligentiam rebus gerendis adhibeat. Neque enim ad hoc ut actione negotiorum gestorum non teneatur, sufficit, tale diligentiam in alienorum negotiorum administratione adhibere, qualem suis rebus adhibere solet: si modo alius diligentior eo commodius administraturus negotia fuisset. Tunc enim non ex negotiorum gestoribus, sed ex illius alterius diligentia, res dijudicanda est.

¶ Sed & tutores, qui tutelae iudicio tenentur, non proprie ex contractu obligari intelliguntur. Quis enim contractus inter tutorem & pupillum contrahitur? maxime quum infans pupillus est. Sed quoniam tutores hic non ex maleficio tenentur: Quod enim maleficio tutela est, quae ad pupillorum curam est inuenta? quasi ex contractu teneri videntur. Et hic ergo mutuae nascuntur actiones: Quoniam non solum pupillus cum tutore tutelae actionem habet, sed etiam ipse tutori contraria tutelae actione obligatus est: siue quid tutor impendit in rem pupilli, siue pro eo sese obligauit, siue rem suam creditor pupillari in causam pignoris dedit.

¶ Inter obligationes, quae ex quasi contractu sunt, est et illa. Si inter aliquos res communis sit sine societate. Veluti, quod pariter duobus eadem res legata aut donata esset. Et hinc alter alteri communi diuidendo, iudicio tenetur, aut quod unus eorum solus fructus ex ea re perceperit, aut quod alius solus necessarias impensas in rem communem fecerit. Nam neque haec actio proprie ex contractu descendere videtur. Quem enim contractum inter se inierunt? sed quoniam ex maleficio alter alteri non tenetur. Quasi contractus ea res videtur esse: Idcirco est, Si aliqui sine coharedes, & deinde alter cum altero familiae heredis iudicio egerit, ex iis causis quae in iudicio communi

cio communi diuidendo dicta sunt

¶ Ad hæc, si quis moriens hæredem me instituerit & rem alienã a me legauerit. Ego rei nomine quæ testamẽto relicta est, legatario teneor actione ex testamento. Porro actio hæc ex testamento, ex cõtractu non oritur. Nam cum quo contractum iniisse videtur legatarius? non cum defuncto, quoniam am ignorãte legatario, eam rem testator relinquit. Non cum hærede, quoniam & eo inuito relinquitur legatũ. Sed quoniã in hac re maleficiũ nõ vertitur, Ex quasi cõtractu hæres obligari videtur.

¶ Item, si quis mihi per errorem id soluerit, quod mihi nõ debebat, quasi ex contractu obligari videtur. A deo enim ex contractu propriẽ non obligor, vt si quis certio rem sequatur, magis (quã & supra diximus) ex dissolutione eius quod me putabã debere, quã ex constitutione alicuius cõtractus obligari videar: hoc est ex distractu potius quã ex contractu. Nam qui animo soluendi, dat id quod debere se putat: in hoc dat, vt obligationẽ quam subesse existimat: dissoluat potius & distractat, quã vt nouam obligationem aliquam cõstituat ac contrahat. Sed tamen is qui accepit, obligatur, sicut is cui mutuum datur, et conditione indubiti tenetur.

¶ Non quauis tamen ex causa, ei qui per errorem soluit, repetendi facultas datur. Quoniam id pro regula tradũt Veteres: Quibus ex causis, id quod vere debetur per inficiationem duplatur, ex iisdẽ causis et quod non debitum solutum est, repeti non posse. Veluti ex lege Aquilia. Nam si quis damnus mihi dederit, habeo aduersus eum actionem ex lege Aquilia. Sin vero quum poscerem vt damnũ mihi resarciret, inficiatus fuerit, se quicquã debere; deinde fuerit conuictus, duplum soluere

soluere cogetur. Si quis ergo quum damnum mihi non dedisset, sed dedisse se putaret, id quod non debebat mihi soluerit, non repetet quod dederit. Idē dicebant veteres & in iis legatis locū habere; quę certa cōstitutione cuiuscūq; personę per dānariōnē relinquebātur. Certū legatū est, si dixerō. Dāno te hēres, Illi dare centum aureos, Nam, si dixerō, Damno te dare ea quę in arca sunt, quoniam quātitas eorum non apparet, incertum legatū est. In certis igitur legatis, quę per dānationem relicta erant, hēres qui debitum inficiabatur conuictus, duplū soluebat. Quodd si quum non deberet tibi, per errorem tamen quasi deberet soluisset: repetitionē eius non habebat. Sed Imperatoris nostri cōstitutio, quum vnam omnibus legatis & fideicōmissis naturam cōstituerit: duplationem hanc, quę ex inficiatione descendit: non solum ad legata omnia, verum etiā ad fideicōmissa extendi voluit. Nō tamen omnibus legatis id indulgit, sed iis solum legatis ac fideicōmissis, quę sacrosanctis ecclesijs & ceteris venerabilibus locis reliquuntur, quę aut religionis aut pietatis respectu honoramus. Si ergo quum nullum legatum fideiue commissum venerabilialicui loco relictum esset, ego tamen quia relictum esse putabā soluerim: cessat repetitio, propterea quod hāres qui ea verē deberet, per inficiationē ad duplū soluendum cogendus esset.

PER QVAS PERSONAS NOBIS OBLIGATIONIS ACQUIRITUR. Tit. XXVIII.

Diximus de obligationibus, quę vel ex cōtractu, vel ex quasi cōtractu nascuntur. Nunc dicendum nobis est, quod hęc obligationes non solum per nos ipsos nobis acquiruntur: sed etiā per eas personas, quę in potestate nostra sunt: veluti per vos nostros, aut suos liberos quos in potestate habemus.

bemus. Sed ea quidem: quę per seruos nostros acquiruntur, tota nostra fiunt. Quę verò per liberos nostros quos in potestate habemus, ex obligatione acquiruntur, ea diuiduntur ad exemplum similitudinemque proprietatis rerum & vsusfructus: quam Imperatoris nostri constitutio decreuit: vt quod ex actione, lucri commodique prouenerit, eius vsusfructum quidem habeat pater, proprietatem autem filio seruetur: patre scilicet actionem mouente, secundum recentioris eius & sacrę constitutionis diuisionem.

¶ Sed & liberae personę & alieni serui, quos bona fide possidemus, obligationes nobis acquirunt, sed duabus tantum ex causis: Id est, si quid habeant ex operis suis, aut ex re nostra. Per eum quoque seruum in quo vsusfructum vel vsus habemus, similiter ex duabus istis causis nobis acquiritur. Hoc tamen velut extrinsecus sciendum est, Quod ea quę ex operis serui, in quo vsus habemus, procedunt: mihi non acquiruntur, nisi ipse se seruus forsitan locauerit.

¶ Seruus communis pro dominica parte .i. pro qua parte vnusquisque dominorum dominus eius est, dominis acquirat. Hoc tamen pro certo excepto, quod si vni soli dominorum nominatim stipulatus sit, Veluti Titio domino meo dabis: illi soli acquirat. Quemadmodum etiam si nomine Titij solus aliquid per traditionem acceperit. Sed & si cum iussu vnus ex dominis seruus stipularetur, nomen eius in stipulando omiserit: Magna quidem de ea re erat inter veteres dubitatio. Sed tamen edita est Imperatoris nostri Sanctissimę decisio, qua cautum est, vt illi tantum acquirat, qui hoc ei facere iussit, Quod et supra relatum est: propterea quod iussus tantumdem præstet, quantum nominis mentio.

Quibus

Quibus modis obligatio tollitur:

Tit. XXIX

Postquam dictum est, quomodo obligationes contrahantur: dicamus etiam quomodo solvantur. Quod enim aliquo modo contractum est, hoc & aliquo modo soluitur: Omnis igitur in primis obligatio tollitur solutione: quoniam scilicet id ipsum quod debetur, exolvitur. Veluti, si quum aurei deberentur, aureos quis soluerit. Quod si pro aureis frumentum aliudve quid, aut etiam contra, solutum fuerit, & id factum sit consentiente creditore etiam in hunc modum a debito liberatur debitor. Nec referre putamus, utrum is ipse qui debet soluerit, an alius quispiam pro eo. Nam et alio solvente liberatur debitor: siue sciente, siue ignorante, siue etiam invito eo fiat solutio. Quum autem reus soluerit, etiam si qui pro eo interuenerint liberantur, hoc est fideiussores et mandatores. Sed & fideiussor soluendo, unam et principalem liberat & se exolvit obligatione.

Praeterea & acceptilatio tollit obligationem: Est autem Acceptilatio, (ut eam definiamus) Imaginaria solutio solennibus quibusdam verbis constitans. Quod enim ex verborum obligatione mihi debetur, id si velim tibi remittere: Sic remitti potest, ut ego te debitorem patiar haec verba dicere: Quod ego promisi tibi, habesne acceptum? Et ego respondeam, habeo. Sed et Graece acceptilatio fieri potest, dum ita fiat, ut Latine fieri consuevit: *ἔχεις λαβῶν ἀναγίγας τόσα, ἔχω λαβῶν* Verum Acceptilatio, ut dictum est solam verborum obligationem dissolvit: non etiam ceteras, quae re videlicet, aut literis, vel consensu contrahuntur. Nam id consequens esse visum est, ut obligatio quae verbis contracta esset, alijs quoque verbis dissolui posset. Quod

Quod si quis alia mihi ex causa obligatus sit, veluti re, literis, cōsensu, aut negotiorum gestorū vel ex testamento: atq; id debitū remittere tibi velim. In hunc modū a te stipulari possum. Quod ex illa actione mihi debes: id dare mihi spondes. Et te dicente Spondeo, tollitur prior actio, & nascitur verborū obligatio. Cōstitutāq; deinde verborū obligatione, conuenienter et acceptilatio accedit. Et in illo quidem est inter solutionem & acceptilationē differētia. Quod solutio oēm obligationē dissoluat: Acceptilatio vero, solam verborum. Sed in hoc conueniunt, quod quemadmodū pars eius quod debetur soluta, & ex parte actionem dissoluit: Ita & in partem debiti, acceptilatio fieri possit. Quoniam autem diximus: eum qui ex alia causa deberet, stipulatione interueniente, debito in verborum obligationem conuerso, per acceptilationem liberari posse: Necessē est de Acceptilatione & Aquiliana stipulatione dicere. Quę stipulatio omnem amplissime obligationē in sese transferre, et per acceptilationem tollere potest. Stipulatio enim Aquiliana omnes obligationes nouat & ita a Gallo Aquilio Iuriconsulto composita est. Quicquid te mihi ex quacūq; causa dare facere oportet, oportebat, purē vel in diem: Quarumque rerum nomine, mihi tecum actio vel in rem vel in personam est, erit. Et quicquid tu meum habes, tenes, aut possides. (Est enim differentia inter tenere & possidere: eaq; talis. Tenere enim est, naturaliter detinere: Possidere vero, est animo domini detinere) aut possedisti, aut dolo fecisti ne possideas, (Nam forte quum hereditatem mihi delatam inuassisses, aliquas tantum res possedisti: quoniam & de ijs teneberis, quas dolo non possederis) Quācūque earum rerum quęque res est, tantam pecuniam

cuniam dari stipulatus est Au. Augerius, spopondit Num. Nigidius. Et posteaquam stipulatio talis intercessisset, & omnia in verborum obligationem collata essent. Tunc e diuerso per acceptilacionem Num. Nigidius Au. Augerium interrogabat, Quicquid ego tibi Num. Nigidius per Aquilianam stipulationem hodierno die spopondi, idne omne habes acceptum? Respondit Au. Augerius, Habeo acceptum, acceptumq; tuli. Et ecce per priora verba contracta est verborum obligatio, quæ per Aquilianam stipulationem, omnes priores causas nouauit. Et per secunda verba nata est Acceptilatio, quæ Aquilianam stipulationem dissoluit. Hæc igitur est ea, quæ vulgo Aquiliana stipulatio vocatur.

¶ Ad hæc & nouatio actiones tollere consuevit. Nam si id quod tu mihi debes, ego a Titio stipuler, Interuentu nouæ personæ noua nascitur obligatio, & prior in posteriorem translata tollitur. Et adeo hæc vera sunt, vt quâuis contingat stipulationem inutilem esse, tollatur tamen prior obligatio, & secunda promissorem iure non obliget. Veluti, Debebat mihi Titius, id ego a pupillo sine tutoris autoritate stipulatus sum. Perit mihi in hac casus specie debitum. Nam & Titius per nouationem liberatur, & pupillus cum tutore authore non promittat, non obligatur. Non idem iuris est, si quis id quod alter debet, a seruo fuerit stipulatus. Tunc enim prior obligatio in suo habitu manet inconcussa, perinde atq; si nulla stipulatio postea interuenisset. Neq; dixerit quisquam, Seruum promittendo naturaliter obligari: Itaq; & fideiussores ab eo datos naturaliter & ciuilitè teneri: Porro naturalem obligationem vim & ius nouandi habere. Nam ad ea dicendum est, Non id nouationi sufficere, &

vel naturalis obligatio nascatur, sed etiam personā
 vt aliqua sit, requiri. At seruus, Iure Ciuili personā
 non habet. Et hæc quidem quum in alteram perso
 nam facimus nouationē. Hoc est, cum Primo ante
 mihi debente, venit Secundus qui pro eo promittit.
 Quū vero ab eo qui mihi debet stipulor, Quæ
 ritur an nouatio contingat: Et (vt ego tibi rem om
 nem foris quibusdam allumptis perfectē tradam)
 Si quidem ex obligatione, quæ re contrahitur, aut
 literis, aut consensu, mihi debebas, aut aliqua acti
 one quæ ex quasi contractu descendit tenebaris, du
 bium non est, quin nouatio contingat. Sin autem
 & antea verbis obligatus eras, & nunc idem a te
 stipulor: Tunc demum fit nouatio, quum noui alia
 quid in posteriore stipulatione adiicitur, quod in
 priore non erat. Quoniam fortē aut conditio, aut
 dies, aut fideiussor adiicitur vel detrahatur: Aut
 quantitas adiicitur, nam si detrahatur, vt si quum
 prior stipulatio esset decem aureorum, in secunda
 quinque sint, nulla contingit nouatio: Quoniam in
 decem aureis, & quinque sunt, nec quicquam noui
 secunda habet stipulatio. Quod autem dictum est,
 adiecta conditione nouationem fieri, id ita intelli
 gendum est, vt tunc fieri dicamus nouationē, si con
 ditio extiterit: Si enim defecerit, manet prior obli
 gatio. Quoniam absurdum est, dicere, Validiorem
 obligationem (eam scilicet dico quæ pura est) a de
 biliore tolli, Debilem autem vocamus eam, quæ
 conditionalis est, quandiu ea pendent quæ in con
 ditione sunt. Sed quum hoc quidem inter veteres
 constaret, Tunc fieri nouationē, cum nouandi ani
 mo ad secundam stipulationem aliqui venissent:
 Illud autem in controuersia esset, quando nouandi
 animo ad eam venirent contrahentes: & quasdam
 de hoc præsumptiones, alij aliis in casibus introdu
 cere

LIB. III. INSTIT.

cerent, Ideo edita est Imperatoris nostri constitutio: quæ apertè definit, tunc demum nouationem fieri, quum idipsum inter contrahentes expressum fuerit: Quòd propter prioris obligationis nouationem, ad hanc venerunt stipulationem. Hoc autè non factò, & pristina obligatio in suo habitu manet, et secūda ei accedit. Ac deinceps reus ex vtraque causa mihi obligabitur: secundum illius sacre constitutionis definitionem: Sed hæc ex ipsius lectione apertius perfectiusq; licet cognoscere.

¶ Præter hæc, quæ dicta sunt, & obligationes quæ ex consensu nascuntur, contraria voluntate dissoluantur. Nam si ego cum Titio egerim de re aliqua vændenda, ita vt ille de me fundum illum centum aureis emeret: Ac deinde re nondum sequuta, Id est, neque precio soluto, neque fundo tradito, placuerit inter ambas partes, vt ab emptione & vænditione discederetur: Inuicem liberamur, ita vt neque vænditor ex vændito cum emptore, neque emptor ex empto cum vænditore agere possit. Et hoc scilicet est illud quod dicitur, re nondum sequuta, Id est, re nondum impleta recedere. Eadem dicitur in locatione, omnibusq; contractibus, qui ad obligationem quæ consensu contrahitur referuntur.

INSTITVTI=

ONVM IVRIS CIVILIS A

Theophilo antecessore in Græcam lin-
guam translatarū. Liber. III.

Iac. Curtio Iuris Conf,
interprete.

DE OBLIGATIONIBVS QVÆ
ex delicto nascuntur.

Tit. I.

Vperiore Libro differuimus
de Obligationibus & Actio-
nibus, quæ ex contractu nasc-
cuntur: Consequens est, vt &
de obligationibus quæ ex de-
licto nascuntur dicamus. Etes-
nim quum sermonem de obli-
gationibus institueremus, di-

scimus eas aut ex contractibus, aut ex delictis nas-
ci. Sed ex quidem quæ ex contractu nascuntur, in
quatuor genera diuisæ sunt: Quoniam aut re, aut
verbis, aut literis, aut consensu contrahuntur. Hæ
verò ad vnū genus rediguntur. Quemadmodum
enim illic contractus principatum obtinet, & qua-
tuor obligationes parit: Ita & hic delictum princi-
patum obtinet, & vna ex eo obligatio tanquā ex
re nascitur. Sed inde quatuor deducuntur maleficia
vt furtum, rapina, damnum, iniuria.

¶ Est autem furtum, Contrectatio rei alienæ frau-
dulenta, lædens eum cui furtum factum est, aut in
re ipsa, aut in vsu eius, aut in possessione. In re ipsa,
Z * vt si

LIB. III. INSTIT.

vt si seruum tuum subtraxerim. In vsu eius, veluti
 Si id quod mihi vtendum datum est in vnū diem,
 diutius teneam. In possessione, vt si id quod mihi
 in causam pignoris aut excaussa depositi possiden-
 dum datum est, tanquam dominus possideam.
 Porro delictum hoc furti, non solum Ciuilib, sed
 etiam naturalis ratio auersatur. Dicitur est autem
 furtū, a furuo, id est, a nigro, q̄ clām & obscure, ac
 plerunq; noctu fiat. Vel a fraude, Nam fur omnis,
 & fraudator est. Vel a ferendo, id est, ab auferendo,
 quod interuertere & priuare significat. Vel a Græ-
 ca voce ἀρ το φάρ. Nam Græci φάσας appellant fur-
 res ἀρ το φέρειν, id est, a ferendo: Quoniam & Græ-
 cē dicimus φέρειν, res alienas auferre.

¶ Furtorum autē duo esse genera apertū est: Quo-
 niam furtū aut manifestum est, aut nō manifestum
 Conceptum enim & oblatum species potius sunt
 actionū, quæ ex furto nascuntur, siue quæ furto cō-
 hærent, q̄ genera furtorum, sicut infra docebimur.
 Manifestus fur est, quē Græci ἵπαιροφάσας deprehē-
 di dicunt. Nec solum is qui in ipso furto deprehē-
 ditur, sed etiā is qui in eo loco deprehēditur, quo
 furtum fit. Veluti quidam in domo furtum fecerat
 & nondum ianua egressus, deprehēsus est. Sed
 & si quis in oliueto oliuarū, aut in vineto vuarum
 furtum fecerit, quandiu in oliueto aut vineto de-
 prehēsus fuerit, manifestus fur est. Aliqui & vite-
 rius manifestum furtū extendunt, dicentes manife-
 stum furē existimari, quandiu rem quā furatus est
 fur tenens, vel visus vel deprehēsus fuerit: siue in
 publico, siue in priuato loco: siue a domino, siue ab
 alio quouis: anteq̄ eō peruenerit quō perferre cam-
 rē, & vbi deponere cōstituerat. Finge enim (vt rē
 clarius, apertiusq; intelligas) Aliquē anteq̄ furare-
 tur, amicis suis secreto dixisse, Se rē illam, quā furto
 aufer

aufferre in animo habebat, velle in ædibus Primi (verbi gratia) deponere. Si post cōmissum furtum, eam rem habere visus fuerit aut deprehensus, quocumq; in loco id fiat, anteq̃ in ædes Primi perferat, ibiq; deponat, manifestus fur est. Quod si postq̃ in ædes Primi eã pertulisset, ibiq; deposuisset, deprehensus fuerit eam non habens: manifestus fur non iudicaretur. Ex his quæ nunc dicta sunt, facile colligas, quis nec manifestus fur sit. Quod enim manifestum furtum non est, id sine dubio intelligere potes, nec manifestum esse.

¶ Conceptum furtum est, quum apud aliquẽ testibus præsentibus furtiua res quæstia & inuenta est. Nam aduersus eum, apud quem inuenta fuerit, propria actio constituta est, quæ concepti dicitur. Neq; referre putamus, fur sit is apud quem inuenta est, an fur non sit, sed à me acceperit. Oblatum furtum vocatur, quum res furtiua ab aliquo ad me alata, aut mihi data: & deinde apud me præsentibus testibus quæstia & inuenta est. Sed tunc demum, quum eo animo mihi rem furtiuam aliquis dederit, vt potius apud me, q̃ apud ipsum dantem inueniretur, & vt cōdemnationis turpitudine penes me potius esset, q̃ penes ipsum. Hic enim & ego actione concepti teneor, & aduersus eum qui dederit, actionẽ habeo obliti: etiã si maximẽ is qui id fecerit, fur non sit. Quapropter si ea mente mihi rẽ furtiuam non dederit, tenebor quidem actione concepti, sed aduersus eum actionem obliti nō habebo. Est & prohibiti furti actio, aduersus eum constituta, qui rem furtiuam præsentibus testibus quærere volentem prohibet. Præter has inuenit Prætor & actionẽ furti non exhibiti, qui furtiuã rem apud se quæstia & inuentã passus non est ab eo, qui illam inuenisset auferri. Has autem actiones Concepti,

LIB. III. INSTIT.

oblatis, prohibiti, & non exhibiti, genera furtorum esse dicere nō possumus: sed species, quæ furto iam commissio accidunt. Itaq; & aduersus eū, qui furtum non admisit, hæ actiones cōpetunt, Vnde nec illud fieri potest, vt ea principalia furta esse definiantur. Sed has actiones quas in certis furtorū formis cōpetere diximus, hodie in vsu Ciuili & agendis rebus non sanē videas: Quū enim requisitio rei furtiue hodie secundum veterē obseruationē nō fiat, hoc est presentibus testibus, meritō per cōsequentiā, & prædictæ actiones ex cōmuni vsu recesserūt. Quoniā illud in confessum venit, Quicumq; sciens rem furtiuam suscepit & celauit, hunc furti nec manifesti teneri. Pœna autē furti manifesti, in quadruplum excrescit: nec manifesti, in duplum: siue liber sit, siue seruus, qui furtum admisit.

¶ Furtiuum autē est, non solum quod noctu aut interdū clam auferatur, sed quicquid alienum mobile malo animo inuito domino cōtrectatur, Quapropter, siue creditor pignore, siue is apud quē res deposita est, ea re vtatur, siue is qui rē vtendam accepit, ad alium vsum eam transferat, q̄ ad quē accepit, furtū in iis cōmittit. Veluti si quis argentum vtendū à me acceperit, quasi amicos cōuiuio excerpitur: & id peregrē secū tulerit. Quauis spoliare me eo nō voluerit, tamen furti tenetur: quoniā vltra q̄ accepit, vsus est. Sed & si qs equū sibi vtendū datū gestandi causa ob auræ temporisq; gratiā ad certum spaciū, longius aliquō duxerit: furtum cōmittit: quod Veteres in eo scripserunt, qui equum sibi vtendum datum in aciem abduxerat.

¶ Illud tamen in vniuersum placet: Omnes eos, qui rebus sibi commodatis aliter quā vtendas acceperunt, vtuntur, furtum committere, & furti teneri: si se intelligant id inuito domino facere, eūq; si re

si resciscat, non permitturum. Quòd si contentum esse dominum, nec irasci eam ob rem putabant, extra furti crimen id esse definimus: optima sane ratione, Quia furtum sine malo animo & affectu furandi non committitur.

¶ Sed & si inuito domino id se facere credebāt, & dominus quū rescisset, male id non accepit: Neque hic causa furti locum habebit. Sic igitur vt actio furti cōpetat, duo. necesse est concurrant: vt & ego scilicet re inuito domino vtar, nō ignarus id ei mihi nimè gratum futurum: & is quum rē intellexerit, in malam partē accipiat. Quorum si alterum desideretur, actio furti nasci non possit. Itaque ex hoc tale quiddam quæsitum est. Et hæc habeto in modum præuicæ cuiusdam inspectionis. Si quis seruū meum corruperit, & mores eius in deterius mutauerit: actionem aduersus eum habeo, quæ dicitur serui corrupti. Et ad duplum eius ea competit, quāto minoris seruus factus est precij. Aut quum is perierit, ad duplum aestimationis. His ita inspectis, vide nūc rem de qua agimus. Titius cum seruo meo agebat corrumpens eum, & vt fugeret monebat: simul & illo addito, vt rerum mearum aliquid surriperet: Seruus id non me clam habuit: Ego quū omnino ei fidem non haberem, sed Titium in ipso delicto vellem depræhendere, permisi seruo vt ea omnia faceret. At is sublata re quadam ex suppellectili mea, ad Titium abiit: Clam ego sequebar: Sciendi cupidus an vera essent, quæ is mihi dixisset. Quumque is ad locum inter se & Titium constitutum venisset, Titio dedit rem illam surreptā. Atque ita ex iis quæ acta sunt, inueni seruū non mentiri. In quæstionem cadit, quæ mihi actio contra Titium, propter rem gestam competit. Et quidem in primis, vix fieri potest, vt quis actionem

LIB. III. INSTIT.

furti cōpetere dicat: Vt enim maximè Titius rem illam mala mente & affectu furandi contrectarit, Id tamē inuito domino nō contigit: An ergo serui corrupti actio locum habet? Sed tamen ne hec quidem dari posse videtur: Quoniā mores serui non sunt corrupti, quin imò quū antea ignoraretur quāsi delis esset domino suo, id nunc demū apparuit. Futurū est igitur, vt vna in re multis delictis cōmissis Titius, nulla tamē actione teneatur. Quidam tamē apud veteres furti actionem competere dicebant. Sed quoniam multæ ea de re inter veteres erant altercationes: quum aliq̄ actionē omnem negarent, aliq̄ solum actionem furti darent: Relata res est ad Principem nostrum, & edita ab eo est constitutio, quæ huiusmodi calliditatibus obuians, ita vlcisitur Titium, vt non solum actione furti, sed etiam serui corrupti eum teneri iusserit. Nam quāuis mores eius serui in deterius mutati nō sint, & ideo cessent regulæ quæ de actione serui corrupti traduntur: tamen quum malum illius consilium ad perniciam probitatis serui tendat, constituit in pœnam Titij, vt actio serui corrupti daretur, perinde ac si re ipsa seruus corruptus fuisset: Ne ex huiusmodi impunitate Titius & alium quempiam aggrediantur, quem forte facile sit à bona fruge ad malos mores impellere.

¶ Interdum & in liberis personis furtum cōmittitur: Veluti si quis liberos quos in potestate habemus, clam surripiat, filium filiamve aut nepotē vel neptem. Furti autem agitur in id quod interest: Et quid hic interest nostra, dicendum est. Finge filium meum ab aliquo sub hac cōditione hæredem scriptum esse, Si in hac ciuitate viuere inuentus fuerit. Tu eum furto surripuisti, & in aliā abduxisti ciuitatē, Quum testator moreretur, euēnit, vt in ciuitate

te filius non inueniretur. Defecit conditio, & filius hereditatem amisit. Ego furti tecum agam: & in quantum rationes meę laęe sunt, consequar. Porro in usufructu, qui mihi erat acquirendus ratio mea laęa est: Huius æstimationem petam.

¶ Sæpe & in re sua quis furtum committit. Veluti si debitor, rem quam creditori pignoris causa dederat, clanculum subtraxerit. Quoniam in eo creditorem lædit, quia cōmodo eum spoliet, quod in causa pignoris est.

¶ Interdum quoq; & is furti tenetur, qui furtum non fecerit. Id autem in eo contingit cuius ope & consilio furtum factum est. Quo in numero est is, qui quum nummos aliquis in manu sua haberet, eos ipse excussit, vt alius raperet: Vel obtentu togæ corporisve obiectu aspectui tuo obstitit, vt alius rem tuam furriperet: vel oues tuas aut boues in fugam auertit, vt alius eos caperet. Ecce res tuas hic non attingit, & tamen furti tenetur: Duntaxat (vt id obiter & ἰξωδῖμ ac velut foris assumptū sciamus) si quis alius res tuas amissas contrectauerit.

Quoniam sine contrectatione furtum nunquā intelligitur committi. Et hoc veteres in eo scripserunt, qui rubro panno turbatum armentum fugauerat. Quod si quid eorum per lasciuiam & non data opera vt furtum admitteretur, factum fuerit: in factum dabitur actio aduersus eum, qui eorū quid fecerit: & furti, aduersus eū qui abduxerit aut surriperit. At vbi ope Meuij Titius furtum fecit, vterq; tenetur. Et illius quoq; ope & consilio furtum videtur admitti, qui aut scalas fenestris admo- uit, aut fenestras ipsas vel ostium effregit, vt alius furtum faceret: Aut qui ferramenta ad seram vel fenestras effringendas, vel scalas vt fenestris admo- uerentur, commodauit: nō ignarus in quem vsum

LIB. III. INSTIT.

ea commodarentur. Sin autem quis nullam ad faciendum furtum opem adhibuit, sed tantum consilio instruxit, & volentem furtū facere cohortatus est, furti non tenetur.

¶ Si aut seruus meus, aut filius quem in potestate habeo, rerum mearum aliquam furetur: Furtū quidem admittitur, & res furtiua fit, neq; ab villo vltus capi potest, donec in potestatem domini reuertatur: Furti tamen aduersus eos, qui furtū sic fecere, actio non nascitur. Quoniam neq; alia vlla actio ex contractu vel ex delicto inter hos consistere potest.

Quod si ope & consilio alterius furtum ab iis qui iuri nostro subiecti sunt factum fuerit: quoniam furtum vtiq; committitur, consequens est, vt ille furti teneatur, cuius ope id factum est: quāuis cum eo qui rem substraxit propter potestatem quam in eo habemus, nulla furti sit actio.

¶ Hæc habeto in modum præuixæ cuiusdam inspectionis. Qui nobis ex aliquo contractu obligati sunt: Præstare debent in rebus ad quas tenentur, aliâs solum dolum, aliâs etiam diligentiam. Quoniam aut nullum in iis dolum committere debent: aut negligentes esse in custodiendis non oportet. Sed si quidem nihil inde ad ipsos commodi redit, de solo dolo tenentur: Sin autem commodi aliquid habent, & ex negligentia obligantur. Porro commodum dico, non solum quod in pecuniaria præstatione consistit, sed etiam quod in explenda cuiusq; intentione. His tibi sic inspectis, videto nunc rem qua de agimus. Vetus est quæstio: Cui furto commisso, furti actio detur? Et facise quispiam fortè dixerit, domino dari. Sed verum id non est. Quādo iam diximus, ipsum quoq; dominū furti teneri, qui pignus à creditore suo substraxit. Verum ei datur, cuius interest. Eius autem interest, qui furto admissio laeditur.

ditur. Is verò læditur, qui re salua, commodū eius habet, quanuis dominus non sit. Itaq; nec domino competit, nisi eius quod interest ratio subsit. Quid autem id sit, paulò apertius dicere necesse est. Mutuum ego à Titio accepi, & rem meam ei in caussam pignoris dedi: Eam aliquis Titio substraxit. Vtri dabitur furti actio? Et dicimus, Creditori. Quam ob rem? Quoniam eius interest: Ipse enim admissio furto læditur, Nam & re salua commodum ex ea habebat, vtpote cui per eam de debito consultum esset. Itaq; & dolum & diligentiam debet: Velut id pro fructu consequens, quòd incumbendo pignori, debiti sui caussam (vt dictum est) indemnem seruat. Meritò igitur ipsi dabitur furti actio, & non mihi domino. Nam ego pigneratitia cum eo agam, vt negligenter in re custodienda versato. Habebit autem creditor actionem furti, etiam si maxime idoneus et soluendo ego debitor sim, Quia expedit ei, vt pignori potius incumbat, & indem rem suam indemnem seruet: quam vt actione in persona. . . . . mecum agat. Porro adeo verum est, Creditorem furti actione agere, vt etiam si ego debitor pignus substraxerim, nihilo minus (vt sapius iam dictum est) creditori furti actio competat.

¶ Dedi fulloni poliendam, aut lotori lauandam, vel sartori sarcindam vestem certa mercede constituta: Furto admissio ea periit. Magis est vt fullo aut sartor actionem furti habeat quam dominus. Quia domini nō inreest eam rem nō perire: Nam de indemnitate illi prospectum est, quū locati agere possit cum fullone aut sartore, & ita rem suam persequi. Ideo autem sartor & fullo actionem furti habent, quoniam ipsorum interest furtum factum nō esse. Lucrantur enim veste salua mercedē
con

constitutam. Sed & is qui rem alienam bona fide emit, & eam furto amisit, omnino furti actionem habet, Idque, quum tamen dominus non sit, quem admodum et creditor. Fulloni autem & sartori non aliter datur furti actio, quam si soluendo sint: hoc est, nisi domino rei, soluere aestimationem possint. Nam si aestimationem rei furto amissae soluere non possint, tunc domino furti datur actio: quum ab eis aestimationem rei amissae non possit consequi: Hic enim ipse interest, rem saluam esse: quippe qui aestimationem vestis ex bonis fullonis aut sartoris,
 * seruare sibi non possit. Et haec dicimus, siue ex parte siue in solidum non soluendo sit fullo aut sartor.
 ¶ Quae autem in fullone aut sartore dicta sunt omnia, eadem Veteres & ad eum cui res commodata est, transferebant. Nam si cui librum meum commodassem: & is furto amissus fuisset, quoniam actionem commodati aduersus eum cui commodassem habebam, per quam mihi precium rei commodatae conseruabatur: non mihi domino, sed commodatario dabatur furti actio: Is enim laedebatur furto admissio. Quoniam re salua commodum ex ea habebat. Commodum autem hoc, non in eo erat, quod pecuniarium aliquid caperet, sed in eo quod intentionem suam expleret. Intentionem vero suam explebat, quod usu eius frueretur. Atque ideo, & diligentiam rei debebat. Quem ad modum & fullo, qui mercedem accipiebat. Quod si soluendo non erat commodatarius, in solidum vel ex parte, ad me furti actio iure transferebatur. Et haec quidem apud veteres ita ad exemplum fullonis & sartoris, in eo quoque qui utendum accepisset, tractabantur. Sed quum quaestio haec ad Imperatorem nostrum relata esset, constitutio est ab eo edita, Qua cautum est, ut commodatario furtum passo, in potestate domini rei

ni rei furto ablata sit, commodati actionem aduer-
 sus eum qui rem commodato accepit, mouere: aut
 furti cum eo agere, qui rem surripuit. Vt tamen al-
 tera electa ad alteram actionem dominus ex pœni-
 tentia venire non possit, sed si furem eligat, is qui
 rem vtendam accepit, liberetur. Quod si commo-
 dator aduersus eum qui rem vtendam accepit, ve-
 nerit: Ipsi quidē commodatori nullo modo aduersus
 furem furti actio dabitur, Sed eam illi dat con-
 stitutio, qui rem vtendam accepit. Tunc autem rei
 dominus per actionem commodati agendo, amit-
 tit actionem furti: quando sciens rem esse surreptā,
 actionem commodati elegit. Sin autē nescius aut
 dubitans rem surreptam esse, commodati actionē
 instituerit, & re deinde comperta post litem cum
 commodatario contestatā, relinquere velit actio-
 nem commodati, & furti malit agere: Eadem con-
 stituitio id ei facere permissum est, & aduersus fu-
 rem venire: sublata omni oppositione, quoniam re-
 rum omnium ignarus, iudicium cum commodata-
 rio accepit. Nisi forte commodatarius domino rei,
 antequam eam dominus sciisset furto ablatam es-
 se, de re furto ablata satisfecerit. Tunc enim fur do-
 mino furti nō tenebitur, sed à commodatario con-
 uenietur, qui sua pecunia domino rei damnum re-
 sarfit. Quoniam & illud in confesso est. Si dominus
 quum nesciret rem surreptam esse, cōmodati actio-
 nem instituerit, & postea hoc cognito, ad actionē
 furti transferit regressum ei amplius ad actionem
 commodati non esse. Nam ab ea liberatus est com-
 modatarius, etiamsi non omnino optimum furti
 actio exitum habuerit: propterea q̄ sepe fures non
 esse soluendo deprahendantur. Ac obtinent hæc,
 siue in partem siue in solidum par fuerit soluendo
 precio rei commodatæ.

Rem

LIB. III. INSTIT.

¶ Rem meam apud Titium deposui. Is in re deposita diligentiam nō debet: quoniam nullum habet ex ea commodū, quin imō propius est, vt ipse domino sit causa cōmodi, vtpote cuius res in tutiore loco collocata sit. Sed tantū in eo obnoxius est, si quid dolo ipsius in re damni acceptum sit. Quam ob causam si res ei surrepta fuerit, quū ad restitutionem rei cum eo nō agatur, furti agere cū eo qui illam furripuerit non potest: propterea q̄ eius non interfit rem saluam esse, sed ea actio domino competet.

¶ Tandem non absurdū fuerit et illud scire. Questionis fuisse: An impubes rem alienā amouendo furti teneatur? Quoniam ætas hæc mala mente & furandi affectu caret, et magis per lasciuia iustum quam dolo rem videtur auferre. Sed placuit ita delictum furti eū obligari, si proximus pubertati sit, & ob id intelligat se furto commisso delinquere.

¶ Furti actio siue ex ea ad duplum siue ad quadruplum agatur, Pœnæ tantum persequutionem non etiam rei cōtinet. Nam rem ipsam extrinsecus persequetur dominus, aut per rei vindicationem, aut per conditionē. Sed rei vindicatio aduersus quēuis possessorem dabitur: siue fur eam possidet, siue alius quispiam. Condiçtio vero furtiua solum aduersus furem hæredem ve eius dabitur, etiā si rem surreptam non possideant.

DE VI BONORVM RAPTORUM. Tit. II.

EOS, qui res alienas rapiunt, Iura impunitos esse se non sinunt. Tenentur enim furti, Quoniam nemo magis rem alienam inuito domino contra stat, q̄ qui eam vi rapuit. Vnde rectissime dictum est, raptorem, furem esse improbissimum. Sed tamen propriā actionem eius delicti nomine, Prætor

tor introduxit: Quæ vi bonorum raptorum dicitur. Et hæc intra annum ex quo rapina facta est, ad quadruplum: post annum ad simplum dabitur. Atque est ea & illi utilis, qui vel vnam rem tantum rapina amisit. Nec enim quæ actionis nomen plurali numero elatum est, in rapina vnius rei non competit, Quoniam nihilo minus datur. Nec putamus referre, magni an parui precij sit ea quæ res, quæ rapta est. Porro quadruplum in actione vi bonorum raptorum, non totum in poena est, & scilicet extra poenam est rei persecutio. Itaque consequens est ex hac ratione, vt poena in triplo sit. Hæc autem dicimus, siue raptor in ipso delicto comprehensus sit, siue non sit. Ridiculum enim foret, leuioris conditionis esse eum qui vi rapit, quam is est qui clam amouet. Quæ tamen ratio falsa esset, si exemplo furti nec manifesti, res hæc exigeretur. Sed ad hoc dictum est in tractatu furti, quum fur visus aut deprehensus esset, esse actionem furti manifesti, quæ poenam quadrupli continet: quum non visus esset aut comprehensus, tunc ad duplum dari actionem furti nec manifesti. At qui rapinam admisit, semper ad quadruplum tenetur, siue in ipso delicto deprehensus fuerit, siue etiam latuerit. In vniuersum igitur, In furto aliàs duplum, aliàs quadruplum: In rapina vero indistinctè triplum in poena est, siue comprehensus sit, siue non, is qui rapinam commisit. Atque eam ob rem, aut plus aliquid, aut certe non minus videtur habere.

¶ Vi bonorum raptorum agitur, quum dolo malo quis rapuit. Vnde constat, Si quis aut errore ductus, aut Iuris imprudens rem suam rapuit, quum putaret domino licere, rem suam vel vi a possessoribus auferre, Iudicio vi bonorum raptorum eum condemnandum non esse. Atque iis quæ dicta sunt,

LIB. III. INSTIT.

sunt, & illud consequens est, vt neq; furti obligari intelligatur, qui errans ac simplici animo, non per dolum rapuit. Ne tamen n̄, quibus rapere omnia & trahere in animo est: viam sibi apertam putaret, qua impunè improbitatem suam exercere, ac auaritiæ suæ morem gerere possent: Optimè per constitutiones Imperatorum & hac in parte prospectum est, et consultum: Ne cui liceret rem aliquam mobilem aut immobilem, quanuis eam suam putaret esse, rapere & vi auferre. Sic enim cauetur: vt quū tale quid designatū fuerit: raptor, si rē suā se putabat rapere, idq; nō falso, rei suæ dominio excidat: Sin rem quæ erat aliena, suā credebat esse, in primis rem ipsam restituat, ac deinde etiā estimationē eius præstet. Quod non solum in mobilibus rebus in quibus rapina committi potest, constitutiones definiuerunt: Sed etiam in inuasionibus, quæ in res immobiles fierent: Veluti in domos, aut fundos. Ideo autem hæc constituta sunt, vt ab omni rapina & inuasionē mortales his modis prudentiores facti abstinerent.

¶ In actione vi bonorum raptorum non omnino exigimus, vt rerum raptarum dominus sit is, qui rapinā passus est: Nam siue in bonis eius sit, id est, in dominio eius, siue non quidem in dominio, sed tamē solum ex bonis eius sit: locum habebit actio vi bonorum raptorum. Et huiuscemodi quidem sunt, quorum ipsi domini non sumus, sed quæ in facultatibus nostris sunt. Veluti, vtendum ab aliquo accepi, aut conduxī seruū, aut quū mutuum desistem accepi pignus, aut apud me res deposita est: sic vt mea intersit eam rem mihi non auferri. Id autem contingit, si quum depositum acciperem, pactum fecerim, vt et ex negligentia tenerer. Quoniā pacta, quæ inter contrahētes fiunt, naturas contrahētiū

ctuum mutare solent. Ecce enim ex eo quod inter nos conuenit depositi mecum ageretur, non solum doli nomine, sed etiam diligentia: Sed & si bona fide quid possideam, aut vsumfructum habeam in re aliena, aut ius aliquod aliud, veluti vsum, vt mea intersit, rem raptam non esse: Recte dicimus in iis omnibus, ei qui rapinā passus est, actionem vi bonorum raptorū competere. Et hæc quæ dicta sunt procedunt, etiam si in dominio eius nō sint, sed tantum in facultatibus. Agendo autem vi bonorum raptorum, non dominium rerum raptarum confesquetur: Quomodo enim, quod nō habebat: sed id tantum, quod ex bonis eius ablatum est: hoc est, ius quod in re habebat. Veluti vsumfructum, vel vsum, in eo quod raptum est, habebat: quoniam eo per rapinam spoliatus est, is illi & restituitur. Et generaliter dicendum est: Quibus ex causis furti nec manifesti actio datur re clam amota, ex iisdem causis omnes habere actionem vi bonorum raptorum.

DE LEGE AQUILIA. TIT. III.

DE damno alteri dato statuit lex Aquilia, cum qui damnum dedit, puniens, Sed constitutio eius omnis in tria capita diuiditur. Et in primo quidem capite de pecude, quod Græci *κτῆνη* vos cant differit. Sic enim ait: Si quis alienum seruum alienamve quadrupedem, quæ pecudum numero sit, iniuria occiderit: quanti id quod occisum est, eo anno quo occisum est, plurimi fuerit, tantū is qui damnum dederit, domino dare condemnabitur. Interpretemur verba legis, quæ non nihil obscura videntur esse. Et quidem quod ait: Si quis alienum seruum iniuria occiderit, in expedito est. Quod verò dixit, Alienamve quadrupedem: nec eo contenta fuit, ac neq; indistinctè loquuta est aut abruptè,

LIB. III. INSTIT.

sed addidit, Que pecudū numero sit, Id illò spectat.
 Nā si indefinitè de quadrupedibus dixisset, nō ad
 iuncto, vt pecudum numero essent, futurū erat, vt
 primū hoc caput et ad feras bestias ad me pertinen
 tes, & ad canes traheretur, si quis ea occidisset. Sed
 de his loqui lex noluit, De iis enī solis cauetur, quæ
 propriè et gregatim pasci solent Quod genus sunt
 equi, muli, boues, oues, capræ. De suis quoque
 idem placuit, quoniā & sues pecudū appellatione
 continentur: Et eos enim gregatim pasci, in confes
 sa venit: Quum id & Poëta Homerus in Odyse
 sea doceat, sicut Ælius Martianus in suis Institutio
 nibus refert, hos ex illo versus adducens:

Δίαις τούτοις ούτως παρήμενον, οί δ' εἰ μόντοι
 παρ κόρακι πύργῳ ἐπί τε κρήνη Ἀπιδόου.

Id est,

Affidet is suis, quorum grex magnus in agris
 Pascitur, ad Coracos Petrā, fontemq; Arethusam.
 Quod enim ait εἰ μόντοι, id gregatim pasci significat.
 ¶ Porro quod in lege dicitur, iniuria occiderit: sic
 id intelligimus, παρανόμως, id est, sine iure. Itaq; nisi
 quum nullo iure cædes facta est, is qui occidit, ex
 tra periculum est, nec erit huic legi locus. Veluti, si
 seruum tuum latronem occidam, lege Aquilia non
 teneor: idq; tunc demum, quum immissum mihi
 ab eo periculum aliter euitare non potui, q̄ vulnere
 illi à me illato. Nam si quū effugere possem, eū occi
 du: lege Aquilia teneor. At ne is quidem lege Aquil
 lia tenetur, qui fortuito & casu occidit: dum nulla
 interuenerit culpa aut negligentia. Quoniam non
 minus eum lex vlciscitur, qui per culpam occidit,
 q̄ qui per dolum. Quapropter, Si quis dum iaculis
 iecit, Siquidem is qui hoc fecit miles est, & in cam
 po id fecit, aliove quo loco, vbi se milites exercita
 re so

te solent: occisor non tenetur. Sin autem paganus est, quanuis in eodem loco occiderit, quoniam tamen paganos in armis exercitari receptum nō est, lege Aquilia tenetur is, qui seruum traiecit. Idem & in milite dicimus, qui alio in loco q̄ vbi milites exercitare se consueuerunt, tale aliquid admisit. Nā & hic in legem Aquiliam incidet.

¶ Si quis quum arborem putaret, deiecto ramo seruum meum prætereuntem percussit & occidit, lege Aquilia tenetur. Id autem dicimus, quum via publica aut vicinalis suberat: Exclamare enim debuit vt omnis qui transiret futurum rami lapsum caueret. Nam quum hoc non fecerit, negligentia seu culpæ nomine lege Aquilia tenetur. Sed si quū ille exclamasset, seruus id contempsit, extra crimē omne & culpam est putator. Et publica quidem via est, quæ & militaris dicitur, apud Græcos *βασίλειον*, qua omnes homines in diuersa loca euntes vtuntur. Vicinalis vero est, quæ in vicos ducit, dicta à Vico, quem Græci *κόμην* vocant. Per hanc enim transit omnis, qui in vicū abit. Si quis tamen seorsum à via aut in medio fortè fundo ramos cædebat, etiam si non exclamauerit, quum id eo loco factum sit, vbi nulli extraneorum ius erat versandi, non tenetur occisor.

¶ Medicus quidam, quum seruo meo venam secuisset, curationē eius deseruit, mortuus est seruus. Lex Aquilia aduersus medicum competit. Quoniam autē diximus, eū qui culpa occidit, lege Aquilia teneri, Sciendum est & Imperitiam ad culpam referri. Veluti, quum se medicum quispiam profiteretur, per imperitiam seruum tuum occidit, quia aut medicamentum quum nihil opus esset ei dederit, aut non suo tempore dederit.

¶ Sed et mulio, si quū in vehiculo esset, ex imperi-

LIB. III. INSTIT.

tia mularum impetum cohibere non potuit, & alium seruū occidit, vt ex culpa tenetur lege Aquilia. Quin etiam si per debilitatē mulas retinere non potuit, quas tamen alius firmior cohibere poterat: tota res culpæ mulionis ascribetur, & locus erit legi Aquiliæ. Quæ de mulione dicta sunt, & ad eū qui equo vehitur trahere possumus: Si quum impetum equi per debilitatem aut imperitiam cohibere non posset, alienum seruū occidit.

¶ Interpretati sumus prima legis verba, dicamus & de cæteris. At lex, Quanti id in eo anno plurimi fuerit: Quid sibi volunt hæc verba? Et dicimus iis verbis hanc sententiam exprimi: Vt si quis alienū seruū, quum is claudus esset aut luscus, aut mancus, occiderit, & is in eo anno, quo vulnus accepit, integer, ac ideo maioris precij fuerit: Iudex rem retro legendo æstimationem eius ineat. Et si fortè seruus qui occisus est, integer & sanus ante nouem, decem aut vndecim menses fuerit, et ideo maioris precij, æstimatione ad illud tempus relata reum condemnent. Ex hoc autem efficitur, Pœnalem esse legis Aquiliæ actionem quia non tanti quisque condemnatur, quantum damni dederit: sed etiam alii quando pluri. Vnde in confessum venit aduersus hæreses actionem hanc tanquam pœnalem non transmitti. Nam si tanti quisque quantum damni dedisset obligaretur, haud dubiè & hæres eius eadē actione teneretur.

¶ Et hæc quidem ex verbis ipsis descendunt. Illud autem ex interpretatione quam legis sententia exprimit, placet: non solum perempti serui æstimationem secundum ea quæ dicta sunt, habendā esse: hoc est, retro se referente Iudice: sed etiam, si quid aliud ob peremptum corpus damni nobis illatū fuerit, & hoc æstimandum est. Veluti, Seruum meum alii quis

quis moriens hæredem scripsit: poteram huic iube
re, vt hæreditatem adiret, eamq; mihi acquireret.
Antequam id à me fieret, seruum hunc meū aliquis
occidit. Quoniam accidit, vt ego & hæreditatem
amittam, nō solum condemnabitur is qui illum oc
cidit, ad corporis estimationem, vt prædictum est:
Sed etiam ad hæreditatis, quam amisi. Simile quid
dam & ex hac specie euenit. Iugū aliquis habebat
mularum, quæ sibi inuicem similes erant, & ideo
maioris quoq; precij: ac si quis ambas æstimasset,
precium earum ducentos aureos colligebat: Sin sin
gulas, quinquaginta aureis vnaquæq; ipsarum æsti
mabatur. Si quis ergo vnam earum occiderit, non
eius tantum quæ perempta est æstimationem præ
stabit, sed etiam quanti precium eius quæ superest,
minutum est, nempe centum aureos. Idemq; est, Si
quis quadrigam equorū habeat, & alius eum, qui
ex iis optime se habet, & toti quadrigæ precium
conciat, occidat: Aut si quis comædum & huius
histrionem habeat, et quum histrionem hic comædum
ornaret adiuuaretq;, & semper ei in ludis adherens
omnibus illum admirandum redderet: aliquis hūc
histrionem perimat: In vtraq; hac specie, Occisor
non eius tantum æstimationem qui occisus est, sed
etiam quanti precium eius qui superest, minutum
est præstabit.

¶ Liberum est autem, domino occisi serui, & pri
uato iudicio agere, ex lege (inquam) Aquilia, & ita
damnum sibi illatum persequi. Faciet etiam adhæc
& publici criminis reum ex lege Cornelia de sica
riis. Neq; enim priuata actione mota publica accu
satio extinguitur. Hucusq; igitur primū caput ob
tinet. Porro secundum in vsu non est.

¶ Tertio capite, de cæteris quæstionibus pertra
ctat lex. Itaq; si quis seruum meum, vel eam qua
Aa 3 dru

LIB. III. INSTIT.

drupedem quæ pecudū numero est, vulnerauerit, aut eam quadrupedem quæ pecudum numero nō est vt canem feramve bestiā, vrsos aut leones aut lupos occiderit vel vulnerauerit, in tertium hoc legis caput incidit. Sed & in cæteris omnibus animalibus, item in rebus quæ animam non habent, damnum domino illatum, ex hoc capite refarcitur. Ait enim lex. Quicquid enim vstum, aut ruptum, aut fractum fuerit, actio ex hoc capite constituitur. Ex abundantia autem videtur lex duabus illis dictionibus Vstum & Fractum vsa esse. Nam sola Rupti appellatio, omnibus his causis significandis satis erat accommodata. Ruptum enim intelligitur quod quocumq; modo corruptum est. Vnde non solum quæ vsta sunt aut fracta sed etiam scissa vestis, aut collisa vasa, siue vt aliqui dicunt *διπλασθίνα*, id est, duplicata, (Quid enim si argentea erant?) aut etiam effusum vinum vel oleum, et si qua talia, & quæcumq; aliquo modo corrupta, perempta, aut deteriora facta sunt, sub rupti significatione continentur. Quapropter si quis in vinum meū, quum id optimum esset, aut in oleum quum primas inter omnia id ferret, tale aliquid miscuerit inieceritq; quò ea spurcarentur & corrumperētur: ex hoc tertio capite ob eas res tenebitur. Illud autem in confesso est, Quemadmodū ex primo capite ita demū q; lege Aquilia tenetur, quū dolo aut culpa alienū ferum aut pecudem occidit: Ita & ex hoc capite, ob dolum aut culpam quem de damno teneri. In hoc igitur vtraq; capita conueniunt. In illo plane differunt, q; primo capite de feruis aut pecudibus occisis agatur: hoc vero caput quod olim tertium erat, & nunc secundū est, de cæteris omnibus damnis tractet. Neq; rursus in hoc tantum differunt, verum & in illo: q; ex primo capite Iudex ad annū

retro se referat, in iis vero quæ ex tertio capite procedunt, ad triginta dies. Sed & illic adiecta est dictio plurimi, hic autem omiſſa eſt: vt liberum ſit Iudici ad eum diem ex triginta diebus æſtimationem reſerre, quo res minimi precij fuerit: & ita hanc reo gratiam facere: aut ad eum diem quo plurimi fuerit, & actori fauere. Sed recte ait Sabinus perinde habendam eſſe æſtimationem, atq; ſi & hic dictio plurimi fuiſſet adiecta. Nã Plebs Romana, eo tempore quo inter Plæbem & Patres erat diſſenſio, Aquilio (is tunc Trib. plæb. erat) hanc legem rogante, contenta fuit, q̄ in primo capite dictione plurimi fuiſſet uſa.

¶ Cæterum generali aliqua regula concludendum eſt, quando directa actio in lege Aquilia, et quando utilis cõpetat. Atq; illud in primis ſciendum eſt, Tunc legem ſeſe dare, eiq; tunc locum eſſe, quum corpus læſum fuerit. Sed ſi corpore datum eſt damnum, veluti nudis forte manibus meis, aut ligno, lapide, vel alio quouis inſtrumẽto percuſſum occidi aut vulneraui, directa cõpetet actio ex lege Aquilia. Sin autem læſum quidem corpus eſt, nõ tamẽ corpore datum eſt damnum, Tunc utilis datur actio. Veluti, ſeruũ aliquis meum aut pecus tam diu incluſit, vt fame perirent; aut iumentũ meum ita egit, vt tantum iter non ferret, ſed rumperetur: Aut ouem meã forte vel bouẽ ita turbauit, vt in præcipitia fugeret & ibi periret, vel in aliquo læderetur: Aut ſeruo aliquis alieno perſuaſit, vt in arbore aſcenderet, vel in puteum deſcenderet, nõ ignarus difficilẽ et periculofum aſcenſum vel deſcenſum eſſe, & deinde ſeruus aſcendens vel deſcendens quum pes eum falleret, aut extinctus eſt, aut aliqua parte corporis læſus. Quid ergo, Si quis alienũ ſeruũ de ponte, vel de ripa in flumen deiecerit, et is in aquas collapsus, ſuffocatus fuerit?

LIB. III. INSTIT.

Et directam hic ex lege Aquilia actionē dari oportet. Qui enim seruum impulit, is corpore suo occidit. Quod si neque corpore suo quis damnus dederit, neque corpus sit quod laesum est, & damnus tamen datum sit: Quum et directa actio cesset, quia corpore non sit damnus datum, neque locum habeat utriusque, quia corpus laesum non sit: placuit eum qui damnus dederit, actione in factum teneri. Veluti, seruum meum ob delictum in vincula conieceram, hunc aliquis humanitate ductus & misericordia motus, quum futurum sciret ut fugeret, solutis vinculis dimisit.

DE INIURIIS, TIT. III.

Non committunt Iura, ut impunè ferant, qui aliter iniuriam fecerint. Generaliter autem dicitur Iniuria, omne quod non iure sit. Specialiter vero, contumelia dicitur, a contemnendo, quam Graeci ὑβρις appellant. Dicitur autem & culpa, quod Graeci ἀδίκημα vocant, sicut in lege Aquilia accipitur. Dicimus enim damnus iniuria datum. Aliquando vero dicitur iniquitas & iniustitia, quam Graeci ἀδικία vocant. Quum enim Praetor aut Iudex non Iure contra quem pronunciat, dicimus eum Iniuriam accepisse.

¶ Porro Iniuria committitur, non factis tantum, sed etiam verbo. Et factis quidem, quum quis aut pugnibus pulsatus, aut fustibus vel loris caesus fuerit, aut si cui factum fuerit conuicium. Conuicium autem est, quum quis in celebri aliquo urbis loco, contumelia tali me afficit, ut eam ob causam magna hominum turba concurrat. Factis etiam iniuria sit, quum quis prudens ac sciens sibi me nihil debere, tanquam creditor in possessione bonorum meorum est. Verbo autem sit iniuria, quum quis in infamiam meam vel profam orationem vel carmen siue ἱερὸν conscripserit, vel composuit in me aut edidit; Aut eorum quidam nihil

nihil fecit, sed dolo ipsius factum est, vt quid eorū fieret. Horum enim singuli actione iniuriarum tenentur. Velut Primus famosum in me carmen scripsit, Secundus composuit, Tertius id edidit, Quartus vero, nihil eorum quidem commisit, sed dolo fecit, vt aut scriberetur, aut componeretur, aut ederetur hæc iniuria in me emissa. Sed & si quis matrē, in publico euntem, aut prætextatum prætextatam, ve in publico euntes, hoc est, puerum vel puellam; Nam qui in minori ætate erant, Prætexta utebantur (Gestamen id erat Romanorum) si quis ergo aliquem horum in publico euntem frequenter sequatur, nihil omnino proloquens aut fortè etiam dicens aliquid, quo probi eorum mores corrumpantur, actione iniuriarum tenetur. Sed & aliis quæ plurimis modis iniuriam admitti, in confesso est.

¶ Patitur autem quis iniuriam, non solum per se metipsum, sed etiam per liberos suos, quos in potestate habet. Item per vxorem. Ex contrario autè, si maritus iniuria sit affectus, vxor iniuriarum agere non potest. Id enim magis placuit, quàm ut aliqui contra senserint. Sic igitur, quum aut liberorum aliquis quem in potestate habeo, aut vxor mea iniuriam accepit, ego iniuriarum agere possum. Itaque si filiam in potestate habeam, quæ nupta sit Titio, tuque iniuriam ei feceris: Et ipsa, quæ iniuriam accepit, & Titius maritus eius, & ego pater ipse, tecum actionem iniuriarum habemus. E diuerso, si maritus iniuria sit affectus, vxor iniuriarum agere non potest. Quoniam à maritis vxores, non ab vxoribus maritos defendi æquum est. Sed & socer, nurus nomine, quæ filio ipsius quem in potestate habet, denupsit, nihil prohibet quo minus iniuriarum agat.

¶ Si seruus meus iniuria affectus fuerit, nulla ei

LIB. III. INSTIT.

actio competit, sed iniuriam quæ illi facta est, ego dominus passus esse videor. Verum non quibus modis per liberos vel uxorem iniuria affectos, iniuriarum mihi datur actio: iisdem in seruo danda est. Tunc enim demum per seruum iniuriam pati videor, quum atrocius in eum quid commissum est, & quod aperte ad domini contumeliâ spectet. Veluti si quis seruū meum flagellis ceciderit. Nam in hoc casu iniuriarum actio mihi competit. Sin autem vel pugno eum percusserit, vel conuicium ei fecerit, nulla mihi datur actio.

¶ Communem cū Titio seruum habebam. Eum tu verberasti. & mihi & Titio iniuriarum actio competit. Neque verò pro ea parte, qua dominus sum serui, fit iniuriæ estimatio, sed ex qualitate & persona dominorum iniuria æstimatur. Quid enim si alter è dominis Senator sit, & alter plebeius? Quod si eiusdem serui Titius vsum fructū et Mænas, Iniuriarum soli Mæno teneberis.

¶ Liber aliquis bona fide seruiebat, hunc ego iniuria affeci, non tibi competet iniuriarum actio: sed ipsi qui bona fide seruit, dabitur, vt is suo nomine agere possit. Id autem dico, nisi si fortasse, in tuam contumeliâ ei iniuriam fecerim. Tunc enim & tibi dabitur actio iniuriarum. Idemque dicimus, si seruus alienus bona fide tibi seruiat. Hoc enim iniuriam passo, tum demum tibi dabitur actio iniuriarum, quum docere poteris id in tuam contumeliâ factum esse.

¶ Poena autem iniuriarum ex lege Duodecim Tabularum, si cuius membrum ruptum fuerat, erat talio, quæ Græcè ταυροπείρα dicitur. Idem enim patiebatur, qui membrum cuiuspiam rupisset. Sin verò os fregerat, in pecuniam fiebant condemnatio

oncs

ones. Quod & ipsum veteribus graue erat, ob magnam ipsorum paupertatē. Postea autē Prætores sublati pœnis, quæ à lege Duod. Tab. inuentæ fuerant, permittebant ijs qui passi erant iniuriam, vt iniuriam quam passi fuerāt, quantūcūq; vellent æstimarent. Et fortè dicebat is qui affectus erat iniuria. Iniuriam quæ mihi illata est, centum aureis æstimo, Atq; is, ad quem ea de re in ius ibatur, modo tanti condemnabat. i. in centum aureos, aliàs in minorem summam condemnationem moderabatur, prout ei iustum visum fuerat. Sed pœua quidem quæ à lege Duod. Tab. introducta est, in desuetudinem abiit: Quæ vero à Prætoribus inuenta est frequēs est in iudicijs. Nam secundū gradum dignitatis vitæq; honestatem eius qui iniuriam accepit, aliàs crescit, aliàs minuitur iniuriæ æstimatio. Finge enim ab eodē homine eādē iniuriam afferri viro alicui Senatorio, & Plebeio cuiuspiam honestè viuenti, & itē alicui infimæ sortis homini, Nēpe scilicet, Senatoris iniuria (verbi gratia) CL. aureis æstimabitur. Plebeij vero honestioris, C. humilioris autē L. Atq; hi æstimationū gradus seruātur & in seruis iniuria affectis. Aliē enī iniuria æstimabitur in seruo cui omnium mearū rerū procuratoris onē credidit; et aliter in seruo, cui vnus tantū actus administrationē cōmissi, Tradita fortè cura possessionū mearū, quæ hoc aut illo in loco sitæ sunt; et aliter in vilissimo ac mediastino et cōpedito seruulo. ¶ Atqui neq; lex Cornelia cōmisi, vt iniuriā præteriret. Nam & ea actionem iniuriarum introduxit, quæ competit, si liber homo pulsatum se aut verberatum queratur, aut aliquem vi in domum suā venisse dicat. Domum autem cuiusq; intelligimus, siue in proprijs ædibus habitet, siue in conductis, siue gratis, siue hospicio exceptus sit.

Arox

LIB. III. INSTIT.

¶ Atrox iniuria iudicatur: vel ex facto, vel ex loco vel ex persona. Ex facto, veluti si quis vulnera acceperit, aut fustibus caesus sit. Ex loco, veluti, si cui in Theatro, aut in foro, vel in conspectu Prætoris. i. magistratus iniuria facta sit. Ex persona, veluti si magistratus iniuriam passus fuerit, Aut si Senatori ab humili persona iniuria illata sit, Aut si parentes iniuria affecerint liberi, vel patronos liberti. Aliter enim Senatoris, & parentis patronicę, & aliter extranei, vel humilis personæ æstimatur iniuria. Nō nunquā & vulneris locus atrocem facit iniuriam, veluti si quis in oculo percussus fuerit. Nec inter esse putamus patris, an filios. hæc iniuria afferatur, Nam in omnibus atrox hæc iniuria putanda est,

¶ Illud autem velut in summa sciendum est. De omni iniuria eum qui passus est posse, vel criminaliter iniuriarū agere, vel pecuniariter siue civiliter. Et si quidem civiliter agitur, æstimatio secundum ea quæ diximus fiet, & in tantum condemnabitur reus. Sin autem criminaliter, officio Iudicis constituetur, vt extraordinariē, quā velit, reo pœnam imponat: Aut relegationem fortē, aut partis honorū publicationem. Hoc tamen seruandum vbiq; est, quod D. Zenonis constitutione est introductum, vt viris illustribus & qui maiore dignitate præditi sunt, vel per procuratorem actionem iniuriarū exercere liceat: quanuis nemo per procuratorem, que iis quos iam diximus actionem iniuriarū excipere licet: sicut eadem constitutione cautū est. Sed hæc omnia clarius apertiusq; cognoscet, qui dictā constitutionem legerit.

¶ Non solum autem is iniuriarum tenetur, qui me percussit, verumetiam is cuius dolo id factum est, aut qui procurauit, vt ego percuterer.

¶ In iuriarum actio dissimulatione tollitur. Itaque si quis iniuria affectus, id contempserit, hoc est, non indignatus est, neque ut rem indignam iniquo animo & grauius tulit, Tunc ex poenitentia remissam iniuriam recolare non potest. *

DE OBLIGATIONIBVS QVÆ EX QVASI delicto nascuntur. Tit. V.

QUum dictum sit de actionibus quæ ex delicto nascuntur, Dicamus & de iis quæ ex quasi delicto sunt. Quum inter me & Titium lis esset, Mauius ius de ea re dicebat. Et mihi iniuriam fecit. Nam forte quum nihil deberem, condemnauit me & quod dicitur, litem suam fecit. Videamus contractus id sit, an quasi contractus, an vero delictum. Et quidem contractus non est. Nam contractus vtriusque consensum requirit. Porro non de consensu meo Iudex mihi iniuriam fecit. Neque rursus est quasi contractus. Nam quasi contractus quamuis vtriusque consensum non requirat, Attamen ut Iure Ciuili licitus sit ac permissus, oportet: quemadmodum videmus in obligatione negotiorum gestorum. Quæ ratio hic cessat. Neque enim permissum est Iudici, ut quem velit litigantium iniuria afficiat. Atqui nec delictum est, Quoniam interdum fieri potest, ut non malo animo, sed iuris dicendi imperitia & per imprudentiam tale quid committatur. Vnde quoniam aliquid deliquit, quasi ex delicto tenetur: & tanti condemnatur, quantum Iudici, qui inter eum, & illum cui iniuria facta est, ius dicit, æquum videtur, eum alteri poenæ nomine dare oportere. Nam ei qui læsus est, actio in factum competere. ¶ Ad quasi delictum & illa species pertinet. Habebam in domo quapiam, cuius forte dominus eram aut mercede eam habebam, vel gratis. Ex ea tegulam aliquis deiecit aut lapidem, vel aquam effudit.

Ita

LIB. III. INSTIT.

Ita ut alicui eorum, qui transibant, noceret: In factum mecum agetur. Ideo autem hoc non proprie delictum esse intelligitur, quia plerumque ob alterius culpam serui forsitan, aut etiam liberæ personæ, quæ mecum habitat, à quibus id factum sit, ego teneor. Huic et illa species similis est. Habitabam ego in his ædibus, porro fenestræ earum in locum publicum spectabant, quæ cuique liberum erat iter facere. Porro in fenestra mea positum erat aliquid aut suspensum, quod si caderet, nocere alicui poterat. Quo casu poena decem aureorum constituta est. In priore verò specie, quum quid aut deiectum est aut effusum, dupli, quantum damni datum fuerit, actio est. Quod si liber homo illac præteriens occisus fuerit, in quinquaginta aureos sit condemnatio. Sin verò viuat, nocitumque ei esse dicitur, in tantum condemnabitur domus illius ex qua id factum fuerit, habitator, in quantum ob eam rem eum condemnari Iudici æquum videbitur oportere. Computare enim debet Iudex & mercedem, quæ medicis præstantur: et ceteros sumptus, qui in curationem facti sunt. Ad hæc et operas, quibus caruit is qui inter transeundum læsus est. Quoniam forte faber erat, & quum manui eius nocitum esset, opus interim facere non potuit. Spectamus enim, quantum ijs diebus, per quos ob afflictam manum ab opere cessauit, lucrifactorus ex labore suo fuerit. Sed si & inutilis factus est, non solum præteriti temporis, sed etiã futuri operas estimamus.

¶ Filius meus quæ in potestate habebam seorsum à me patre suo in ædibus quibusdam habitabat. Ex cœnaculo eius deiectum quid est vel effusum, aut in fenestra eius positum quid est aut suspensum, cuius casus prætereuntibus nocere possit: Placuit Iuliano nullam esse aduersus patrem actionem, sed aduersus ipsum

ius ipsum filiū. Idemq; dicimus, quū tibi is quem in potestate mea habeo, iniuriā Iudex fecerit. Quoniā cum ipso in factum agere poteris, non mecum quanuis pater eius sim.

¶ Aliquis exercitor nauis erat, aut cauponæ, aut stabuli. Si in caupona, aut nauī, vel stabulo dolo aut furto cuiuscq; damnum mihi datum fuerit: ipse actioe in factum mihi tenebitur, velut ex quasi delicto. Duntaxat, si nihil ab eo fraudis admissum sit, sed ab aliquo ex ministris aut famulis, quorum opera nauim, cauponam aut stabulum exercet. Nā ex contractu dominum nauis, cauponę aut stabuli obligatū esse, non possis dicere. Neq; enim quicq; cum eo contractum est. Quoniam tamen nō nihil id culpæ eius ascribi potest, quod opera malorū hominum vtatur, ideo ex quasi delicto tenetur.

Hęc autem in factū actio, hæredibus quidem eius qui iniuriam accepit, dabitur; sed aduersus exercitoris hæredes non competet.

DE ACTIONIBVS. TIT. VI.

Atq; hactenus quidem sedulo de Obligationis abus disputatum est: Nūc ergo ad actiones transeamus. Id enim ex ijs quę iam diu promissa sunt, superest: Quoniā Lib. I. diximus: Ius omne Ciuile Romanorū circa personas versari, circa res, & circa actiones. Quum igitur de personis dixerimus Lib. I. & docuerimus de rebus Lib. II. quę & in magnā partē Lib. III. excurrunt: meminerimusq; & obligationū: dicamus nūc & de Actionibus. Sciendū est autē, quas Atheniēses *Alinas* vocabant, eas a Romanis actiones dici. Porro dicuntur Actiones ab eo, q̄ improbos accessatores ad iudicia agamus. Verū cōstituamus quid sit Actio. Actio est ius petendi in iudicio, quod sibi debetur.

¶ Actionum autem, quas aduersus aliquē apud Iudices

LIB. III. INSTIT.

Iudices, vel apud arbitros de quacunque re mouemus, summa diuifio in hæc duo genera diducitur. Quoniã aõtionum aliæ sunt in rem, & aliæ in personam. Agit enim quisq; cum eo quem obligatũ habet, vel ex contractu, vel ex delicto. Et dicuntur in personam, quoniã aduersus personã quæ contractit vel deliquit mouentur. Atq; is qui agit, hæc verba dicit. Si apparet aduersariũ dare facere oportere, condemna eum Iudex. Sed & aliis quibusdã modis talis aõtio intentari potest. Interdum etiam cũ eo agimus, qui nobis obligatus non est, verum aliqua de re corporali, quæ penes eum est, controuersam ei mouemus. Quæ in specie prædita est in rem aõtio. Nam si fundum aut domũ possides, quorum ego me dominũ esse cõtendam, tuq; eadem dicitis, te ipsum dominũ esse affirmans, actione in rem tecum agã dicens, Si dominum me eius rei esse apparet, aduersarium Iudex condemna.

¶ Porro in rem agimus, tum de rebus corporalibus, tum de incorporalibus: & aut confessoriè aut negatoriè. Ac res quidem corporales sunt, fundus, domus. Incorporales vero, vt vsusfructus, seruitus. Verum in corporalibus, tantum confessoriè agimus: in incorporalibus autem, & confessoriè et negatoriè. Et confessoriè quidem ago in corporalibus, quum dico, Si huius fundi dominũ me esse apparet. Confessoriè vero in incorporalibus, veluti in vsufructu fundi aut ædium, si dicam. Si apparet vsufructum fundi, ædiumve meum esse. Vel in seruitute fundi, si dicam. Si apparet licere mihi ire per fundum vicini, aut illinc aquã ducere. Vel etiam in seruitute ædium: si agam, Ius mihi esse altius ædes meas tollendi, aut ius mihi esse in tuo prospiciendi, aut stillicidium in aream tuam, vel in ædes tuas proiciendi, aut trabium mearum onera in pa

In parietem tuum, qui vicinus es, immittendi. Negatorie vero in rebus incorporalibus in rem agimus, quum dico, Si apparet hunc ius vtendi fruendi ædibus meis aut fundo meo non habere: aut iumenta per fundum meum agendi, aut aquam illine ducendi, aut ædificium suum altius tollendi, aut in meo prospiciendi, aut stillicidium in ædes meas vel aream meam proiiciendi: aut onera in parietes meos immittendi. Omnes autem hæ actiones in rem sunt negatorie concepte, nec in rebus corporalibus locum habent. Quoniam in corporalibus, is solus in rem agere potest, qui non possidet. Nam ei qui possidet, nulla in re prodita est actio, nec possunt dicere: Si apparet, fundum huius non esse. In vno tamen casu, Is qui possidet, in re agere potest: Qui simul & possideat, & vices actoris sustineat: sicut in latioribus digestorum libris opportunius apparebit. Itaque (vt rem totam in pauca contraham) in rem agimus in rebus corporalibus, & in rebus incorporalibus. Et in corporalibus quidem, tantum confessorie: Est autem confessoria actio, quum quis ius, quod sibi adest, confitetur, dicens: Si apparet me dominum esse fundi. In incorporalibus vero, & confessorie & negatorie: Confessorie quidem, quum dico, Si apparet vsumfructum meum esse. Negatorie vero, quum id ius nego aduersario adesse, dicens: Si apparet aduersarium ius vtendi fruendi fundo meo non habere. Sic igitur in incorporalibus non idem & confessorie agit & negatorie: sed confessorie quidem is, qui se ius illud de quo queritur, habere dicit, velut vsumfructum aut seruitutem, in alterius proprietate. Negatorie vero agit ipse dominus fundi aut ædium, affirmans aduersarium vsumfructum aut seruitutem in fundo suo aut ædibus non habere. Et quamobrem tandem in rebus corpora-

libus confessorie possumus agere, Negatorie vero non possumus. Et eius rei hæc ratio est. Quicumque cum aliquo agit, ex eo iure quod ipse habet, causam suam iudici probare debet. Veluti si hunc fundum meum esse apparet: Nec debet dicere, Si fundum hunc aduersarij non esse apparet. Nam si ita velit agere: dicet ei aduersarius, primum fundus hic meus est. Deinde si meus non est, ut tu ais, non tamen ideo tuus, verum alterius est. Neque enim, quod meum non est, id protinus tuum est. Quod si neque meus est neque tuus fundus, vincere tamen te debeo in hoc iudicio per regulam qua dicere solemus, in pari causa meliorem esse conditionem possidentis.

Et hæc quidem in rebus corporalibus. In incorporalibus vero, recte et confessoria in rem actione, & negatoria agimus. Et quare non & hic eum qui negatorie in rem agit, male agere dicimus, Quum non ex eo iure, quod ipse habet, sed ex vitio iuris quod aduersarius pretendit, causam suam probare nitatur. Ait enim: Si apparet hunc ius utendi fruendi non habere. Sed parata est responsio. Nam quum negatorie pro rebus incorporalibus agimus, quis ipsa verba actionis in rem negatorie in negationem sonet, tamen effectus ipse actionis confessorie est. Quum enim id in confessorium veniat, dominum fundi aut ædium esse me, vel ex eo quod aduersarius usufructum eorum aut seruitutem in iis sibi deberi dicat: Ego quum dico, Si apparet hunc, usufructum aut seruitutem in fundo meo non habere, tum *Δυνάμει*, i. vi & actionis potestate, siue in effectum hoc dicere videor, Si apparet fundum meum ab usufructu aut seruitute liberum esse. Et ita tacite confessoria in rem agitur, etiam si negatorie concepta sit.

¶ Sed hæc quidem in rem actiones, quarum iam meminimus, & si quæ sunt illis similes, ex legitimis ac civilibus causis originem suam ducunt. Sunt autem

ntem & aliã tam in rem quã in personam, quas ex sua Iurisdictione Prætor comparatas habet. Ac necesse est et eas exemplis ostendere. Veluti, Permissum nobis interdum est, in rem agere cum vsu nõ ceperimus, & dicere. Si apparet hanc rem meã esse, quasi a me vsucaptam. vel è diuerso cū aliquo qui rem meã vsucepit ac possidet, agere possum, ac dicere. Si apparet hanc rem meam esse, quasi aduersarius eam vsu non cepisset.

¶ Atq; in primis dicamus, vbi is qui rem vsu non cepit, vsucepisse se fingat. Veluti ex iusta causa rē alienam mihi bona fide accipienti tradidisti, forsitan ex causa venditionis, aut donationis aut dotis, aut legati. Et ad eam vsucapiendam, opus erat mihi triennio. Possedi eam forte duobus annis, deinde casu aliquo possessionem eius amisi. Directa in rē actione agere non possum cum possessore. Nam quomodo, qui nondum eam vsuceperim? Quispe ita proditę sunt in rem actiones, vt dominium quisq; suum per eas vindicaret. Quoniam tamen durius erat, hac in specie nullam actionē dari ei, qui rem bona fide possedit, & casu aliquo possessionē amisit: Inuenta est à Prætore in rem actio, qua agēdo dico: Quoniam eam rem ego bona fide possidebam, idq; ex iusta causa velut ex venditione, vel donatione, vel dote: & mihi currebat vsucapio. ac medio tempore ante finem vsucapionis possessionem eius amisi, peride est quasi vsucepissim, Si apparet hanc rem meam esse. Hęc autē in rem actio Publiciana dicitur, quoniã primus eam Publicius Prætor in edicto suo proposuit.

¶ Est & in rem actio, quę ex contrario latere intētatur. Nam si quis rē meã bona fide possideat ac medio tēpore Reip. causa abesse cœperit, veluti in legationē missus, aut in hostiũ potestate fuerit,

LIB. III. INSTIT.

Atq; interim dum aut ille peregrè aut hic apud ho-
stes est, tempus vsucapionis impletum fuerit, Ac
deinde si redierint, alter ex profectioe, alter ab ho-
stibus: licet mihi domino intra annum postquam
reuerſi fuerint, rescissa vsucapione, in rem agere.
Etenim quasi aduersarius rem meam vsu non ce-
pisset, dico, Si apparet huius rei me dominũ esse.
Atq; hoc genus actionis in rem & aliis quibusdã
similæquitate motus Prætor permittit: sicut ex lau-
tiore digestorum seu Pandectarum volumine li-
cet colligere.

¶ Porro est & alia in rem actio à Præto-
re inuēta, velut in hac specie. Multis aliquis debebat. Aliena
uit aliquas rerum suarum, & vt dominus scilicet
per traditionem dominium tranſtulit in accipien-
tem. Creditoribus, qui in bona debitoris ex senten-
tia Præſidis miſſi sunt, quum alienatio hæc in frau-
dem ipsorum facta sit, permittum est in rem agere
cum eo, qui eam rem possidet, Quæ actio vocatur
Pauliana, in eaq; perinde ac si tradita res à debitor
re non fuisset, dicunt. Si apparet eam rem in bonis
debitoris mansisse.

¶ Est & Seruiana in rem actio, ac quasi Seruiana
quæ hypothecaria vocatur. Atq; hæc & ipsa ex iu-
risdictione Prætoris substantiam capiunt. Et Ser-
uiana quidem actione tali in specie utimur. Fundum à me cõduxisti, & colonus mihi factus es, ad
præstandos mihi quorannis mercedis nomine cen-
tum aureos. Induxisti in eum fundum res complu-
res, veluti equos, boues, seruos, vestem, argentum;
cum pacto vt eæ mihi mercedis nomine obliga-
rentur. Si contingat, vt tu in præstanda mercede
cesses: possum cum quouis possessore, de iis rebus
quæ in fundum meum inductæ aut illatæ sunt ex-
periri, donec mercedem recepero. Quasi autem Ser-
uiana

tantæ actioni, tali fere in specie locus est. Mutuatus es à me decem aureos: Et res mihi aliquas in pignoris causam dedisti, aut etiam quasdam hypothecæ iure obligasti: dicendo, Huius debiti nomine, hanc & illam tibi rem in causam hypothecæ obligo. Si in soluendo eo, quod debes, cessaris: cū quis possessore, penes quem sint ea quæ in causam pignoris dedisti, aut hypothecæ obligasti, vtiliter actione quasi Seruiana experior: ablaturus, nisi id quod mihi debetur, solutū fuerit. Inter pignus autē & hypothecam, quantum ad actionem quasi Seruianam attinet, nihil est differentiæ. Siue enim tu debitor, eorū nomine quæ mutuo à me sumpsisti, pignori mihi res tuas dederis, siue hypothecæ obligaueris, vtiliter experiar actione quasi Seruiana. Sed in aliis est differentiā, Pignus enim proprie vocatur, quod creditori traditur, maxime si res mobilis sit. Quod vero sine traditione, nuda cōuentione tenetur, id proprie hypotheca appellatur.

¶ Enim uerò non actiones tantum in rem, verum etiam in personā quasdam Prætor introduxit. Vt actionem pecuniæ constitutæ. Hæc enim Civilis non est. Locum autem ea habet tali in specie. Centum aureos mihi debebas. Conueni te, eos repetens. Tu, vt præsentem exactionē effugeres, ita me tunc dimisisti, q̄ te decimo die mensis soluturū constitueres. Quum exactum iam esset tempus à me tibi indultum, rursus tibi molestus esse cœpi. Tu omnes actionum fines callide et astute captas, negabas vlla te actione mihi teneri. Quoniā neq̄ stipulatio interuenerat, vt possem ex stipulatu agere: neq̄ sequutum erat mandatū, vt mandati actio competeret. Tuam igitur istam improbitatē quā videret Prætor, vt quæ etiam promissis tuis contraria sit: actionem de pecuniā cōstituta proposuit.

LIB. III. INSTIT.

Atq; huic actioni de pecunia constituta similis erat olim & actio receptitia. Quæ tum competit, quâ argentarius constituit. Et id quidem inter actionē de pecunia constituta, et actionem receptitiam commune est, quod utraq; ex constituto nascatur. Verum in illo differunt, Quod actio de pecunia constituta locum habeat, quicumq; is sit qui constituetur: Receptitia verò, tunc demum procedat, quum argentarius constituit. Differunt item & in hoc, Quod actioni de constituta pecunia locus sit, quâ ea quæ numero, pondere, aut mensura constant constituta fuerint: Receptitia verò agere possimus, quicquid sit id quod debetur, mobile an immobile, dū argentarius constituerit. Sic ergo actio de constituta pecunia, latius patet, quod ad personas actinet: Nam quilibet constituit, sed in angustius contracta est, quod ad res pertinet: Nā ea constituntur sola, quæ numero, pondere, vel mensura constant. Ex diuerso actio Receptitia, in angustius contracta est, si personas spectes, quoniam solus argentarius ea tenetur. Et latius patet, si res inspicias: Nam omnia, quæ cuiq; debentur recipit. Atq; hæc quæ olim ita in usu erant. Verū hodie edita est Imperatoris nostri constitutio qua cauetur: vt sublata actione receptitia, ex sola actione de constituta pecunia, tam cum argentario, quā cum quouis alio constituyente agatur. Quin & illud etiam in actionē de constituta pecunia transcriptum est, quod tam latè ad res quasuis actio receptitia patebat: Ita vt hodie actio de constituta pecunia aduersus quemuis constituentem, & quouis in re debita locum habeat. Inuenit & Prætor actionem de peculio, contra patrem vel dominū, hisce de rebus quæ cum filijsfamil. aut seruis contractæ fuerint. Proposuit & actionem in factum, cui talis in specie locus est, Si quod mihi debes à te petam, & tu

et tu debere te neges, ac deinde Iusiurandum mihi deferas, egoq; te debere iurem: Dabitur mihi ex hoc Iureiurando actio in factum. Sed & alias complures actiones Prætor inuenit.

¶ Actio autem de constituta pecunia (nam ad eam redeundum est) aduersus quemlibet constituentē locum habet: siue pro seipso, siue pro alio soluturū se constituerit: stipulatione scilicet nulla interposita. Quoniā sequuta stipulatione, Iure ciuili actio ex stipulatu datur.

¶ Actionē verò de peculio, ideo aduersus patrem dominūve Prætor cōparauit: quia licet ex contractu eorum qui aliena in potestate sunt, ipso iure patres aut domini non teneantur. (Id enim ius Ciuile ignorat) tamē hoc natura equū est, vt vsq; ad peculij quantitatem fiat condēnatio. Quod peculij veluti patrimonium est filiorū filiarumq; qui in potestate sunt, item et seruorum. Ita vt vsq; ad peculij quantitatem domini patresve condemnentur.

¶ Sed & actio, quæ ex iureiurādo in factum datur, (Nam et de ea latius differendum est) locū habet, vt dictum est, quū me id quod mihi debetur petēte, ac iureiurādo mihi delato, tām summam, quā tū et peto, debere te mihi iurauit. Si enim eam non solueris, datur mihi in factum actio. Quam intētas planū facere non cogor, debeaturne mihi aliquid an non debeat. Verū quum id solum planū fecero, Me iurasse, necesse erit, vt condemneris.

¶ Pœnales quoq; actiones introduxit Prætor. Veluti edictum Prætor proposuit. Id aliquis accedens cōscidit aut abstulit. Actio aduersus eum in factū datur albi corrupti. Album enim dicitur edictum, quod albis literis conscriptum sit. Ad hæc multū patronis ac parentibus, à liberis ac libertis reuerentia debetur. Est autem et ea reuerentiæ pars, q; ab

LIB. III. INSTIT.

ſis in ius vocari non poſſint, ſine permiſſu ac venia
Finge tamē liberos emancipatos eſſe, nā aliter nō
conſiſtit iudicium. Si igitur aut filius patrem, aut li
bertus patronū, ſine venia in ius vocauerit, actio
ne in factum tenetur, atq; in certā pecuniæ ſummā
condemnatur. Itē eum qui mihi obligatus erat, in
ius vocatū aliquis exemit, aut dolo fecit, ne ad Iu
dicem veniret. Hic mihi actione in factum agēti, in
tantū condemmandus eſt, quantū ab eo, qui in Ius
vocatus erat, petebam. Sunt ad hæc & aliæ in iu
ræ in factum actiones pœnales.

¶ Sunt etiā quædam Præiudiciales actiones, quæ
diuerſis in caſibus procedunt. Præiudicium vero
eſt forma ex ſola intēſione conſtans, Neq; enim
condemnationē in ſe habet. In rem autē eſt hoc iu
dicium, veluti in hac ſpecie. Aliquis domino cōtro
uerſam ſui faciebat, dicens ſe ſeruum illius nō eſſe.
Aut forte libertus meus proclamabat ad ingenui
tatē. Vtraq; hac in ſpecie, præiudicialis in rem actio
moueri poteſt. Dicere enim poteſt is, qui ad libera
tatē proclamat. Si apparet me liberum eſſe, nec ne
ceſſe eſt ſubinferre, Condēna Iudex. Præiudicialis
quoq; in rem eſt actio de partu agnoſcendo. Velu
ti vxorē habebā, quæ grauida ex me facta eſt. Solu
tum eſt diuortio matrimoniū. Natusq; eſt infans,
hunc ego alere volebam. Poteſt mulier mecū agere
vt me cogat ad alendum puerū. Et coget, ſi planū
fecerit, ſe grauidam ex me factam eſſe. Tres igitur
diſimus præiudiciales actiones, quarum duas Præ
tor inuenit: & vna ex iure Ciuili deſcendit, qua di
cimus, Si apparet me liberum eſſe.

¶ Dictum eſt, actionum alias eſſe in rem, & alias in
perſonam. His igitur ſic discretis, ac multum inter
ſe differentibus, illud apertum eſt: Non poſſe actio
nem, eam rem cuius dominus ſit actione in perſo
nam

nam petere, & dicere, Si apparet aduersarium hanc rem mihi dare oportere. Nā cuius quis dominus est, id ei dari non potest. Quoniam Dare, est dominum facere. At actor rei suæ amplius dominus fieri non potest. Hinc tamen mihi excipe condictionem furtiuam, quam de rebus furto sublati, aduersus furem mouere possumus. Odio enim furum, quo pluribus actionibus tencantur, regulas iuris non perinde hic obseruamus. Nam per actionem furti, duplum quidem aut quadruplum consequimur. Rem vero ipsam, quæ ablata est, petimus: aut secundum regulam iuris per actionem in rem, aut contra regulam per conditionem furtiuam dicentes, Si apparet hunc dare oportere.

¶ Porro omnes in rem actiones, generali verbo dicuntur vindicationes: quemadmodū & omnes in personam, appellantur conditiones. Ac vnde dicta sit conditio, operæ precium est dicere. Conditio dicere prisca & antiqua lingua significat denunciare. Nam qui olim cum aliquo litē habebat, denunciabat ei, vt hoc aut illo die ad iudicium accipiendum aut litem prosequendam adesset. Hodie vero *καταχρησις*, i. per abusionē conditio dicitur actio, quam actor intentans dicit, Si apparet hunc dare oportere. Nulla enim hoc tempore aduersario fit denunciatio, Quoniam non denunciat ei petitor, vt hoc aut illo die ad iudicium vel ad litigandum veniat.

¶ Sequens actionum diuisio est hæc: Quod quibusdam actionibus agamus ad rei persequutionē, hæc est nudam rem petentes: Quibusdam ad pœnæ persequutionem: Et quædam mistæ sint quæ simul & rei persequutionem habent, & etiam pœnales sunt.

¶ Et ad rei quidem persequutionē cōparatæ sunt

omnes in rem actiones. Harum quoque quæ in personam sunt, eæ quæ ex contractu nascuntur, ferè omnes ad solam rei persequutionem, condemnationem habent. Veluti condictio mutui, ex stipulatu, commodati, depositi, pro socio ex empto, ex vendito, locati, conducti. Quoniã vero dixi in deposito solam rei persequutionem versari, sciendum est, quod si in publico tumultu incendiove, aut cum ruina vel naufragium timeretur, res aliquam apud Titium deposuerim: atque is quum res illa ab eo repeteretur, moram in reddendo fecerit: actione depositi aduersus Titium vel hæredes eius mota, dum cum hærede de dolo ipsius hæredis agatur: non solum ad rem ipsam, verum etiam ad alterum tantum reddendum condemnabitur. Atque hoc casu actio depositi quauis ex contractu nascatur, ad duplum competet, & mistis actionibus quæ & rei & poenæ persequutionem continent, adnumerabitur.

¶ Quæ autem ex maleficio actiones nascuntur, alias in sola poenæ persequutione versantur, alias tam poenæ quam rei persequutionem continent, ut ideo mistæ dicantur. Poenam tantum persequimur, actione furti: siue manifesti agatur ad quadruplum, siue nec manifesti ad duplum. Nam ipsam rem quæ furto ablata est, propria actione persequimur, aut in rem scilicet, siue fur ipse eam possideat, siue alius quilibet: Aut, conditione furtiua, quæ aduersus ipsum furem competit. Actio autem vi bonorum raptorum mista est, quoniam in quadruplo & rei persequutio continetur. Itaque quadruplum in sola poena non est. Sed & actio legis Aquiliæ mista est: non solum quum aduersus inficiantem in duplum agitur, verum etiam interdum quum in simplum actio proponitur. Nam si quis hominem meum quum claudus aut luscus esset occiderit, atque is eo anno interger fuerit, ante septem aut octo vel decem forte mensibus

les q̄ occideretur, didicisti Iudicem retrò se ad totũ annum referre, quum primum caput legis Aquilię exercetur, & quocunq; tempore eum qui occisus est, plurimi fuisse cõperit, ad eius diei æstimationem, condemnationem facere, secundũ iam traditã diuisionem. Ecce & hic, quanuis in simplum agatur, habet tamen res pœnæ persequutionem. Nam interdum serui eius nomine, qui quũ occideretur, decem aureorum fuerit, condemnatio fit in centũ aureos: propterea q̄ tãti fuerit eo tempore, quo factus erat & integer. Mistã etiam est actio illa in specie. Decedens aliquis legatum aut fideicommissum ecclesiæ, vel monasterio, vel sacello, vel alij venerabili loco reliquit: deinde is qui legatũ aut fideicommissum debebat, tam diu solutionẽ distulit, donec in ius vocaretur. Tunc enim et rem ipsam aut summam quę legata est, dare cogitur, & alterum tantũ pœnæ nomine. Vt hinc appareat, in duplũ condemnationem eius esse.

¶ Sunt quædam actiones, quæ & actionis in rem & actionis in personam naturam in se habeant. Talis est familiæ herciscundę actio, quæ inter cohæredes competit de diuidenda hæreditate. Nam & actionis in rem proprietatem habet, q̄ ea de rebus agatur, Ex parte enim singuli cohæredum domini sunt. Habet & actionis in personã effectum, Nam capita quædam in ea & excutiuntur, & in condemnationem deducuntur, quæ actionis in personam & non actionis in rem propria sunt. Sicut infrã fauente Deo in Tit. de officio Iudicis discemus. Idem dicere possumus & in actione communi diuidendo, quę inter eos redditur, qui quauis ex causa res inter se communes habent, vt eæ diuidantur. Prædictis actionibus adnumeratur & actio finium regundorum, qua inter eos agitur, qui confines

agros

agros habent, & de finibus inter se contendunt. In his autem tribus iudiciis permiffum est iudici, rem communem alicui ex litigatoribus ex bono & æquo addicere, & alteri aliud quid adiudicare. Veluti huic rem quæ centū aureis valeat, & alteri rem quæ etiā centum aureis valeat. Nam ideo hæc iudicia constituuntur, vt communiō, quæ contentiones & discordias gignere solet, tollatur. Quod si vni additus fuerit fundus mille aureum, & alteri ædes octingentorum aureum, Is qui fundum mille aureum accepit, quoniā pars eius maior est, cōdemnandus est alteri qui ædes octingentorum aureum accepit, dare centum aureos: vt ita vterq; ipsorum noncentenos aureos habeat.

¶ Tertia diuisio actionum est hæc: Quod omnis actio aut in simplum, aut in duplū, aut in triplum, aut in quadruplum condemnationem habeat. Vltra quadruplum nullam extendi compertum est. Et in simplum quidem condemnationem habent, velut actio ex stipulatu, ex mutuo, ex empto, ex vendito, locati, conducti, mandati, & alię denique compluribus ex causis prodite.

¶ In duplū vero, vt furti nec manifesti, legis Aquilæ ex inficiatione, & interdum depositi, veluti quibus id quod tumultus aut incendiij causa depositū est, non redditur. Ad hæc & serui corrupti, quæ cōpetit aduersus eum, cuius hortatu vel cōsilio seruus meus fugit, aut cōtumax in me factus est, aut prodigē viuit, aut (vt rem verbo absoluā) mores suos quocumq; modo in peius mutauit. Quum autem serui corrupti agetur, & earum rerum, quæ ab illo ablatæ fuerint, æstimatio habēda est. In duplum quoq; condemnationem habet (vt dictum est) legatū aut fideicommissum, quod venerabilibus locis relictū, nec ante quam in ius iretur, solutum est.

¶ In triplum fit condēnatio, illa in specie. Cōstitutio est Imperatoris nostri, quæ Litium exequutoribus certum quid sportularū nomine iubet dari, secundum quantitatem in libello conventionis insertam. Veluti (verbi gratia) Vsq; ad centum aureos constituit, vt dimidium aurei daretur. Quod si maior fuerit quantitas, maiores esse voluit & sportulas. Quū igitur ego aduersario meo nocere vellem, & curare vt maiores daret sportulas, tale quid commentus sum. Etenim quum centum mihi aureos nec amplius deberet, libellum ei mille aureorum misi: Quo facto necesse fuit ei ob maiorē summam in libello insertā, & maiores dare sportulas. Excussa igitur petitione, compertum est centum tantum aureos mihi deberi. Et quoniam (exempli gratia) sex aureos plus dedit, quā ex verō dare debebat, nascetur aduersus me actorē ex dicta constitutione, cōdictio ex Lege, qua in octodecim aureos conueniar, nempe sex illos, qui supra verum erāt dati, & alios duodecim. Nā dubiū nō est, quin ex constitutionibus, & condictio ex lege nascatur.

¶ In quadruplum habent condemnationem actio furti manifesti, & actio quod metus causa. Nam si cui metum incussi ac curavi, vt rem suam is mihi traderet, habebit aduersum me actionē quod metus causa, & in quadruplum ei condēnabor. Sunt & duæ in factum actiones, quæ condemnationem in quadruplum habeant. Velut in hac specie. Centum tibi aureos dedi, vt Titio controuersiam faceres, nec sine molestiis eum viuere sineres. Potest Titius tecum in factum agere, & quadringentos aureos a te petere. Aut etiam, Quidam quum nullam mecum haberet actionem, calumniæ causa ad iudicium me volebat trahere. Ego id metuens homo ab omnibus litibus abhorrens et negotiorum huius

LIB. III. INSTIT.

huiuscemodi imperitus, centum ei dedi aureos, vt iudicium quod mihi minitabatur effugerem. Possum ad eum regredi, & in factum cum eo agere, ac quadruplum aureorum quos ei dederam, perferri. Est & ex cōstitutione Imperatoris nostri proposita conditio ex lege, quæ & ipsa condemnationē habet in quadruplum. Velut in tali specie. Litem habebam cum aduersario meo. Libellum ei miseram summam quam mihi ex vero debebat. Exequutor quum sportularum nomine, duos tantum aureos accipere deberet, accepit octo. Cōdictione ex lege, ad quadruplum octo aureorum cum eo agetur.

¶ Diximus iam dupli condemnationem versari in actione furti nec manifesti, & serui corrupti, & ex lege Aquilia, et depositi, Interdum etiam in legato, fideicommissiove, quod venerabilibus locis relictum est. Sed inter eas actiones hæc est differentia. Quod furti nec manifesti actio, & serui corrupti, omnino habeant dupli condemnationem siue quis negauerit, siue confessus fuerit. Actio vero legis Aquiliae, & in iis casibus, qui relati sunt, depositi, aduersus inficientes duplicentur, in consentientes vero simpli condemnationem inducunt. In legato autem quod ecclesiis aut aliis venerabilibus locis relictum est, non solum quum quis inficiatur in duplum crescat condemnatio, verum etiam quum relictum solutio nem tamdiu differt, donec iussu competentium magistratuum conueniri coepit. In consentientem vero, & antequam iussu magistratuum conuentus fuerit soluentem, simpli sit.

¶ Porro inter actiones, quæ quadrupli condemnationem habent, ea est differentia. Nam actio quod metus causa, eò differt à cæteris, quod eius natura tacite contineatur: vt qui ea conuentus est, si iussu iudicis, rem vi ablatam actori restituerit, absoluetur.

Quod

Quod in cæteris actionibus haud ita est. Quoniam in iis omni modo quisq; in quadruplum cõdemnatur. Veluti in duabus illis quæ in factum dantur. Item in condictiõne ex lege, quæ aduersus exequutorem competit, qui maiores sportulas q̃ legibus cautum est accepit, quemadmodum & in actione furti manifesti.

¶ Actionum quædam sunt bonæfidei, aliæ stricti iuris. Bonæfidei sunt hæ, Ex empto, ex vendito, locati, conducti, negociorum gestorum, mandati, depositi, pro socio, Tutelæ, commodati, pigneratitia, familiæ herciscundæ, communi diuidundo, præscriptis verbis quæ dicitur æstimatoria, (Huic autem tunc locus est, quum rem aliquam æstimatam tibi trado, vt vendas: dicendo, aut centum mihi aureos aut rem ipsam referto.) & alia præscriptis verbis quæ ex permutatiõne competit, Item hæreditatis petitiõ, nam quanuis ad hunc vsq; diem certatum de ea, & dubium fuerit, in numerõne bonæfidei iudiciorum habenda, an nõ habenda esset, Imperatoris tamen nostri constitutiõ apertè eam bonæfidei esse voluit.

¶ Erat olim & actiõ rei vxoriæ. Hæc autem soluto matrimonio, vxori aduersus maritum dabatur, ad repetendas res dotales, & inter actiones bonæfidei erat. Sed Imperatoris nostri constitutiõ, hæc sublata, actionem ex stipulatu vt quæ plenior sit et latius se porrigat, ad dotis repetitiõnem concessit: & omne ius quod actiõ rei vxoriæ habebat, in hanc transtulit: ac ea in specie actionem ex stipulatu bonæfidei effecit, multisq; aliis diuisionibus actiõni ex stipulatu quæ ad dotem repetendam competit, inuentis, & tacitam hypothecam actiõni ex stipulatu ad dotis exactionem dedit, & quibusuis creditoribus, quanuis priores sint tempore, præferri
cam

LIB. III. INSTIT.

eam voluit. Sed hoc tum demum, quum mulier de
 iis ipsis quæ dotis nomine intulit, vult experiri.
 Quapropter, si ad exigendam antenuptialem vel
 ob nuptias factam donationem, actione ex stipula
 tu velit agere, non iisdem fruatur privilegiis.
 ¶ In bonæ fidei Iudiciis libera facultas est Iudici ex
 bono & æquo æstimandi, quantum auctori reum
 dare oporteat. Pars autem tam liberæ Iudicis po
 testatis est & illa. Nam si quis mecum agat actione
 bonæ fidei, & decem à me petat aureos, atq; is inuis
 cem mihi debeat quinque aureos, Iudex compensati
 one habita cum iis quæ inuicem mihi debentur, nõ
 in decem aureos, sed in quinque me condemnabit.
 Est autem Compensatio Græcè ὁ ἀντιλογος, hoc est,
 inuicem imputandi quæ contra debentur ratio.
 Et hæc quidem est natura iudiciorum bonæ fidei.
 In Iudiciis autem stricti iuris, quoniam ibi summa
 & exacta Iuris constituti ratio habetur, si quis me
 cum agat ad decem aureos fortè, quanuis inuicem
 mihi quinque debeat, nihilominus tamen in decem
 condemnandus sum. Atq; id quidem quantum ad
 strictam Iuris rationem attinet. Sed emissum est Mar
 ci Cæsaris rescriptum, quo cauetur, Vt quum stric
 ti Iuris actione decem aurei à me petuntur, & quin
 que inuicem mihi debentur, liceat mihi doli mali
 exceptionem agenti opponere. Qua exceptione op
 posita, potestas datur Iudici, vt compensationem
 admittat, & me in quinque tantum aureos condem
 net. Et hæc quidem ex veteribus constitutionibus,
 Sed Imperatoris nostri constitutione cautum est,
 Vt liquidæ, apertæq; & certæ compensationes ip
 so Iure actionem minuunt, siue in rem agatur, siue
 in personam. Veluti, Mecum aliquis actionem ha
 bet decem aureorum, bonæ fidei an stricti Iuris. Is
 mihi inuicem debet aureos tres. Ipso Iure actio,
 quam

quam mecum is habet, simul atque mihi inuicem debere cœpit, tribus aureis minuta est. Sic vt ego non decem iam aureos, sed septem tantum debes am. Locum hæc habere dixi in quavis actione, tum in rem tum in personam, sola depositi actione excepta. Nam si quis decem aureos apud me deposuerit, & is mihi inuicem tres debeat: depositi mecum agendo, decem aureos persequi potest. Satis enim impium esse putauit Imperator noster hac in specie cōpensationis nomine aliquid opponi: & eius prætextu res depositas in solidum non exigi.

¶ Præterea sunt quædam actiones Arbitrariæ, propterea quæ ex arbitrio Iudicis pendeant. In quibus nisi intercessione, arbitrio, & iussu Iudicis, reus re actori restituat, vel exhibeat, vel soluat, vel noxæ dedat seruum, omnino cōdemnari debeat. Quod si id egerit, & restituerit, aut eorum quæ dicta sunt, quid fecerit: condemnationem effugiat, propterea quæ specialiter ea iis actionibus inesse credatur. Porro hæc harum, alię in rem sunt, alię in personam. In rem, Veluti Publiciana. Hac autem agimus, quum id quod bona fide possidebamus & vsucapiebamus, medio tempore amissum est. Item & Seruiana talis est de rebus coloni, qui ob mercedem agræ, quæ a me conduxit, res mihi suas, quas in eum inferret, in hypothecæ causam obligauit. Est & quasi Seruiana, quæ hypothecaria appellatur, & cuius creditor datur ad persequutionem rerum pignori obligatarum. Etenim si qua harum actionum actum fuerit, & reus præcepto iudicis obsequutus, rem ante condemnationem restituerit, absolutionem consequetur. Arbitrarię autem in personam sunt, Actio quod metus causa, & de dolo. Actio autem quod metus causa est, qua tecum ago ad rem, quæ

LIB. III. INSTIT.

mihī per vim ablata est. Nam si tu Iudice auctore, rem illam mihī restitueris, quadrupli condemnationem euitas. Talis est & actio de dolo. Veluti, ille ceterum tu me, vino forsitan obrutum, vel aliter deceptum, eō perduxisti, vt rem tibi meam traderem. Tandem ego ad me reuersus & mihī redditus, de dolo tecum agere cœpi. Si ante condemnationem rem illam mihī restitueris, simul & condemnationem effugis & infamiam, quæ inde consequitur. Ad exhibendū quoq; actio arbitraria est. Si enim rem quā apud te occultas, exhibueris: condemnandus non es. In omnibus igitur his actionibus, & si quæ similes sunt, permissum est Iudici ex bono & æquo, secundum rei cuiusq; de qua actum est, naturam, æstimare ac statuere, quemadmodū satis actori fieri debeat.

¶ Monemus autem Iudicem, vt quatenus id ab eo fieri potest, certæ quantitatis, aut certæ rei condemnationem faciat, etiam si de incerta re aut quantitate apud eum actum fuerit: ac dicat, Condemno hunc in centū aureos, Aut condemno hunc in eam rem: nec ita ferat sententiā, Quantum compertū fuerit eum debere. Quoniā talis condemnatio, non finem controuersię imponit, sed alteri controuersię liticq; causam dat.

¶ Admonēdus est & actor, vt intentionem suam & actionē ita cōstituat, vt nō amplius q̄ sibi verē debetur petat. Nam si maiorem summam q̄ debetur, ea cōplexus fuerit, veluti si quū decē aurei deberentur, ad quindecim egerit: non solum eos, quos præter verū petiit, id est, quinq; illos non habebit, sed etiā decem illos, qui verē debentur, amittet. Est autem hic finis plus petitionis, falsa veris miscere. Ac neq; auxilio vllō iuuatur, neq; facile in integrū restituitur, nisi fortē minor sit viginti quinq; annis. Nam

Nam adulto sicut plerisque aliis ex causis, Prætor causa cognita, & cōperto, cum per imbecillitatem ætatis circumscriptum esse, succurrit: Ita & hic simile auxilium pro more suo fert. Quin etiam interdum & maioribus in integrum datur restitutio, quæ scilicet tam magna et iusta causa, occasione errori dedit, ut & vir aliquis admodum prudens decipi poterit. Veluti in hac specie. Quidam decedens, & relinquens quadringentos aureos in bonis, hæredem me instituit: Legauit autem Primo centum aureos, & Secundo item centum. Quum vero à testamento superuixisset, scripsit & codicillos, quibus Tertio & Quarto singulis centenos aureos reliquit. Sciendum est autem, legata quæ supra dodrantem relicta sunt, ipso iure per legem Falcidiam minui, & in eam causam cadere, quasi nec relictum fuisset, quod plus iusto relictum est. Si igitur post testatoris obitum, apertum sit testamentum, & in obscuro fuerint codicilli, nec quisquam legatariorum codicillos esse factos sciverit: Ac deinde hæreditate à me adita uenerit Primus, non ignarus quadringentos aureos esse in hæreditate, & solum ducentos esse in legata exhaustos existimans: atque ita ratus me non solum quadrantem habere, verum etiam ultra quadrantem, mecum ad centum aureos egerit, hoc est, totum legati petens. Ac medio tempore prolati fuerint codicilli, quibus Tertio et Quarto legati erant ducenti aurei, aut etiam pars eorum, qui Primo legati fuerant, adempta: & ita planum fuerit factum, Primum ad maiorem summam, quam re vera debebam, mecum egisse. Propter iustissimam erroris causam uenia ei dabitur: & septuagintaquinque aureos consequetur: nec nocebit, quod quum septuagintaquinque petere deberet, centum petiit.

¶ Plus petitio autem quatuor modis committitur,

Cc 1 Re,

LIB. III. INSTIT.

Re, Tempore, Loco, Causa. Re, veluti si quis pro decem aureis, qui ipsi debentur, viginti petat. Aut si fundum quem tu detines, cuiusque ex parte dimidia dominus sum, per actionem in rem ita petam, quod dicam eum totum meum esse, aut certe dominum me eius esse in duas partes et tribus. Tempore plus peto, veluti si quod in diem aut sub conditione mihi debetur, ante quam dies venerit, aut conditio existat, petam. Quemadmodum enim is qui tardius, id est, post tempus soluit, minus soluere videbitur: Ita & is qui ante tempus petit, plus petere videbitur. Loco plus petitur, veluti si id quod certo mihi loco soluendum est, alio loco petam, sine commemoratione illius loci, in quo id mihi soluendum erat. Ut in hac specie. Ita sum a te stipulatus, Ephesi mihi dare centum aureos spondes quantum ad Ius Civile pertinet, alio loco id a te petere non possum, quam Ephesi. Nam si extra Ephesum petam, loco videor plus petere, si enim Romae te inuenero, potest requi tecum egero, id est, nulla facta Ephesi mentione, introducitur plus petitio. Verum quoniam eueniebat, ut nunquam a te petere liceret, quod ita promissum esset: propterea quod tu nunquam Ephesum venires, neque ego tecum agere possem, primo modo non Ephesi, quoniam nunquam illic inuenireris, deinde nec extra Ephesum propter plus petitionem, Eiusce rei gratia hanc agendi rationem Praetor excogitauit: Liberum enim mihi fecit, ut & extra Ephesum tecum agerem, dum modo Ephesi mentionem facerem, & ita captiuinculas plus petitionis effugerem. Nam si ita tecum Romae egero. Si apparet aduersarium centum mihi aureos Ephesi dare oportere, Plus petere non videbor. Sin vero pure egero, id est, nulla Ephesi mentione facta, haud dubie incurret ratio plus petitionis. Quoniam id quod

rei

rei interest, & emolumentum quod haberet promissor, si Ephesi solueret, auferre ab eo ac tollere videor. Interdum enim euenit, vt Ephesi sit ei facile pecuniam soluere, et extra Ephesum difficillimum. Neque vero in centum aureos quos promissit, condemnari eū extra Ephesum oportet: Nam de centum illis aureis deduci debet omne id in quo læditur extra Ephesum soluendo. Forte enim Romæ coactus debitum soluere, viginti aureos impedit contrahendis nummis, quos mihi dari oportet: atque ideo non in centum aureos condemnatur, sed in octoginta. Quum autem nullam Ephesi in intentione mentionem faciēs, extra Ephesum litem moueo: Quoniam tunc omnino id ago ac studeo, vt in centum aureos sequatur condemnatio (Nam pura intentio eius quod interest tractatum, deductio nemq; tollit) ob eam rem, plus petere videor. Id autem quod eius interest, atq; vtilitas hæc maximã præerunque in mercibus vendendis differentiam recipit: vt in vino, frumento, oleo, quæ per singulas regiones diuersa habēt precia. Nam si Romæ quis centum aureos à me petat, & ita merces quas habeo cogar diuendere, interdum solum ex iis centum aureos consequar: quas si Ephesi venderem, centum viginti aureos possim consequi. At neq; hisce tantum in rebus, verum in ipsis quoque pecuniis eius quod interest ratio ex varietate regionum habenda est. Quoniam non omnibus in regionibus eadem est ratio credendi sub vsuris. Nam Romæ, quum multi sint ibi qui fœnus exercent, interdum is qui sub vsuris mihi credidit, quartam centesimæ partem, siue quadrantes vsuras poscet, quæ res antequam colligit ternos aureos in centenos. In prouincia vero, vbi non magnus est eorum numerus, qui sub vsuris credūt, vsurarū nomine fortasse ei à quo

LIB. III. INSTIT.

Senos aureos) Nota de Usuris contra vulgarem Accurssi & doctorum nostrorum opinionem.

mutuum sumpsit, quod tibi soluerē, dimidium centesimę prestabo, hoc est, senos aureos quotannis in centenos. Itaque & ex ratione usurarum adfert diuersitas regionis, quod cuiusque interest. Quapropter, quā extra Ephesum agere volam, necesse erit, vt & Ephesi mentionē faciā, quo ratio eius quod interest haberi possit. Quod si cōtingat, vt tu Promissor Ephesi depræhendaris, pura intentione tecū agendum est. Nam qui Ephesi agit, loci mentionē habere non cogitur. Quoniam tantundem præstat litem in loco mouere, quantum nominatim loci mentionem facere. Nec dubium est, quin iudicio Ephesi constituto, & eius quod interest ratio ex loco ducenda sit.

¶ Ei qui loco plus petit, affinis et similis est is, qui causa plus petit. Et quomodo fiet, vt quis causa plus petat? Et maxime id cōtingit in alternatione. Alternatio autem est ἰσαμορτησιμός, vt Græci dicunt, id est, quæ ex disunctione dubiam habet præstationem & ancipitem exactiōnem. Veluti, Stipulatus sum a te, Hominem Stichum aut decem aureos dare mihi spondes? Et deinde sublata alternatione, decem aureos petij: causa plus peto. Quoniam electionem, quam tibi natura stipulationis præbet, tibi adimo. Is enim a quo ita quis stipulatus est, decem aureos aut hominē Stichum dare mihi spondes? potestatem habet, vtrum velit soluendi. Qui igitur, vel decem aureos tantum, vel solum hominem petit: electionem soluendi aufert, eoque modo, suam quidem conditionem meliorem, eius vero a quo petit, deteriolem facit. Quoniam interdū minus expedita reo est decem aureorum solutio, q̄ hominis: In hoc igitur læditur, q̄ electionem non habeat. Quapropter id agendū est, vt petitio similis sit stipulationi, & eodē modo petatur, quo promissum

sum est: atq; ideo sic dicendū est. Si apparet aduersarium, Stichum hominē aut decē aureos dare oportere. Sed & si quis generaliter hominem siue seruū stipulatus sit, & deinde Stichum specialiter petat: Aut generaliter vinum stipulatus sit, & specialiter Campanum petat. Aut generaliter Purpuram stipulatus sit, deinde specialiter Tyriam petat: Plus petere intelligitur. Quoniā electionem aduersarij, quā natura stipulationis ei dederat, tollit. Ei enim, qui generaliter hominem, vinum, vel purpurā promissit, liberum est, quocuncq; id ex loco acceptum, soluere. Plus dico, licet quod alter petit, vilissimum sit, nihilominus et ita plus petitur. Nam id interdū accidit, vt eius quod vile habetur, difficilius sit ei a quo petitur solutio. Velut, exempli gratia, Vinum Campanum, omnium pessimum est. Si vinum generaliter stipulatus, Campanum petam: ideo plus petere videor, q̄ illi a quo petitur, facilius sit melius aliquod vinum soluere, q̄ Campanum: propterea q̄ vinum Campanum non habeat.

¶ Sed hoc quidem ius plus petitionum olim in usu fuerat. Nam postea & lex Diui Zenonis, & Imperatoris nostri constitutio rem totam in angustum contraxit. Et si quidem tempore plus fuerit petitum, secundum ea quæ Diui Zenonis lege tradita sunt, Iudex rem ad exitum perducet. Quod si in quantitate, vel alio quo modo plus petitionem fieri contingat, & damnū aliquod ex ea re fecerit is a quo petitur, veluti si maiores datæ sint sportulæ (vt prædictum a nobis est) in triplum eius, in quo supra verum iustumq; læsus fuerit reus, actor condemnandus est.

¶ Aliquis quum mecum iudicio cōsisteret, minus petiit. Nam quum decem deberem, quinq; dari intendit. Aut quum fundi quem ego tenebam, in so-

LIB. III. INSTIT.

lidum dominus esset, ad dimidiam eius partē egit. Nihil ex ea re periculi timendum est. Quoniam nihilominus in reliquā quantitatem Iudex me in eodem iudicio ei condemnat: quemadmodū iam relata Zenonis constitutione cautum est.

¶ Si quis aliud pro alio errans petiit, errorem hūc ei fraudi esse non placet. Nam eodem in iudicio, cognita veritate, errorē suum corrigere potest. Duobus autem fit modis, vt quis aliud pro alio petat. Aut re scilicet, aut causa. Re, veluti cui Stichus homo debebatur, Erotem petiit. Causa, vt quum aliam pro alia actionem quis mouit. Quum enim ex testamento agere deberet, ex stipulatu egit: aut etiam ex contrario.

¶ Est & alia actionum diuisio. Quaedā enim sunt actiones, quibus nō solidum quod nobis debetur, semper consequimur, sed aliās solidū, aliās minus. Veluti, si tecum agā de peculio, ob filium seruū ue tuum, in decem aureos. Nam si locuples est peculium, decem aureos consequar. Sin autem ea que in peculio sunt, quinq; tantum aureis valent, in solos quinq; pater dominus ve condemnatur. Quem ad modum autem peculium intelligendū sit, infra latius discemus.

¶ Præter actionem de peculio, est & alia actio, quæ non semper in solidum condemnationem habet. Nam si dotem ab vxore mea accepero, & matrimonium semel constitutum, deinde solutum fuerit: Illa mecum ad repetitionem dotis ex stipulatu agens, non solidum omnino consequutura est, sed quatenus facultates meæ patiuntur. Et si quidem concurrat quātitas bonorum meorum cum quātitate dotis, solidum consequutura est mulier. Sin vero quū dos centum aureorū esset, facultates meę tantum quinquaginta colligant, in quinquaginta
ta con

ta condēnandus sum, Eatenus enim facere possum
 Interdum quoq; & si maxime possim facere, nō so-
 lidam tamen dotem consequutura est mulier, idq;
 obiecta retentione, quæ dotis quantitatem minuit
 Nā si mihi bona aliqua in dotē data sint, q̄ mille au-
 reis valeant: & centū aureos in illa impendero: Ac
 deinde soluto matrimonio summa mille aureorū a
 me petatur: obijcere possum & dicere, Sumptum
 centū aureorū me fecisse in ædes aut fundos mihi
 in dotē datos. Et quoniā huiusmodi impensæ ipso
 iure dotē minuunt, nō in mille aureos condemna-
 bor, sed tantū in nongētos: dum necessariae fuerint
 impensæ .i. quas facere necesse fuerit, quoniā fortē
 futurum fuerit, vt ædes collaberentur, nisi in refe-
 ctionem earum sumptus cētum aureorum factus
 fuisset. Et ideo hac retentione utar, quæ dicitur ob
 necessarias impensas. Verūm hæc omnia perfectius
 ex libris digestorum accipi poterunt.

¶ Si quis quū emancipatus esset scilicet, aut liber-
 tus, cum patre patronove suo quacunque actione
 egerit, aut si socius cum socio actione pro socio, nō
 in amplius is a quo petitur aduersario suo cōdem-
 nabitur, quā in quantū facultates eius facere pos-
 sint. Idem est, si cui donandi animo centum aureos
 dare promiserim. Neq; enim in amplius ei cōdem-
 nabor, quā in quantum facere possim.

¶ Compensationes quoq; oppositæ plerunq; effi-
 ciunt, vt non totum actor consequatur, quod pete-
 re tentat. Nam si mecū agat ad decē aureos, quum
 mihi iniucē tres aureos debeat, in septē condemna-
 bor, quēadmodum & iam antē dictum est. Ideo au-
 tē dixi plerunq;, quia si certū ac liquidum non sit,
 quod cōpensationis gratia obijcitur, nihilominus
 actor totum quod sibi debetur, repetet.

¶ Titius graui ære alieno conflatō, multis multa

LIB. III. INSTIT.

debebat. Quum creditores molesti & infestis incumberent, & quod sibi debebatur peteret, bonis suis cessit, quia soluendo omnibus non esset. Si contingat post, Titium aliqua bona acquirere, que dignum emolumentum habeant: poterunt creditores, ut quibus ad plenum satisfactum non fuerit, ex integro reliquas summas petere. Et condemnabitur eis, verum non in solidum, sed quantum facere potest. Nam id inhumanum visum est, eum qui fortunis omnibus a seipso exutus sit in solidum condemnari.

QVOD CVM EO QVI ALIENA IN POTESTATE EST, NEGOCIUM GESTUM ESSE DICETUR

Tit. VII.

Mentionem supra habuimus actionis de peculio, qua in peculium serui aut filii familias aduersus patrem aut dominum agitur. Necessarium est igitur & de ea dicere, Nam in hoc tempore tractatum eius reiecit ac distulimus. Sed enim & de aliis actionibus, quibus seruorum filiorumve familias gratia, cum patribus ac dominis agitur, diligentius disserere oportet. Ac quoniam siue cum filio familias, siue cum seruo negocium gestum fuerit, eadem poenae iura seruantur, ne cui loquax aut verborosus videar infinitis disputationibus utendo, verba tantum facturus sum de iis que cum seruo geruntur, & de actionibus quibus cum domino agitur. Eadem enim & in filio dici intelligemus, & in patre qui illum in potestate habet. Quod si quid in iis proprie obseruetur, id separatim ostendemus.

¶ Est igitur cum domino actio quod iussu, qua de negociis cum seruo gestis agitur. Nam si iussu domini seruus mecum contraxerit, & mihi obligatus fuerit, habebit cum ipso domino actionem quod iussu. Nam quodam modo cum eo contrahere, &

fidem

fidem eius sequi videor, ob iussum quem seruo fecerit. Hęc autē actio, Quod iussu, in solidum habet condēnationem. Ad exemplum actionis Quod iussu, & alias duas actiones, quę & ipse condēnationē habeant in solidum, pollicitus est Prætor.

Quarum vna exercitoria, & altera institoria vocatur. Et exercitoria quidem tunc locū habet, quum quis seruū suū magistrū nauī præposuit. & aliquid cum eo eius rei gratia cui præpositus est, contractū est. Namq; in hac specie in solidum cū domino habeo actionē exercitoriā. Ideo autē dicta est exercitoria, Quia exercitor is vocatur, ad quē quotidianus nauis quæstus pertinet. Institoria vero tunc locū habet, quum quis tabernæ forstā aut cuiuslibet negociationi seruum suum præposuit, Nam si quid cum eo eius rei gratia, cui præpositus est, contractum fuerit: in solidum dominus actione institoria tenebitur. Ideo autē appellata est Institoria, quia qui negociationibus præponūtur, Institores vocantur. Est autē his actionibus Institoria & exercitoria, & tunc locus, quū quis liberā personam aut alienū hominē nauī, tabernæ, aut cuiuscunq; negociationi præposuit. Nam & hic ratio æquitatis aduersus eum qui præposuit, exercitoriā aut Institoriam actionem dat. Qui enim aliquem præponit, id clara & aperta voce dicere videtur. Hunc ego præposui, qui volet, cum eo contrahat.

¶ Inuenit & aliam actionem Prætor, quæ Tributoria vocatur. Nam si seruus meus in mercibus peculiaribus negocietur, neq; iubente me, neq; præponente, sed tamen sciente, & nō vetante: et quid eū eo contractum fuerit: Ita Prætor iis de rebus ius reddit, Nā si contigerit, vt is multis personis deberet, deberet item & mihi domino. (Quod dixi debere, non ciuilitè, sed naturaliter intelligendū est)

Ac ser

LIB. III. INSTIT.

Ac seruus cum mercibus suis adfuerit. Creditores Prætorē adibunt, qui dominum cogat merces in medium proferre: & si quid ex mercibus vënditū fuerit: pecuniam inde redactam, pro rata inter se et creditores cæteros distribuere. Et, si dominus ipse cui Prætor mercium distributionē permittit, aliquas ex iis interuerterit, nec oēs in mediū attulerit, & aliquis creditorum id molestè ferēs dixerit, minus mercium, quā seruus in negociatione sua habebat, in mediū collatum esse: dabitur ei aduersus dominū actio tributoria: per quā cogetur, quicquid mercium occultauerat, in medium afferre. Dicitur autē Tributoria actio, quasi Græce dicas *δυναστικὴ*, ab eo quod est distribuere.

¶ Super actiones iam relatas inuenit Prætor & actionem de Peculio, de quibus in re verso. Ut quis sine voluntate domini negocium cum seruo gestum fuerit, tamen siue quid in re domini impensum aut versum sit, id totum dominus soluere cogatur: siue quod in rem domini versum impensumque non sit, id eatenus præstet, quatenus peculij quantitas patitur. Porro in re domini versum videtur, si quid necessarium in res eius impensum fuerit. Veluti, mutuo accepto seruus meus creditores meos dimisit: aut ædes ruinam mihi minantes fulsit, aut familie mee frumentum mercatus est: aut fundum mihi aliaue quam rem necessariam emit. Si decem igitur aureos a te mutuo sumpsit, & quinque creditori meo persoluit, & alios quinque quomodo libet consumpsit: pro quinque qui in rem meam versi sunt, in solidum condemnor: pro reliquis qui in me impensi non sunt, quatenus peculij quantitas patet, teneor. Vnde apparet, quod si omnes decem aureos in rem meam impendit, non quinque tantum aureos, sed omnes decem creditor a me repetet. Hæc enim actio de peculio, vna quidem est

est actio, sed duas habet condemnationes. Quoniã aut de peculio, aut de in rem verso, et actio intenta tur, & condemnatio sequitur. Iudex igitur, apud quẽ de peculio agitur, antè solet dispicere, an quid in rẽ domini versum sit, & si quid versum fuerit, in eam omnino summã dominũ condemnat. Alio qui enim ad æstimationẽ peculij transibit, si nihil eorum aut non omnia, quæ seruus mutuò sumpsit, in rem domini versa impensaq; sint.

¶ Quũ dictum sit de actione de peculio, dicamus quid sit peculium. Et definitio Peculij talis est. Est naturale patrimonium, ei q; aliena in potestate est, concessum ac permissum, de voluntate patris aut domini, deductis naturalibus debitis, quæ aut patri debentur aut domino, & iis q; in eiusdem potestate sunt. Dixi naturale patrimonium: quoniã Iure Ciuili, is q; aliena in potestate est, patrimonium habere nõ potest. Dixi, Ei qui aliena in potestate est de voluntate patris aut domini permissum ac concessum: Quia id demum peculium est, quod pater dominusve nõ ignorat. Nam si quid sine voluntate ipsorum serui aut filij habuerint, id peculio annumerandum nõ est. Adieci, deductis naturalibus debitis. Quoniã id proprie peculium est, quod iis deductis, quæ naturaliter ab eo debentur, superest. Veluti, Centũ mihi aureos debet is, q; in potestate tua est: habetq; peculium quod prima facie. CCC aureũ putatur esse. Sed quoniã is patri aut domino centum aureos debet, debetq; itidem ei qui in eiusdem potestate est aut fratri suo: aut filius tuus debet seruo tuo, aut seruus tuus debet filio tuo quem in potestate habes, centum quinquaginta aureos. Purè videntur esse in peculio quinquaginta aurei. Inuenias tamen, quando nec id quod ei debetur, q; in eiusdẽ potestate est, deduci debeat in actione de
pecu

Vicariū
Martialis.
Esse sat est
seruū, iam
nolo vica-
rius esse.

peculio. Veluti in hac specie. Seruus tuus in pec-
lio suo seruū habebat. Iuris prudētes autē primum
illum seruū ordinariū vocant, & serui seruū
vicariū. Porrō quemadmodum ordinariū, ser-
uus est, ita & vicariū. In eiusdem itaq; potestate
sunt. Seruus igitur tuus centum aureos mihi debe-
bat. Habebat autem peculium centum quinquag-
inta aureorum: Tanti enim res peculiare æstima-
bantur: atq; in hac æstimatione erat & vicariū, sed
& huic vicariū centum aureos debebat ordinariū,
si tecum igitur agam de peculio, nō potes dicere,
Quinquaginta tantum aureos in peculio serui tui
esse, & ideo in quinquaginta solum condemnari
te debere: quia ordinariū, cuius gratia tecū de pec-
culio agitur: vicariū suo centū aureos debeat. Quo-
niam debitū hoc deduci non oportet. Et quænam
huiusce rei ratio sit, dicendū est. Ac ratio est hæc.
Quam peculiū Ordinarij serui scire ac cognoscere
volumus, ceterarū quidem rerū æstimationē inest
tes, addere solemus & æstimationē vicarij. Et ita
pronuntiamus dicentes, Tantum aut tantū esse in
peculio. Id quom ita se habeat: nō potest vicariū,
cuius æstimatione peculiū augetur, & ipse illud mi-
nuere, eo nomine, q̄ sibi aliquid debeat. Ne ead-
em persona duas cōtrarias habere functiones vi-
deat, vt in eadē facti specie, & eadē causa simul &
augeat & minuat peculium. Idemq; est, si filius tuus
quē in potestate habes, hominē in peculio suo
habeat, q̄ dicitur seruus peculiaris. Ac mihi centū
aureos debeat, debeat itē & seruo peculiaris centū
aureos. Nam & hic dicimus, debitum hoc deduci
non debere. Ne seruus peculiaris, simul & æstima-
tione sui peculium filij tui augeat, & eorum nomi-
ne quē sibi naturaliter debentur, minuat. Et eadē
persona in eadē causa duas cōtrarias functiones
obire

obire intelligatur, vt & augeat & minuat peculium.
 ¶ Ex iis quę dicta sunt, cōstat, multas esse actiones
 quibus cum domino, de iis quę seruus debet, age-
 re possimus. Est enim actio Quod iussu: Est insti-
 toria: Est exercitoria: Est tributoria: Est & de pec-
 ulio. Porrò dubium non est, quin omiſſa actione
 Quod iussu, vel exercitoria, aut institoria: de pecu-
 lio agere liceat. Nam quum actio de peculio gene-
 ralis sit, cuiuscunq; in locū moueri potest. Quoniā
 ceterę speciales, hęc autem generalis est. Ceterum
 stultus admodum sit oportet, qui omiſſis illis, quę
 & facilem habent probationē, & actori in solidū
 pariunt condēnationem, ad actionem de peculio
 decurrat. Nā & illud in primis, difficile est planum
 facere, quantū in peculio sit: Res enim peculiāres,
 non omnibus extraneis notę sunt: & deinde vbi
 magno labore planū fecerit, quātum in peculio sit
 tunc & quęstio de naturalibus debitis quę peculio
 um minuunt, referri potest, Porrò difficile est &
 illud probare, quid quantumq; ex iis quę mutuo
 seruus sumpserit, in rem domini versum impens-
 sumq; sit. Enim vero hęc actio de peculio interdū
 & vt genus, & vt species mouetur. Et quando id
 contingit? veluti. Contraxi cū seruo tuo, neq; ius-
 bente te, neq; quū prepositus esset alicui negociati-
 oni maritimę vel terrestri. Hic actio de peculio et
 vt genus & vt species est. Sed &, si tibi actio Tri-
 butoria cōpetat, potes hac omiſſa æquę de peculio
 siue de in rem verso agere. Porrò non omnino hic
 dānandus est, qui omiſſa tributoria, ad actionem
 de peculio decurrit. Quoniā actio de peculio ali-
 ās longē præstat actioni Tributorię: aliās minus
 emolumēti habet quā Tributoria: & tūc expedit
 tributoria agere. Veluti quum multa sunt debita
 naturalia, Nam quum tributoria agitur, nullum
 naturale

naturale debitū deducendum est. In pari enim causa sunt, & quæ domino debentur, & quæ creditoribus, Nec domini conditio in ea præcipua est, nec quod ei debetur, deduci potest. Quum vero de peculio agitur, potior est domini conditio. Quoniam naturale debitum, Id est, quod domino debetur, deducendum est: & ita in id quod superest, serui dominus creditor condēnatur. Actio poro de peculio plus adfert emolumētī q̄ tributoria hac in re. Nam quum de peculio agitur: totius peculij ratio habetur. At quum tributoria agitur, id tantum in iudicio spectatur, in quota parte peculij seruus negocietur, forte in tertia, aut quarta, aut etiā sexta. At qui ne sic quidē tributoria agēdo sextā in solidum partē peculij in qua seruus negociatur aufert creditor, sed id tantū quod a domino in distributione mercium interuersū ac celatū fuerit. Partis igitur partē fert. Ea verō peculij pars quæ vel in prædiis consistit, vel in mancipiis, vel in nominibus, quoniam forte seruus alijs quibusdā mutuū dedit, ad rationē non vocat. Necesse est ergo, diligēter secū vnusquisq; estimet, Tributorianē sibi cōducatur agere, an malit actionē de peculio eligere. Quod si probare possit, ea quæ ipse seruo credidit in re domini versa esse, melius est, vt actionē de peculio eligat: quo ex capite de in re verso in solidū condēnatio sequatur.

¶ Quæ a nobis iam de seruo ac domino dicta sunt eadem de filio filiaq; & nepote nepteque, ac patre auocq;, quorum in potestate sunt intelligimus.

¶ Illud autē propriē in liberis personis quas in potestate habemus, seruatur: q̄ aduersus eos, quicūq; iis qui in parentis potestate sunt, mutuū dederint, velut in modū exceptionis obijci soleat S. C. Maccedonianū. Id autem quid sit, latius dicendum est.

Fuit quidam Macedo Romæ (Id enim nomē erat homi

homini) qui quum in potestate patris esset, grande æs alienum confluuit, sperans futurum, vt mortuo patre suo, facile id dissolueret. Quum multum iam temporis transisset, grauis ei & molestus cœperat esse creditor, debitum repetens. Macedo, quum nō haberet vnde redderet (Nam quomodo, qui in potestate esset?) patrem suum occidit. Relata res est ad Senatū. Et ille quidem pœnas dedit patrici dii. Verum S. C. factum est, quod Macedonianum vocatur, quo cauetur: Ne qui liberæ personæ alieno iuri subiectæ mutuū dedisset, actionem eo nomine haberet. Vt hoc modo, quum se repetitionē quisq; eius quod credidisset nullam habiturum cognosceret, caueret sibi à mutuū dando. Non solum autem à filio filia, nepote aut nepte, non rectè petetur, quum adhuc in parētis sui potestate sunt: sed neq; quum sui iuris facti fuerint, vel morte parentis forsā vel emancipatione. Quin imò nec aduersus patrem auum ve de peculio datur actio, siue liberos adhuc in potestate habeant, siue eos emancipauerint. Hęc autem ideo constituta sunt à Senatu, Quoniam sæpe compertum est, Iuuenes magnæ æris alieni mole obrutos, quod per luxum libidinemque prodegerant, vitæ parentum suorum insidias moliri.

¶ Illud autem velut in summa, debemus scire, Si domino aut patre iubente, cum eo, qui in potestate illorum est, contractum fuerit, aut quid in rem ipsorum versum sit, licere vt omīssa actione de peculio aut de in rem verso, directè aduersus patrem aut dominum condictione agamus, tanquā si principaliter cum ipso domino vel patre, negotium gestum fuisset. Sed & is qui infortioriam habet vel exercitoriam, condictione aduersus patrem vel dominum agere potest. Nam & iussu illius cum eo

LIB. III. INSTIT.

quem in potestate habet, contractum intelligitur. Diximus enim supra, eum qui negotiationi maritimæ vel terrestri aliquem præponit, hoc velut omnibus dicere videri, ut secutè cum eo quem præponit, contrahant.

DE NOXALIBVS ACTIONIBVS,

TIT. VIII.

Quemadmodū ex cōtractu seruorum, cum dominis agitur, Ita & ex delicto seruorum domini tenentur. Nam si rerum mearum aliquam seruus tuus furto abstulit, aut vi rapuit, vel si damnum mihi intulit, aut iniuria me affecit, noxalis mihi datur tecum actio. Liberum autē tibi est noxali actione condemnato, vel quod mea interest præstare, vel seruū noxæ dedere. Noxa dicitur corpus ipsum quod nocuit, quoniam seruus nocuit. Noxia vero ipsum maleficium vocatur, veluti furū, damnum, rapina, iniuria. Est autem id summa ratione introductum, ut dominus noxali actione cōdemnatus, seruū illi in quē deliquit, possit dederet. Quoniam iniquum erat, nequitiam seruorum vltra corpora ipsorū dominis dānosam esse. Noxali igitur actione serui mei nomine condemnatus, in nullo alio inuitus lædor, quā ut eum noxæ dedā. Nā delicti æstimationem inuitus non cogor soluere.

¶ Porro quum semel actori seruū, qui deliquerat, noxæ dedidi, à noxali iudicio liberor, in perpetuū dominio eius in accipientem translato. Neque enī dicimus, si seruus vel operis suis atque ministerio, delicti æstimationē ei in quem deliquit præstiterit, vel nūmos alicunde cōparatos, illi dederit, ad veterem dominum eum redire. Verum Prætorem adire debet, & ei rem omnē exponere, atque ita vel inuito eo, qui noxæ ipsum accepit, à Prætore mittetur. Constitutæ sunt autem noxales actiones

aut

aut legibus aut edicto Prætoris. Legibus, vt furti.
Hanc enim lex Duodecim Tabularum inuenit:
item & damni iniuria, hanc enim introduxit lex
Aquilæ. Edicto Prætoris, vt noxalis iniuriarum,
& noxalis vi bonorum raptorum.

¶ Regula est nobis à veteribus per manus tradita,
qua sic dicimus. Noxa caput sequitur. Ea maxime
spectatur his in casibus. Seruus tuus res quæ
dam mihi furto subtrahit. Quandiu in tua potestate
est, habeo tecum noxalem furti actionem.
Quod si ad alium translatus sit, cum eo noxali age
tur. Sin verò manumissus fuerit, directam habeo
cum ipso furti actionem, & noxalis perimitur.

Sed & per contrarium, actio quæ prius directa erat,
noxalis fieri potest. Velut: Aliquis quum liber es
set, furtum mihi fecit. Is postea seruus factus est,
quoniam fortè (vt supra Libro primo diximus)
ad præcium participandum vendidit se permisit,
& seruus tuus factus est, actio furti tecum noxalis
esse incipit, quæ prius directa fuerat.

¶ Seruus meus mihi furtum fecit: nulla nascitur
actio: Nam inter dominum & eum, qui in potestate
eius est, nulla esse potest obligatio. Quod
si aut in potestatem alterius seruus peruenerit, aut
manumissus fuerit, neque cum ipso iam manumisso
neque cum eo in cuius potestate est, agere possum.
Quoniam actio, quæ ex delicto ipso non nata est; *
quia seruus qui furtum commisit, in mea potestate
esset: ex eo nunc nasci non potest, quod is qui
furtum commisit, de potestate mea exierit. Adeo
autem id verum est, nullam inter seruum et dominum
obligationem posse consistere, vt si alienus
seruus furtum tibi fecerit, et ea ex re furti actio tibi
nata sit, ac deinde is in tuam potestatem venerit, actio
furti iam nata extinguitur, idque per regulam quæ
Dd i dicimus

LIB. III. INSTIT.

dicimus, Rem quāq; quum in eum casum venerit
 à quo initium capere non poterat, extingui. Porro
 quoniam nulla nascebatur tibi actio, quum is eo
 tempore furtum fecisset, quo in tua potestate erat,
 ideo & quum in tua potestate esse cœperit, actio
 iam nata perimitur. A deo autem extinguitur actio
 hæc quum postea tu serui dominus factus fueris,
 vt neq; si de potestate tua exierit, agere iam eo no-
 mine possis. Quomodo enim, cum extincta sit
 actio? Iam sæpe enim à nobis dictum est, domi-
 num cum seruo nullam actionem habere posse.
 Quemadmodum nec dominus si quid in seruum
 admiserit, veluti quod iniuria aut verberibus eum
 affecerit, vlla ei teneri potest actione, neq; si seruus
 in quem id commissum est, vel manumissus fue-
 rit, vel in alterius potestatem venerit.

¶ Has autem noxales actiones, veteres & in filiis
 filiabusq; familias admittebant. Verum posterior
 hominum cōuersatio, & viuēdi inter sese ratio, ne-
 ritò ac rectè huiuscemodi asperitatem eiecit et con-
 tempsit, ac penitus à communi vsu explosit. Quis
 enim sanæ mentis sustineat filium suum, & magis
 filiam noxæ dedere, vt pœnè in corpus suum pa-
 ter qui hæc patitur, magis quàm filius, periclitetur?
 In filiabus verò & pudicitia fauor, curaq; rectè id
 ex communi vita exclusit. Et ideo placuit, vt tan-
 tum in seruos, noxales actiones proponerentur.

Quum et veteres iuris ciuilibus Interpretes,
 sæpius id dixerint: Liberas personas,
 quæ alieno iuri subiectæ sint, ex
 suis delictis conueniri, & pecuni-
 ariter puniri posse: nec secū
 dū vetera Iura noxę des-
 dendas esse.

Si quis

Si quadrupes pauperiem fecisse dicatur.

Tit. IX.

Animalium quoque rationis expertium nomine, que damnum dederint prodita sunt noxales actiones. Verum furti quidem noxalem actionem, aut vi bonorum raptorum, vel iniuriarum dicere non possis, locum eorum nomine habere. An ergo noxalis actio ex lege Aquilia locum habeat? Et dicimus, nequaquam. Quoniam in ea, damni iniuria dati questio versatur. Iure autem & iniuria quid facere ab animo, qui iudicium habeat proficiscitur. At animalia rationis expertia, & bruti iudicio omni carent. Quid ergo est? Et ex lege Duodecim tabul. in iis prodita est noxalis actio. Contra dominum igitur noxali actione ex lege duodecim Tabul. agitur. Si brutum ergo animal tuum, aut per lasciviam aut per feruorem aut per feritatem, pauperiem fecerit, id est, damnum mihi dederit, noxali actione tecum agam ex lege Duodecim Tabul. Quod si quis conuentus animal pro noxa dederit, proficiscitur et ei ad liberationem. Sic enim eadem lege duodecim Tabul. cautum est, Veluti, cum equus calcitrosus esset, calce in aliquem reiecto, nocuit ei. Est autem huic noxali actioni ex lege Duodecim Tabul. locus in iis animalibus, quae contra naturam suam ferocientia, aliquem laeserunt. Nam si nativa & a natura insita sit feritas, cessat actio legis Duodecim Tabul. Itaque si versus fugerit & aliquem laeserit, noxali actione is qui dominus eius erat, non tenetur. Ideo autem dixi, Qui dominus erat, quoniam versus, quum fugerit, naturalem libertatem recipit, & in bonis cuiusque esse desinit. Porro Pauperies dicitur damnum, sine iniuria datum: quod vel maxime in brutis animalibus contingit. Neque enim potest animal brutum, quod sensu careat, malum aduersus

LIB. III. INSTIT.

quenquam consilium inire. Et hæc quidem, quantum ad noxalem actionem pertinet.

¶ Etenim sciendum est, Ædiles edicto suo prohibere. Ne quis omnium, canem, aprum, vrsum, aut leonem eo loco habeat, quâ vulgo iter fiat. Quod si quid aduersus ea factum fuerit, & per hoc libero homini nocitum sit, tanti dominus bestię condēnabitur, quantum bonum & æquum ei cuius erit notio videbitur. Sin autem aliud quid læsum fuerit, veluti seruus aut equus meus, vel aliud quoduis animal, cuius ego sum dominus, duplum dani quod datum erit, dominus bestię præstabit, Veluti damnatum quod datum est, est decem aureorum, viginti consequar. Nec vero ædilitiæ actiones tantum, sed etiam noxales in his casibus locum habent. Quonia id regulariter sciendum est. Nunquam in actionibus poenalibus, quæ de eadem re concurrunt, aliam ab alia consumi.

DE IIS PER QUOS AGERE POSSUMUS. Tit. X.

Quum dictum sit de Actionibus: quibus nobiscum ex contractu aut delicto eorum, qui nostri iuris sunt, agere quis potest. Trāseamus nunc ad aliam inspectionem. Et sciendum est, agere nos in iudicio solere aut pro nobisipsis, quod vocatur suo nomine agere: aut pro alijs, quod vocatur alieno nomine. Et alieno quidem nomine agimus, veluti, vt procuratores, tutores, aut curatores. Atque hæc & hodie obtinent. Nam olim id non erat in usu, vt quis alieno nomine ageret, nisi certis quibusdam ex causis. Veluti pro populo quis iudicium suscipere poterat: aut pro libertate, quoniam quum is qui in possessione seruitutis erat, & ad libertatem proclamabat, per seipsum iudicium suscipere non poterat, ne si probatum fuisset seruum esse, is videretur esse iudicij exitus, vt seruus aduersus

aduersus dominum confisteret, ideo alius quispiam pro eo agebat, qui et assertor dicebatur. Ad hæc et pro tutela. Nam sæpe tutore opus habebat pupillus. Et duo aliqui inter se contendebant, vter ipsorum tutor esse deberet. Nec erat dubium, quin alter superior fuerit futurus. Is ergo, qui succumbit, futurum est vt alieno nomine egerit, hoc est, de tutela quæ nihil ad ipsum pertinet, sicut euentus litis docuit. Permissum quoque est lege Hostilia, vt si cuius res qui apud hostes esset, aut Reipub. causa abesset, furto ablatae sint, quilibet eo nomine furti agere possit. Sed & si tutor pupilli ego fuisset, atque eo tempore, quo apud hostes eram vel Reip. causa abesset, furtum aliquis ei fecisset, æquè quilibet furti agebat. Verum, quoniam id non minima incommoditatem habebat, quod nemo alie nomine agere aut excipere actionem posset: Commoti sunt hoc homines, vt per procuratores litigarent. Nã interdum aut morbus aut senectus aut necessaria peregrinatio, itemque alia multa causa, impedimento sunt, ne principalis rem suam in iure exequi possit.

¶ Procurator sic constituitur, si cui mandem, vt pro me litiget, quemadmodum & in mandato diximus: nec vlla certorum verborum prescripta forma opus est. Quibuscumque enim verbis procuratorem constituere possum. Neque etiam refert, absit aduersarius meus, an praesens sit: Plærunquæ enim & ignorante eo procurator constituitur. Denique (vt rem omnem vno verbo concludam) Cuiuscumque causam tuam agere aut defendere permiseris, is procurator tuus intelligitur.

¶ Tutores autem & curatores, quemadmodum constituantur, libro primo exposuimus. Porro (vt aliquid obiter foris assumam) sciendum est pro-

curatorem si actor est, ita agere solere. Si apparet aduersariū, Titio, cuius procurator sum dare oportere, Condemna eum Iudex. Et intensionem quidem siue initiū actionis ex persona domini sumere, condemnationem verò in sese vertere, Quòd si quis vt procurator conuenitur, sic eum qui agit, dicere debere. Si apparet Seium decem aureos dare oportere, condemna Primum procuratorem eius in decem aureos.

DE SATISDACTIONIBVS. TIT. XI.

Nunc de Satisfactionibus, quas Græculi nostri *inavodloicis* vocant, dicere necesse est: quæ causæ eius, quæ in iudicio vertitur, nomine, aut ab actore aut à reo præstantur. Atq; illud cum primis inter ipsa procemia sciendum est. Alium apud veteres fuisse harum satisfactionum modum, & alium nunc in vsu versari. Quoniam is quicum in rem agebatur, cogebatur olim satisfactionem præstare: qua promittebatur, si victus rem de qua quæstum erat, non restitueret, neque litis æstimationem solueret, liberum actori fore, vt cum ipso aut cum fideiussoribus eius ex stipulatu ageret. Appellabatur autem satisfactio hæc, Iudicatum solui: Porro vnde id nominis sit sortita, facile est intelligere. Quoniã sic stipulabatur actor. Promittis mihi soluere, quod Iudicatum fuerit? Idq; quum quis suo nomine in rem conueniebatur. Ac multo etiam magis, Si quis alieno nomine actionem in rem excepisset. Nam hunc satisfactum Iudicatum solui necesse erat: propter regulam Iuris qua dicimus: Neminem sine satisfactione alienæ rei idoneum defensorē intelligi. Et hæc quidem in reo. Porro is qui in rem agebat, Si suo nomine agebat, nullam satisfactionem præstabat. Quomodo enim ab eo, qui ipse dominus erat, postulari potuisset, vt satisfactum, ratam rem dominum habiturum

rum? Sin vero alieno nomine agebat: præstare debebat satisfactionem, quæ dicitur, Ratham rem dominum habiturum: quæ dicebat fore, vt dominus litis, ea quæ ipse egisset rata & firma haberet. Periculum enim erat, nequando dominus adesset, & diceret non ex voluntate sua procuratorẽ egisse, atq; ab initio iisdem de rebus experiretur, ac idem eadẽ de causa secundo impeteretur. Tutor quoq; & curator equè satisfactionis onere grauantur, vt edicti verba ostendunt. Interdum tamen agentibus iis satisfactio remittitur, Quod ita intelligendũ est, si hoc constat, & in confessum venit, an constituti ac creati sint, hoc est, an hic tutor, & ille curator sit. Et hæc quidem de iis qui in rem agebant. Quum vero in personam aliquis agebat: Ex parte actoris, eadem obtinebant, quæ diximus in actione, qua in rem agitur: hoc est, dominus nullam præstabat satisfactionem: procurator vero cauebat, dominum ratam rem habiturum. Similiter & tutor aut curator, si hoc erat dubium, an tutor aut curator esset. Ex latere vero eius qui conueniebatur, si quis alieno nomine actionem in personam excepisset, omnino cogebatur ad satisfactionem: propter prædictam Iuris regulam, qua dicere solemus, Neminem in aliena re sine satisfactione idoneum defensorem credi. Sin autem quis suo nomine actione in personam conuentus esset, Iudicatum solui satisfacere non erat necesse.

¶ Et hæc quidem sic apud Veteres in vsu erant. Hodie vero alius ordo hisce in rebus obtinet. Quoniam siue in rem, siue in personam cum aliquo suo nomine agatur, nullam satisfactionem pro litis æstimatione dat. Sed pro sua persona fideiussorem præbet, qui promittat, in iudicio reũ vsq; ad terminum litis permanfurum, Interdum vero ne fideiussorem

LIB. III. INSTIT.

forem quidem dat, sed suæ promissioni committitur, iurando, in iudicio se permansurum, nec inde discessurum: quæ & Romano more Iuratoria cautio vocatur, hoc est, vt dicam Græcè, Ἰεομοσία. Sepe etiam & sine Iure iurando nudam repromissionem emittit. Et hæc omnia secundum qualitatem personæ quæ rei sustinet partes, procedere consueuerunt. Sic itaq; is quicum suo nomine agitur, modò satisfactionem, modò iuratoriam cautionem, modò nudam repromissionem emittit.

¶ Quòd si aut is qui agit, aut is quicum agitur, procurator est: Tunc ex latere actoris præstanda est satisfactio Ratam rem dominum habiturum: nisi aut mandatum sibi à domino factum, cum professione apud acta ostendat esse, aut præsens litis dominus, in iudicio procuratoris personam confirmet, dicendo: Hunc ego pro me constituo. Eadem forma obseruanda, si aut tutor aut curator per aliū agat, veluti per eū qui actor vocatur: aut aliæ personæ iis similes, quæ alienarum rerum administrationem receperunt. Multæ enim sunt species curatorum vt & nosti & adhuc disces. Et hæc quidem in actore. Sin autem cum aliquo agitur: Tunc si præsens procuratorem constituere paratus est, Post id facere scilicet, aut ipse in iudicium venire, & personam procuratoris sui approbare, solitis interpositis stipulationibus de satisfactione Iudicatum solui, quæ ab iis, qui illam præstant, consueuerunt exigi. Ad hæc & illud domino permissum est, vt extra Iudicium fideiussoriam repromissionem exponat, per quam sui procuratoris fideiussor fiat: omnes clausulas stipulationis iudicatum solui promittens: hoc est, procuratorem in Iudicio permansurum, et vsq; ad finem litigaturum, ac quod iudicatum erit, soluturum. Simul & bona sua per hanc repromissionem,

tionem, hypothecæ obligas, siue in Iudicio, siue extra Iudicio hæc cauerit: ita vt & ipse & hæredes eius, hoc nomine teneantur. Alia insuper satisfactio ne vel repromissione præstanda pro persona eius quicum agitur, (Nam, vt ex iis quæ paulò ante dicta sunt patet, de seipso aut satisfactio nem præstat, aut repromissionem emittit) qua ita cauebit actori, vt eum hoc nomine securum reddat, illum eo tempore, quo ferenda erit sententia, in iudicium venturum: Aut si non aderit, omnia vel à se ipso vel à fide iussore præstitum iri, quæ in condemnatione continebuntur, nisi forsitan ea per appellationem fuerit facta irrita.

¶ Quòd si contingat, vt principalis reus ob quamlibet causam præsto non sit, sed alius quispiam volens absentis defensionem subeat, (nulla differentia inter actiones in rem vel in personam introducenda) citra impedimentum vt defensor admittendus est. Sic tamen vt satisfactio iudicatum solui, & caueat actori, à se quod iudicatum erit, solutum iri. Idcirco propter veterem & sepe iam à nobis adductam Iuris regulam, Qua dicimus, neminem sine satisfactio ne, alienæ rei idoneum defensorem intelligi.

¶ Verum omnia hæc multo clarius perfectiusque ex Iudiciorum, quæ multa quotidie inter homines existunt, vsu & ex rebus ipsis percipi possunt.

¶ Porro hanc satisfactio nem & repromissionum formam non in hac tantum Regia Vrbe, sed in omnibus suis Prouinciis Imperator noster Sanctissimus obtinere voluit. Etiam si forte aliqui per imperitiam aliter vtantur. Quoniam illud necessesse est, vt omnes prouinciales, Cæput ciuitatum omnium, hoc est, Regiam hanc Urbem sequantur.

LIB. III. INSTIT.

DE PERPETVIS ET TEMPORALIBVS ACTIONIBUS, & quæ ad hæredes & in hæredes transeunt. Tit. XII.

Actionum alia ex Iure Ciuili descendunt, alia à Prætoꝛe inuentæ sunt. Quum autem dico, ex Iure Ciuili, Id intellige, siue ex lege aliqua, siue ex S. C. siue ex constitutione Principis prodita sint. Et hæc quidem perpetuò solebāt competere. Ita enim id vetustissimo iure comparatum erat. Sed constitutiones Principū, quæ post editæ sunt, tam in rem quàm in personam actionibus, certa tempora dederūt. Quæ vero à Prætoꝛe inuentæ sunt, plerumque sunt annales: Quoniã & ipsum Prætoꝛis edictum olim tantum vsque ad annum valebat. Sunt tamen quædam prætoꝛiæ actiones, quæ perpetuo competant. Id est, vsque ad tempora principum constitutionibus statuta. Hæc autem sunt eæ, quas bonorum possessori pollicitus est, & aliis qui hæredis vicem obtinent. Satis enim nouisse te arbitror, Bonorum possessorem, Successorem prætoꝛium esse: quem Ius Ciuile nesciat, Quicquid ut libro tertio diximus, oblique & experiatur & conueniatur. Quoniam igitur actiones, quæ ciuilibus successoribus dantur, hoc est hæredibus, perpetuæ sunt: Porro & bonorum possessor, & quiuis alius, qui hæredis instar obtinet: quod genus est is cui ex S. C. Trebelliano hæreditas restituta est, per fictionem sibi hæredis nomen vindicant: Ideo ut per omnia fictio hæc vera esset, necessarium esse visum est, ut quemadmodum actiones quæ hæredibus competunt, ita & eę quæ bonorum possessoribus dantur, perpetuæ essent. Sed & furti manifesti actio quauis prætoꝛia sit, perpetua tamen est. Quoniam absurdissimum id erat & iniquissimum ut anno circumscriberetur. Sed dixerit hic aliquis mihi, Atqui & lex duode-

eim Tabularum furti actionem nouit: Quomodo
 tu igitur eam Prætoriam uocas? Verum hæc est
 responsio, Lex duodecim Tabularum quum furti
 actionem daret, capitalem in furem pœnam consti-
 tuit, Prætor uero pecuniariam. Quoniam ergo Ius
 quod ex lege duodecim Tabularum uenit, propter
 asperitatem, explosum est, & magis Iure Prætorio
 utimur: (Iustum enim erat, ut qui in pecunia læsis-
 set, & in pecunia plecteretur) Ideo Prætoriam fur-
 ti actionem uocamus. Hanc quoque ob causam per-
 petuam esse placuit. Quoniam iniquum putauit
 Prætor, ut in utroque furibus auxilium ferret, simul
 & pœnam quæ capitalis erat, in pecuniariam uer-
 tens, & actionem quæ perpetua fuisset, annalem fa-
 ciens. Quod igitur ad actionis perpetuitatem atti-
 nebat, id in suo habitu statumque reliquit.

¶ Porro non omnis actio, quæ aut nobis compe-
 tit, aut contra nos datur, siue Iure Ciuili, siue à Præ-
 tore: etiam hæredibus aut contra hæredes datur.

Et (ut rem quam simplicissime exponam) Actionum
 aliarum ex delicto nascuntur, aliarum ex contractu. Quæ
 ex delicto dantur, contra hæredes non transeunt.

Est enim certissima Iuris regula, qua dicimus: Actio-
 nes pœnales ex delictis in hæredes non dari. Velu-

ti furti, uel honorum raptorum, iniuriarum & legis
 Aquiliæ. Sed hæredibus hæc competunt, excepta

actione iniuriarum, & si qua est alia huic similis,

ueluti actio in factum, quæ tunc competit, quum
 sine uenia patronus in Ius uocatus est. Et ratio qui-

dem in promptu est. Nam quoties delictum, fortu-
 nas eius qui moriturus erat, minuit: tunc & hæres
 ut qui læsus & ipse sit, agere ex delicto poterit.

Quod accidit in actione furti, uel honorum raptorum,
 legisque Aquiliæ. Actionem enim Iniuriarum
 quum iniuria, quæ mihi illata est, nullum fortunis

LIB. III. INSTIT.

in eis damnum attulerit, merito hæres vt qui non & ipse sit legus, nõ habebit. Idem est & in illa in factum actione. Actiones vero quæ ex contractu nascuntur, citra impedimentum & hæredibus & in hæredes dabuntur. Videas tamẽ interdum, vbi nec actio ex contractu in hæredes detur. Nam si rem aliquã apud te deposuerim, ac deinde dolo tuo vel omnino interuersa fuerit, vel deterior facta, nec inde emolumentum aliquid ad heredem tuum peruenerit, actione depositi non tenebitur. Et tamen depositum, contractus est, Pœnales autẽ actiones (quas supra diximus in hæredes non transmitti quasdam etiã ad hæredes non transire) si viuus principalibus contestata fuerint, citra impedimentũ & inter hæredes exerceruntur.

¶ Iis quæ de Iudiciis dicta sunt, & illud necesse est addere. Si is quicum agitur, bonam fidem agnoscens actori satisfecerit, Id est, aut id quod debet, aut rem quæ ab eo petitur, reddiderit, nihil opus est eum propterea condemnari, quod lis cum eo contestata sit. Sed pudori eius ignoscimus, & absolutionem eum dignamur: quauis accipiendi iudicij litis contestandæ tempore in ea causa fuerit, vt damnari deberet. Et hoc illud scilicet est, quod vulgo iactatur: Omnia Iudicia esse absolutoria. Hoc est, permissum est Iudici ante condemnationem reum, qui bonam fidem agnoscat, ab actione liberatum dimittere.

DE EXCEPTIONIBVS. TIT. XIII.

¶ Quum dictũ sit de actionibus: Consequens est, vt & de exceptionibus dicamus, quæ defendendorum eorum gratia quibuscum agitur comparatae sunt. Et quid est exceptio? Est Iudicialis quaedam allegatio reo competens, aduersus actionem quæ Iure quidẽ Ciuili efficax sit, sed natura in quas

quas vires habeat. Veluti (vt rem exemplo ostendam) Metu tibi iniectio, curauit: vt promitteres mihi te daturum centum aureos. Aut dolo aggressus, eò te illectum perduxit, vt promitteres aliquid. Aut etiam per errorem quum debere te putares, promissisti ea mihi stipulanti, quæ mihi credebas deberi.

Quauis stipulatio vim suam explicuerit, obligationemq; verborum pepererit, & actionem quæ ex ea nascitur: vt ego iam efficacem tecum habeam ex stipulatu actionem, aut etiam certi conditionem: tamen quia iniquum est, vt quod non debeas, id propter regulas Iuris soluere cogaris: Ideo mihi ex stipulatione agenti, exceptionem oppones: Si non per metum promissi. Aut, si non per errorem dare tibi spopondi. Ecce actio Iure Ciuili valebat: sed quoniam natura iniquum erat vt valeret, data est tibi exceptio, qua te ipsum iuuare possis. Hæc autem exceptio erroris, in factum dicitur: quia *δινηματικὸς*, id est, narratiue opponitur.

¶ Opponi solet exceptio & illa in specie. Centum à me aureos mutuo rogabas, Promissi id facere. Tu igitur priusquam pecuniam exhiberem, literas stipulationis mihi dedisti. Quibus acceptis, recepi me facturum, vt postridie tibi pecunia numeraretur: Nec feci tamen. Post hæc, temporis aliquantum præterit. Ego quum scirem efficacem esse stipulationem, conditione tecum agere cœpi, velut ex stipulatione propter exactam strictamq; iuris rationem.

Verum quoniam iniquum est condemnari te, vtpote te non sequuta numeratione: exceptio tibi dabitur, quam Iurisperiti vocant pecuniæ non numeratæ. Et olim quidem exceptio hæc vsq; ad quinquennium opponi poterat, sed hodie (vt supra lib. 3. diximus Tit. xxi. quum de literarum obligatione ageremus) constitutio Imperatoris nostri ad biennium

LIB. III. INSTIT.

eam coangustauit. Atque ita si intra biennium agam, exceptio mihi obstabit: eo vero exacto, exceptio reo non dabitur.

¶ Huic & illa species similis est. Centum tibi aureos mutuo dedi. Post tempus aliquod conuenit, ne quod mihi deberes, peterem. Pactum hoc ipso iure conditionem non perimit, quoniam stricti Iuris est actio. Sed adhuc Iure civili obligatus manes. Quoniam ergo et efficax mihi est conditio, recte expecto, si apparet te dare oportere: Et tamen iura nature lædo, pactioibus meis aduersans, ac modo remittens, nunc iterum petens: Pacti exceptio mihi obstabit.

¶ Centum mihi aliquis aureos debebat. Petere ab eo coepi, quod mihi debebat. Negauit ille se quicquam debere. Iusurandum ei detuli. Iurauit se nihil debere. Nihilominus salua & efficax mihi est conditio. Quemadmodum enim pactum, ita & Iusurandum, actionem ipso iure non extinguit. Verum, quoniam absurdum est, ut ego cum eo agendo, de periurio ipsius quaeram, iusurandi exceptio mihi obstabit. Quoniam dicet is, quicum agetur. Si non iurauit, nihil me tibi debere. Non solum autem in actionibus in personam, sed & in actionibus in rem exceptiones opponi possunt. Veluti, Tenebas rem, quae ad me pertinet: Persequi eam abs te volui. Tu vero tuam esse asseuerabas. Iusurandum tibi detuli. Iurasti te esse dominum. Si deinde ego tecum in rem agere coepero, (Nam adhuc actio mihi comperit, quoniam Iusurandum dominium meum non extinxit:) ex æquitate naturali, exceptio Iusurandi mihi obstabit.

¶ Actio mihi aliqua tecum erat in rem an in personam. Agere hac institui. Et victus sum, siue quod Iudici obreptum fuerit, siue quod Iudex male pronunciauit.

nunciauerit. Non est dubium, quin actiones mihi efficaces maneant: Si tamē iterum pētere cōperō, exceptione rei iudicatę submouebor.

¶ Atq; hactenus quidem, Species quasdam et exempla enumerasse sufficiat, ex quibus exceptiones nascantur. Porro sunt & alię multę ac varię causę, quę exceptiones admittant. Sed eas plenius perfectiusq; ex digestis seu Pandectō discemus. Enim uero illud sciendum est, Exceptionum alias ex legibus, alias ex iis quę legis vim obtinent, vt ex S. C. aut Principum constitutionibus, Alias item a Prętorē inuentas esse.

¶ Omnium autem exceptionū, quādam perpetuę sunt, quę & peremptorię dicuntur: Alię temporales, siue dilatorię. Et peremptorię sunt, quę in perpetuum obstant aētori, & semper actionem perimunt, quia scilicet vires actionis resoluant. Talis est doli exceptio, & quod metus causa, & pacti conuenti, quum ita conuenit ne vnquam a debitore, quod mihi deberet peterem. Temporales autem sunt, quę ad certū tempus obstant: qualis est temporarij pacti exceptio, quū scilicet conuenit, ne vsq; ad quinq; annos debitum peterem: Quoniā intra tempus hoc, obstat mihi exceptio, sed eo exacto, extinguitur: Itaq; si intra annum (vt dictum est) agere velim, obstat mihi predicti pacti exceptio, aut alia quęuis similis. Atq; ideo actionem in quinquenarium differre debeo, & post tempus agere. Nam inde dilatorię dicuntur, q̄ rem differant. Dilatio enim ab eo quod est differre, vocata est. Quod si intra tempora quinq; annorum agere pergā, ita mecum in animo rationem subducens, Si illum præcipitem dare ante diem & Iudici obrepere potero, iam inde confestim, id quod mihi debetur, consequar; Sin vero temporarij il-

LIB. III. INSTIT.

lius pacti exceptio mihi obstabit, necesse erit omnino, ut post quinquennium consequi liceat. Qui apud sese huiusmodi cogitationem instituet, non recte sibi videtur consultum ire. Nam intra tempora submouebitur per exceptionem pacti, & post tempora, si pergat agere, habebit aduersum se exceptionem rei Iudicatæ, quæ quidem peremptoria est. Nam illud in vniuersum sciendum est, per exceptionem dilatoriam, quæ semel opposita efficax fuerit, hoc est, actorem à iudicio repellere poterit, peremptoriam exceptionem acquiri. Hunc igitur in modum totam litem actor amittit.

¶ Sed olim hæc in usu fuerunt. Hodie vero Imperator noster Sanctissimus tam iniquæ huic subtilitati locum esse noluit. Sed constituit, ut qui aut ita stipulatus est, post quinquennium mihi dare spondes: aut qui mutuū dedit, & pactum deinde cum debitore fecit, ne intra quinque annos id ab eo peteret: si ante quinquennium vel stipulationi insertum, vel in pactum deductum agat: locum in eo haberet Zenonis constitutio, quam de iis edidit qui tempore plus peterent. Hac autem ita cauetur, ut qui tale aliquid deliquit, & ante triennium forte, quam quinquennium exiret, quod vel in stipulationem deductum vel pacto indultum fuerit, agitur: nihil inde consequatur emolumentum, sed aduersus eum induciæ duplicentur, & ipse sexennium expectare cogatur. Sed et, ut quum agere peracto sexennio volet, ita suū actor recipiat, si impensas ac sumptus, quos is qui ante tempus conuentus erat fecerit, ei restituerit. Hoc enim modo prudentiores facti creditores, inducias quas ipsi dederint, non tam facile contemnent.

¶ Dilatoriarum autem exceptionum, aliæ ex re, aliæ ex persona nascuntur. Et ex re quidem, ut temporarij

rarij pacti exceptio. Ex persona vero, vt procura-
torie. Veluti, si quis per militem aut sceminam age-
re velit, exceptione submouebitur. Nā miles, quū
totum se debeat armorum studio et exercitio dare,
ne pro patre quidē aut matre, imō neque pro vxo-
re, quanuis sacrum haberet rescriptum, procurato-
rio nomine agere potest. Pro se vero agere nō pro-
hibetur. Nam id legibus, quæ de re militari latae
sunt, non repugnat.

¶ Sunt & aliæ dilatoriae exceptiones, quæ ex per-
sonis nascantur: eaq; procuratoribus ex causa in-
famiae opponi solent. Porro quid id sit, dicere ope-
ræ precium est. Tu vero hæc habe in modum cuius-
dam præiudicij inspectionis. Si quis aut depositi aut
iniuriarum condemnatus fuerit, infamis sit. Is au-
tem cui infamiae nota iniusta est, multis afficitur
pœnis. Nam neq; in Senatum allegi, neq; Decurio
creari, neq; militiæ nomen dare, neque aduocatio-
nes subire, neque procurator cuiusquam esse, neq;
si agat, procuratorem constituere potest: Suam ta-
men litem per se non prohibetur persequi. His ita
inspectis, vide nunc deinceps rem quam agimus.

Volebam tecum agere. Infamem aliquem, procu-
ratorem constitui, aut quum is integræ famæ esset,
ego infamis eram. Infamiae exceptio obstabit.

Dicet enim is cum quo agetur. Si tu procura-
tor non infamis es, aut certe nō ab infami datus es.

Et est hæc exceptio dilatoria ex persona nascens.

Facile est autem dilatorias has exceptiones effuge-

re. Nam si dixerit reus infamem esse procuratorē:

possum eo submoto aliquem integræ famæ consti-

tuere, aut per me ipsum litigare. Sin autem dixerit,

Infamem esse qui procuratorē dederit: Id vitabo,

si procuratorem missum faciam, & ipse in causam

Ee 2 descen

descendam. Nam qui infamia laborat, quãuis procuratorem non constituat, tamen per sese agere potest. Quod si actor hac exceptione contempta, ita secum in animo suo cogitet, Siue fefellerò ac causam vicero, siue opposita exceptione illa, per me ipsum egero, Omnino consequar id, quod mihi debetur, seipsum planè decipit. Nam si deinde agere cœperit, peremptoria rei iudicatæ exceptione submouebitur. Idq; propter regulam iam tibi traditam, qua dicimus: Per exceptionem dilatoriã quæ semel opposita efficax fuerit, peremptoriã exceptionem acquiri. Verũ hæc quæ de infamia dicta sunt, olim procedebãt: Sed hodie, quum hæc frequenter in Iudiciis nõ versentur: ne fieri quidẽ videtur posse, vt aliquid de infamia quæ procuratoribus obici posset, propter desuetudinem eius tractemus aut quæramus. Nam et illud absurdum esse visum est, dum de personarum conditione altercamur, ipsius negocij disceptationem longius differre.

DE REPLICATIONIBVS. TIT. XIII.

Quemadmodum actionibus quæ Iure quidam Ciuili efficaces sunt, sed ex æquitate naturali iniquè nocēt, exceptiones opponi solent: Ita et exceptionibus quæ reuera quidẽ validæ sunt, sed ex æquitate iniquæ putantur: allegatio quædam ab agētibus opponitur, quæ replicatio vocata est. Ac inde nomen habet, q̄ per eam replicatur ac res soluitur vis exceptionis: nempe à replicando. Prædicta autem tractari possint tali in specie. Pactum cum debitore meo feci, ne quod mihi deberet peterem. Post tempus aliquod quum debitor factus esset ditior, aut quum ego id exprobrassem vel alius quispiam, pactum mecum iniit, quo mihi permisset pristinum debitum petere. Si nunc ego post secundum hoc pactum, cõdictione aduersus illum ad ea quæ

quæ mihi debentur experiar, atque ille pœnitentiã ductus pacti exceptionem mihi opponat, sic dicendo: Si pactum amplius non petendi non fecisti: prima facie, pactum hoc multum videtur petitionem meam lædere. Nam reuera ita conuenit, & nihilo minus verum manet, Nam per secundũ pactum, prius ipso iure sublatum non est. Sed quoniam ini-
 quum est, creditorem excludi: ex secundo pacto datur ei replicatio, in qua sic dicet: Si posterius inter nos pactum factum non est, quo mihi petendi facultas data sit. Porrò quemadmodum exceptioni opponitur replicatio, ita et replicationi quæ prima facie iusta est, sed ex æquitate naturali iniquè nocet, alia quædam allegatio à reo opponitur, quæ duplicatio vocatur. Veluti pactum amplius non petendi tecum feci. Deinde posteriore pacto conuenit vt petere possem. Tertium pactum sequutum est, quo debitum tibi iterum remisit. Quòd si & duplicatio aliquã ob causam iniquè noceat, alia rursus allegatione opus est actori, vt ea adiuetur, quæ dicitur triplicatio. Harum autem exceptionum vsum et vterius interdum quàm diximus, varietas negotiorum producit. Nam & triplicationi, quadruplicatio opponi potest. Sed omnia hæc & alia facilius ex latioribus digestorũ voluminibus cognoscisci poterunt.

¶ Exceptiones autem, quibus principalis debitor vti potest, plerunq; & fideiussor opponit. Meritò, quoniam quod à fideiussore petitur, id ab ipso debitor peti videtur. Nam fideiussor quum soluerit, mandati actionem aduersus eum habebit. Quæ ratione, si cum debitor pactum fecerim ne ab eo peterem: exceptio pacti cõuenti & iis dabitur, qui pro ipso obligati sunt, perinde atque si expresse dixissem, Ne à vobis quidem petam, quod mihi de-
 betur.

LIB. III. INSTIT.

betur. Sunt tamen exceptiones quædam quæ non æquæ fideiussori ac debitori competât. Veluti, Mutuum dedi Primo, & Secundum fideiussorem accipi. Primus quum nihil haberet, vnde ego meum consequi possem, bonis suis cessit. Si cum eo velim agere, habet is exceptionem quam mihi opponat, * sic dicendo: Si bonis non cessi, & ita me iudicio potest excludere. Verum exceptio hæc, fideiussores ipsius non iuuabit: hac maximè de causa. Quoniam am qui fideiussorem à debitore suo accipit, eam ob rem præcipue accipit, vt sibi rebusq; suis consulat, nempe vt si contingat debitorem soluendo non esse, regressum habeat ad eos qui pro illo fidem suam obligarunt. Quod si & fideiussori dederimus exceptionem cessionis, futurum est, vt non admodum bene rem meam gessisse videar accipiendo fideiussores.

DE INTERDICTIS. TIT. XV.

Q VI de Actionibus, Exceptionibusq; & Replicationibus disserat, consequens est vt & de Interdictis disserat, siue de actionibus quæ vice interdictorum exercentur. Sed & is qui de Interdictis disputat, scire debet, quando de possessione loquatur, & quædo de quasi possessione. Et possessio quidem est, Corporalis rei detentio. Quasi vero possessio est, Incorporalis rei vsus. Et corporalis quidem res est, veluti fundus, ædes, & quæcumque iis similia sunt. Incorporalis vero, vt vsusfructus, seruitus, & si qua talia. Quum igitur inter duos aliquos de possessione aut quasi possessione controuersa est, Prætores ad eunt, ac totam rem ei exponunt. Quoniam in huiusmodi controuersis sæpe contingit & cædes fieri, & vulnera infligi, & ad manus veniri. Rem itaque omnem Prætori ordine exponunt. At is quædam verba inter eos pronun-

qd possessio
 scilicet
 qd possessio

pronunciat, non litem dirimens, sed ad pedaneum Iudicem remittens, qui de controuersa ipsorum cognoscat. Dicendū est igitur omnibus in vnum collectis, Quid sit interdictum. Interdictum ergo est, Enunciatum Prætoris inter duos aliquos, qui de possessione vel quasi possessione contendunt emissum, facti quidem speciem causamq; non incidens, sed quomodo de ea iudicandū sit, Iudicem regens. Hæc autem verba dicit Prætor, aut vt prohibens, aut vt iubens quid fieri. Porro Interdictis vel maxime locus est in possessione. Ideo autem dixi, Maxime, quoniam interdum & de possessione questio non mouetur, & interdictum tamen competit.

¶ Summa Interdictorum diuisio est hæc. Quod Interdictorum alia sint prohibitoria, alia exhibitoria, & alia restitutoria. Et prohibitoria quidem sunt, quibus aliquid fieri Prætor prohibet. Veluti, Minas aliquis iactabat aduersum me, quasi ingressurus, & possessionem quam habebam turbaturus. Ego Prætozem adij, & minas aduersarij exposui, ac sine vitio me possidere dixi. Prætor itaque sic pronunciauit, Sine vitio possidenti vim fieri veto. Sed & interdum aliquis mortuum, cuius ad ipsum cura spectet, in locum aliquem quo ius ei erat inferendi, inferre vult: huic ergo interdictum prohibitorium dabitur, aduersus eum qui prohibere id voluerit. Aut etiam in sacro loco, vel publico flumine ripave eius aliquis opus aliquod molitur, quod per flumen peior fiat nauigatio: Nam & hic prohibitorium interdictum dabitur. Restitutoria autem sunt, quibus restitui aliquid iubet. Veluti bonorum possessori, vt reddatur possessio earum rerum, quas alius quis pro hærede vel pro possessore possidet. Quid vero sit pro hærede aut pro

quid interdictum

LIB. III. INSTIT.

possessore possidere infra discemus. Aut quū possessionem fundi mihi restitui iubet, de qua vi deictus sum. Exhibitoria vero sunt, quibus quid iuret in medium proferri. Veluti fratrem meū apud te occultas, quod dicas eum seruum tuum esse: quum ego de libertate eius agere velim. Aut libertū meū apud te occultas, cui operas ego velim indicere. Aut filium meum (quod sæpe contingit) vel nepotem meum qui in potestate mea sint, apud te occultas, quos ego in medium adduci velim. Sunt tamē qui dicāt ea proprie interdicta vocari, quibus quid fieri prohibet. Ab interdicēdo scilicet, quod denunciare & prohibere significat. Restitutoria vero & exhibitoria, decreta dici: nempe ab eo quod est decernere. Id enim statuere & censere est. Sed tamen obtinuit, ut omnia interdicta appellentur, propterea quod inter duos dicantur.

¶ Altera interdictorum diuisio est hæc. Quod interdictorum Alia habeant vim adipiscendæ possessionis: Quoniam ea petimus, quum adipisci possessionem volumus: Alia retinēde, Alia recuperandæ. Et adipiscendæ quidē vim habet interdictum. Quorum bonorum, quod bonorum possessori accommodatur. Veluti in hac specie. Mortuus est cognatus meus. In bonis huius petij bonorum possessionem vnde cognati. Aliqua ex iis bonis quidam tenebant. In eorum ego possessionem per interdictū Quorum bonorum venire possum. Sed non omnino aduersus quemuis possessorem interdictum hoc mihi dabitur, verum aduersus duos duntaxat, nempe aduersus eum qui pro hærede possidet, & aduersus eum qui pro possessore. Et quis pro hærede possidet? Is qui se hæredem putat. Cur autem sic vocetur, paulò latius dicendum est. Multæ sunt Acquisitionum rationes: Et quot sunt Acquisitionum

num rationes, totidem sunt & tituli. Titulus vero est possessionis causa. Veluti rogo te, vnde hæc rem possides? Et dicis, quoniam mihi donata est: Et titulus est, pro donato. Aut quoniam emi: Et titulus est, pro empto. Aut in dotem mihi data est: Et titulus est pro dote. Aut legata mihi est: Et titulus est, pro legato. Et hic ergo, si quis rogetur, dicet: quoniam hæredem esse me puto, Et dicitur pro hærede. Quis autem pro possessore possidet? Pro possessore possidet, & dicitur: qui vi rapuit aut abstulit: nec ullam possessionis iustam habet causam, Quicquid si rogetur vnde possideat, dicturus sit: Quoniam possideo, & interrogationem in responsionem versurus. Hic igitur pro possessore possidere dicitur: Nec refert, totam hæreditatem an rem aliquam possideat. Ideo autem in interdictione Quorum bonorum, adipiscendæ possessionis potestas versatur, quia ei tantum utile est, qui nunc primum adipisci vult possessionem. Huiuscemodi est & interdictum Saluianum, quod fundi domino datur aduersus colonum, qui ea quæ in fundum illata & inuecta essent, pignori futura mercedis nomine pepigit. Nam si is cessarit in soluendo, aduersus quemuis res coloni possidentem interdictione Saluiano dominus experiri poterit. Si quis ergo nunc primum adipisci possessionem velit, necessaria sunt ei interdicta adipiscendæ possessionis. Sin vero semel adeptus eam amiserit, ad ea interdicta transeundum ei est, in quibus potestas recuperandæ versatur.

¶ Quum dictum sit de Interdictis adipiscendæ possessionis, dicamus & de Interdictis retinendæ possessionis. Huiusmodi autem est interdictum Vt possidetis, & interdictum Vtrubi. Quæ tali ferè in specie locum habent. Euénit, vt ego seruum alium quem nanciscerer, idem præsentem te. Quum ego meum esse

LIB. III. INSTIT.

esse illum dicerem: Tu contra, te eius esse dominū affirmabas. Atq; ita vterq; nostrum ad se trahebat dominium serui. Ad extremum, ego sic loquutus sum. Si tu te dominum esse putas, En ego seruum possideo, In rem mecum agito: Et si probaris, habebis eum. Eadem & tu dicebas. Imò vero ego eū possideo: Et tu potius mecum in rem agito. Initio igitur controuersia coorto de serui proprietate, eò veniendum est, vt de possessione quæramus. Illud enim in primis discerni ac cognosci oportet, Vter reus sit, vter actor. Quoniam neq; ius Ciuile id recipit, neq; naturalis ratio admittit, vt iudiciū procedat, nisi nouerimus, quis petitor sit, & à quo petatur. Potior est autem rei causa, quam actoris.

Atq; ideo plærunque ingentes existunt contentiones de ipsa possessione, vtrius scilicet ea sit. Possessionis autem commodum in hoc est, quod quauis res, de qua agitur, possidentis non sit, interdum tamen causam obtineat, quum videlicet actor probare non potest proprietatem ad se pertinere. Quapropter quū incertum est, actor an reus dominus sit, pro reo fertur sententia. Semper enim quum actor in probatione deficit (Nanq; is onus probandi sustinet) victoria reo paratur.

¶ Hæc igitur duo interdicta, retinenda possessionis sunt. Est tamen nonnihil inter ea differentia: Nam interdictum vti possidetis in rebus immobilibus veluti in fundo aut ædibus locū habet: Interdictū autem vtrubi, in rebus mobilibus.

¶ Is porro Interdicto vti possidetis vincit, q̄ eo tēpore, quo Prætor interdicit, sine vitio fundum possidet, hoc est neq; vi inuasum, neq; clam arreptum, neq; precariò concessum. Sed quauis alteri vim fecerim vt fundum possidetē, aut ab altero clam arri-

puerim

puerim, aut ab altero precario rogauerim possessionem: dum nihil aduersus te huiusmodi commiserim, Vincere te debeo in hoc interdicto. In interdicto autem vtrubi, is vincit, qui maiore parte eius anni (qui retro legendus est) possedit. Veluti septē ego menses possedi, Tu quinque postremos. Ego te vincam. Deinceps ergo tu possessione mihi restituta, actor factus, onere probandi grauaberis. Et ita quidem olim hæc in vsu erant. Sed hodie aliter ea obseruantur: nulla facta differentia inter vtrunque interdictum, quantum attinet ad questionem possessionis. Is enim vincit siue res soli sit, siue mobilis, qui litis contestatae tempore sine vitio possidet. Non amplius igitur parimus vter interdicti reddendi tempore possideat, neque vter maiore parte anni possederit.

¶ Possidemus autem non solum per nosmetipsos, aut eos quos in potestate habemus: verum etiam per alios, qui in potestate nostra non sunt. Quod genus est, qui fundum a nobis conduxit: ac inquilinus, & is apud quem deposui, vel cui commodauimus rem meam. Nam illis naturaliter possidentibus, ego ciuilitate possideo. Et hoc scilicet illud est, quod vulgo dicitur. Possessionem retinere me posse per alium qui nomine meo in possessione sit. Enim verò potest quis animo possessionem retinere, quamuis neque ipse, neque alius quisquam nomine eius in possessione rerum sit: nempe si non ea mente rem reliquit, quod eam aspernaretur, sed quum speraret fore, ut postea ad eam rediret. Nam & ita possessionem videtur retinere. Id autem maxime contingit in agris & praedijs suburbanis: Ab his enim sub hyemis tempore discedimus propter incommodam habitationem, sperantes fore, ut quum tempus inuitauerit eodem reuertamur. Iam primum verò possessionem ad-

LIB. III. INSTIT.

pisci solo animo nō possumus. Veluti Prædia quædam, quæ in illa prouincia sita sunt, mihi vændidisti. Volebas ea mihi tradere, Ego nec accipere ea ex distante terrarum spacio possum : nec aliquem illuc mittere in animum induco, qui accipiat. Dicere ego tibi non potero, Discede à prædiis illis, Quoniam ego ea animo possideo. Nam id fieri non potest, vt solo animo iam primum possessionem nasciscar. Sed possessionem semel mihi corporaliter traditam, solo animo retinere possum. Qui autem sint, per quos acquiri possessio queat, plenè supra Libro secundo exposuimus.

¶ Recuperandæ possessionis est Interdictum vnde vi. Nam si quis vi de fundo aut ædibus meis me deiecerit, opus mihi erit prædicto interdicto: quo possessionem mihi is restituere compelletur: quamuis ego iam antè vi eum expulerim, aut clam in possessionem venerim, vel eam precario ab eo rogauerim.

¶ Et hæc quidem ita tradebant veteres: Sed hodie (vt diximus) Principum constitutionibus cauetur, vt si quis rem suam per vim occupauerit, dominio eius priuetur. Sin vero alienam, simul & eam restituat, & æstimationē eius dependat, ei cui vim fecerit. Porro qui aliquem, de possessione, in qua erat, deiecerit, non solum dicto interdicto tenetur, sed etiam in crimen legis Iuliæ de vi priuata aut de vi publica incidit. Tunc autem locum habet lex de vi priuata, quæ sine armis vis facta est. Si enim cum armis vi de possessione deiecit, lege Iuliæ de vi publica tenetur. Armorum autem appellatione non solum scuta & gladij & galeæ intelliguntur, sed etiam fustes & lapides & omne instrumentū, quod nocere possit.

¶ Diximus interdictorum alia esse prohibitoria,
alia

alia restitutoria, & alia exhibitoria. Deinde fecimus & alteram diuisionem, quum dictum est, alia esse adipiscendæ possessionis, alia retinendæ, et alia recuperandæ. Dicatur nunc & tertia diuiso interdicatorum. Quoniã alia simplicia sunt, & alia duplicia: Et simplicia quidẽ sunt: In quibus actor à reo discretus est, qualia sunt oia restitutoria & exhibitoria.

Quoniam actor is est, qui aut restitui sibi vult possessionem, aut personam quæ celatur, in medium adduci. Reus vero est is, qui aut restituere possessionem aut personam in medium adducere cogitur.

Prohibitoriorum autem interdicatorum alia simplicia sunt, & alia duplicia: Et simplicia quidem sunt, Veluti quum Prætor prohibet in loco sacro, aut flumine publico, ripam eius aliquid fieri. Is enim qui prohibet, Actor est. Qui vero prohibetur, Reus. Duplicia autem sunt, velut, vti possidetis & vtrubi. Porro ideo dicuntur duplicia, quia par vtriusque litigantium in his conditio est: neque quisquam eorum præcipue vel actor vel reus videtur: sed vterque eorum & actoris & rei partes sustinet. Itaque & Prætor in interdicens media quadam Enunciatione usus est, neque hunc neque illum verbis suis actorem faciens. Nam in Interdicto vti possidetis, in hæc verba loquitur. Vti possidetis, quo minus possideatis, vim fieri veto. Nec dixit, Vti possides: ne ad vnum, sermonem suum dirigere videretur. In interdicto quoque vtrubi, his verbis usus est. Vtrubi vestrum seruus ille de quo agitur, maiore parte huius anni fuerit, quo minus is eum ducat, vim fieri veto. Vide quomodo & hic dixerit vtrubi, id est, apud vtrum, neque dixerit, apud te.

¶ Enimvero de ordine & exitu Interdictorum superuacaneum est hodie dicere, Nam quoties extra
ordi

LIB. III. INSTIT.

ordinem Ius dicitur, qualia sunt omnia hodie iudicia, non est necesse interdictum reddi. Sed sine iis iudicia exercentur, vt illi actione loco interdictorum reddita. Sic igitur quisq; intendere consuevit. Instituo aduersus te, vtilem actionem vt ex interdicto Saluiano aut ex Interdicto vnde vi, aut alio quouis.

DE POENA TEMERE LITIGANTIS.
Tit. XVI.

QVI nobis olim iura constituerunt, & ordinem Iudiciorum inuenerunt: libidinem eorum, qui facile ac temere ad litigandum procurarent, reprimere voluerunt: Id quod & Imperator noster sibi studio esse dicit. Sæpe enim fieri posset, vt qui nullam aduersus me actionem haberet, iudicium tamen mihi dictaret, hæc secum in animo suo reputans. Si contingit, vt iudici imponam nempe aduersarius mihi condemnabitur: Sin autem succumbo, nihil est in quo læsus videar. Et item alius quispiam quum deberet, ad negandum tamen linguam suam verteret: ita apud se cogitans: Si impono iudici, absolutionem consequar. Sin id non possum, lædi non videbor, quum id solum quod debeo. Veteres igitur has & alias actorum calumniationes & reorum fraudationes quæ excidere cuperent: Varias pœnas constituerunt, aliàs pecuniariam condemnationem, aliàs Iuristurandam religionem, aliàs infamiae metum iniicientes inferentesq;.

¶ In primis enim, omnibus quibuscū agitur Iuristurandum ex constitutione Imperatoris nostri deferatur. Nam nō aliter sus allegationibus reus vtitur, nisi prius iurarit, q̄ se putans bona conscientia actori contradicere, ad iudicium venerit. Est igitur hæc maxima pœna, q̄ simul & in periurium cadat, &

& debitum tamen conuictus exoluat.

¶ Præterea sunt quædam actiones, Quæ in duplum, aut in quadruplum condemnationem habent. In duplum veluti si damni ex lege Aquilia, aut legatorum nomine quæ piis locis relicta sunt agatur. Admonentur enim qui vna harum actione tenentur, vt confiteri velint: quoniam negantes duplum exoluent: alterum simplum præter id quod debetur, pœnæ nomine præstantes. Sunt etiam quædam actiones, quæ maiorem simpli condemnationem habeant, quanuis cum confesso agatur. In duplum quidem, vt actio furti nec manifesti: In quadruplum verò, furti manifesti. Et hæc quidem sunt pœnæ aduersus reos inuentæ.

¶ Sunt & pœnæ quibus actorum calumniæ coercantur. Nam & actor ex constitutione Imperatoris nostri initio litis iurare cogitur, se recta conscientia, eam litem inferre.

¶ Est autem & alia eiusdem Imperatoris constitutio, quæ vtriusque partis aduocatos Iusturandum subire cogit.

¶ Hoc autem Iusturandum Imperator noster, in locum & pro veteris calumniæ actione introduxit, quæ iam per desuetudinẽ sublata est. Nam si cū alio quo quauis actione egissem, ac succubissem, & inuentum fuisset, calumniã reo à me paratã fuisse: habebat is regressum ad me & de calumniã mecum agere poterat. Quæ actio condemnationem in decimam eorum partẽ habebat, quæ ego in priorem litem deduxeram. Veluti, Condiotione (verbi gratia) ad centum aureos egi, & succubui. Agi mecum poterat de calumniã in decem aureos. Quoniam igitur hæc actio de calumniã, in communi vsu non erat, in locum eius introducta est dicti Iusturandi præstatio: & vt improbus litigator impensas
& dam

& damna litis aduersario soluere cogatur, in qua temere litigando illum coniecit.

¶ Præter iam relatas à nobis reorum pœnas, sunt & aliæ pœnæ. Sunt enim Iudicia quædam, quibus damnati ignominiosi fiunt. Ex delictis quidem, furti, vi bonorum raptorum, iniuriarum, & de dolo. Ex contractibus vel quasi contractibus, tutelæ, mandati, depositi, quæ scilicet directis actionibus agitur, non item cum contrariis. Nam contrariæ actiones ignominiam non pariunt. Veluti contraria tutelæ actio est, quam tutor aduersus pupillum habet, pro sumptibus & impensis, quæ in eum res eius fecerit. Contraria mandati est, veluti quum mihi mandatum est, vt pro te litigem, & impensas litis à te repeto. Contraria depositi est, Veluti seruuum tuum apud me deposuisti. Is in aduersam valetudinem incidit, sumptus aliquos in valetudine eius feci: hos ego contraria depositi actione à te repeto. Actio quoque pro socio, famosa est. Sed nihil est, cur hic contrariam actionem dicamus. Quoniã ex utroque latere directa est. Et quilibet ex sociis eo iudicio damnatus, infamia notatur. Est autem hæc inter delicta, & contractus differentia, quod ex furto & quæ talia sunt, non solum damnatus ignominia notetur, sed etiam extra iudicium pœnas. Nam veluti constituendam in sese pœnam redimere pœcunia videtur: & depreciscendo, delictum suum fatetur. Ex contractibus vero, is tantum notetur, & damnatus est. Nam qui decedit, misericordia dignus iudicandus est.

¶ Omnium autem actionum instituendarum principium ab eo Prætoris titulo profisciscitur, quo de ius vocando edicit. Qui enim cum aliquo litigare vult, Iudicem in primis adire debet, & ita eum in Ius vocare, Quod si aut aliquis qui è numero parentum

gentum sit, in Ius vocatur: aut Patronus à Liberto vel parentes eius aut liberi, venia à Prætorè petenda est. Si enim sine venia ac permissu eius vocati fuerint: In factum aduersus vocantē datur actio, & quinquaginta aureorum sequitur condemnatio.

DE OFFICIO IUDICIS.

Tit. XVII.

Reliquum est, vt de officio Iudicis disputemus. Atq; illud quidem in primis obseruare debet Iudex, ne iure dicundo aliter iudicet, quàm constitutionibus, aut legibus scriptis, aut eo iure quod à sapientibus receptum est, cauetur. Quapropter si noxali actione tecum egero, & quod aduersus me commissum esse dico, probauero: Ita pronunciare debet Iudex P. Mæuiū L. Titio actori condēno: decē aureos soluere aut seruum noxæ dedere.

¶ Sin autem quis in rem egerit, Iudex si contra actorem iudicat, reum debet absoluere. Sin minus habere iuris reum perspicit, rem vnā cum fructibus restitui iubebit. Quod si reus se neget in præsens rem posse restituere, neque id ab eo frustratio nis causa dicatur: Conueniens est, vt iudex ei inducias alicuius temporis concedat, intra quod rem actori restituat: vt tamen de litis æstimatione caueat cum fideiussoribus: nempe vt si intra tempus à Iudice statutum rem non restituerit, constitutam litis æstimationem præstet.

¶ Quod si hæreditatis petitione agatur: eadem circa fructus statuatur Iudex, quæ quum in rem agitur dicta sunt. Illorum autem fructuum nomine, quos culpa sua ex rebus hæreditariis possessor non percepit, condemnandus est, si mala fide hæreditatē possedit. Quæ pœnæ eadem obtinent, & circa specialem siue singularem in rem actionem. Nam & in ea, qui mala fide possessionem rei nactus fuerit, eos

rum quoque fructuum rationem reddet, quos culpa sua non percepit. Cur autem dixerim poenē, tunc quum de Iudicijs agemus, latius discemus. Sin autem bonæ fidei possessor is fuerit, quicum agitur, nomine fructuum eorum, quorum causa litis contestationem præcedit, neque si fructus ab eo petentur, quos consumpsit, neque si quos non percepit.

* Post litis autem contestationem, tam ad fructus non perceptos quam consumptos iudex eum condemnat. Et hæc in actione in rem, qua res singulares petuntur, dicta sunt. Eadem autem & in hæreditatis petitione dicta credantur.

¶ Quum verò ad exhibendum agitur, non satis est reo, ad evitandam condemnationem, si rem in medium adducat aut proferat: sed & causam rei præstare debet. Id est, ea omnia restituere actori, quæ habiturus esset, si initio instituendæ actionis, res ei fuisset exhibita. Atque ideo, si inter moras & dilaciones Iudicij ad exhibendum, rem reus vsuceperit, nihilo minus condemnandus est, nec dicere poterit dominum se factum esse per vsucapionē, & ita condemnari se non posse, aut ad reddendum quod ipse factum sit, cogi non debere. Quoniam eo tempore, quo lis ad exhibendum contestata, & iudicium acceptum est, nondum completa erat vsucapio, quæ inter moras ac dilaciones iudicij, tempus eius præterierit. Verum quoniam ad litis contestationem recurri solet, quo tempore nondum vsucapta erat res: non immerito, perinde restituenda est, atque si rei facta non videretur esse per vsucapionem. Propterea quod (vt dictum est) Condemnationem retro trahamus ad hoc, vt similis fiat & eiusdem iuris cum litis contestatione. Sed & fructus medijs temporis, Id est, eius quod inter litis contestationem & cōdemnationem est, reddendi sunt

ā reo

reus. Quod si neget reus idque sine frustratione, re
 a se restitui in praesens posse, forte quod alio in lo
 co sit, tempus ei ad restituendum dabitur. Sic tamen
 ut eo nomine securum faciat actorem, quod rem re
 stitutus sit. Sin vero neque cōfestim iussu iudicis
 rem exhibet, neque se postea restitutus cauet, in id
 condemnabitur, quod actoris intererat rem sibi li
 tis contestatae tempore restitui.

¶ Porro quum agitur familiae herciscundae: Offici
 um Iudicis est, ut singulas res integras singulis hæ
 redibus adiudicet: & si contingat, ut id quod vni
 adiudicatum est, pluris valeat, quam quod alteri, inuicem
 hunc debet cohæredi certa pecunia (sicut iam supra
 dictum est) condēnare: nimirum, ut æquam uterque
 partem habeat. Veluti, Primo adiudicauit res ali
 quas, quæ mille aureis valeant: Secundo alias, quæ
 octingentis. Primum Secundo in centum aureos
 condēnabit, ut ita uterque nōgentos habeat. Quod
 si euenit, ut vnus aliquis hæredum solus ex rebus
 communibus fructus colligeret, aut ut rem here
 ditariam vel corrumpere, vel consumeret: (Quid
 enim si vinum fuerit, & id aliquis ebiberit) & ea
 rum rerum gratia cohæredi condēnandus est. Ne
 que verò hæc tantum, quum duo hæredes sunt, sed
 etiam quum plures, locum habere debent.

¶ Eadem dicemus & in communi diuidendo ius
 dicio: quum de multis rebus inter aliquos cōmu
 nibus diuidendis agetur. Nam quum de vna re ve
 luti fundo agitur: Tunc siquidem commodè, & ut
 id de quo agitur nō lædatur, regionibus diuidi fun
 dus possit, quoniam forte & vineam habet & oli
 uetum: poterit Iudex vni vineam adiudicare, &
 alteri oliuetum. Sic tamen, ut is qui potio rem par
 tem accepit, alteri dare pecuniam condēnetur,

* Sin autem id congruens esse non credatur, Aut etiã seruus sit de quo agitur, aut mulus qui in iudicium deducitur: vni tota res adiudicanda est; Sic tamen vt is alteri certa pecunia condemnetur.

¶ Quum finium regundorum inter aliquos agitur: secum aestimare debebit Iudex an in presentia specie opus sit adiudicatione: quæ sanè vno casu necessaria erit. Si enim euidentioribus finibus agros

* Si eni) In distinguere melius sit, quam antea fuerint distincti: Grecis est. officium iudicis est, vt ex vnus agro partem aliam Si eni cuiusquam alterius agri domino adiudicet, & ita certos dentiores in ea parte fines constituat. Quo casu consequens fines agros est, vt eum alteri certa pecunia condemnet. Quod distinguat si quis vicinorum aliquid maliciose circa fines cõ- q̃ quos Iudex trãferre possit. miserit, quoniam fortè (verbi gratia) lapides, qui fines ostendunt sustulit, aut arbores, quæ fines dirire possit. Id noluit demmandus est. Interdum etiam is, qui contumaciã nescire. ter aut inobœdienter iussis Iudicis non paret, pœ-

Nos Latinas dat, & eius rei nomine hoc iudicio condemnatur. Veluti, Quum de finibus esset inter aliquos na & in quæstio, Iussit Iudex vtrumq; agrum metiri: Id aliter litigantium non est passus fieri, Is vt in Iudicẽ sumus se- contumax, sicut iam dictum est, condemnabitur. quuti. Porro quod vno ex his Iudiciis, id est, familiæ her-

ciscundæ, communi diuidendo, aut finium regundorum alicui à Iudice adiudicatum fuerit, eius is statim dominus sit, cui adiudicatum est. Et hic ergo per adiudicationem acquirendi modus, in numerum eorum actuum per quos ciuilitè res singulares acquirere solemus, refertur debet,

De pu

DE PVBLICIS IVDICIIS.

Tit. XVIII.

IN magna cura legibus sunt publica Iudicia. Porro hæc neq; per ordinarias actiones exercentur, neque quicquam simile inuenimus in his Iudiciis discutiendis, atq; in aliis cæteris. Magna enim inter ea differentia est, tum in instituendo, tum in exercendo. Nemo igitur, qui publico iudicio quem postulabit, dicere poterit. Hac actione ago, Sed dicere debet. Hac lege postulo. Hic ergo videas & tormenta decerni seu quæstiones haberi, & aliàs bona publicari, aliàs Ciuitatem amitti, aliàs libertatē eripi, aliàs vitam adimi. Quæ omnia à pecuniariis iudiciis abhorrent. Publica autem dicta sunt, q; cuius ex populo persecutio eorū plærunq; detur. Dixi plærunq;, quia quædam personæ sunt, quibus publico aliquem iudicio postulare permissum nō est. Quemadmodum in exactiore publicorum iudiciorum doctrina, latius & plenius tradetur. Publicorum iudiciorum alia capitalia sunt, quædam non capitalia. Capitalia vocamus, quæ vltimo supplicio reos afficiunt. Id est, animæ amissione, vel aquæ & ignis interdictione, vel deportatione, vel metallo. Cætera vero quæ publica sunt iudicia, & infamiã cum damno pecuniario irrogant, hæc publica quidem putantur, non tamen capitalia.

¶ Erit autem operæ precium enumerare publica Iudicia. Est igitur lex Iulia maiestatis: quæ in eos qui contra Imperatorem vel Remp. aliquid moliti sunt, competit. Pœna autem eius, animæ amissionem sustinet: atq; exercetur, vt supra initio lib. iij. diximus, etiam post mortem Tyranni.

¶ Est & lex Iulia de adulteriis, quæ non eos tantū punit, & capitali supplicio afficit, qui aliena matrimonia violant, sed etiã eos qui masculis miscētur.

LIB. III. INSTIT.

Eadem lex & stupri flagitium punit, quum quis sine vi virginem aut viduam honestè viuentē corrumpit: Pœnamq; in eum qui tale quid admisit, cōstituit talem, vt si honestior sit, pars dimidia bonorum eius publicetur: sin humilior, vt post corporis coercionem relegetur.

¶ Tertiò est lex Cornelia de Sicarijs: quæ homicidas gladio punit, vel etiã eos qui hominis occidendi causa cum telo ambulant, ἀκόντιον id Græci transferunt, sed melius Latine dicitur telum. Porro Gaius in ijs libris, quibus legē Duodecim Tabularum interpretatus est, ita scriptum reliquit, Telum vulgo non solum εἶλος significare, quod ab arcu mittitur, sed etiã omne, quod manu cuiusq; iacitur. Itaque & lapis, & lignum & ferrum hoc nomine continentur. Dicitum autem ab eo telum videtur, quod ex spatio, & in longinquum mittitur: à Græca videlicet voce configuratum, ἀπὸ τοῦ τιλᾶ telum, atque hanc significationem & in Græco nomine inuenire possimus. Quod enim Latini telum appellant, id Græci εἶλος nominant, ἀπὸ τοῦ βάλλειν. Eiusce rei vel amplissim⁹ testis est Xenophō hunc in modū scribens. καὶ τὰ εἶλη ὁμοῦ ἐφέροντο, λόγχαι τοξείμαχα, σφαιροῖναι, πλοῖστοι δὲ καὶ λίθοι. Id est, Et tela simul afferebantur, lanceæ, sagittæ, fundæ, adhuc & plurimi lapides. Nam quum τῶν εἰλῶν, id est telorum nomen præmisisset, & cætera deinde subiunxit. Hęc autem lex dicitur, lex Cornelia de sicarijs. Sicarij verò dicuntur homicidæ, à sicca, quo nomine ferreus culter significatur. Eadem lex & veneficos capitaliter punit, qui artibus odio dignis, & venænis, ac magicis susurris seu carminibus homines occidunt, vel qui letalia medicamenta publice vendunt.

¶ Est & lex Pōpeia de parricidijs, quę asperrimū crimē noua prosequitur pœna. Cauetur autem ea, vt si quis aut parentum suorum aliquem, aut filiū vel aliquem liberorum eiusdem affectionis, & qui nomine parricidij comprehendatur, siue clam siue palam occiderit: nec non is, cuius dolo id factum, aut qui conscius criminis fuerit, quanuis extraneus sit, pœna parricidij puniatur. Neq; tamē lex aut gladium minatur, aut ignibus tradit, neq; alia vlla solenni pœna eum afficit, sed in bubulum culeum eum iubet inimiti, cum cane, & gallinaceo, & vī pera & simia, & ita culeo insui: ac anguste cum eius modi feris, latentem, secundum qualitatem regionis in qua punitur, aut in proximum mare, aut si mare longius abest, in flumen projici: vt omnium elementorum vsu, & viuus & mortuus priuetur. Nam et viuus, cum culeo insutus sit, ac in aqua iacetur, cęli siue aëris vsu caret. Et mortuus, terrę honorem non consequitur, quum huc atque illuc fluctus vndęq; culeum ferant. Prædictę autem bestię ideo vnā insuuntur, quoniam similes ei mores habere videntur. Nam alię ex iis parētes occidūt, alię non se continent, quin & cum illis pugnent: Quod si quis alios qui cognatione sibi, aut affinitate iungantur, occiderit: is legis Cornelię de Sicarijs pœnam sustinebit.

¶ Est item lex Cornelia de falsis, quam et testamētariam vocamus. Hac punitur, qui testamentum vel aliud instrumentum falsum scripserit, aut recitauerit, aut subiecerit: Vel qui signo adulterino signauerit, aut signum adulterinum dolo malo sculpsit. Est autem earum rerum pœna, in seruos quidem vltimum supplicium, quemadmodum & in Lege Cornelia de sicarijs ac veneficis, In liberos vero, deportatio.

LIB. III. INSTIT.

¶ Sunt ad hæc & duæ leges Iuliæ, vna de vi publica, & altera de vi priuata: aduersus eos, qui vim vel armatâ, vel sine armis committunt. Sed enim, si quidem vis cum armis illata fuerit: deportatio ei qui illam commisit, incumbit. Sin vero sine armis, in tertiam partem honorum publicatio imminet. Quòd si quis per vim virginem, aut viduam, aut Deo dedicatam, id est, ascetriam aut diaconissam rapuerit, vnâ cum iis qui opem ei dederint, capitalem pœnam subibit: Quemadmodum Imperatoris nostri constitutione cauetur, ex qua omnia ea apertius cognosci poterunt.

¶ Addatur his & lex Iulia de peculatu, quæ eos punit, qui res vel pecunias publicas, aut sacras, aut religiosas furati fuerint. Sed si quidem Iudices aut Magistratus, eo tempore quo Iudices aut Magistratus erant, pecunias publicas substraxerint: capitaliter in eos animaduertitur, vnâ cû iis qui ministerium illis ad hoc adhibuerint. Ad hæc eandem pœnam subeunt ii, qui res ab his furto subtractas sciêtes receperint. Si quis alius præter prædictos in hoc crimen incidere, is deportationi subiicitur.

¶ Inter publica Iudicia habetur & Lex Fabia de Plagiariis, quæ interdum ex Principum constitutionibus capitalem pœnam irrogat: Interdum etiâ leuiorem, vt ex Codice & Constitutionibus cognosci potest.

¶ Sunt & alia publica Iudicia: Veluti Lex Iulia de ambitu, quæ aduersus eos competit, qui pecuniam aliquibus dederint, vt Magistratum aliquem vel honorem consequerentur. Et lex Iulia repetundarum: quæ vigorem suum extendit aduersus Magistratus, aut Iudices, vel etiam assessores, qui aliquid ob rem iudicandam acceperint. Et lex Iulia de annona, quæ punit eos qui frumentum sue an-

nonam

nonam quum ad regiam urbem comportaretur, in alia loca auerterint. Et lex Iulia de residuis, qua in eum animaduertitur, qui quum publicæ pecuniæ administrationem habuerit, reliqua tamen nõ in tulit. Atq; ex leges & de aliis quibusdam capitulis loquuntur: ac animæ quidem nulla earum amissio n mirrogat, sed aliis pœnis subduntur, qui præce ptis earum neglectis, aliquid contra fecerint.

¶ Sed de publicis Iudiciis hæctenus dixisse suffici at, vt Iuuenes ea per compendiarîam traditionem accipere, & summo digito gustare possint. Exacti or enim diligentiorq; eorum cognitio, ex latiore digestorum seu Pandecti doctrina, Deo propitio, legentibus contingeret.

INSTITVTIONVM IVRIS

Ciuislis à Theophilo Antecessore in

Græcam linguam translatarum

Lib. III. & vltimî.

FINIS.

Typis Ioan. Graphei.

INDEX

TITVLORVM.

A.

A doptionibus	Lib.I. Tit. XI.
A ttiliano tutore, & eo qui ex lege Iulia & Titia dabatur	Lib.I. Tit. XX.
A uthoritate tutorum	Lib.I. Tit. XXI.
A demptione legatorum	Lib.II. Tit. XXI.
A ffignatione libertorum	Lib.III. Tit. VIII.
A cquisitione per arrogationem	Lib.III. Tit. X.
A ctionibus	Lib.III. Tit. VI.

B.

BONORVM possessionibus	Lib.III. Tit. IX.
-------------------------------	-------------------

C.

CAPITIS diminutione	Lib.I. Tit. XVI.
C uratoribus	Lib.I. Tit. XXIII.
C odicillis	Lib.II. Tit. XXV.

D.

DONATIONIBVS	Lib.II. Tit. VII.
D uobus reis stipulandi & promittendi	Lib.III. Tit. XVI.
D iuisione stipulationum	Lib.III. Tit. XVIII.

E.

EXCVSATIONIBVS tutorū vel curatorum	Lib.I. Tit. XXV.
E xheredatione liberorum	Lib.II. Tit. XIII.
E o cui libertatis causa bona addicuntur	Lib.III. Tit. XI.

INDEX TITVLORVM:

Emptione & venditione Lib.III. Tit. XXIII.
 Exceptionibus Lib.III. Tit. XIII.

F.

FIDVCIARIA tutela Lib.I. Tit. XIX.
 Fideicommissariis hereditatib. Lib. II. Tit. XXIII.
 Fideiussoribus Lib. iij. Tit. xx.

G.

GRADIBVS cognationum Lib. iij. Tit. vi.

H.

HIS qui sunt sui vel alieni iuris Libro primo, Tit. viij.
 Heredibus instituendis Lib. ij. Tit. xiiij.
 Heredum qualitate & differentia, Lib. ij. Tit. xix.
 Hereditatibus quæ ab intestato deferuntur
 Lib. iij. Tit. I.
 His per quos agere possimus. Lib. iij. Tit. x.

I.

IUSTITIA & Iure Lib. I. Tit. I.
 Iure naturali, gentium, & Ciuili Lib. i. Tit. ij.
 Iure personarum Lib. i. Tit. iij.
 Ingenuis Lib. i. Tit. iij.
 Inofficioso testamento Lib. ij. Tit. xvij.
 Inutilibus stipulationibus Lib. iij. Tit. xix.
 Iniuriis Lib. iij. Tit. iij.
 Interdictis Lib. iij. Tit. xv.

L.

LIBERTINIS Lib. i. Tit. v.
 Lege Fusca Canina Lib. i. Tit. vij.
 Legitima agnatorum tutela Lib. i. Tit. xv.
Legis

INDEX

Legitima patronorum tutela,	Lib. I. Tit. XVII.
Legitima parentum tutela	Lib. I. Tit. XVIII.
Legatis	Lib. II. Tit. XX.
Lege Falcidia	Lib. II. Tit. XXII.
Legitima agnatorum successione,	Lib. III. Tit. II.
Literarum obligatione	Lib. iij. Tit. xxi.
Locatione & conductione	Lib. iij. Tit. xxiiij.
Lege Aquilia	Lib. iij. Tit. iij.

M.

MILITARI testamento	Lib. II. Tit. XI.
Mandato	Lib. III. Tit. XXVI.

N.

NVPTIIS	Lib. I. Tit. X
Noxalibus actionibus	Lib. iij. Tit. viij.

O.

OBLIGATIONIBVS	Lib. III. Tit. XIII.
Obligationibus ex consensu	Lib. iij. Tit. XXII.
Obligationibus quæ quasi ex contractu nascuntur	Lib. III. Tit. XXVII.
Obligationibus quæ ex delicto nascuntur	Libro. III. Tit. I.
Obligationibus quæ quasi ex delicto nascuntur	Lib. III. Tit. V.
Officio Iudicis	Lib. iij. Tit. XVII.

P.

PATRIA potestate	Lib. I. Tit. IX.
Per quas personas nobis acquiris,	Lib. ij. Tit. ix.
Pupillari substitutione	Lib. II. Tit. XVI.
Per quas personas nobis obligatio acquiritur	Lib. III. Tit. XXVIII.

TITVLORVM:

Perpetuis & temporalibus actionibus, & quæ ad
hæredes & in hæredes transeunt Lib.III.
Tit.XII.

Pœna temerè litigantium Lib.III.Tit.XVI:
Publicis iudiciis Lib.III.Tit.XVIII,

Q.

QVIBVS ex causis manumittere non licet,
Lib.I.Tit.VI.

Quibus modis ius patriæ potestatis soluitur,
Lib.I.Tit.XII.

Qui testamento tutores dari possunt Libro.I,
Tit.XIII.

Quibus modis tutela finitur Lib.I.Tit.XXII.

Quibus alienare licet vel non Lib.II.Tit.VIII.

Quibus non est permiffum facere testamentum
Lib.II.Tit.XII.

Quibus modis testamenta infirmantur Lib.II,
Tit.XVII.

Quibus modis re contrahitur obligatio Lib.III:
Tit.XIII.

Quibus modis tollitur obligatio Lib.III.
Tit.XXIX.

Quod cum eo qui in aliena potestate est negotium
gestum esse dicitur Lib.III.Tit.VII.

R.

RERVM diuisione & acquirendo ipsarum do-
minio Lib.II.Tit.I.

Rebus corporalibus & Incorporalibus Lib.II,
Tit.II.

Replicationibus Lib.III,Tit,XIII.

INDEX TITVLORVM,

S.

SATISDATIONE tutorum vel curatorum,	
Lib. i. Tit. xxiii.	
Suspectis tutoribus vel curatoribus,	Lib. i.
Tit. xxvi.	
Seruitutibus	Lib. ij. Tit. iij.
Singulis rebus per fideicommissum relictis	
Lib. ij. Tit. xxiii.	
S. C. Tertulliano	Lib. iij. Tit. iij.
S. C. Orfitiano	Lib. iij. Tit. iij.
Succeffione cognatorum	Lib. iij. Tit. v.
Succeffione libertorum	Lib. iij. Tit. viij.
Succeffionibus sublatis quæ fiebant per bonorum vænditiones & ex S. C. Claudiano	Lib. iij.
Tit. xij.	
Stipulatione seruorum	Lib. iij. Tit. xvij.
Societate	Lib. iij. Tit. xxv.
Si quadrupes pauperiem fecisse dicatur	Lib. iij.
Tit. IX.	
Satisfactionibus	Lib. iij. Tit. xi.
T.	
TUTELIS	Lib. i. Tit. xiiij.
Testamentis ordinandis	Lib. ij. Tit. x.
V.	
VSVFRVCTV	Lib. ij. Tit. iij.
Vfu & habitatione	Lib. ij. Tit. v.
Vfucapionibus & longi temporis præscri- ptionibus	Lib. ij. Tit. vi.
Vulgari substitutione	Lib. ij. Tit. xv.
Verborum obligationibus	Lib. iij. Tit. xv.
Vibonorum raptorum	Lib. iij. Tit. ij.

Finis Indicis.

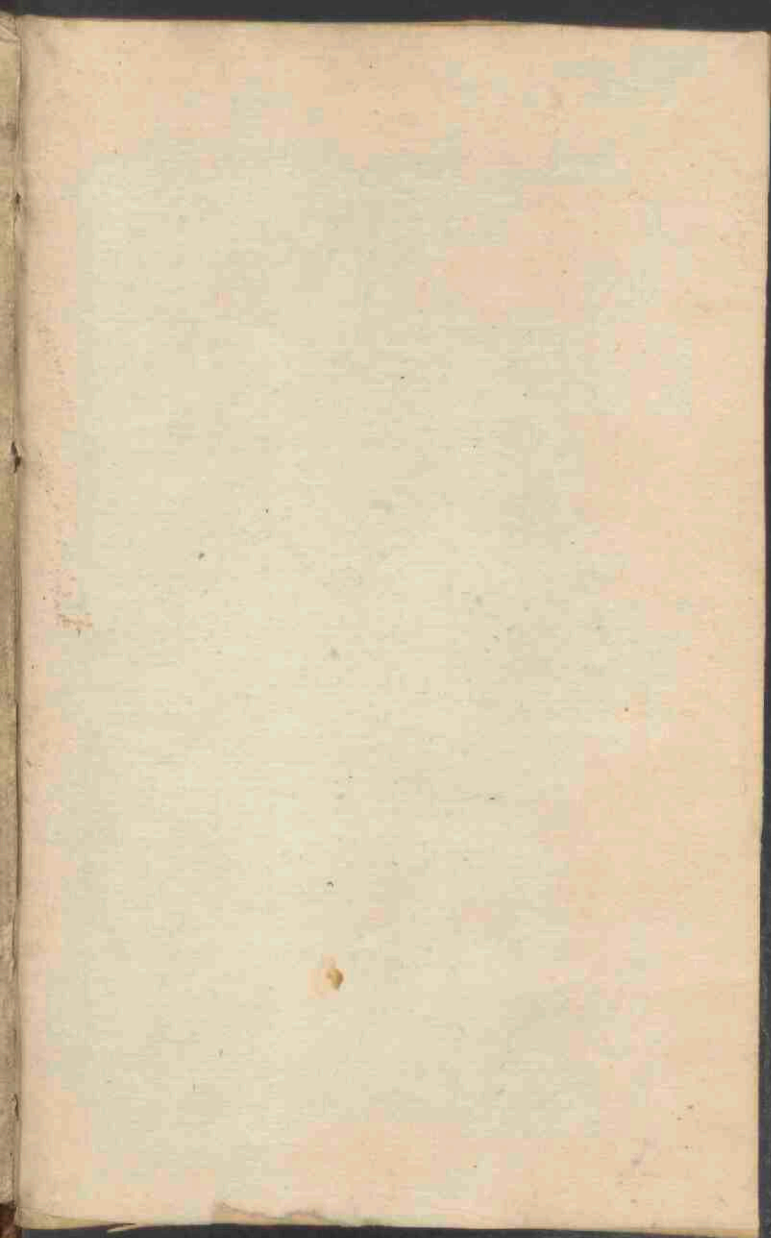

STEEL
SIVE

Handwritten text, likely a title or description, possibly mentioning 'liber' and 'india'.

LIBRARY
OF THE
INDIAN
OFFICE

OCN 1404832584

